PUBLIC
POLICY
RESEARCH

พลวัตครอบครัวในสังคมไทย ในสถานการณ์โควิด-19:

การปรับตัวของครัวเรือนเปราะบาง และข้อเสนอเชิงนโยบายด้านเด็กและครอบครัว

สร้อยมาศ รุ่งมณี
วาสนา ละอองปลิว
บุศรินทร์ เลิศชวลิตสกุล

กันยายน 2022

โครงการวิจัย

พลวัตครอบครัวในสังคมไทยในสถานการณ์โควิด-19: การปรับตัวของครัวเรือนเปราะบาง และข้อเสนอเชิงนโยบายด้านเด็กและครอบครัว

เสนอ

โครงการศูนย์ความรู้นโยบายเด็กและครอบครัว
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

คณะนักวิจัย

สร้อยมาศ รุ่งมณี
วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วาสนา ละอองปลิว
วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บุศรินทร์ เลิศชวลิตสกุล
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

โครงการวิจัย

พลวัตครอบครัวในสังคมไทยในสถานการณ์โควิด-19: การปรับตัวของครัวเรือนเปราะบาง และข้อเสนอเชิงนโยบายด้านเด็กและครอบครัว

คณะนักวิจัย

สร้อยมาศ รุ่งมณี
วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วาสนา ละอองปลิว
วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บุศรินทร์ เลิศชวลิตสกุล
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

ผู้ช่วยวิจัยภาคสนาม

ณัชพล เมธเมาลี
ธนพร ศรีสุขใส
พิชญ์นรี มณีศรี
ลักษมี แก้ววงศ์ใหญ่
วัชรารินทร์ วงศ์ษานิติ

บทคัดย่อ

โครงการวิจัย พลวัตครอบครัวในสังคมไทยในสถานการณ์โควิด–19: การปรับตัวของครัวเรือนเปราะบาง และข้อเสนอเชิงนโยบายด้านเด็กและครอบครัว มุ่งศึกษาความซับซ้อนของครอบครัวที่มีความเปราะบางในสังคมไทยผ่านการศึกษาครอบครัวในสังคมไทยรูปแบบต่าง ๆ รวมถึงครอบครัวของแรงงานข้ามชาติที่อยู่ในประเทศไทยโดยเน้นที่ครอบครัวที่ไม่เป็นไปตามนิยามของครอบครัวสมบูรณ์ เช่น เป็นครอบครัวแหว่งกลาง ครอบครัวพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว หรือแม้กระทั่งเป็นครอบครัวไร้นิยามที่อาจเป็นการอยู่ร่วมกันของคนที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์ทางสายเลือดเลย รวมถึงยังมีความเปราะบางไม่ว่าจะทางร่างกาย จิตใจ ฐานะทางเศรษฐกิจ และเปราะบางเพราะอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ (เช่น กลุ่มแรงงานข้ามชาติ) รวมถึงถูกตีตราจากสังคม (เช่นผู้มีอดีตเป็นผู้ต้องขัง) ซึ่งความเปราะบางเหล่านี้สามารถทับซ้อนกันในระดับปัจเจกบุคคลหรือในระดับครอบครัวได้ ทั้งนี้ผู้วิจัยเลือกกรณีศึกษาผ่านพื้นที่ภาคสนามใน 5 พื้นที่ พื้นที่ละ 7-14 ครอบครัว ได้แก่ 1) ครอบครัวม้งสัญชาติไทยในอำเภอชาติตระการ และครอบครัวในพื้นที่ชายขอบของอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก 2) ครอบครัวในหมู่บ้านในอำเภอหนองวัวซอ และอำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี 3) ครอบครัวในหมู่บ้านในอำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง 4) ครอบครัวแรงงานข้ามชาติในเทศบาลเมือง จังหวัดเชียงราย 5) ครอบครัวแรงงานข้ามชาติในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

ข้อค้นพบจากงานภาคสนามของงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนและความไม่สมบูรณ์ (dysfunction) ของคนที่อยู่ร่วมในชายคาเดียวกันและสะท้อนลักษณะของครอบครัวที่ไม่สามารถให้คำจำกัดความได้ว่าเป็นแบบใดแบบหนึ่งและสภาพนั้น ๆ ไม่ได้คงอยู่ตลอดเวลา หากแต่มีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ เช่น ในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19 มีการย้ายถิ่นกลับภูมิลำเนาของสมาชิกในครอบครัว แต่เมื่อสถานการณ์เริ่มคลี่คลายก็มีการย้ายไปทำงานถิ่นอื่นต่อ หรือบางครัวเรือนไม่ได้มีการย้ายถิ่น แต่เมื่อเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจเนื่องจากการแพร่ระบาดของโควิด-19 ทำให้สมาชิกในครัวเรือนตัดสินใจย้ายไปทำงานต่างประเทศ ยิ่งไปกว่านั้น ข้อมูลภาคสนามสะท้อนให้เห็นพลวัตครอบครัวที่บางช่วงเวลาอาจมีหลายลักษณะทับซ้อนกันด้วย เช่น เป็นครอบครัวแหว่งกลางที่มีการหย่าร้างโดยผู้หาเลี้ยงครอบครัวเป็นพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวที่ส่งเงินให้กับปู่ย่าตายาย หรือเป็นครอบครัวพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวชั่วขณะแล้วไปสร้างครอบครัวใหม่ เป็นต้น ลักษณะของครอบครัวจึงขึ้นอยู่กับการให้คำนิยามและช่วงเวลาในการเก็บข้อมูลว่าครอบครัวนั้นอยู่ในสถานการณ์ใด นอกจากนี้คำนิยามของครอบครัวแหว่งกลางโดยมากจะหมายความถึงครอบครัวที่พ่อแม่ย้ายไปทำงานถิ่นอื่นแต่เด็กอาศัยกับปู่ย่าตาตาย แต่งานวิจัยนี้พบว่ายังมีความแหว่งกลางเกิดขึ้นอีกหลายลักษณะ เช่น พ่อหรือแม่ต้องคดีอาชญากรรมทำให้ต้องถูกจำคุก ติดยาเสพติดเรื้อรัง และติดพนัน เป็นต้น ที่ทำให้พ่อแม่ของเด็กไม่สามารถเลี้ยงดูเด็กได้

ครอบครัวเปราะบาง ที่พบในการศึกษาภาคสนามของงานวิจัยนี้มักจะมีสมาชิกที่มีความเปราะบางทางร่างกายและจิตใจ เช่น มีอาการป่วยเป็นโรคที่จำเป็นต้องได้รับการรักษาต่อเนื่อง

อย่างโรคมะเร็งหรือมีอาการป่วยทางจิต และยังมีความเปราะบางจากอัตลักษณ์และสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคม เช่น ความยากจน และการเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ไม่ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมาย ทำให้ถูกเลือกปฏิบัติและเข้าไม่ถึงสวัสดิการรวมถึงการดำรงชีพในมาตรฐานเดียวกับคนอื่นๆ ในสังคม ความเปราะบางดังกล่าวเกิดขึ้นก่อนที่โควิด-19 จะแพร่ระบาดและดำรงอยู่มาระยะเวลาหนึ่งแล้ว ดังนั้นเมื่อเกิดการแพร่ระบาด ครัวเรือนเปราะบางเหล่านี้จึงยิ่งทวีความเปราะบางในเรื่องการหารายได้เลี้ยงชีพและการดำรงชีวิตที่จะป้องกันตนเองและครอบครัวให้รอดพ้นจากการติดต่อของโรค เด็กในครอบครัวเปราะบางนอกจากจะเผชิญกับภาวะถดถอยทางการเรียนรู้ (learning loss) มีอุปกรณ์การเรียนไม่เพียงพอในช่วงของการเรียนออนไลน์ โรงเรียนปิด เด็กในพื้นที่ต่างจังหวัดขาดการเข้าถึงการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ มีมาตรฐาน และขาดการติดตามตรวจสอบ การที่มีผู้ดูแลที่เป็นคนรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย ที่อายุมาก มีโรคประจำตัว และมีรายได้ไม่เพียงพอทำให้ขาดการเตรียมพร้อมและการดูแลในชีวิตประจำวัน เช่น ไม่มีคนไปส่งเด็กไปโรงเรียนเพราะปู่ย่าตายายมีร่างกายไม่พร้อม พ่อแม่ทำงานรับจ้างทำให้ต้องเข้า-ออกงานตามเวลา สภาพที่อยู่อาศัยทำให้เด็กไปโรงเรียนไม่ได้เพราะน้ำท่วมบ้านในช่วงฝนตก ข้อค้นพบเหล่านี้สะท้อนว่าโควิด-19 ไม่ใช่ตัวแปรที่ทำให้เกิดปัญหาการดูแลเด็กอย่างมีนัยสำคัญ แต่ปัญหาการขาดการดูแลเกิดขึ้นก่อนอย่างต่อเนื่องจากความเปราะบางทับซ้อนของสมาชิกในครอบครัว หลังการแพร่ระบาดของ โควิด-19 เด็กในครอบครัวเหล่านี้บางคนต้องมาโรงเรียนทั้งที่มีสมาชิกในครอบครัวติดโควิดเพราะไม่มีคนดูแล ส่วนโรงเรียนต้องรับภาระหนักในการคัดกรองเด็กที่เป็นกลุ่มเสี่ยงแล้วมาโรงเรียนรายวัน ส่งผลกระทบต่อการจัดการการเรียนการสอนและคุณภาพของการเรียนที่มีต่อการเรียนรู้

ในส่วนของครอบครัวแรงงานข้ามชาติเมียนมา งานวิจัยนี้พบว่าปัญหาความเปราะบางและการเข้าถึงสวัสดิการผูกพันกับสถานะความเป็นพลเมือง หากแรงงานมีความพิการทางกายจนทำงานไม่ได้ จะถูกกันออกจากการคุ้มครองโดยกฎหมายสวัสดิการแรงงาน ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ยากลำบาก เนื่องจากแรงงานส่วนใหญ่ทำงานมีครอบครัวอยู่ในประเทศไทยมาอย่างยาวนาน รวมถึงสถานการณ์ในเมียนมาทำให้การอพยพกลับประเทศต้นทางเป็นไปได้ยาก และแม้รัฐไทยจะปฏิบัติตามนโยบายการให้การศึกษากับเด็กทุกคนโดยไม่เลือกปฏิบัติ แต่ก็ยังพบปัญหาการเข้าไม่ถึงการศึกษาของเด็กกลุ่มนี้หากพ่อหรือแม่ของเด็กไม่มีสถานะทางกฎหมายหรือเข้าเมืองผิดกฎหมาย

ในส่วนสุดท้าย โครงการนี้ทดลองนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเกี่ยวกับสวัสดิการและการดูแลโดยสังเคราะห์จากข้อมูลภาคสนามดังกล่าว โดยเน้นการประสานความร่วมมือของผู้มีบทบาทสำคัญๆ เช่น รัฐ ชุมชน และภาคเอกชน เริ่มจากการสร้างฐานข้อมูลที่จะนำไปใช้ในการทำงานเชิงรุกโดยสำรวจในเชิงพื้นที่เพื่อทราบปัญหาในระดับล่างและสภาพของแต่ละครอบครัวอย่างแท้จริง การลดความซับซ้อนของภาคราชการในเรื่องภาระหน้าที่และระเบียบกฎเกณฑ์ รวมไปถึงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานโดยเฉพาะในเรื่องการศึกษาและสาธารณสุขเพื่อลดความเหลื่อมล้ำเรื่องคุณภาพชีวิตของประชาชน ผลการวิจัยและข้อเสนอแนะของโครงการนี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งหากหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องจะนำไปสร้างนโยบายเพื่อการพัฒนาสวัสดิการและการดูแลในสังคม

สารบัญ

หน้า

บทที่ 1 บทนำ 1

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา 1

1.2 วัตถุประสงค์ 3

1.3 ประชากรและครอบครัวเปราะบาง 3

1.3.1 ความหมายและสาเหตุของความเปราะบาง 3

1.3.2 ครัวเรือนเปราะบางที่เกิดจากการย้ายถิ่น 4

1.3.3 ครอบครัวเปราะบางท่ามกลางสถานการณ์โควิด-19 6

1.3.4 เด็กในครอบครัวเปราะบางท่ามกลางสถานการณ์โควิด-19 8

1.4 การให้การดูแล (care-giving) และการรับการดูแล (care-receiving) 8

1.4.1 การดูแลในระดับครอบครัว (care relations in the family) 9

1.4.2 การให้การดูแลโดยชุมชน 13

1.4.3 รัฐกับการดูแลเด็ก 16

1.5 วิธีการและขอบเขตของการศึกษา 18

1.6 นิยามศัพท์ 23

1.7 องค์ประกอบของรายงาน 23

บทที่ 2 ครอบครัวในพิษณุโลก: สลายวาทกรรมแห่งกลางจากการย้ายถิ่น 25

2.1 ความนำ 25

2.2 บริบทพื้นที่วิจัย 27

2.2.1 บ้านนาจาง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ 27

2.2.2 ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก 29

2.3 สถานการณ์ครอบครัว 31

2.4 สถานการณ์ความเปราะบางของครัวเรือน 41

2.5 การดูแลและการเข้าถึงสิทธิ์และสวัสดิการในระดับต่างๆ 44

2.5.1 การดูแลในระดับครอบครัวและเครือญาติ 45

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

2.5.2 การดูแลโดยชุมชนและองค์กรท้องถิ่น 47

2.5.3 การเข้าถึงดูแลและสิทธิสวัสดิการของรัฐ 50

2.6 บทสรุป 55

บทที่ 3 ครอบครัวไทยจังหวัดอุดรธานี: ครอบครัวแหว่งกลางที่เติมไม่เต็มและความเปราะบางจากการย้ายถิ่น 57

3.1 ความนำ 57

3.2 บ้านนาสนุกและบ้านสว่าง: ชุมชนศึกษา..... 57

3.2.1 บ้านนาสนุก 57

3.2.2 บ้านสว่าง 59

3.3 สถานการณ์ครอบครัว 61

3.4 สถานการณ์ความเปราะบางของครัวเรือน..... 75

3.5 สถานการณ์เกี่ยวกับการดูแลในชุมชน..... 83

3.5.1 การดูแลกันในหมู่บ้าน 83

3.5.2 การดูแลโดยองค์กรภาครัฐส่วนท้องถิ่น.....85

3.6 สรุป 87

บทที่ 4 ครอบครัวไทยจังหวัดลำปาง: พลวัตและความเปราะบางของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวและครอบครัวแหว่งกลางในชนบท 88

4.1 ความนำ..... 88

4.2 พื้นที่ศึกษา: บ้านหัวทุ่ง..... 89

4.3 สถานการณ์ครอบครัว 91

4.4 สถานการณ์ความเปราะบางของครอบครัว 97

4.4.1 ความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัว.....97

4.4.2 สมาชิกที่เปราะบางของครอบครัว 99

4.5 สถานการณ์เกี่ยวกับการดูแล 107

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

4.5.1 การดูแลของครอบครัวและเครือญาติ 107

4.5.2 การดูแลของชุมชน 110

4.5.3 การดูแลโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 111

4.5.4 การดูแลของภาครัฐ 114

4.6 สรุป 116

บทที่ 5 ครอบครัวแรงงานข้ามชาติในเชียงราย: แหว่งกลางข้ามพรมแดนและความเปราะบางของการเข้าถึงสิทธิ..... 118

5.1 ความนำ 118

5.2 บริบทเขตเทศบาลนครเชียงราย 119

5.3 สถานการณ์ครอบครัว 124

5.4 สถานการณ์ความเปราะบางของครัวเรือน..... 129

5.5 การดูแลและการเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการ 132

5.5.1 การดูแลในระดับครอบครัวและเครือญาติ 132

5.5.2 การดูแลโดยชุมชนแรงงานข้ามชาติด้วยกัน.....135

5.5.3 การดูแลและให้สวัสดิการโดยนายจ้าง รัฐ และหน่วยงานเอกชน.....136

5.6 สรุป 143

บทที่ 6 ครอบครัวแรงงานข้ามชาติในแม่สอด: ความเปราะบางของครอบครัวเดี่ยวกับปัญหาเรื้อรังของสถานะทางทะเบียน 144

6.1 ความนำ 144

6.2 บริบทพื้นที่วิจัย 145

6.2.1 เทศบาลนครแม่สอดและเทศบาลตำบลท่าสายลวด 149

6.3 สถานการณ์ครอบครัว..... 151

6.4 สถานการณ์ความเปราะบางของครัวเรือน..... 159

6.5 การดูแลและการเข้าถึงสิทธิ์และสวัสดิการในระดับต่างๆ..... 161

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

6.5.1 การดูแลในระดับครอบครัวและเครือญาติ 161

6.5.2 การดูแลโดยชุมชนแรงงานข้ามชาติด้วยกัน.....165

6.5.3 การดูแลและให้สวัสดิการโดยนายจ้าง รัฐ และหน่วยงานเอกชน 166

6.5 บทสรุป 173

บทที่ 7 บทสรุปและข้อเสนอเชิงนโยบาย 175

7.1 ความนำ 175

7.2 พลวัตครอบครัวในสังคมไทย 175

7.2.1 ครอบครัวแหว่งกลาง.....176

7.2.2 ครอบครัวไม่สมบูรณ์ (dysfunctional family).....181

7.3 ครอบครัวและการอยู่กับความเปราะบาง 182

7.3.1 ก่อนหรือหลังโควิด-19: ความเปราะบางที่คงอยู่และยิ่งเปราะบางยิ่งขึ้น 183

7.3.2 การส่งต่อความเปราะบางทางเศรษฐกิจข้ามรุ่น 187

7.4 ช่องโหว่ของนโยบายสาธารณะและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเกี่ยวกับพลวัตครอบครัวไทย 189

7.4.1 สวัสดิการและการดูแลครัวเรือนเปราะบาง.....189

7.4.2 สวัสดิการและการดูแลเด็ก 191

7.4.3 ครัวเรือนแรงงานข้ามชาติที่ถูกกันออกจากสวัสดิการ.....196

7.5 ข้อจำกัดและข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาในอนาคต 199

เอกสารอ้างอิง 200

ภาคผนวก ก รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์..... 210

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1.1: กลุ่มผู้ให้ข้อมูลในแต่ละพื้นที่ 21

ตารางที่ 2.1: ครอบครัวและจำนวนสมาชิกที่สัมภาษณ์ 26

ตารางที่ 2.2: ลักษณะการย้ายถิ่นของครอบครัว 32

ตารางที่ 2.3: สถานการณ์การของครัวเรือน 35

ตารางที่ 2.4: สถานการณ์ความเปราะบางของครัวเรือน 42

ตารางที่ 2.5: จำนวนกลุ่มเปราะบาง ในความรับผิดชองของอบต.ท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลกปี พ.ศ. 2564 และพ.ศ. 2565 50

ตารางที่ 3.1: รายละเอียดครัวเรือนที่ให้สัมภาษณ์ 61

ตารางที่ 3.2: ลักษณะการย้ายถิ่นของครอบครัวในบ้านนาสนุกและบ้านสว่าง 67

ตารางที่ 3.3: ลักษณะการอยู่ร่วมกันของครอบครัวในบ้านนาสนุกและบ้านสว่าง 68

ตารางที่ 3.4: สถานการณ์เปราะบางของครัวเรือนในบ้านนาสนุกและบ้านสว่าง (บางครอบครัวมีหลายสถานการณ์ซ้อนทับกัน) 75

ตารางที่ 4.1: ข้อมูลครอบครัวและผู้ให้สัมภาษณ์ 88

ตารางที่ 4.2: สถานการณ์การย้ายถิ่นของครอบครัวในสถานการณ์การระบาดของโควิด-19 92

ตารางที่ 4.3: ลักษณะการอยู่ร่วมกันของครอบครัวในบ้านหัวทุ่ง 95

ตารางที่ 4.4: สถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว 98

ตารางที่ 4.5: สถานการณ์เปราะบางของครอบครัว 99

ตารางที่ 4.6: ความสัมพันธ์ระหว่างเด็กและผู้ดูแล 107

ตารางที่ 4.7: การจัดสรรงบประมาณของอบต. ใหม่พัฒนา ประจำปีงบประมาณ 2566 113

ตารางที่ 5.1: ครอบครัวแรงงานข้ามชาติและจำนวนสมาชิกที่สัมภาษณ์ 119

ตารางที่ 5.2: อาชีพของผู้ให้สัมภาษณ์ 125

ตารางที่ 5.3: สถานการณ์การของครัวเรือนข้ามชาติในพื้นที่เมืองเชียงราย 126

ตารางที่ 5.4: สถานการณ์ความเปราะบางในครัวเรือน 130

ตารางที่ 6.1: ครอบครัวแรงงานข้ามชาติและจำนวนสมาชิกที่สัมภาษณ์ 145

ตารางที่ 6.2: อาชีพของผู้ให้สัมภาษณ์ 152

สารบัญตาราง (ต่อ)

หน้า

ตารางที่ 6.3: สถานการณ์การของครัวเรือนข้ามชาติ 155
ตารางที่ 6.4: สถานการณ์ความเปราะบางของครัวเรือน 159
ตารางที่ 6.5: จำนวนคนไร้สัญชาติในอำเภอแม่สอดที่ทางกรมการปกครองได้จัดทำทะเบียนประวัติไว้ 167
ตารางที่ 6.6: จำนวนคนไร้สัญชาติในอำเภอแม่สอดที่กรมการปกครองได้จัดทำทะเบียนประวัติไว้167
ตารางที่ 7.1: ความเปราะบางทางเศรษฐกิจ..... 187

สารบัญรูปภาพ

หน้า

ภาพที่ 2.1: แผนที่หมู่บ้านที่ทำการศึกษาในตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก 30

ภาพที่ 3.1: แผนที่ดาวเทียม บ้านนาสนุก อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี 58

ภาพที่ 3.2: บ้านนาสนุก (ซ้าย) 61

ภาพที่ 3.3: บ้านสว่าง (ขวา) 61

ภาพที่ 3.4 แม่กลิ่นขายของที่หน้าบ้าน 75

ภาพที่ 3.5: บ้านของโหระพากับย่าจัน (ซ้าย) 76

ภาพที่ 3.6: ห้องน้ำที่อยู่นอกตัวบ้าน (ขวา)..... 76

ภาพที่ 3.7: หลานของพ่อเสือกำลังทำการบ้าน (ซ้าย) 82

ภาพที่ 3.8: หลังบ้านของพ่อเสือ (ขวา) 82

ภาพที่ 4.1: ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของชุมชนหัวทุ่ง 90

ภาพที่ 4.2: รถจักรยานยนต์ที่ถูกถอดชิ้นส่วน 102

ภาพที่ 4.3 บ้านของทองคำหลังได้รับการปรับปรุงด้วยการสนับสนุนจากอบต. ใหม่พัฒนา..... 113

ภาพที่ 5.1: แผนที่ดาวเทียมแสดงพื้นที่การศึกษาหรือบริเวณที่แรงงานข้ามชาติอาศัยอยู่..... 123

ภาพที่ 5.2: (ซ้าย) ที่พักอาศัยของแรงงานข้ามชาติในตำบลบาอ้อดอนชัย อำเภอเมืองเชียงราย ... 124

ภาพที่ 5.3: (ขวา) หออภิสแควร์ซึ่งปรับมาจากห้างสรรพสินค้าเก่าในใจกลางเมืองเชียงราย 124

ภาพที่ 5.4 โครงสร้างการบริหารงานและภารกิจของหน่วยงานด้านพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ 140

ภาพที่ 6.1: แผนที่ชุมชนในเทศบาลนครแม่สอด 150

ภาพที่ 6.2: ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงพื้นที่หรือแหล่งอาศัยของแรงงานข้ามชาติในงานวิจัยนี้ 151

สารบัญแผนผัง

หน้า

แผนผัง 2.1: ครอบครัวของอภิชัย 33
แผนผัง 2.2: ครอบครัวของสมชัยและอารณีที่มีลูกชายไปทำงานที่อิสราเอล 34
แผนผัง 2.3: ครอบครัวยายแป้นและตุ๊กตุ่น 37
แผนผัง 2.4: ครอบครัวพัดและยายแพง 38
แผนผัง 2.5: ครอบครัวป้าเฉลียว 41
แผนผัง 2.6: โครงสร้างการเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการในระดับตำบลผ่านองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 49
แผนผัง 3.1 ครอบครัวของพ่อวิทย์ 70
แผนผัง 3.2: ครอบครัวของสวย 72
แผนผัง 3.3: ครอบครัวของกลิ่น 74
แผนผัง 3.4: ครอบครัวของโหระพา 77
แผนผัง 3.5: ครอบครัวของสมใจ 78
แผนผัง 3.6: ครอบครัวของอาภรณ์ 80
แผนผัง 3.7: ครอบครัวของพ่อเสือ 81
แผนผัง 4.1: ครอบครัวของดวงกมล 96
แผนผัง 4.2: ครอบครัวของชลลดา 101
แผนผัง 4.3: ครอบครัวของพรนภา 103
แผนผัง 5.1: ครอบครัวที่มีคน 3 รุ่นอาศัยอยู่ด้วยกัน 127
แผนผัง 5.2: ครอบครัวที่มีคน 2 รุ่นอยู่ด้วยกัน 128
แผนผัง 5.3: แผนผังครอบครัวแรงงานข้ามชาติที่ส่งลูกกลับไปอยู่กับปู่ย่าตายายและญาติที่เมียนมา 129
แผนผัง 6.1: ครอบครัวมะหน่วย 157
แผนผัง 6.2: ครอบครัวหญิงและการส่งเงินกลับบ้านจากแม่สอดสู่ครอบครัวและญาติในเมียนมา .. 160
แผนผัง 6.3: โครงสร้างการดูแลในระดับครอบครัวและเครือญาติที่มีเหมกะดาเป็นศูนย์กลาง 164

สารบัญแผนภาพ

หน้า

แผนภาพ 1.1: พื้นที่การศึกษา 5 จังหวัด 19
แผนภาพ 5.1: จำนวนแรงงานข้ามชาติจดทะเบียนที่มีการจัดประเภทในช่วงไตรมาส 1 พ.ศ.2565 122
แผนภาพ 6.1: ประเภทและจำนวนของแรงงานต่างด้าวในจังหวัดตากในปี 2565 ไตรมาส 2 147
แผนภาพ 6.2: หน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวข้องกับแรงงานข้ามชาติและบุคคลสถานะต่าง ๆ ในอำเภอแม่สอด 172
แผนภาพ 7.1: พลวัตครอบครัวไทย 176
แผนภาพ 7.2: ครอบครัวเปราะบาง 183
แผนภาพ 7.3: สวัสดิการเด็ก 191
แผนภาพ 7.4: ความช่วยเหลือสำหรับประชาชนทั่วไปในช่วงล็อกดาวน์และผลกระทบจากโควิด-19 193
แผนภาพ 7.5: ความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ ในการพัฒนาเด็ก 194
แผนภาพ 7.6: การสร้างความอยู่ดีมีสุขของเด็กในครอบครัวแหว่งกลาง 195
แผนภาพ 7.7: การดูแลเด็กผ่านคณะทำงานเพื่อพัฒนาเด็กของชุมชน 196

บทที่ 1
บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่มีหน่วยเล็กที่สุด นิยามทางการของครอบครัวตามราชบัณฑิตยสถาน (2554) หมายถึง สถาบันพื้นฐานของสังคมที่ประกอบด้วยสามีภรรยาและหมายความรวมถึงลูกด้วย แต่ในยุคปัจจุบันโครงสร้างครอบครัวไทยกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จากการสำรวจระหว่างปี 2530 - 2556 ครอบครัวไทยมีความเปลี่ยนแปลง เช่น ครอบครัวคนเดียวเพิ่มขึ้นจาก 8.8% เป็น 20.5% ของครอบครัวไทยทั้งหมด ส่วนครอบครัวเดี่ยวกลับมีจำนวนลดลงในรอบเกือบสามทศวรรษคือลดลงจาก 66.7% เหลือ 49.9% (ยูเอ็นเอฟพีเอ - UNFPA, 2558) ครอบครัวไทยหลายลักษณะดังกล่าวในปัจจุบันไม่เป็นไปตามนิยามครอบครัวของราชบัณฑิตยสถานที่เห็นว่าครอบครัวประกอบด้วยพ่อแม่ลูกอยู่พร้อมหน้าพร้อมตา ครอบครัวเดี่ยวอาจมีหลากหลายลักษณะ ได้แก่ ครอบครัวแบบคู่สามี-ภรรยาที่ไม่มีบุตร ครอบครัวเดี่ยวแบบมีทั้งสามี-ภรรยา และบุตร ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวแบบมีลูกกับพ่อ และครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวแบบมีลูกกับแม่ เป็นต้น (ชาย โพธิสิตา, 2552)

จากสถิติข้างต้น ความเปลี่ยนแปลงของครอบครัวที่สำคัญอีกประการหนึ่งได้แก่ แนวโน้มการเพิ่มขึ้นของครัวเรือนที่สมาชิกมาจากคนรุ่นปู่ย่าตายายและรุ่นหลานในวัยเด็กซึ่งถูกเรียกว่าครัวเรือนข้ามรุ่นหรือครัวเรือนแหว่งกลาง (skipped-generation households) โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบท (กิตติภูมิ วิเศษศักดิ์, 2564; เนื้อแพร เล็กเฟื่องฟู และธัญมัชฌ สรุงบุญมี, 2561; อนันต์ ภาวสุทธิไพศิฐ, 2559) มีการประเมินว่าในปี 2552 ประมาณ 2.1% ของครอบครัวไทยหรือ 1.4 ล้านครัวเรือนเป็นครอบครัวแหว่งกลาง ทำให้ 21% ของเด็กไทยไม่ได้อาศัยอยู่กับพ่อแม่ (นิพนธ์ พัวพงศกร และคณะ, 2556) ซึ่งการย้ายถิ่นเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบครอบครัวไทยเพราะทำให้เกิดการแยกกันอยู่ของคนในครอบครัวเดียวกัน (Living Apart Together: LAT) จากสาเหตุต่างๆ ทั้งเรื่องเศรษฐกิจและการงาน (มิ่งสรรพ์ ขาวสอาด, 2564; อนันต์ ภาวสุทธิไพศิฐ, 2559; Poapongsakorn, 2013) ขณะเดียวกันก็มีอัตราการหย่าร้างเพิ่มสูงขึ้นจนทำให้เกิดการเพิ่มขึ้นของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ลักษณะครอบครัวดังที่กล่าวมานี้มีความแตกต่างจากนิยามคำว่าครอบครัวแบบดั้งเดิมที่หน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนเคยเข้าใจ และใช้ในการกำหนดนโยบายต่างๆ

นอกเหนือจากลักษณะครอบครัวที่เปลี่ยนแปลง วิถีชีวิตของคนในครัวเรือนก็เปลี่ยนตามไปด้วย ในกลุ่มครัวเรือนผู้ย้ายถิ่น ภาระการเลี้ยงดูบุตรหลานอาจต้องเป็นหน้าที่ของปู่ย่าตายายซึ่งมักจะเป็นผู้สูงวัยที่สภาพร่างกายของตนเองก็เริ่มเสื่อมถอยแต่ต้องทำหน้าที่แทนบิดามารดา และในหลายกรณียังพบว่าผู้สูงวัยเองก็ยังคงต้องทำงานหารายได้อยู่ สภาวะดังกล่าวกระทบกับความอยู่ดีมีสุขของครัวเรือนและสะท้อนปัญหาความเหลื่อมล้ำ และทำให้เด็กไม่สามารถเติบโตได้เต็มศักยภาพ งานวิจัย

ของอารี จำปากลายและคณะ (2559) ชี้ว่าเด็กที่แยกกันอยู่กับพ่อและแม่มักจะมีพัฒนาการช้า มีภาวะทุพโภชนาการเรื้อรัง มีผลการเรียนแย่กว่า และรู้สึกว่ามีความสุขน้อยกว่าเพื่อนร่วมชั้นเทียบกับเด็กที่อยู่กับทั้งพ่อและแม่ ในส่วนของผู้ดูแลเด็กที่พ่อแม่ย้ายถิ่นทั้งคู่ที่มีอายุมากก็มักจะมีปัญหาจิตใจ แต่กรณีที่ครัวเรือนได้รับเงินส่งกลับมากขึ้น ผู้ดูแลเด็กจะมีปัญหาด้านจิตใจน้อยลง (อารี จำปากลายและคณะ, 2556) หรืองานของ กิตติภูมิ วิเศษศักดิ์ (2564) ที่เสนอว่าปัจจัยที่ทำให้เด็กออกจากระบบการศึกษาอันหนึ่งคือการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศหรือต่างจังหวัดของพ่อและแม่ รวมถึงการแยกทางกันของพ่อแม่ และการเสียชีวิตของผู้ปกครองคนใดคนหนึ่งไป ในขณะที่การศึกษาของเนื้อแพร เล็กเฟื่องฟู และธัญมัชฌ สรุงบุญมี (2561) พบว่าผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาของเด็กที่เติบโตในครอบครัวข้ามรุ่นมีแนวโน้มต่ำกว่าเด็กที่ถูกเลี้ยงดูโดยพ่อแม่ แม้ว่าครัวเรือนของพวกเขาอาจได้รับเงินส่งกลับมากกว่าครัวเรือนที่ไม่มีการอพยพ ทั้งนี้ ยังพบว่างานที่ศึกษาครัวเรือนผู้ย้ายถิ่นและประเด็นที่กล่าวมาเป็นงานวิจัยเชิงปริมาณหรืองานวิจัยที่ใช้วิธีการแบบผสม (mixed methods) ซึ่งให้ภาพรวมของเด็กหรือผู้ดูแลในครอบครัวผู้ย้ายถิ่นโดยให้ความสำคัญกับมิติเศรษฐกิจและผลกระทบต่อสมาชิกในครอบครัวในลักษณะข้อมูลเชิงปริมาณมากกว่าการวิเคราะห์ระดับครอบครัวและบอกเล่าประสบการณ์ของครัวเรือนผู้ย้ายถิ่นในเชิงคุณภาพ ซึ่งจะสามารถสะท้อนโครงสร้างครอบครัวไทยในสังคมปัจจุบันที่มีการเคลื่อนไหวทั้งในเชิงการมีความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวข้ามพื้นที่และลักษณะของครอบครัวยังไม่มีความตายตัวในแต่ละช่วงเวลา เนื่องจากในบางครั้งการย้ายถิ่นหรือการแยกกันอยู่ของครัวเรือนมีลักษณะชั่วคราว หรือในบางกรณีการเป็นครอบครัวแหว่งกลางมีการส่งต่อข้ามจากรุ่นพ่อแม่สู่รุ่นลูก ซึ่งงานวิจัยในเชิงคุณภาพจะทำให้ภาพครอบครัวเหล่านี้มีมิติและมีพลวัต

งานวิจัยนี้จึงมุ่งพิจารณาพลวัตครอบครัวในสังคมไทยด้วยวิธีการเชิงคุณภาพผ่านมุมมองสังคมวิทยามานุษยวิทยาว่าด้วยการย้ายถิ่นเพื่อชี้ให้เห็นความซับซ้อนของครอบครัวลักษณะต่าง ๆ ซึ่งไม่ได้มีลักษณะสอดคล้องกับนิยามครอบครัวดั้งเดิม โดยมุ่งเน้นทำความเข้าใจครอบครัวเปราะบาง ได้แก่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ครอบครัวที่มีลักษณะข้ามรุ่น/ แหว่งกลาง และครอบครัวแรงงานข้ามชาติ ซึ่งสภาวะดังกล่าวอาจเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาหนึ่งของครัวเรือนผู้ย้ายถิ่น เมื่อมีการย้ายถิ่นแบบชั่วคราวหรือมีการย้ายถิ่นกลับ การวิจัยนี้มุ่งทำความเข้าใจว่าครัวเรือนเปราะบางเหล่านี้จัดการกับความท้าทายในเรื่องการดูแลและการอยู่ร่วมกันอย่างไร รวมถึงการเข้าถึงการสนับสนุนภายนอกหรือไม่ การทำความเข้าใจสถานการณ์ ความเสี่ยง และการปรับตัวของครัวเรือนเปราะบางเหล่านี้ด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพจะช่วยเปิดพื้นที่ให้มุมมอง ประสบการณ์ และเสียงของครัวเรือนเหล่านี้ในสังคม และนำไปสู่การพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายเกี่ยวกับครอบครัวและเด็กที่ครอบคลุมต่อความหลากหลายของครัวเรือน

การศึกษานี้พิจารณาพลวัต ความเสี่ยง และการปรับตัวของครัวเรือนทั้งก่อนและหลังการระบาดของโควิด-19 การแพร่ระบาดของโควิด-19 ส่งผลกระทบกับผู้ย้ายถิ่นระหว่างประเทศและภายในประเทศซึ่งเคยหารายได้ในพื้นที่เมืองหรืออุตสาหกรรมการถูกพักงานหรือบอกเลิกจ้างทำให้

แรงงานย้ายถิ่นจำนวนมากต้องเดินทางกลับภูมิลำเนาที่เป็นพื้นที่ภาคเกษตร โดยเฉพาะในช่วงการระบาดระยะแรกของปี 2563 ที่มีแรงงานย้ายถิ่นกลับบ้านมากถึง 2 ล้านคน (เสาวณี จันทะพงษ์ และวริศ ทัศนสุนทรวงศ์, ม.ป.ป.) ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์และกระทบกับสมาชิกในครอบครัว และความจำเป็นในการปรับตัวของครัวเรือนในเวลาต่อมา ขณะเดียวกัน สถานการณ์ที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของครอบครัวในมิติของโครงสร้างครัวเรือนและในมิติอื่นๆ เช่น ความเสี่ยง การดูแล การอยู่ร่วมกัน และการเข้าถึงสวัสดิการของรัฐและทรัพยากรอื่นๆ

1.2 วัตถุประสงค์

1.2.1 เพื่อทำความเข้าใจพลวัตและความซับซ้อนของลักษณะครัวเรือนที่มีความเปราะบางในสังคมไทย โดยเฉพาะครอบครัวที่ไม่เป็นไปตามนิยามของครอบครัวสมบูรณ์

1.2.2 เพื่อทำความเข้าใจปัญหา การจัดการกับความท้าทายในเรื่องการดูแล การอยู่ร่วมกัน เข้าถึงการสนับสนุนทางทรัพยากรจากภายนอกของครัวเรือนเปราะบางดังกล่าว

1.2.3 เพื่อเสนอสถานการณ์เบื้องต้นและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อการจัดการของรัฐในการให้การสนับสนุนด้านการดูแลเด็ก ผู้สูงอายุ หรือกลุ่มเปราะบาง (vulnerable) ในครอบครัวที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์แพร่ระบาดของโควิด-19

1.3 ประชากรและครอบครัวเปราะบาง

1.3.1 ความหมายและสาเหตุของความเปราะบาง

งานวิจัยทางประชากรศาสตร์ของภูเบศร์ สมุทรจักรและคณะ (2564) ให้ความหมายว่าความเปราะบางในระดับบุคคลเป็นสถานการณ์ที่บุคคลไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหรือมีวิกฤตการณ์ มิติที่จะก่อให้เกิดความเปราะบางมีทั้งเศรษฐกิจโดยเฉพาะความยากจนและมิติเกี่ยวกับสุขภาพซึ่งเป็นความเปราะบางที่พบมากที่สุดในประชาชนระดับล่าง นอกจากนี้ความเปราะบางยังเกิดได้จากมิติสังคม สิ่งแวดล้อม ภัยพิบัติ รวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวด้วย

ส่วนปัจจัยเชิงบริบทที่ทำให้คนบางกลุ่มตกอยู่ในภาวะเปราะบางที่มีการระบุไว้โดยโครงการสุขภาพคนไทย โดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม (2560) ได้แก่

1) ลักษณะทางธรรมชาติและสุขภาพร่างกายซึ่งในบางกรณี ความเปราะบางเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เช่น การเป็นผู้พิการแต่กำเนิด ผู้มีความหลากหลายทางเพศ เป็นต้น แต่ในบางครั้งความปราะบางทางร่างกายอาจจะเกิดจากปัจจัยอื่น เช่น การประสบอุบัติเหตุ ความเจ็บป่วยทั้งทางการและทางจิต

2) การเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ชนกลุ่มน้อย ผู้อพยพ คนไร้รัฐที่ไม่มีสถานะบุคคลตามกฎหมาย คนกลุ่มนี้มักถูกตีตราว่าเป็นคนอื่น ถูกเลือกปฏิบัติและเข้าไม่ถึงสวัสดิการรวมถึงการดำรงชีพในมาตรฐานเดียวกับคนอื่นๆ ในสังคม

3) ผู้ต้องขังหรือผู้ที่ถูกกักขังจองจำเพราะต้องโทษซึ่งทำให้ถูกตีตราและเข้าไม่ถึงโอกาสต่างๆ เช่นเดียวกับคนอื่นๆ ในสังคม

4) ความยากจนที่มักจะเป็นต้นเหตุของความเปราะบางในด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นความเปราะบางของครัวเรือนยากจนที่ส่งต่อถึงคนรุ่นต่อไป หรือความยากจนทำให้สมาชิกในครัวเรือนต้องทำงานหนักที่เสี่ยงต่อสุขภาพมากกว่าคนกลุ่มอื่น ไม่สามารถเข้าถึงโภชนาการที่ดีได้เท่ากับคนกลุ่มอื่น รวมไปถึงโอกาสต่างๆ ด้วย

5) โครงสร้างทางสังคมที่ไม่เป็นธรรมที่ทำให้คนบางกลุ่มที่มีสถานะได้เปรียบคงความได้เปรียบในทุกด้าน กลุ่มคนที่เหลือกลายเป็นกลุ่มที่เสียเปรียบ

สาเหตุแห่งความ “เปราะบาง” ทั้ง 5 ข้อ เป็นสาเหตุที่ทำให้มีประชากรกลุ่มเปราะบางเกิดขึ้นหลายกลุ่ม เช่น เด็ก ผู้สูงอายุ ผู้หญิง เด็ก คนเร่ร่อน/คนไร้บ้าน กลุ่มผู้มีความหลากหลายทางเพศ ผู้พิการทางกายและจิต กลุ่มชาติพันธุ์คนที่มีปัญหา สถานะบุคคล คนไร้รัฐไร้สัญชาติ คนพลัดถิ่น ผู้ต้องขัง คนยากจน แรงงานข้ามชาติ เป็นต้น (เรื่องเดียวกัน, หน้า 157) ยิ่งไปกว่านั้น ในบางครั้งความเปราะบางของบุคคลและอัตลักษณ์ยังสามารถซ้อนทับ (intersectionality) และส่งผลต่อการถูกทำให้เป็นชายขอบ การถูกกดขี่ การเข้าถึงทรัพยากร รวมถึงการได้รับอภิสิทธิ์ในบางประการด้วย (Crenshaw, 1991) เช่น การเป็นสตรีผิวดำที่เป็น LGBT การเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่นับถือศาสนาอิสลาม หรือการเป็นผู้ให้บริการทางเพศที่เป็นแรงงานเพื่อนบ้าน

1.3.2 ครัวเรือนเปราะบางที่เกิดจากการย้ายถิ่น

เป็นเวลากว่าห้าทศวรรษที่ภาคชนบทไทยเกิดการเปลี่ยนผ่านจากการขยายตัวของเมืองและโอกาสในการรายได้หลากหลายหนทาง คนชนบทต่างปรับตัวในหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นการประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรม การเป็นแรงงานย้ายถิ่นและแรงงานรับจ้างในพื้นที่ควบคู่กัน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2553) งานวิจัยของ Gandstaff et al (2012) ชี้ให้เห็นว่ารายได้ส่วนใหญ่ของประชากรไทยโดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกิดจากกิจกรรมนอกภาคเกษตรกรรมโดยเฉพาะเงินส่งกลับบ้านจากแรงงานที่ไปทำงานต่างถิ่น แม้การย้ายถิ่นจะถูกโยงเข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจและการยกระดับฐานะของครัวเรือนต้นทาง เช่น ใน World Migration Report (2018: 6) ชี้ให้เห็นว่าผู้ย้ายถิ่นในระดับระหว่างประเทศซึ่งส่วนใหญ่มาจากประเทศยากจนจะมีรายได้สูงขึ้นประมาณ 15 เท่าเทียบกับรายได้เฉลี่ยในประเทศต้นทาง และบุตรหลานยังมีโอกาสในการเข้าเรียนต่อสูงขึ้นถึงสองเท่าเมื่อเชื่อมโยงกับเรื่องทักษะแรงงาน แรงงานที่ผ่านประสบการณ์การย้ายถิ่นไปทำงานในต่างประเทศยังอาจจะได้เพิ่มพูนทักษะการประกอบการ และเมื่อกลับมาพร้อมกับรายได้จากการย้ายถิ่นก็ยังอาจจะ

สามารถลงทุนในภาคเกษตรกรรมได้ด้วย แต่การย้ายถิ่นก็มีผลกระทบด้านลบในบางมิติ โดยเฉพาะการทำให้เกิดสภาวะการแยกกันอยู่ของครัวเรือน ทำให้เกิดครัวเรือนข้ามรุ่น ครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยว ครัวเรือนที่อยู่คนเดียว ครัวเรือนหย่าร้างและอื่นๆ เพิ่มมากขึ้น การที่สมาชิกในครอบครัวอยู่กันคนละที่อาจส่งผลถึงระยะห่างของความสัมพันธ์และความสามารถในการดูแลซึ่งกันและกันในครอบครัว

เมื่อพิจารณางานวิจัยเกี่ยวกับความเปราะบางของครัวเรือนผู้ย้ายถิ่นและผลกระทบต่อสมาชิกในครอบครัว จะพบว่าระยะแรกในทศวรรษ 2550 เมื่อประเทศไทยกำลังก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุในช่วงแรก มีการศึกษาเกี่ยวกับการเสริมศักยภาพผู้สูงอายุให้สามารถมีบทบาทในการดูแลบุตรหลานซึ่งเป็นโครงการในพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ หรือที่เรียกกันว่า “โครงการต้วมเตี้ยมเลี้ยงเตาะแตะ” (เพ็ญแข ประจนปัจจนึก, 2545) ที่พยายามจะเสริมสร้างบทบาทผู้สูงอายุในฐานะอาสาสมัครในการอบรมเลี้ยงดูเด็กเล็ก เช่น มาร่วมสอนกับครูในโรงเรียนของชุมชน การเป็นอาสาสมัครสูงอายุทำกิจกรรมกับเด็ก เป็นต้น แต่ก็ขึ้นอยู่กับบริบทแวดล้อมของชุมชนที่จะสามารถจัดกิจกรรมในลักษณะดังกล่าวได้ นอกจากนี้ยังพบการศึกษาของ วณิชชา ณรงค์ชัย และดุษฎี อายุวัฒน์ (2011) เรื่องการอยู่ร่วมกันของสมาชิกในครอบครัวข้ามรุ่น พบว่าบทบาทของผู้สูงอายุในครอบครัวจะเป็นผู้ให้การดูแลอบรมลูกหลานในครอบครัวแทนพ่อและแม่ที่ไปทำงานต่างถิ่นหรือขายแรงงานในต่างประเทศ บางครัวเรือนผู้สูงอายุเองก็จะต้องหารายได้ไปด้วยทำให้ไม่มีเวลาเอาใจใส่เด็กเท่าที่ควร ผู้สูงอายุในบางครัวเรือนมีข้อจำกัดทางด้านสุขภาพทำให้ต้องแบกรับภาระที่มากขึ้นกว่าเดิม ตลอดจนฐานะทางเศรษฐกิจและความรู้ในการเลี้ยงดูเด็กที่บางครั้งมีจำกัดทำให้ในบางครั้งเด็กขาดทักษะจากการเลี้ยงดู

งานวิจัยในต่างประเทศจำนวนมากที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ผู้ย้ายถิ่น กับลูกที่อาศัยอยู่ ณ บ้านเกิด ว่าพวกเขาเหล่านั้นรักษาความสัมพันธ์ใกล้ชิด (intimacy) ข้ามเวลา (time) และพื้นที่ (space) อย่างไรบ้าง เช่น การติดต่อผ่านโทรศัพท์ การรักษาความเป็นครอบครัวผ่านการส่งเงินค่าแรงจากแดนไกลให้กับครอบครัวต้นทาง (Parrenas, 2015) หรือบทความของ Lam & Yeoh (2018) ตั้งคำถามถึงบทบาทของเพศสถานะในฟิลิปปินส์และอินโดนีเซียในกรณีที่แม่เป็นผู้ย้ายถิ่นผู้หญิงได้สลับบทบาทเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว ส่วนพ่อและญาติถูกคาดหวังให้เป็นผู้ทำหน้าที่แทนแม่ซึ่งไม่ได้ราบรื่นเสียทีเดียว โดยเฉพาะพ่อในฐานะสามีที่ถูกคาดหวังให้เป็นผู้ดูแลครอบครัวทางเศรษฐกิจ แต่กลับต้องเป็นผู้ดูแลลูกและพึ่งพาเงินส่งกลับบ้านจากภรรยา และความหมายของการเป็นพ่อที่ดีได้ถูกจำกัดความใหม่เป็นพ่อที่สามารถดูแลลูก ทำกับข้าว ทำงานบ้านได้ เป็นต้น มีการศึกษาประเด็นคล้ายกันในประเทศจีนในเรื่องแรงงานข้ามรุ่น โดย Pan (2018) ชี้ว่า รัฐและทุนเป็นตัวทำให้เกิดการผลิตซ้ำแรงงานข้ามรุ่น ระบบการศึกษาเป็นกลไกสำคัญที่ผลักกันแรงงานย้ายถิ่นวัยเด็กกับเด็กที่ถูกทิ้งไว้ข้างหลังที่ไม่ประสบความสำเร็จในการเรียนให้เข้าสู่การเป็นแรงงานเมือง แม้ว่าเด็กเหล่านี้จะแตกต่างจากรุ่นพ่อแม่ตรงความคาดหวังเรื่องงาน ทางเลือกในอาชีพ แต่ก็ยังอยู่ในตลาดแรงงานระดับล่างอยู่ดีและการที่เด็กๆ เติบโตมาพร้อมกับวัฒนธรรมการย้ายถิ่นของชุมชนทำให้มองว่าการย้ายถิ่นเป็นเรื่องปกติ ข้อแตกต่างของรุ่นลูกกับรุ่นพ่อแม่ เช่น รุ่นลูกได้ไปโรงเรียน และ

ไม่ได้ผูกพันกับกิจกรรมทางการเกษตรเท่ากับรุ่นพ่อแม่ และมองว่าไม่ได้อยากทำงานภาคเกษตรกรรม ในขณะที่รุ่นพ่อแม่ย้ายถิ่นออกเพราะว่าหารายได้ รุ่นลูกก็มีที่ย้ายเพราะไม่อยากทำการเกษตร ส่วนในประเทศไทย ปัญหาหนึ่งที่สำคัญที่ผลิตซ้ำแรงงานข้ามรุ่น ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำของการพัฒนาและข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ รวมไปถึงช่องว่างในเชิงอาชีพและทักษะ ยิ่งไปกว่านั้น แม้การไปต่างประเทศจะนำมาซึ่งทักษะเพิ่มเติมต่างๆ แต่กลับไม่สามารถนำมาปรับใช้ในหมู่บ้านต้นทางได้ ดังนั้น แม้คนรุ่นหนึ่งจะกลายเป็นแรงงานคืนถิ่น แต่สภาวะดังกล่าวผลิตซ้ำผู้ย้ายถิ่นที่ส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่น และก่อให้เกิดสภาพครัวเรือนที่ไม่เคยสมบูรณ์พร้อมเพราะจะมีบุคคลใดบุคคลหนึ่งทำงานและอยู่อาศัยต่างถิ่นเสมอ

ในประเทศไทยงานวิจัยของ Rungmanee (2021) ซึ่งพิจารณาการย้ายถิ่นกลับของแรงงานไทยที่ไปทำงานต่างประเทศ การดำรงชีพ และบริบทเชิงครอบครัวชี้ให้เห็นว่าการ “กลับบ้าน” หรือการ “คืนถิ่น” ของแรงงานที่ผูกกับการกลับบ้านมาอยู่กับครอบครัว หรือการจินตนาการถึงความอบอุ่นการอยู่พร้อมหน้า จะพบว่ากลายเป็นเรื่องยากที่ในครัวเรือนจะได้อยู่พร้อมหน้ากันจริงๆ เพราะการย้ายถิ่นถูกส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่น ถึงแม้เทคโนโลยีจะทดแทนความห่างไกลของครอบครัวได้แต่หลายครอบครัวก็มักมีเหตุการณ์ที่ควบคุมไม่ได้เมื่อพ่อแม่ไม่ได้เป็นผู้เลี้ยงดูบุตรหลานด้วยตนเอง เช่น บุตรหลานไม่ไปเรียนหนังสือ บุตรหลานตั้งครรภ์ก่อนวัยอันควร หรือพ่อและแม่เห็นว่าไม่จำเป็นต้องเรียนเพราะสามารถไปเป็นแรงงานข้ามชาติได้และสามารถหารายได้ได้มากกว่าการเรียนจบปริญญาตรีในประเทศไทย เป็นต้น

1.3.3 ครอบครัวเปราะบางท่ามกลางสถานการณ์โควิด-19

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2560) ให้นิยามครัวเรือนเปราะบางไว้ว่าเป็นครัวเรือนที่มีรายได้น้อยและมีบุคคลที่อยู่ในภาวะพึ่งพิงที่ต้องการได้รับความช่วยเหลือ เช่น ครอบครัวยากจนที่มีเด็กเล็ก แม่เลี้ยงเดี่ยว ผู้สูงอายุ คนพิการ โดยสามารถแบ่งระดับความเปราะบางดังนี้

1) ครัวเรือนที่มีรายได้น้อยและมีปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย

2) ครัวเรือนที่มีรายได้น้อยโดยเฉลี่ยต่อปีรายได้ไม่เกินหนึ่งแสนบาท/ครัวเรือน

3) ครัวเรือนที่รายได้น้อยและอยู่ในภาวะพึ่งพิงที่ต้องได้รับการดูแล

4) ครัวเรือนที่มีแต่ผู้สูงอายุและไม่ได้รับเบี้ยยังชีพผู้พิการ/ไม่ได้รับเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุและอยู่ในภาวะพึ่งพิงที่ต้องได้รับการดูแล

ส่วนเกณฑ์ครัวเรือนเปราะบางและนิยามภาระที่กรมการพัฒนาชุมชน (ม.ป.ป.) กำหนดไว้ได้แก่

1) เป็นครัวเรือนที่อาชีพเกษตรกรจากข้อมูล จปฐ. และไม่ได้ลงทะเบียนเกษตรกร (หัวหน้าครัวเรือนแจ้งว่าเป็นเกษตรกร และในครัวเรือนไม่มีผู้ใดขึ้นทะเบียนเกษตรกร ฯ) หรือ

2) รายได้ต่ำกว่า 100,000 บาท และไม่ได้รับเงินสวัสดิการผู้มีรายได้น้อย (รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี น้อยกว่า 100,000 บาท และไม่มีใครในบ้าน ได้รับบัตรสวัสดิการรัฐ)

โดยครัวเรือนดังกล่าวมีภาระต่อไปนี้

1) ไม่มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย (ตกตัวชี้วัดที่ 8 ตามเกณฑ์ จปฐ)
2) มีเด็กยากจนตามเกณฑ์ ศธ. (ตามฐานข้อมูล ศธ.)
3) มีเด็ก (อายุระหว่าง 3 – 14 ปี)
4) มีผู้สูงอายุ และไม่ได้รับเบี้ยยังชีพ (เบี้ยตามฐานข้อมูล สถ. 62)
5) มีผู้พิการ และไม่ได้รับเบี้ยยังชีพ (เบี้ยตามฐานข้อมูล สถ. 62)
6) มีผู้ป่วยเรื้อรังที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้

อย่างไรก็ตาม หากดูสถานการณ์ในสังคมไทย ครอบครัวไทยประสบกับความเปราะบางทับซ้อนหลายมิติ โดยที่มิติความเปราะบางที่มีอยู่อย่างต่อเนื่องและพบมากที่สุดคือมิติเศรษฐกิจและสุขภาพ รายงานสถานการณ์ประชากรไทยโดย UNFPA (2558) ระบุว่าครอบครัวอยู่คนเดียวในประเทศไทยมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นต่อเนื่อง ในปี 2559 มีมากถึง 3.8 ล้านครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 17.6 ของครอบครัวไทยทั้งหมด ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวหรือครอบครัวที่มีบุตรอายุต่ำกว่า 18 ปี อาศัยอยู่กับพ่อหรือแม่โดยลำพังมีประมาณ 1.4 ล้านครอบครัว ขณะที่ครอบครัวข้ามรุ่น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นครอบครัวที่พ่อแม่วัยทำงานย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่น หย่าร้าง หรือเสียชีวิตมีเพียงผู้สูงอายุและหลานที่ยังเป็นเด็กอาศัยอยู่ด้วยกัน คาดว่ามีอยู่ราว 400,000 ครอบครัว เกือบครึ่งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เมื่อนำแนวคิดเรื่องความเปราะบางมาวิเคราะห์สถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิดจนถึงปัจจุบัน งานวิจัยจำนวนหนึ่งชี้ให้เห็นว่าการแพร่ระบาดของโควิด 19 ส่งผลกระทบรุนแรงต่อครัวเรือนไทยไม่เท่ากัน ครัวเรือนที่มีต้นทุนทางเศรษฐกิจและสังคมมากจะได้รับผลกระทบที่มีความรุนแรงน้อยกว่าครัวเรือนที่มีต้นทุนด้อยกว่า โดยเฉพาะครัวเรือนเปราะบางที่มักเป็นครัวเรือนที่มีเด็กเล็ก ผู้สูงอายุ ผู้ป่วยติดเตียงและผู้ป่วยโรคเรื้อรังอาศัยอยู่

การสำรวจของ จิราภรณ์ แผลงประพันธ์ และสมชัย จิตสุชน (2560) พบว่ามากกว่าร้อยละ 80 ของครัวเรือนเปราะบางโดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงหนือได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดและมาตรการควบคุมของรัฐ เนื่องจากเป็นครัวเรือนที่เปราะบางเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ผลกระทบแรกที่ส่งผลหนักที่สุดคือการมีรายได้ลดลงเพราะครัวเรือนเหล่านี้มักมีสมาชิกที่ทำงานรับจ้างไม่ประจำ หรือมีคนที่ต้องช่วยดูแลคนที่เปราะบางในบ้าน สมาชิกในครัวเรือนเปราะบางจึงมักจะเป็นกลุ่มแรกๆ ที่ตกงานหรือถูกพักงานจากผลของโควิด และหากในครัวเรือนมีเด็กเล็กอยู่ก็จะพบว่ามีค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูเด็กเพิ่มขึ้นจากการที่เด็กไม่สามารถศูนย์เด็กเล็กหรือโรงเรียนได้ และแม้ว่ารัฐจะมีเงินสวัสดิการเยียวยาครัวเรือนยากจน แต่ขั้นตอนการขอรับเงินผ่านแอปพลิเคชั่น

ทำให้เกิดความสับสน บางครัวเรือนไม่สามารถเข้าถึงการลงทะเบียนได้ด้วยตนเองต้องจ่ายเงินจ้างผู้อื่นให้ลงทะเบียนให้ทำให้เกิดปัญหาการตกหล่นของผู้ควรได้รับความช่วยเหลือ

1.3.4 เด็กในครอบครัวเปราะบางท่ามกลางสถานการณ์โควิด-19

จิราภรณ์ แผลงประพันธ์ และ สมชัย จิตสุชน (2560) ชี้ว่าครอบครัวที่มีเด็กเล็กได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจในสัดส่วนที่สูงกว่าครอบครัวที่ไม่มีเด็กเล็ก โดยผลการสำรวจออนไลน์ที่เป็นการดำเนินการร่วมกันระหว่างสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยและสำนักงานสถิติแห่งชาติ ระหว่างวันที่ 27 เมษายนถึงวันที่ 18 พฤษภาคม 2563 (จำนวนตัวอย่าง 27,986 มีผู้ตอบแบบสอบถามจากทุกจังหวัดในประเทศไทย) พบว่าครอบครัวที่มีเด็กเล็กถูกกระทบจากโควิด-19 มากกว่าครอบครัวที่ไม่มีเด็กเล็กในเกือบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านรายได้ที่ลดลง รายจ่ายที่เพิ่มขึ้น การมีหนี้สินเพิ่มขึ้น ความสามารถในการแก้ปัญหา และผลกระทบจากมาตรการปิดเมือง เช่น เคอร์ฟิว ปิดร้านค้า จำกัดร้านอาหาร และห้ามเดินทาง ก็ยังคงพบว่าครัวเรือนที่มีเด็กเล็กได้รับกระทบมากกว่า

ยิ่งไปกว่านั้น สถานการณ์โควิดและการปิดสถานศึกษาทำให้เด็กขาดคนดูแล บางครอบครัวต้องพาเด็กออกไปทำงานด้วย หรือต้องทิ้งเด็กเล็กไว้ตามลำพัง เด็กบางคนที่เคยอยู่ในศูนย์เด็กเล็กที่จะได้รับอาหารตามเวลาเมื่อผู้ปกครองไม่มีเวลาดูแลทำให้เกิดปัญหาด้านโภชนาการ นอกจากนี้ยังพบปัญหาด้านพัฒนาการของเด็กเพราะการไม่ได้ไปโรงเรียน ขาดกิจกรรมเสริมทักษะ ขาดการเข้ากลุ่มกับเพื่อนทำให้เด็กจำนวนมากใช้เวลากับโทรศัพท์มือถือ ข้อมูลจากองค์การ UNICEF ประเทศไทย (2563) พบว่า ครอบครัวเกือบครึ่งหนึ่งในประเทศไทยไม่พร้อมให้ลูกเรียนออนไลน์ โดยร้อยละ 51 ไม่มีคอมพิวเตอร์ โน้ตบุ๊ก หรือแท็บเล็ตที่บ้าน ที่สำคัญร้อยละ 26 ไม่มีสัญญาณอินเทอร์เน็ต และร้อยละ 40 กังวลว่าไม่มีเวลาคอยช่วยสอนลูกเรียนออนไลน์ ข้อมูลจากสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2564) พบว่าเด็กนักเรียนไทยมีภาวะถดถอยทางการเรียนรู้ จากการทำวิจัยในกลุ่มผู้เรียนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานทั้งในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ไม่ว่าจะสถานศึกษาขนาดเล็ก กลาง และใหญ่ พบว่าโดยรวมผู้เรียนมีการรับรู้ภาวะถดถอยทางการเรียนรู้ทั้งหมดโดยไม่มีนัยแตกต่างกันทางสถิติ

1.4 การให้การดูแล (care-giving) และการรับการดูแล (care-receiving)

การให้การดูแล (care-giving) และการรับการดูแล (care-receiving) เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตของประชาชนในทุกระดับ บางครั้งการดูแลเป็นเรื่องของความรักใคร่ผูกพันหรือบางครั้งเป็นเรื่องของการผูกมัดโดยหน้าที่จนกลายเป็นภาระเหนื่อยยากที่ต้องการผู้ให้การดูแลที่เป็นผู้เชี่ยวชาญ เช่น การดูแลคนสูงอายุหรือผู้ป่วยที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้และต้องการการออกแบบการดูแลที่เหมาะสม

การดูแลเกี่ยวข้องกับตัวละครหลายระดับตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลไปจนถึงระดับรัฐ พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม 2546 และที่แก้ไขเพิ่มเติมในปี 2550 (กฎหมาย

เกี่ยวกับการพัฒนาสังคมและมนุษย์, ม.ป.ป.) ให้ความหมายของสวัสดิการสังคมไว้ว่า หมายถึง ระบบการจัดบริการทางสังคมซึ่งเกี่ยวกับการป้องกัน การแก้ไขปัญหา การพัฒนาและส่งเสริมความมั่นคงทางสังคมเพื่อตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของประชาชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและพึ่งตนเองได้อย่างทั่วถึง เหมาะสม เป็นธรรม และเป็นไปตามมาตรฐานทั้งทางด้านการศึกษา สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การทำงานและการมีรายได้ นันทนาการ กระบวนการยุติธรรม และบริการสังคมทั่วไป โดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิที่ประชาชนจะต้องได้รับ และการมีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการสังคมทุกระดับ ส่วน อภิญญา เวชยชัย และศิริพร ยอดกมลศาสตร์ (2547) กล่าวไว้ว่า สวัสดิการสังคมเป็นกระบวนการหรือวิธีการให้บริการสำหรับประชาชนเพื่อป้องกันเงื่อนไขอันไม่พึงประสงค์ต่างๆ หรือเป็นวิธีการที่จะนำไปสู่ความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน ได้แก่ การสังเคราะห์ (Assistance) และการประกัน (Insurance) การสร้างความมั่นคงทางสังคม (Social security) และการนันทนาการ (Recreation) เป็นต้น ซึ่งสวัสดิการในที่นี้เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของทุกคนและเกี่ยวพันกับโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ในช่วงทศวรรษ 1980 มีการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการผสมผสานของสวัสดิการสังคม กล่าวคือสวัสดิการไม่ควรจะเป็นเรื่องของการจัดหาโดยรัฐเท่านั้นแต่ควรมีหลายองค์ประกอบ (Ochiai 2014) เกิดชุดแนวคิดหลากหลายที่กล่าวถึงบทบาทของสถาบันและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดูแลซึ่งประกอบด้วยรัฐ ตลาด องค์กรไม่แสวงหาผลกำไร และครอบครัว เช่น แนวคิดสามเหลี่ยมของการดูแล (the welfare triangle) แนวคิดสถาปัตยกรรมสวัสดิการ (welfare architecture) และเพชรสวัสดิการ (welfare diamond) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แนวคิดสามเหลี่ยมของการดูแลจะขยายความการดูแลไปสู่พื้นที่ที่กว้างขึ้นนอกเหนือจากรัฐ ตลาด และครอบครัว ได้แก่การดูแลของชุมชน การเป็นอาสาสมัคร การดูแลจากภาคส่วนที่ไม่ใช่ระบบตลาดและไม่ได้มีผลกำไรเป็นตัวตั้ง เช่น มูลนิธิองค์กรการกุศล หรือแม้แต่ปัจเจกบุคคลก็สามารถให้การดูแลโดยปราศจากค่าตอบแทนผ่านการดูแลคนในครอบครัว เครือญาติ ชุมชนและผ่านสถาบันต่างๆ เช่น การเป็นอาสาสมัครโดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนาที่มักจะอยู่ในรูปแบบขององค์กรการกุศล กลุ่มศาสนา และองค์กรที่มีชุมชนเป็นฐาน (Jenson and Saint-Martin 2003 อ้างถึงใน Razavi, 2007)) การดูแลในที่นี้จึงไม่ใช่ความหมายเชิงบวกแบบอุดมคติว่าเป็นเรื่องของการให้ความรักที่บริสุทธิ์ เช่น ความรักของแม่ที่ทำให้แม่ดูแลลูกและครอบครัว หากแต่เป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาว่าการดูแลควรจะมีหน้าตาอย่างไร ในส่วนนี้จะกล่าวถึงบทบาทของตัวละครที่สำคัญได้แก่ ครอบครัว ชุมชน และรัฐ ข้อถกเถียงถึงบทบาทของตัวละครเหล่านี้ในการเป็นผู้ดูแลและเกี่ยวข้องกับสวัสดิการสังคม

1.4.1 การดูแลในระดับครอบครัว (care relations in the family)

- ความหมายและโครงสร้างหน้าที่ของครอบครัว

ในส่วนนี้เป็นการทบทวนแนวคิดด้านการดูแลในระดับครอบครัว (family) หรือครัวเรือน (household) ซึ่งทั้ง 2 คำเป็นแนวคิดที่มีการอธิบายโดยนักวิชาการด้านครอบครัวและ

ประชากรศึกษามาอย่างต่อเนื่อง ในรายงานนี้ขอกล่าวถึงการนิยามและคำอธิบายของ 2 แนวคิดดังกล่าวพอสังเขปเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของกรอบแนวคิดดังกล่าวกับการดูแลในระดับครอบครัว บทความของ Bender (1967) ที่ตีพิมพ์ในวารสารมานุษยวิทยาอเมริกัน (American Anthropologist) อธิบายความหมายของคำว่าครอบครัวและครัวเรือนในระดับขั้นพื้นฐานที่สุดว่าครอบครัวสัมพันธ์กับความเป็นเครือญาติ (kinship) ส่วนครัวเรือนสัมพันธ์กับความใกล้ชิดหรือการอาศัยอยู่ร่วมกัน (co-residence) แน่นอนว่ามีนักวิชาการบางส่วนเห็นว่าความเป็นเครือญาติอาจไม่จำเป็นต้องอาศัยอยู่ด้วยกันเสมอไป ขณะเดียวกันครอบครัวก็สามารถเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่นำไปสู่ความเป็นครัวเรือนได้ และครัวเรือนส่วนใหญ่ก็ก่อร่างขึ้นมาจากครอบครัว และเราก็พบครัวเรือนที่ไม่ได้ประกอบขึ้นจากครอบครัวซึ่งหมายถึงเครือญาติเดียวกันเสมอไป เช่นพบว่าครัวเรือนหนึ่งเป็นได้ทั้งสมาชิกที่เป็นเครือญาติเช่นพ่อ-ลูก และครัวเรือนที่มีสมาชิกที่ไม่ได้เป็นเครือญาติกัน หรือความเป็นครอบครัวไม่จำเป็นต้องอาศัยอยู่ด้วยกัน (co-residential) เสมอไป เช่นผู้เป็นพ่อต้องเดินทางไปค้าขายหรือไปอยู่ในสนามรบเมื่อมีสงคราม หรือในหลายสังคมที่ลูกไม่ได้อาศัยอยู่กับพ่อแม่ ขณะที่ในหลายสังคมครัวเรือนเกิดจากพื้นฐานความเป็นเครือญาติเป็นหลัก ซึ่งลักษณะนี้พบได้ในสังคมไทยเช่นเดียวกัน

ลักษณะการอยู่ร่วมกันในท้องที่ (locality) ใดท้องที่หนึ่งสะท้อนความเป็นครัวเรือนและความคิดพื้นฐานของความเป็นครอบครัว และลักษณะสำคัญของสถาบันครอบครัวคือการทำหน้าที่ภายในสถาบัน (domestic function) นั่นคือการอยู่ร่วมกัน (common resident) ความร่วมมือกันในทางเศรษฐกิจ (economic cooperation) ในชีวิตประจำวัน เช่นการหารายได้หรืออาหารมาเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง และการเลี้ยงดูกล่อมเกลาเด็กหรือลูกหลาน (children socialization) ดังนั้นความเป็นครัวเรือนจึงหมายถึงการอยู่ร่วมกันของคนกลุ่มหนึ่งและร่วมกันสร้างลักษณะพื้นฐานทั้ง 3 ประการข้างต้น (Bohannan, et al, 1960; as citied in Bender, 1967, p.495; Bohannan, 1963, as cited in Bender, 1967, p.495) ทั้งนี้ ในหลายสังคมนั้นระดับการอยู่ร่วมกันนั้นก็มีความหลากหลายและเข้าข่ายคำจำกัดความของครอบครัวขยายด้วยในขณะเดียวกัน ดังนั้นหน้าที่ภายในสถาบันของครัวเรือนจึงสัมพันธ์กับโครงสร้างของครอบครัว (structure of family) ที่เชื่อมกับแนวคิดเกี่ยวกับการแต่งงาน หรือสัญญาจากการแต่งงาน ความเป็นพ่อแม่/ ผู้ปกครอง (parenthood) ความสัมพันธ์ต่างตอบแทนระหว่างสามีและภรรยา และรูปแบบการอยู่ร่วมกันของสามี-ภรรยา-ลูก รวมทั้งสมาชิกอื่นในครอบครัว (Weigel, 2008)

งานศึกษาของ Weigel (2008) ชี้ให้เห็นถึงแนวคิดครอบครัวผ่านการวิเคราะห์หน้าที่ของครอบครัวอย่างน้อย 3 ด้านดังนี้ 1) หน้าที่ในเชิงโครงสร้าง (structural function) ที่ประกอบขึ้นจากสมาชิกครอบครัวอย่างน้อย 2 คนทำให้เกิดประเภทของโครงสร้างของครอบครัวพื้นฐานคือครอบครัวเดี่ยว หรือหน้าที่ในเชิงการเป็นสถาบันหนึ่งในสังคมคือการสืบพันธุ์และสร้างสมาชิก 2) หน้าที่ทางสังคม (social function) เช่นการจัดการครัวเรือน เลี้ยงดูกล่อมเกลาเด็ก ให้การสนับสนุนด้านอารมณ์และวัตถุแก่สมาชิกในครอบครัว และการที่ครอบครัวเปิดโอกาสให้สมาชิกแสดงบทบาททางสังคม

โดยเฉพาะสมาชิกที่เป็นผู้ใหญ่ 3) หน้าที่เชิงข้ามการกระทำ (transactional function) ซึ่งหมายถึงกลุ่มคนที่มีความใกล้ชิดผ่านพฤติกรรมที่แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ร่วมกันที่เชื่อมกับเส้นใยทางอารมณ์ (emotional tie) และการมีประสบการณ์ในอดีตและการสร้างอนาคตร่วมกัน รวมถึงการแสดงออกถึงความรัก การดูแลเอาใจใส่ ความสัมพันธ์ และคำมั่นสัญญา (commitment) คำอธิบายพอสังเขปดังกล่าวของ Weigel แสดงให้เห็นถึงคำนิยามและการให้ความหมายของครอบครัวที่หลากหลายจากนักวิชาการ ขณะที่เขาเสนอแนวคิดครอบครัวจากคนธรรมดาสามัญ (laypeople) เพื่อแสดงให้เห็นถึงการให้ความหมายของครอบครัวด้วยคุณลักษณะ (feature) ที่คนนึกถึง เช่นความรักความเอาใจใส่ความผูกพัน หรือตำแหน่งหรือหน้าที่ของครอบครัว และรูปแบบ (form) ครอบครัวในชีวิตประจำวันของคน เช่นพ่อ-แม่-ลูก, ปู่ย่าตายายกับหลาน, พ่อแม่กับลูกบุญธรรม พ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวกับลูก เป็นต้น รวมถึงแนวทางการศึกษาที่ให้คนตอบทั้งคุณลักษณะและรูปแบบของครอบครัวผสมผสานกัน โดยขอค้นพบของงานนี้คือการเสนอรูปแบบตัวอย่างของแนวคิดครอบครัวจากคนที่ไม่ใช่นักวิชาการที่อาจใช้เป็นมาตรวัดความเป็นครอบครัวได้อีกทางหนึ่ง

- กรณีศึกษาการดูแลของครอบครัวในสังคมไทย

ที่ผ่านมามีงานศึกษาที่นำเสนอถึงการดูแลของครอบครัวในประเทศไทย โดยเฉพาะลักษณะครอบครัวข้ามรุ่นหรือแหว่งกลางที่เป็นรูปแบบครอบครัวที่พบเห็นได้จากการที่สมาชิกรุ่นพ่อแม่ย้ายถิ่น และมอบบทบาทการเลี้ยงดูหรือดูแลให้คนในรุ่นปู่ย่าตายาย ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างประชากรที่มีประชากรสูงวัยเพิ่มขึ้นตั้งแต่ช่วงปี 2007 เป็นต้นมา ควบคู่ไปกับประชากรวัยแรงงานที่เพิ่มขึ้นในขณะนั้นหรือการเกิดขึ้นของช่องว่างประชากร (population divide) (Wongboonsin & Tan, 2018) ขณะที่โครงสร้างครอบครัวก็เปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป กล่าวคือขนาดของครอบครัวหรือจำนวนสมาชิกในครอบครัวมีแนวโน้มเล็กลง ครอบครัวเดี่ยวมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นตั้งแต่ช่วงปี 1980 ควบคู่ไปกับการเติบโตของครอบครัวขยายที่มีการอัตราช้าลง (Wongboonsin et al., 2018) ตลอดจนรูปแบบการอยู่ด้วยการของครัวเรือนที่มีความหลากหลายมากขึ้น เช่น การอยู่คนเดียว การไม่ได้อยู่กับลูก หรือพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว ขณะที่ประชากรสูงวัยกว่าร้อยละ 70 เป็นผู้อยู่ใกล้ชิดเด็กหรืออาศัยอยู่ใกล้กัน ซึ่งเป็นสมาชิกที่ต้องการดูแลทั้งทางจิตใจและวัตถุโดยสมาชิกในครอบครัว ส่วนประชากรในวัยสูงอายุเองก็ต้องการการดูแลและการสนับสนุนจากสมาชิกในครอบครัวเช่นกัน ดังนั้น สมาชิกรุ่นพ่อแม่จึงเป็นกำลังสำคัญในการให้ความเป็นอยู่ที่ดีให้กับสมาชิกที่เป็นลูกและพ่อแม่ของตนเองในขณะเดียวกัน (Knodel & Chayowan, 2009) สอดคล้องกับผลและข้อค้นพบของงานวิจัยฉบับนี้ที่พบครัวเรือนที่ปู่ย่าตายายเป็นผู้ให้การดูแลหลักลูกหรือเด็กที่เกิดมากจากทั้งการย้ายถิ่นไปทำงาน หรือไปมีครอบครัวหรือความสัมพันธ์ใหม่ ตลอดจนสาเหตุอื่นๆ ที่ไม่สามารถอยู่เลี้ยงดูหรือให้การดูแลลูกของตนเองได้

งานศึกษาของ Knodel and Chayowan (2012) สรุปว่าการย้ายถิ่นภายในและระหว่างประเทศในทวีปเอเชียเป็นส่วนหนึ่งของการดูแลที่ลูกหลานของผู้ย้ายถิ่นถูกทิ้งไว้กับสมาชิกปู่ย่าตายาย ขณะที่ผู้สูงอายุตั้งแต่อายุ 60 ปีขึ้นไปประมาณร้อยละ 88 ในประเทศไทยที่ตอบแบบสอบถาม

สามารถดูแลตัวเองได้ มีเพียงร้อยละ 1 ที่ต้องการการดูแลแต่ไม่มีใครให้การดูแล ผลการศึกษาในระดับที่ลึกลงไปเสนอว่าในกลุ่มผู้สูงอายุที่ต้องการความช่วยเหลือเป็นพิเศษในชีวิตประจำวันนั้นมีคู่ชีวิตหรือคู่สมรสและเด็กหรือหลานที่อาศัยอยู่ด้วยกันเป็นผู้ให้การดูแลหลัก แม้บางครอบครัวจะมีลูกอาศัยอยู่ด้วยเพื่อช่วยดูแล แต่แนวโน้มคือเมื่อลูกของพวกเขาแต่งงานก็มักจะย้ายออกและไม่ได้ให้การดูแลเหมือนลูกที่ยังเป็นโสด โดยภาพรวมสถานการณ์ที่เด็กต้องอยู่กับปู่ย่าตายายมักพบในครอบครัวชนบทมากกว่าครอบครัวในเมืองโดยเฉพาะกรุงเทพฯ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลพวงจากความเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างประชากรด้วย

Wongboonsin et al. (2018) พยายามชี้ให้เห็นถึงโครงสร้างประชากรที่เปลี่ยนแปลงและส่งผลต่อโครงสร้างและขนาดของครอบครัว และนำไปสู่การดูแลของครอบครัวและครัวเรือนที่มีพลวัตมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงปี 2007 เป็นต้นมาที่ครอบครัวมีขนาดเล็กลงหรือพ่อ-แม่-ลูกเป็นหลัก แนวโน้มครอบขยายลดลงแต่ขณะเดียวกันจำนวนครอบครัวข้ามรุ่นหรือแหว่งกลางกำลังอยู่ในอัตราที่เติบโต เนื่องด้วยการพัฒนาของประเทศไทยที่ส่งผลให้เกิดการย้ายถิ่น รวมถึงสมาชิกรุ่นพ่อแม่เสียชีวิต ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่พบมาก ในครอบครัวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลเด็กคือปู่ย่าตายายหรือญาติของผู้ย้ายถิ่น ที่เกิดขึ้นพร้อมกับอัตราการเจริญพันธุ์ที่ต่ำลงและการตัดสินใจมีลูกจำนวนน้อยลง ทำให้ขาดสมาชิกครอบครัวที่ช่วยในการดูแลเช่นพี่น้องที่คอยช่วยเหลือดูแลน้องที่อายุน้อยกว่าในครอบครัว รวมถึงความเปลี่ยนแปลงด้านค่านิยมที่เด็กเล็กต้องเข้าพัฒนาทักษะหรือส่งเสริมการเจริญเติบโตในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ขณะที่การดูแลผู้สูงวัยในครอบครัวก็มีสถานการณ์ใกล้เคียงกันคือ การอพยพย้ายถิ่นของประชากรวัยทำงาน ทำให้ขาดสมาชิกในการดูแลผู้สูงวัยและต้องพึ่งพิงการสนับสนุนจากลูกของตนเองในการดูแลทั้งตนเองและหลานด้วย ยกเว้นครอบครัวที่ปู่ย่าตายาย สามารถพึ่งพาตนเองได้ทางการเงิน มีแนวโน้มที่อาจแยกไปอยู่ต่างหาก ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่พบไม่มากนัก เนื่องจากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในปี 2007 เสนอว่าผู้สูงอายุไทยร้อยละ 49.1 มีรายได้ไม่เพียงพอ และมีแนวโน้มพึ่งพิงลูกที่ทำงานได้และมีงานทำ ซึ่งคิดเป็นครึ่งหนึ่งของรายได้ที่พวกเขาได้รับ ส่วนรายได้อีกร้อยละ 30 มาจากการทำงานของผู้สูงอายุเอง

เนื่องด้วยงานวิจัยได้ศึกษาพลวัตครอบครัวของแรงงานข้ามชาติจากเมียนมาที่อาศัยอยู่ในเขตเทศบาลนครเชียงราย จังหวัดเชียงราย และอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก คณะวิจัยได้ทบทวนงานศึกษาของ Kusakabe and Pearson (2013) ที่ศึกษาการจัดการครัวเรือนโดยเฉพาะการเลี้ยงดูเด็กในครอบครัวของผู้หญิงที่เป็นแรงงานข้ามชาติในโรงงานใน 3 พื้นที่หลักคือกรุงเทพฯ/ สมุทรปราการ ด่านเจดีย์สามองค์ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี และอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ครอบครัวในพื้นที่ดังกล่าวมีเด็กที่อาศัยอยู่กับครอบครัวในประเทศไทย ซึ่งมีการคาดการณ์ว่าจำนวนเด็กของครอบครัวแรงงานข้ามชาติในไทยทั้งหมด (โดยเฉพาะ 3 สัญชาติหลักคือ ลาว กัมพูชา และเมียนมา) ที่อายุต่ำกว่า 15 ปี อยู่ที่ประมาณ 377,000 คน ซึ่งเป็นตัวเลขที่ประมาณการณ์ในปี 2008 (Jamplaklay 2011 as cited in Kusakabe & Pearson, 2012, p.964) สถานการณ์นี้เป็นเพียงส่วน

หนึ่งของแรงงานข้ามชาติที่ไม่ได้ส่งลูกหลานกับไปยังต้นทางการย้ายถิ่น เนื่องด้วยส่วนหนึ่งแรงงานข้ามชาติเหล่านี้มีสถานะเปราะบางของการเป็นแรงงานข้ามชาติที่ไม่มีเอกสารรับรองด้านการเป็นแรงงานและสถานะเข้าเมือง นอกจากนี้ หากส่งลูกกลับไปยังบ้านเกิด พวกเขาก็ถูกคาดหวังให้ส่งเงินกลับบ้านที่มากขึ้นสำหรับเป็นค่าเลี้ยงดูหรือดูแลของสมาชิกในครัวเรือนต้นทางการย้ายถิ่น

งานศึกษาของ Kusakabe anand Pearson จึงให้ภาพกลยุทธ์ของแรงงานข้ามชาติในไทยที่ต้องเตรียมการดูแลและการจัดการครัวเรือนที่มีเด็กเป็นสมาชิกสำหรับแรงงานในอำเภอแม่สอด เช่น การใช้บริการคลินิกขององค์กรพัฒนาเอกชนในการคลอดลูกแทนการกลับไปคลอดที่ต้นทางคือประเทศเมียนมาเพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย สำหรับคนที่ทำงานบริเวณด่านเจดีย์สามองค์ส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่เดินทางไปกลับรายวันในโรงงานไทย พวกเขามักเลือกที่จะคลอดลูกในโรงพยาบาลในเมียนมา และฝากให้คนหรือศูนย์เลี้ยงเด็กเล็กฝั่งเมียนมาดูแล ขณะที่ตนเองเดินทางมาทำงานในไทย เมื่อลูกหลานโตขึ้น พวกเขามีแนวโน้มพึ่งพิงโรงเรียนหรือการบริการด้านสาธารณสุขฝั่งไทยได้บ้าง เนื่องจากความช่วยเหลือที่รัฐไทยที่เริ่มขยายโอกาสให้กับเด็กหรือแรงงานข้ามชาติในพื้นที่ชายแดน ตลอดจนหน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือจากต่างประเทศ องค์กรพัฒนาเอกชน และศูนย์การเรียนรู้ โดยเฉพาะในแม่สอด ขณะที่การเข้าถึงบริการเหล่านี้ในบริเวณด่านเจดีย์สามองค์มีน้อยกว่าส่วนการเข้าถึงความช่วยเหลือของรัฐไทยหรือองค์กรความช่วยเหลือที่ไม่ใช่รัฐในกรุงเทพฯ หรือสมุทรปราการยิ่งมีข้อจำกัดมากกว่า และสถานการณ์เกิดขึ้นคล้ายคลึงกับกรณีแรงงานที่เข้าถึงความช่วยเหลือหรือโอกาสดงกล่าวไม่ได้ ทั้งนี้ ยังพบแรงงานแรงงานในแม่สอดและที่ด่านเจดีย์สามองค์ที่เขาถึงบริการหรือความช่วยเหลือของรัฐไทยไม่ได้ ก็มักพึ่งพาสมาชิกในครอบครัวที่อยู่ฝั่งเมียนมา เช่นการส่งลกลับไปเลี้ยง ซึ่งแม่สอดนั้นมีระยะทางการและการเดินทางที่สะดวกกว่าด่านเจดีย์สามองค์ทำให้การพึ่งพาความช่วยเหลือจากสมาชิกในครอบครัวต้นทางการย้ายถิ่นเป็นไปได้มากกว่า แต่การเข้าถึงความช่วยเหลือจากสมาชิกต้นทางการย้ายถิ่นของแรงงานที่ทำงานในกรุงเทพฯหรือสมุทรปราการ ซึ่งเป็นเมืองชั้นในของประเทศไทย ยิ่งพบข้อจำกัด เนื่องจากสถานะของตนเองซึ่งมีความเสี่ยงที่จะถูกจับโดยเจ้าหน้าที่รัฐไทย ส่วนอีกแนวทางคือการนำลูกในวัยเด็กหรือยังเข้าโรงเรียนไม่ได้มายังที่ทำงานด้วย ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับความยืดหยุ่นของนายจ้าง สถานการณ์นี้เกิดขึ้นได้ในกรณีโรงงานในแม่สอดมากกว่าแหล่งทำงานอีก 2 แห่งเช่นกัน

1.4.2 การให้การดูแลโดยชุมชน

ชุมชนเป็นคำที่ถูกใช้อย่างแพร่หลายในสังคมไทยและมักจะถูกใช้ไปในมุมมองเชิงคุณค่า (normative perception) ถึงสังคมที่พึงปรารถนา (Hirsch, 1993) ทศวรรรษ 1990s เป็นยุคที่องค์กรพัฒนาระหว่างประเทศ เช่น ธนาคารโลกได้หันมาสนับสนุนแนวคิดการพัฒนาที่มีชุมชนเป็นฐาน (community-based development) โดยมุ่งหวังจะนำคุณลักษณะของความเป็นชุมชนเข้ามาช่วยเปลี่ยนแปลงให้กระบวนการพัฒนามีประสิทธิภาพมากขึ้น มีความยั่งยืน รัฐบาลหลากหลายประเทศต่างนำเอาแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเข้ามาเป็นส่วนสำคัญของนโยบายของตน เช่น สหราชอาณาจักร

ที่หยิบยกแนวคิดชุมชนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของนโยบาย Big Society อันต้องการให้ชุมชนเข้ามามีบทบาททางสวัสดิการแทนที่รัฐ (ธร ปีติดล, ม.ป.ป.) เกิดแนวคิดเกี่ยวกับการดูแลที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของชุมชน ในการดูแลเด็ก คนพิการ คนชรา โดยเน้นย้ำทุนทางสังคมที่อยู่ในระดับชุมชน

ในประเทศไทย แนวคิดที่เกี่ยวกับชุมชนและการพัฒนาที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนถูกนำมาใช้โดยรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนและแพร่หลายในทศวรรษ 2540 ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสวัสดิการและการดูแล มีการเสนอแนวคิดเกี่ยวกับสวัสดิการชุมชนโดยผูกโยงกับวัฒนธรรมหมู่บ้านไทยในอดีตที่คนในชุมชนมีความใกล้ชิดเกื้อกูลกันในระดับเพื่อนบ้าน เครือญาติ และมีสถาบันคือบ้านและวัดคอยดูแลผู้ตกทุกข์ได้ยากซึ่งสอดคล้องกับวัฒนธรรมไทยและแตกต่างจากรัฐสวัสดิการในแบบของตะวันตก (พิทยา ว่องกุล, 2541 อ้างถึงใน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2546) ซึ่งเป็นฐานคิดจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่มองว่ารัฐ ตลาด และทุน เข้ามารุกรานชุมชน และต้องสร้างอำนาจต่อรองด้วยการทำให้ชุมชนเข้มแข็ง พึ่งพาตนเองได้มากที่สุด ยิ่งไปกว่านั้น ประกอบกับสวัสดิการที่รัฐจัดให้ประชาชนในรูปแบบต่างๆ เช่น สวัสดิการเบี้ยยังชีพให้กับผู้สูงอายุ การสร้างบ้านพักคนชรา ศูนย์สงเคราะห์เด็ก ตลอดจนการสงเคราะห์ผู้พิการและผู้ด้อยโอกาสในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่ดำเนินการโดย กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และอื่นๆ ซึ่งเป็นสวัสดิการในลักษณะสงเคราะห์ที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องใช้งบประมาณจำนวนมากแต่ไม่ทั่วถึงประชาชนอย่างถ้วนหน้า โดยเฉพาะกลุ่มคนจนที่อยู่นอกเหนือสวัสดิการ องค์กรภาคประชาสังคมและองค์กรเอกชนในประเทศไทยจึงสนับสนุนแนวคิดการจัดสวัสดิการชุมชนเพื่อชุมชน และเน้นย้ำว่าสวัสดิการชุมชนจึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดความมั่นคงของชุมชนในระดับฐานรากเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ได้อย่างมีศักดิศรีและเป็นตัวของตัวเองด้วยการลดการพึ่งพาภายนอก แต่เน้นการพึ่งพาตนเองของชุมชนในทุกด้านซึ่งสวัสดิการชุมชนที่เกิดขึ้นนั้นมีรูปแบบต่างๆ หลากหลาย ทำให้สามารถดูแลวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชนได้อย่างครอบคลุมตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2552 หน้า 4) แนวคิดดังกล่าวทำให้เกิดงานพัฒนาชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการดูแลกันเองของชุมชนในแง่มุมต่างๆ ในลักษณะของการรวมตัวกันของคนในชุมชนโดยใช้วัฒนธรรมชุมชนแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของประชาชนในชุมชนนั้นโดยไม่ต้องรอความช่วยเหลือจากรัฐบาลเพียงอย่างเดียว

กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ (2550) จำแนกรูปแบบของสวัสดิการชุมชนโดยใช้ฐานทุนของชุมชน และฐานการจัดสวัสดิการชุมชนที่มีหน่วยงานเข้าไปสนับสนุนต่อยอดจากฐานทุนเดิมของชุมชน เป็นเกณฑ์ในการจำแนก 7 รูปแบบ ได้แก่

1) จากฐานองค์กรการเงินชุมชนและการบูรณาการกองทุน เป็นสร้างกลุ่มออมทรัพย์แล้วนำผลกำไรมาจัดสวัสดิการ

2) สวัสดิการฐานวิสาหกิจชุมชน เป็นการใช้วิสาหกิจชุมชนที่จัดตั้งขึ้นเพื่อลดการพึ่งพาจากภายนอกและสร้างมูลค่าเพิ่มให้ผลผลิต แล้วนำผลกำไรมาจัดเป็นสวัสดิการ

3) สวัสดิการฐานทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการใช้ทุนทรัพยากรของชุมชนมาจัดตั้งเป็นสวัสดิการความมั่นคงด้านอาหาร

4) สวัสดิการฐานศาสนา วัฒนธรรม และประเพณี เป็นการใช้หลักคาสอนทางศาสนาหรือขนบของวัฒนธรรมและประเพณีมาจัดตั้งเป็นกองทุน แล้วนำผลกำไรมาจัดเป็นสวัสดิการ

5) สวัสดิการฐานชุมชนเมือง เป็นการใช้กลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนแออัดซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นแรงงานนอกระบบและขาดโอกาสในการเข้าถึงแหล่งสวัสดิการต่างๆ มาจัดตั้งเป็นสวัสดิการด้านที่อยู่อาศัยที่มั่นคงแล้วขยายกิจกรรมเป็นสวัสดิการด้านอื่นๆ ที่หลากหลายขึ้นทั้งที่เป็นกองทุนสวัสดิการโดยตรงและการจัดบ้านกลางสำหรับผู้สูงอายุหรือผู้พิการที่ไม่มีผู้เลี้ยงดู

6) สวัสดิการฐานผู้สูงอายุ เป็นการใช้กองทุนสวัสดิการผู้สูงอายุจังหวัดละ 1 ล้านบาทมาจัดเป็นกองทุนหมุนเวียนให้ผู้สูงอายุหรือลูกหลานกู้ยืมไปลงทุน แล้วนำผลกำไรมาจัดตั้งเป็นสวัสดิการทำให้ผู้สูงอายุได้รับทั้งประโยชน์โดยตรงและประโยชน์โดยอ้อมในฐานสมาชิกเครือข่าย

7) สวัสดิการฐานผู้ยากลำบาก เป็นการใช้กองทุนของผู้ยากลำบากหรือกองทุนชุมชนโดยเครือข่ายองค์กรชุมชน สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (social investment fund: SIF) มาจัดเป็นสวัสดิการทั้งที่เป็นการให้เปล่าและเป็นกองทุนหมุนเวียน

อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ที่ชุมชนและสังคมไทยกำลังเปลี่ยนไปได้ก่อให้เกิดความท้าทายต่อการดูแลและการจัดสวัสดิการโดยชุมชน งานวิชาการที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทยจำนวนหนึ่งกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตของภาคชนบท ขยายตัวของเมือง และการย้ายถิ่นได้ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวเนื่องกับการผลิต ตลอดจนค่านิยมและวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงอยู่กับวิถีการผลิตเปลี่ยนแปลงไป (ดู Rigg, 2020; อานันท์ กาญจพันธุ์, 2554) คนรุ่นหนุ่มสาวในชนบทที่เลือกทำอาชีพเกษตรกรรมมีแนวโน้มลดลงเรื่อยๆ และย้ายถิ่นสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการในเมืองก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระดับครัวเรือนที่อาจกลายเป็นครัวเรือนข้ามรุ่น ครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยว ครัวเรือนที่ผู้สูงอายุต้องอยู่อาศัยคนเดียวซึ่งในบางครั้งพึ่งพาตนเองไม่ได้จนกลายเป็นครัวเรือนเปราะบางซึ่งทำให้ชุมชนรับภาระการดูแลกันเองและพึ่งตนเองไม่ได้ทำให้จินตภาพของความสัมพันธ์อันเป็นที่ถวิลหาของชุมชนกำลังค่อยๆ เลือนลางไปและแนวคิดการพัฒนาที่มีชุมชนเป็นฐานกำลังถูกท้าทาย อานันท์ กาญจนพันธุ์ (อ้างแล้ว) ยังวิเคราะห์ว่าการที่ชีวิตของชาวบ้านถูกดึงให้เข้ามาอยู่ในเศรษฐกิจฐานทุนมากขึ้นทำให้พวกเขามีความเป็นปัจเจกชนสูงขึ้นเพราะแต่ละครอบครัวต้องดิ้นรนเพื่อหาเลี้ยงชีพ

ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมดังกล่าวยังส่งผลกระทบต่อกองทุนสวัสดิการชุมชนด้วย เช่น วรเวศม์ สุวรรณระดา (2550) ศึกษากองทุนสวัสดิการภาคประชาชนจังหวัดสงขลาพบว่าเมื่อสมาชิกกองทุนกลายเป็นผู้สูงอายุที่ต้องรับเงินบำนาญหรือสิทธิประโยชน์ชราภาพมีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากการก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ แต่สมาชิกวัยแรงงานกลับมีจำนวนลดลงทำให้กองทุนประสบกับปัญหาการมีเงินไม่พอจ่ายบำนาญ นอกจากนี้ ในบางพื้นที่ที่มีการจัดกองทุนในลักษณะดังกล่าวยังพบปัญหาการจัดการกองทุนระดับชุมชนซึ่งอาจเกิดได้จากการขาดฐานความรู้เกี่ยวกับระเบียบการจ่าย

สวัสดิการ ความไม่ซื่อสัตย์ของกรรมการ เป็นต้น1 รวมถึงกองทุนชุมชนยังต้องการการสนับสนุนเงินสมทบผ่านสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ซึ่งมีการสมทบให้ ตั้งแต่ปี 2553 เป็นต้นมา และต่อมาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น อบต. เทศบาล จึงร่วมสมทบด้วย ในอัตรา 1 : 1 : 1 เช่น กองทุนฯ มีเงินสมทบจากสมาชิกจำนวน 100,000 บาท รัฐบาลและองค์กรปกครองท้องถิ่นสมทบรายละ 100,000 บาท เพื่อทำให้เกิดความยั่งยืน

ความท้าทายจากการเปลี่ยนผ่านทางสังคมเศรษฐกิจดังกล่าวทำให้นักวิชาการเช่น Harris (2001 อ้างถึงใน ธร ปีติดล, อ้างแล้ว) เสนอว่าแนวคิดที่เน้นให้ชุมชนจัดการตนเองไม่ได้ให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงชุมชนกับสังคมในระดับที่อยู่สูงขึ้นซึ่งจะให้ประโยชน์กับคนยากไร้มากกว่าการกระจายอำนาจให้ชุมชนไปจัดการตนเองทั้งหมด ระบบสวัสดิการโดยเฉพาะด้านสาธารณสุขและประกันสังคมควรจะอยู่ในระดับที่ใหญ่กว่าชุมชนเพื่อให้ระบบดังกล่าวมีประสิทธิภาพสูงขึ้นในการกระจายความเสี่ยงและมีความสามารถดีขึ้นในการกระจายทรัพยากร ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องเน้นบทบาทภาครัฐไปพร้อมๆ กับความร่วมมือกันของคนในชุมชน และการที่มองว่าชุมชนมีความพึ่งพากันอย่างใกล้ชิดและปลีกตัวออกจากปฏิสัมพันธ์กับระบบตลาดอาจไม่สะท้อนภาพความเป็นจริงในปัจจุบันของชุมชนที่มีความต้องการจะได้รับผลประโยชน์จากระบบตลาดและรัฐ

1.4.3 รัฐกับการดูแลเด็ก

ในประเทศรัฐสวัสดิการ เช่น ประเทศในแถบสแกนดิเนเวียนั้น การดูแลกลุ่มคนเปราะบางถูกมองว่าเป็นความรับผิดชอบของรัฐ และระบบกลไกในการดูแลกลุ่มเปราะบางโดยรัฐจึงได้รับการพัฒนาขึ้นอย่างเป็นระบบ ในขณะที่ภาระในการดูแลกลุ่มเด็ก ผู้สูงอายุในประเทศกำลังพัฒนาถูกมองว่าเป็นเรื่องของครอบครัว (Milligan & Wiles, 2010) โดยคนรุ่นปู่ย่าตายายได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการดูแลสมาชิกรุ่นเด็กของครอบครัว การศึกษาจำนวนหนึ่ง (Arber & Timonen, 2012; Herlofson & Hagestad, 2012) ได้ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างระดับของภาระที่คนรุ่นปู่ย่าตายายต้องแบกรับในการดูแลเด็กและระบบการดูแลเด็กของรัฐ กล่าวคือ ในสังคมที่ระบบการดูแลเด็กของรัฐไม่เพียงพอนั้น ปู่ย่าตายายต้องทำหน้าที่หลักในการดูแลเด็กแทนพ่อแม่ เพื่อให้คนรุ่นพ่อแม่สามารถออกไปทำงานได้ ส่วนในสังคมที่รัฐมีระบบและกลไกในการดูแลมากพอนั้น ปู่ย่าตายายทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเหลือในการดูแลเด็กเท่านั้น

การศึกษามุมมองของประชากรในกรุงเทพมหานครเกี่ยวกับบทบาทของครอบครัวและรัฐในการดูแลเด็กและผู้สูงอายุ (Wongboonsin & Sukontamarn, 2018) พบว่าประชากรวัยกลางคนมีความคาดหวังให้รัฐเข้ามามีบทบาทในการดูแลผู้สูงวัยและเด็กสูงกว่าประชากรกลุ่มอื่น นอกจากนั้นลักษณะการอยู่อาศัยยังมีความสัมพันธ์กับความคาดหวังต่อบทบาทของรัฐในการให้การดูแล กล่าวคือ

[1] ดูตัวอย่างจากข่าว เช่น มติชน (25 พฤษภาคม 2561); โพสทูเดย์ (16 กันยายน 2560); โพสทูเดย์ (6 ตุลาคม 2561).

กลุ่มผู้ที่อาศัยอยู่คนเดียว หรือครอบครัวที่ประกอบด้วยสมาชิกเพียงรุ่นเดียวมีความคาดหวังให้รัฐเข้ามามีบทบาทในการดูแลเด็กมากกว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในครอบครัวที่ประกอบด้วยสมาชิกหลายรุ่น ซึ่งให้ความสำคัญกับครอบครัวในการดูแลเลี้ยงดูเด็ก

บทบาทของรัฐไทยในการดูแลเด็กนั้น พบตั้งแต่นโยบายให้แม่สามารถลาคลอดได้เป็นระยะเวลา 90 วัน การดูแลสุขภาพของเด็กผ่านระบบหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ครอบคลุมทั้งการรักษาพยาบาล วัคซีน การป้องกันโรค และการส่งเสริมสุขภาพของเด็ก การจัดสรรเงินอุดหนุนรายเดือนเพื่อการเลี้ยงดูเด็กแรกเกิดการดูแลด้านการศึกษาผ่านศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ภายใต้การดูแลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และนโยบายเรียนฟรี 15 ปี ตั้งแต่ระดับอนุบาลจนจบชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย (ชัยยุทธ ปัญญสวัสดิ์สุทธิ และคณะ, 2559; ธราดล เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ, 2560)

หนึ่งในการดูแลเด็กที่เป็นรูปธรรมของรัฐคือ การให้เงินอุดหนุนเพื่อการเลี้ยงดูเด็กแรกเกิด ซึ่งจ่ายให้กับผู้ปกครองของเด็กเดือนละ 600 บาท ตั้งแต่เด็กแรกเกิดจนอายุครบ 6 ปี เงินอุดหนุนดังกล่าวจัดสรรให้สำหรับครัวเรือนที่มีรายได้น้อยเท่านั้น (ครัวเรือนที่มีรายได้เฉลี่ยต่อคนไม่เกิน 100,000 บาทต่อปี) การจัดสรรเงินอุดหนุนเพื่อการเลี้ยงดูเด็กแรกเกิดเป็นประเด็นถกเถียงว่าควรเป็นการอุดหนุนในลักษณะใด สถาบันออกแบบอนาคตประเทศไทย (ธราดล เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ, 2560) เสนอให้อุดหนุนเฉพาะเด็กในครอบครัวที่มีรายได้น้อยเพื่อหลีกเลี่ยงภาระด้านงบประมาณ ในขณะที่สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (ทีดีอาร์ไอ) เห็นว่าควรให้การอุดหนุนในลักษณะถ้วนหน้า (universal) โดยไม่คำนึงถึงฐานะของครอบครัวเพื่อป้องกันปัญหา “ภาวะตกหล่น” ของเด็กที่มีคุณสมบัติที่ควรได้รับเงินอุดหนุนแต่ไม่สามารถเข้าถึงเงินอุดหนุนดังกล่าว การศึกษาของทีดีอาร์ไอ ระบุว่าในระยะ 3 ปี แรกของการจัดสรรเงินอุดหนุนดังกล่าวซึ่งจัดสรรให้เฉพาะเด็กในครัวเรือนยากจนนั้น มีเด็กจากครัวเรือนยากจนที่ตกหล่นจากสวัสดิการดังกล่าวสูงถึง 30 เปอร์เซ็นต์ (จิราภรณ์ แผลงประพันธ์, 2561)

เงินอุดหนุนเพื่อการเลี้ยงดูเด็กแรกเกิดเดือนละ 600 บาทนั้น เป็นจำนวนเงินที่ค่อนข้างน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับค่าใช้จ่ายเฉลี่ยของครัวเรือนไทยในปี 2564 ซึ่งอยู่ที่ 21,616 บาท ต่อเดือน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2565 ข) อย่างไรก็ตาม เงินอุดหนุนดังกล่าวได้มีส่วนช่วยให้เด็กเข้าถึงภาวะโภชนาการที่ดีขึ้น สามารถเข้าถึงบริการทางสังคมและสาธารณสุขได้ดีขึ้น ช่วยให้การดูแลสุขภาพของแม่ดีขึ้น สถานะอำนาจการต่อรองของแม่มีเพิ่มมากขึ้น สร้างกำลังใจให้กับแม่ในการดูแลเด็ก และลดปัญหาการทอดทิ้งเด็กในกลุ่มแม่ที่มีฐานะยากจน (Thailand Development Research Institute, 2019; จิราภรณ์ แผลงประพันธ์, 2561; ระพีพรรณ คำหอม และธันยา รุจิเสถียรทรัพย์, 2560; ศรีเสด็จ กองแกน และ ภักดี โพธิ์สิงห์, 2563)

การจัดสวัสดิการและการดูแลเด็กของรัฐนั้นพบว่ามีช่องว่างระหว่างเป้าหมายของนโยบายและผลที่เกิดขึ้น หนึ่งในนั้นคือสวัสดิการด้านการศึกษาแก่เด็ก รัฐไทยได้ดำเนิน “โครงการเรียนฟรี

15 ปี” ภายใต้นโยบายดังกล่าว รัฐอุดหนุนรายหัวแก่นักเรียนสำหรับค่าอุปกรณ์การเรียน ค่าเครื่องแบบ ค่าจัดการเรียนการสอน และค่าจัดกิจกรรมพัฒนาคุณภาพผู้เรียน นโยบายดังกล่าวมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมการเข้าถึงการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างเท่าเทียมของเด็ก และลดภาระรัฐช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายของผู้ปกครองสำหรับการศึกษาของบุตรหลาน อย่างไรก็ตาม นโยบายเรียนฟรี 15 ปี มีข้อจำกัดในการดึงดูดให้เด็กคงอยู่ในระบบการศึกษา โดยพบว่าเด็กราว 2.4 ล้านคน จากครอบครัวที่มีฐานะยากจนมากเป็นพิเศษอยู่ในภาวะเสี่ยงที่จะหลุดออกจากระบบการศึกษา (กองบรรณาธิการ TCIJ, 2565)

การเข้าถึงการศึกษาและการดูแลของสำหรับเด็กที่ต้องการการดูแลเป็นพิเศษยิ่งมีข้อจำกัด ข้อมูลจากกรมสุขภาพจิต (Hfocus เจาะลึกระบบสุขภาพ, 2561ข) ระบุว่าเด็กที่มีความพิการทางสติปัญญาและออทิสติก เป็นกลุ่มที่ขาดโอกาสในการเข้าถึงการศึกษาและบริการสาธารณสุขมากที่สุด โดยเด็กกลุ่มนี้นั้นมีเพียงร้อยละ 25.33 เท่านั้นที่เข้าถึงระบบการศึกษา ส่วนเด็กที่เข้าถึงบริการทางสาธารณสุขนั้นมีเพียงร้อยละ 5.59 เท่านั้น ส่วนการศึกษาของโชษิตา ภาวนาสุทธิไพศิฐ และคณะ (2561) ซึ่งศึกษาสถานการณ์ของเด็กพิการ หรือเด็กที่ต้องการการดูแลเป็นพิเศษ จาก 9 ตำบล จาก 9 จังหวัดของไทยพบว่ามีเด็กพิการจำนวนมากที่ไม่ปรากฏอยู่ในฐานข้อมูลของหน่วยงานรัฐ และเข้าไม่ถึงการดูแลจากรัฐ โดยพบว่าจำนวนของเด็กพิการในพื้นที่ศึกษานั้นสูงกว่าจำนวนเด็กพิการที่อยู่ในฐานข้อมูลของหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบดูแลเด็กและผู้พิการ ได้แก่ กระทรวงศึกษาธิการ กรมส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพคนพิการแห่งชาติ และสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ โดยจำนวนเด็กพิการในพื้นที่มีมากกว่าฐานข้อมูลของหน่วยงานดังกล่าวเป็น 10.6 เท่า 24.6 เท่า และ 27.3 เท่า ตามลำดับ การศึกษาดังกล่าวยังชี้ให้เห็นปัญหาการเข้าถึงการดูแลที่เด็กพิการเผชิญ เนื่องจากการขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญ (เช่น แพทย์ นักจิตวิทยา บุคลากรทางการศึกษาพิเศษ ฯ) ทำให้เด็กไม่ได้รับการคัดกรองและการช่วยเหลือในระยะแรกเริ่มอย่างเหมาะสม นอกจากนั้น กลไกของรัฐในการดูแลเด็กพิการยังขาดการบูรณาการระหว่างหน่วยงานต่างๆ ของรัฐ และข้อจำกัดของการช่วยเหลือภายใต้กลไกของรัฐ ซึ่งพบทั้งในระบบการศึกษา (โรงเรียนไม่สามารถจัดการศึกษาสำหรับเด็กที่ต้องการความช่วยเหลือเป็นพิเศษได้) ระบบความช่วยเหลือด้านสังคมและสวัสดิการ (เด็กที่มาจากครอบครัวยากจนไม่ได้รับการช่วยเหลืออย่างทั่วถึงและเพียงพอเพื่อให้เข้าถึงการดูแล) และระบบบริการทางการแพทย์ (การขาดแคลนบุคลากรทางการแพทย์ในพื้นที่ซึ่งทำหน้าที่ดูแลเด็กและจำเป็นต้องส่งต่อเด็กไปรับบริการทางการแพทย์นอกพื้นที่ ซึ่งอาจอยู่ห่างไกล และมีค่าใช้จ่ายสูง ในการไปรับบริการ) เงื่อนไขดังกล่าวได้เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงการดูแลจากรัฐของกลุ่มเด็กพิการหรือเด็กที่ต้องการการดูแลเป็นพิเศษ

1.5 วิธีการและขอบเขตของการศึกษา

งานวิจัยชิ้นนี้ในวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เนื่องจากมุ่งเน้นทำความเข้าใจ ตีความและให้ความหมายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคม และใช้วิธีการเก็บข้อมูลหลาย

รูปแบบ เช่น การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการโดยใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสังเกตการณ์ การเก็บข้อมูลจากเอกสาร เป็นต้น

คณะผู้วิจัยดำเนินการศึกษาในระยะเวลา 7 เดือน (ระหว่างกุมภาพันธ์ - สิงหาคม 2565) โดยเริ่มจากการทบทวนวรรณกรรม และการสำรวจภาคสนามในพื้นที่ โดยประกอบด้วย 3 จังหวัดที่มุ่งศึกษาพลวัตครอบครัวไทยหรือสมาชิกที่มีสัญชาติไทยในจังหวัดพิษณุโลก อุดรธานี ลำปาง และอีก 2 พื้นที่คือ จังหวัดตากที่อำเภอแม่สอด และเขตเทศบาลนครเชียงราย จังหวัดเชียงราย ซึ่งให้ภาพโครงสร้างครอบครัว พลวัตความสัมพันธ์ และการดูแลของครัวเรือนแรงงานข้ามชาติ โดยเฉพาะที่สมาชิกครัวเรือนมาจากประเทศเมียนมา ดังที่แสดงในแผนภาพ 1.1

แผนภาพ 1.1: พื้นที่การศึกษา 5 จังหวัด

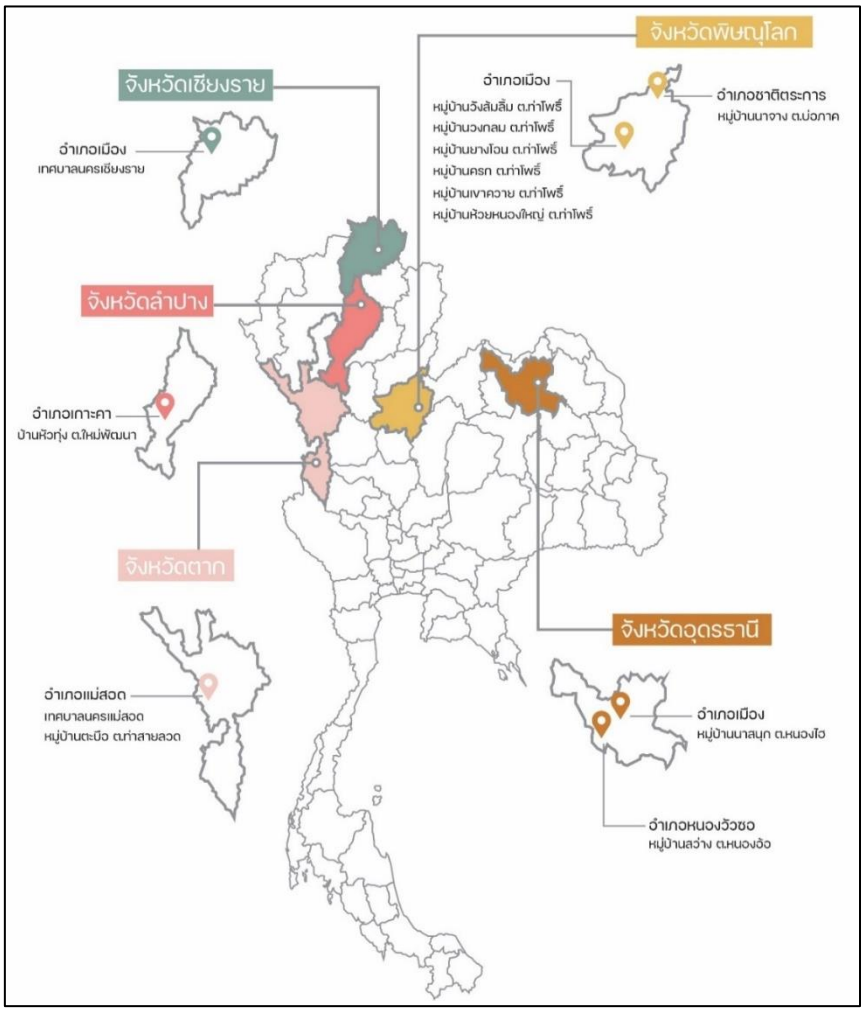

คณะวิจัยเลือกพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือเป็นพื้นที่วิจัย เนื่องจากเป็นพื้นที่ซึ่งมีการย้ายถิ่นสูง โดยรายงานการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2564) ระบุว่าในปี 2563 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือเป็นพื้นที่ต้นทางการย้ายถิ่นที่สำคัญของผู้ย้ายถิ่นไปยัง

กรุงเทพฯ และภาคกลาง โดยร้อยละ 59 ของผู้ย้ายถิ่นสู่พื้นที่ดังกล่าวมีภูมิลำเนาอยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ การย้ายถิ่นของประชากรจากพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือส่งผลต่อโครงสร้างครัวเรือนในภูมิภาคดังกล่าว โดยเป็นพื้นที่ซึ่งมีสัดส่วนของครัวเรือนข้ามรุ่นสูงกว่าภูมิภาคอื่น (นิพนธ์ พัวพงศกร และคณะ, 2556) โดยงานวิจัยนี้เลือกทำการศึกษาครอบครัวของประชากรกลุ่มต่างๆ ดังนี้

1) ครอบครัวไทยในพื้นที่ภาคเหนือ ได้แก่หมู่บ้านในจังหวัดลำปาง โดยจังหวัดลำปางมีลักษณะเป็นพื้นที่เกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ มีการเติบโตของเมืองน้อย ตลาดแรงงานจึงอยู่ในภาคเกษตรกรรมเป็นหลักซึ่งไม่สามารถตอบสนองต่อความมั่นคงในการดำรงชีพของครัวเรือน การย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่ทั้งการย้ายถิ่นชั่วคราวตามฤดูกาลและการย้ายถิ่น “ถาวร” ได้กลายเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้กับครัวเรือน (อมรศักดิ์ วงศ์ปราชญ์, 2539; พรรณภัทร ปลั่งศรีสุข, 2551; วาสนา ละอองปลิว, 2561) ทั้งการย้ายถิ่นในประเทศ เช่น การเดินทางไปทำงานในเขตนิคมอุตสาหกรรมลำพูน หรือการเดินทางไปทำงานในพื้นที่กรุงเทพฯ และเขตอุตสาหกรรมในภาคกลางและภาคตะวันออก เป็นต้น และการเดินทางไปทำงานยังต่างประเทศ ซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2520 โดยในช่วงปี 2524 -2542 จังหวัดลำปางมีสถิติการเดินทางไปทำงานต่างประเทศสูงสุดของภาคเหนือ (พรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข, 2551) แม้ว่าจำนวนผู้เดินทางไปทำงานต่างประเทศลดน้อยลงในปัจจุบัน แต่ในพื้นที่ชุมชนชนบทโดยทั่วไปมักมีคนในชุมชนที่ทำงานอยู่ต่างประเทศ สถิติของกระทรวงแรงงานระบุว่าในปี 2564 แรงงานไทยที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศอย่างถูกต้องตามกฎหมายจากจังหวัดลำปางนั้นมีจำนวนมากเป็นอันดับสองของภาคเหนือ (กระทรวงแรงงาน, 2565) การที่ลำปางเป็นพื้นที่ซึ่งมีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นมากว่า 4 ทศวรรษ และการย้ายถิ่นยังคงดำเนินอยู่จนถึงปัจจุบันทำให้ครอบครัวในพื้นที่น่าสนใจ กล่าวคือมีปรากฏการณ์ครอบครัวข้ามรุ่นมาเป็นระยะเวลานาน มีครอบครัวซึ่งมีการย้ายถิ่นกลับของสมาชิกที่เคยอาศัยในพื้นที่อื่น ครอบครัวซึ่งมีทั้งสมาชิกที่ย้ายถิ่นกลับและสมาชิกรุ่นใหม่ย้ายถิ่นออก ลำปางจึงเป็นจังหวัดที่คณะวิจัยสามารถเลือกครอบครัวที่ลักษณะหรือโครงสร้างและความสัมพันธ์ของสมาชิกได้อย่างหลากหลายและสะท้อนถึงพลวัตของครอบครัวในสังคมไทยสมัยใหม่ได้

2) ครอบครัวไทยในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่หมู่บ้านในจังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีแรงงานย้ายถิ่นมากไปต่างประเทศมากที่สุด ในปี พ.ศ. 2562 มีจำนวนแรงงานทั้งหมดที่ได้รับอนุญาตไปทำงานในต่างประเทศรวมทั้งสิ้น 113,801 คน ห้าอันดับแรกของจังหวัดที่มีแรงงานย้ายถิ่นไปต่างประเทศ คือ อุดรธานี (14,789 คน) นครราชสีมา (8,254 คน) ชัยภูมิ (7,574 คน) ขอนแก่น (5,620 คน) และบุรีรัมย์ (4,178 คน) ตามลำดับ และพบว่าแรงงานจากจังหวัดอุดรธานีเพียงจังหวัดเดียวคิดเป็นสัดส่วนถึง 10% ของจำนวนแรงงานทั้งหมดที่ได้รับอนุญาตไปทำงานในต่างประเทศ กองบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ (กรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม, 2563) และเมื่อพิจารณาแนวโน้มระหว่างปี 2555-2562 พบว่าจำนวนผู้ที่ได้รับ

อนุญาตให้เดินทางไปทำงานในต่างประเทศจากจังหวัดอุดรธานีมีจำนวนมากที่สุดมาโดยตลอดตามด้วยจังหวัดนครราชสีมาและชัยภูมิ และภาคอีสานยังเป็นภูมิภาคที่มีผู้ใช้แรงงานเดินทางไปทำงานต่างประเทศผ่านการลงทะเบียนที่ถูกต้องทั้งหมดคิดเป็น 60% จากทั่วทั้งประเทศ (กรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม, อ้างแล้ว)

3) ครอบครัวไทยในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง/ภาคกลางตอนบน ได้แก่พื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบทและหมู่บ้านในจังหวัดพิษณุโลก เนื่องจากเป็นพื้นที่มีพลวัตและลักษณะความหลากหลายของการย้ายถิ่น ไม่ว่าจะเป็นจากอำเภอชนบทเข้าสู่เมืองพิษณุโลกซึ่งเป็นศูนย์กลางด้านการบริหารราชการ การศึกษา และเศรษฐกิจ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2555) ซึ่งเป็นทั้งคนไทยและกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงเช่นกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ตลอดจนคนจากจังหวัดอื่นที่ย้ายถิ่นทั้งชั่วคราวและถาวรเข้ามาอาศัยในตัวอำเภอเมืองพิษณุโลกด้วยแรงตลาดงานที่ใหญ่กว่าในจังหวัดในภูมิภาคเหนือตอนล่าง/ภาคกลางตอนบน และที่สำคัญคือเป็นพื้นที่สำคัญอีกแห่งที่รองรับการอพยพเข้ามาของแรงงานข้ามชาติจากฝั่งตะวันตกคือประเทศเมียนมา

4) ครอบครัวแรงงานข้ามชาติในภาคเหนือและภาคตะวันตกเฉียงเหนือ ได้แก่ เขตเทศบาลนครเชียงราย จังหวัดเชียงราย และอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก เนื่องจากเป็นจังหวัดที่มีชายแดนติดกับประเทศเมียนมาซึ่งมีประชากรที่มีสถานะเป็นแรงงานข้ามชาติจำนวนมากที่สุดในประเทศไทย สำนักงานบริหารแรงงานต่างด้าวได้รายงานในปี 2562 (ก่อนสถานการณ์โควิด-19) จำนวนแรงงานข้ามชาติที่สูงเป็น 3 อันดับแรกได้แก่ 1) สัญชาติเมียนมาจำนวนประมาณ 1.2 ล้านคน 2) สัญชาติกัมพูชาประมาณ 4.3 แสนคน และ 3) สัญชาติลาวประมาณ 2.3 แสนคน (สำนักงานบริหารแรงงานต่างด้าว, 2562) นอกจากนี้ การเลือก 2 พื้นที่ดังกล่าวสอดคล้องกับสถานการณ์รัฐประหารยึดอำนาจโดยกองทัพเมียนมาในเดือนกุมภาพันธ์ 2564 ที่ส่งผลให้มีการเคลื่อนย้ายและการอพยพระหว่างประเทศอันเนื่องมาจากสาเหตุการปะทะระหว่างกองกำลังทหารของรัฐบาลและกองกำลังต่อต้านอย่างต่อเนื่อง การเมืองของประเทศเพื่อนบ้านจึงส่งผลต่อการเคลื่อนย้ายของผู้คนและพลวัตของโครงสร้างครอบครัวแรงงานข้ามชาติในประเทศไทยในมิติต่างๆ เช่น การส่งเงินกลับบ้านไปยังสมาชิกที่ถูกทิ้งไว้ข้างหลัง และการเดินทางกลับไปเยี่ยมบ้านของสมาชิกที่เป็นแรงงานในประเทศไทย เป็นต้น

ผู้วิจัยแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเบื้องต้นที่เสนอตารางที่ 1.1 ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1.1: กลุ่มผู้ให้ข้อมูลในแต่ละพื้นที่

จังหวัด	ผู้ให้ข้อมูล
พิษณุโลก	- ครัวเรือน 12 ครัวเรือน - อดีตผู้ใหญ่บ้านนาจาง ตำบลบ่อภาค ตำบลชาติตระการ - เจ้าหน้าที่อนามัยโรงพยาบาลสุขภาพตำบล (รพ.สต.) หมู่บ้านนาจาง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ

จังหวัด	ผู้ให้ข้อมูล
	- ผู้อำนวยการกองสวัสดิการสังคม องค์การบริหารส่วนตำบลท่าโพธิ์ (อบต.ท่าโพธิ์) อำเภอเมืองพิษณุโลก - ครูศูนย์เด็กเล็กในพื้นที่ อบต.ท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก - ครูโรงเรียนโรงเรียนประถม 2 โรงในพื้นที่ อบต.ท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก - ผู้อำนวยการโรงเรียนประถม 2 โรงในพื้นที่ อบต.ท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก - หัวหน้าบ้านพักเด็กและครอบครัวจังหวัดพิษณุโลก - มูลนิธิศูนย์วิจัยและติดตามความเป็นธรรมทางสุขภาพ
อุดรธานี	- ครอบครัวในหมู่บ้านนาสนุกและหมู่บ้านสว่างรวม 14 ครอบครัว - นายกองค์การบริหารส่วนตำบล - ครูประจำศูนย์เด็กเล็ก - ผู้ใหญ่บ้านนาสุก - ผู้ใหญ่บ้านสว่าง - ผู้อำนวยการสำนักงานพัฒนาการประถมศึกษา จังหวัดอุดรธานี - ผู้อำนวยการสำนักงานพัฒนามัธยมศึกษา จังหวัดอุดรธานี - เจ้าหน้าที่ในสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดอุดรธานี - ครูในโรงเรียนประจำตำบล
ลำปาง	- ครอบครัวจากหมู่บ้านหัวทุ่ง อ. เกาะคา รวม 13 ครอบครัว - ผู้ใหญ่บ้าน - อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) - รองนายกองค์การบริการส่วนตำบลใหม่พัฒนา - พัฒนาชุมชนประจำองค์การบริการส่วนตำบล - ครูประจำศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก - ครูโรงเรียนประถมศึกษา
เชียงราย	- ครอบครัวแรงงานข้ามชาติ 8 ครอบครัว - ครูโรงเรียนบ้านน้ำลัด ที่รับเด็กแรงงานข้ามชาติเข้าโรงเรียน - ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดป่ายางมน - เจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานงานให้ความช่วยเหลือแรงงานข้ามชาติในจังหวัดเชียงราย - เจ้าหน้าที่ในสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดเชียงราย - เจ้าหน้าที่ในสำนักงานแรงงานจังหวัดเชียงราย

จังหวัด	ผู้ให้ข้อมูล
	- เจ้าหน้าที่ในสำนักงานประกันสังคมจังหวัดเชียงราย - เจ้าหน้าที่ในสำนักงานจัดหางานจังหวัดเชียงราย
ตาก	- ครัวเรือน 9 ครัวเรือน - ปลัดอำเภอแม่สอดฝ่ายทะเบียนและบัตร - เจ้าหน้าที่กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน จังหวัดตาก - นายแพทย์โรงพยาบาลแม่สอด - เจ้าหน้าที่มูลนิธิสายใยเยาวชน (Youth Connect Foundation) - ครูศูนย์การเรียนรู้ศูนย์การเรียนรู้ซ่าทูเหล่ (Hsa Thoo Lei School) - ครูโรงเรียนอิสลามศึกษา - ครูศูนย์การเรียนรู้ซีดีซี (Child Development Center)

1.6 นิยามศัพท์

1) ครอบครัวแหว่งกลาง หมายถึง ครอบครัวที่มีสมาชิกรุ่นปู่ย่าตายายและรุ่นหลานโดยขาดสมาชิกรุ่นพ่อ-แม่

2) ครอบครัวเปราะบาง หมายถึง ครัวเรือนที่มีรายได้น้อยและมีบุคคลที่อยู่ในภาวะพึ่งพิงที่ต้องการได้รับความช่วยเหลือ เช่น ครอบครัวยากจนที่มีเด็กเล็ก แม่เลี้ยงเดี่ยว ผู้สูงอายุ คนพิการ เป็นต้น

3) ผู้สูงอายุในครอบครัวเปราะบาง หมายถึง ผู้ที่มีอายุเกิน 60 ปีขึ้นไปที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนที่ผู้สูงอายุจะต้องดูแลตนเอง ดูแลผู้สูงอายุด้วยกัน หรือจะต้องดูแลผู้อื่นที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน ทั้งในด้านร่างกาย จิตใจ เศรษฐกิจ และสังคม

4) ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หมายถึง ครอบครัวที่พ่อหรือแม่เป็นผู้ดูแลเลี้ยงดูลูกเพียงคนเดียว

1.7 องค์ประกอบของรายงาน

รายงานวิจัยฉบับนี้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 7 บท โดยบทที่ 1 กล่าวถึงที่มาและความสำคัญของการทำวิจัย รวมไปถึงช่องว่างขององค์ความรู้ในเชิงวิชาการในเรื่องการศึกษาครอบครัวจากมุมมองเชิงสังคมวิทยาด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ บทที่ 2-6 เป็นผลการเก็บข้อมูลภาคสนามกับครอบครัวเปราะบางในพื้นที่ต่างๆ ได้แก่ ครอบครัวไทยในจังหวัดพิษณุโลก (บทที่ 2) ครอบครัวไทยในจังหวัดอุดรธานี (บทที่ 3) ครอบครัวไทยในจังหวัดลำปาง (บทที่ 4) ครอบครัวแรงงานข้ามชาติในเขตเทศบาลนครเชียงราย (บทที่ 5) และครอบครัวแรงงานข้ามชาติใน อ. แม่สอด จ. ตาก โดยในแต่ละบทกล่าวถึงบริบทเชิงพื้นที่ของแต่ละพื้นที่ภาคสนาม สถานการณ์ครอบครัวและสถานการณ์ความเปราะบางที่ผู้วิจัยทำการศึกษาโดยสังเกตและสัมภาษณ์เชิงลึกสมาชิกในครอบครัวดังกล่าว และสถานการณ์

เกี่ยวกับการดูแลซึ่งผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์หน่วยงานราชการในพื้นที่โดยเฉพาะผู้ที่เกี่ยวข้องกับสวัสดิการในระดับชุมชน ครูศูนย์เด็กเล็ก ครูโรงเรียนประถม และเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานราชการด้านสวัสดิการในระดับจังหวัด ส่วนบทสุดท้าย (บทที่ 7) เป็นบทสังเคราะห์และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

บทที่ 2
ครอบครัวในพิษณุโลก: สลายวาทกรรมแห่งกลางจากการย้ายถิ่น

2.1 ความนำ

บทนี้นำเสนอพลวัตครอบครัวและการดูแลที่เกิดจากความเปราะบางทับซ้อน ตลอดจนเข้าการเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการของครอบครัวไทยทั้งหมด 12 ครอบครัว แบ่งเป็นครอบครัวที่อาศัยในหมู่บ้านนาจาง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ จำนวน 3 ครอบครัว ซึ่งเป็นหมู่บ้านชุมชนชาติพันธุ์ม้งที่ได้รับสัญชาติไทย โดยทั้ง 3 ครอบครัวเป็นตัวแทนของการย้ายถิ่นของสมาชิกไปทำงานเป็นแรงงานข้ามชาติในต่างประเทศ (ประเทศเกาหลีใต้และอิสราเอล) ส่วนอีก 9 ครอบครัวอยู่ในเขตพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบทในตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นครอบครัวที่มีถิ่นฐานดั้งเดิมในจังหวัดพิษณุโลกเกือบทั้งหมด แต่มีการย้ายถิ่นแบบถาวรไปยังจังหวัดใกล้เคียงรวมทั้งกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาหนึ่งของกระบวนการการย้ายถิ่น สมาชิกที่สัมภาษณ์นั้นเป็นกลุ่มเปราะบางที่คณะวิจัยได้รับการสนับสนุนด้านข้อมูลเบื้องต้นและการประสานงานจากมูลนิธิศูนย์วิจัยและติดตามความเป็นธรรมทางสุขภาพ ตั้งอยู่ในตำบลท่าโพธิ์ ที่ได้ให้ความช่วยเหลือด้านปัจจัยยังชีพกับครอบครัวดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จำนวน 9 ครอบครัวที่งานวิจัยทำการศึกษานั้นจึงไม่ได้เป็นการเลือกหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งเป็นหลัก แต่คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) จากสถานะความเปราะบางที่ทางครอบครัวได้รับการช่วยเหลือจากมูลนิธิศูนย์วิจัยฯ และองค์การบริหารส่วนตำบลท่าโพธิ์ (อบต.ท่าโพธิ์) รวมทั้งหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง โดยจำนวน 2 ครอบครัวจากหมู่บ้านวังส้มลิ้ม, 1 ครอบครัวจากหมู่บ้านวงกลม, 1 ครอบครัวจากหมู่บ้านยางโอน, 1 ครอบครัวจากหมู่บ้านครก, 2 ครอบครัวจากหมู่บ้านห้วยหนองใหญ่ และ 2 ครอบครัวจากหมู่บ้านเขาควาย

ทั้งนี้ ผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดมีทั้งที่เป็นหัวหน้าครอบครัว สมาชิกครอบครัว ผู้ที่เกี่ยวข้องที่เป็นทั้งญาติ ตลอดจนผู้ที่สามารถให้ข้อมูลประกอบเช่นเจ้าหน้าที่มูลนิธิศูนย์วิจัยฯ ครูของโรงเรียนที่บุตรหลานของครอบครัวไปศึกษาอยู่ เจ้าหน้าที่อบต.ท่าโพธิ์ และเจ้าหน้าที่บ้านพักเด็กและครอบครัวจังหวัดพิษณุโลก โดยข้อมูลพื้นฐานของสมาชิกที่มีการสัมภาษณ์ของแต่ละครอบครัวปรากฏในตาราง 2.1 รวมทั้งหมด 25 คน เป็นผู้ชาย 5 คน และผู้หญิง 20 คน โดยผู้ที่ให้สัมภาษณ์ที่มีอายุมากสุดเป็นหญิงอายุ 83 ปี ซึ่งเป็นยายทวดของเด็กจากครอบครัวที่อยู่ร่วมกันของสมาชิก 4 รุ่นรวมทั้งหมด 5 คน (ยายทวด ยาย แม่ และหลานชาย 2 คน) ส่วนผู้ที่ให้สัมภาษณ์อายุน้อยที่สุดเป็นผู้หญิงอายุ 14 ปี ซึ่งมาจากครอบครัวของเธอที่อยู่กับป้าวัย 57 ปี ที่พ่อของเด็กสาวที่ให้สัมภาษณ์มีครอบครัวใหม่ทำให้บทบาทการเลี้ยงดูเด็กหญิงตกอยู่กับป้าคนเดียว ณ ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา ซึ่งเป็นเวลาไม่นานหลังจากที่ยายหรือแม่ของป้าเสียชีวิตไปด้วยโรคชรา สถานการณ์ดังกล่าวทำให้เห็นว่าครอบครัวนี้เป็นตัวอย่างหนึ่งที่เด็กอาศัยอยู่กับญาติที่รับผิดชอบในการเลี้ยงดู ที่มีลักษณะเข้าข่ายครอบครัวแหว่งกลางหรือครอบครัวข้ามรุ่นได้เช่นกัน

ตารางที่ 2.1: ครอบครัวและจำนวนสมาชิกที่สัมภาษณ์

หมายเลขครอบครัว	จำนวนสมาชิกที่อาศัยอยู่ด้วยกันในประเทศไทย	จำนวนผู้ที่ได้มีการสัมภาษณ์	อายุของผู้ให้สัมภาษณ์	อาชีพ
ครอบครัวจากหมู่บ้านนาจาง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ				
1	6	1. ลูกชาย (หัวหน้าครอบครัว)	34	- เกษตรกร - เปิดรีสอร์ทรับนักท่องเที่ยว - ก่อนหน้านี้ไปทำงานที่เกาหลี
		2. แม่	63	ไม่ได้ประกอบอาชีพจริงจัง อยู่บ้านเลี้ยงหลาน
2	4	1. สามี	31	เพิ่งกลับจากไปทำงานที่อิสราเอล และสร้างบ้านของตนเองจากเงินเก็บ
		2. ภรรยา	30	- เกษตรกร - รับจ้างในภาคเกษตร
3	6	1. บิดาผู้ไปเป็นแรงงานข้ามชาติ	57	เกษตรกร
		2. มารดาผู้ไปเป็นแรงงานข้ามชาติ	52	เกษตรกร
ครอบครัวจากหมู่บ้านในตำบลท่าโพธิ์ อำเมืองพิษณุโลก				
4	4	1. มารดา	69	ไม่มีอาชีพเป็นกิจจะลักษณะ ต้องดูแลพี่สาวและลูกชายของตนเองที่พิการ
5	5	1. ยาย	55	ไม่ได้ทำงาน เพราะอาการป่วย อยู่บ้านเลี้ยงหลาน
		2. สามีของยาย	42	เร่ขายของเก่าตามตลาดนัด
		3. น้องสาวของยาย	50	ขายของตามตลาดนัด
6	6	1. ยายทวด	83	อยู่บ้านดูแลหลาน
		2. ยาย	57	รับจ้างทั่วไป
		3. พัด-แม่ของเด็ก (และในฐานะป้าของลูกน้องสาวที่อาศัยอยู่ด้วย)	24	- ดูแลบ้าน - ปลูกผักหรือทำสวนยังชีพ
		4. พิม-น้องฝาแฝดของพัด	24	- พนักงานในซุปเปอร์มาเก็ต

7	3	1. แม่ของเด็ก	34	- เสิร์ฟอาหาร - รับรีดผ้า
		2. ยายของเด็ก	75	เก็บของเก่าขาย
8	4	1. แม่ของเด็ก	30	- แม่ครัว - รับจ้างทำโต๊ะจีน - ขายอาหาร
9	2	1. พ่อของเด็ก	34	ขับรถเร่ขายอุปกรณ์โทรศัพท์
		2. ย่า	64	- เผาถ่าน - ขายผลิตภัณฑ์ปลาถนอมอาหาร (ปลาร้า ปลาจ่อม)
10	5	1. ผู้รับเลี้ยงเด็ก (ไม่ได้มีสัมพันธ์กันทางเครือญาติ)	52	- ทำนาทำสวน - รับจ้างทั่วไป
		2. ย่าของเด็ก (อยู่คนละบ้าน ไม่ได้ช่วยเลี้ยงดูเด็ก)	50	- ทำนา - ค้าขาย
11	3	1. ป้าของหลาน	57	แม่บ้านทำความสะอาด
		2. หลานสาว	14	นักเรียน
		3. เพื่อนของป้า	40	ขายอาหารตามสั่ง
12	5	1. ผู้รับเลี้ยงเด็ก (ไม่ได้มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ)	50	- แม่บ้านทำความสะอาด - ขายอาหาร

2.2 บริบทพื้นที่วิจัย

บทนี้เลือกศึกษาครอบครัวจำนวน 12 ครอบครัว จาก 2 พื้นที่หลักดังที่กล่าวไปข้างต้นคือ บ้านนาจาง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ และหมู่บ้านในตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.2.1 บ้านนาจาง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ

บ้านนาจางตั้งอยู่ในตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ ที่แยกมากจากอำเภอนครไทยในปีพ.ศ. 2517 ในพื้นที่ด้านตะวันออกของอำเภอมีอาณาเขตติดภาคอีสานที่อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย และประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว หรือสปป.ลาว บริเวณเมืองบ่อเต็น แขวงไชยะบุรี อย่างไรก็ตาม จังหวัดพิษณุโลกไม่มีด่านชายแดนหรือช่องทางการเข้าออกอย่างเป็นทางการสู่สปป.ลาว ประชากรที่ศึกษาในบ้านนาจางเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ประวัติศาสตร์การอพยพของม้งในพื้นที่นี้สืบต่อจากม้งในอำเภอนครไทย ซึ่งดั้งเดิมเป็นม้งจากดอยปัวหรือภูแว จังหวัดน่าน การอพยพของม้งกลุ่มนี้คือเพื่อหาที่ทำกินใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะพื้นที่ที่เหมาะสม

สำหรับการปลูกข้าว และที่สำคัญคือปลอดภัยจากโรคไข้ป่าหรือมาลาเรีย จนได้พบแหล่งทำกินที่มีลักษณะดังกล่าวจนตั้งรกรากอยู่ที่บริเวณภูหินร่องกล้า อำเภอนครไทยในเวลาต่อมา (ปรารถนา มงคลวถวัช, 2541)

จำนวนประชากรของบ้านนาจางที่มีกลุ่มชาติพันธุ์มังอยู่เป็นหลักนั้นอยู่ในหมู่ 13 ภายใต้การบริหารงานของอบต.บ่อภาค จากการสำรวจโดยกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ในปีพ.ศ.2557 หมู่บ้านน้ำจางมีประชากรรวม 1,115 คน เป็นผู้ชาย 454 คน และผู้หญิง 570 คน และครัวเรือนทั้งหมด 273 หลัง หมู่บ้านนี้มีเขตติดต่อกับหมู่บ้านน้ำจางใต้ (หมู่ 16) ซึ่งเป็นประชากรกลุ่มชาติพันธุ์มังเช่นเดียวกันที่ก่อนหน้านี้อยู่รวมกันมาก่อน จนมีการแยกออกเป็นหมู่บ้านเนื่องจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น หมู่บ้านน้ำจางใต้มีประชากรรวม 994 คน เป็นผู้ชาย 494 คน ผู้หญิง 500 คน จาก 185 ครัวเรือน (องค์การบริหารส่วนตำบลบ่อภาค, ม.ป.ป.) อาชีพหลักของประชากรของหมู่บ้านนาจางคือเกษตรกรรม นอกเหนือจากการปลูกข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือนแล้ว หมู่บ้านนี้ปลูกขิงเป็นพืชเศรษฐกิจหลัก บางหลังคาเรือนปลูกยางพาราและข้าวโพด และเลี้ยงสัตว์คือไก่และหมูเป็นหลัก บางบ้านเลี้ยงวัวประกอบ นอกจากนี้ชาวบ้านยังหารายได้ด้วยการรับจ้างในหมู่บ้านในภาคเกษตรและขนส่งผลผลิต ตลอดจนเป็นแรงงานรับจ้างในงานก่อสร้างและงานทั่วไป ด้วยราคาขิงมีความไม่แน่นอน ทำให้คนในหมู่บ้านเริ่มหาทางออกด้วยการย้ายถิ่นไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่นการย้ายไปทำงานที่ในเมืองใหญ่ในจังหวัดอื่น ที่สำคัญคือย้ายไปแสวงหาโอกาสที่มากกว่าในกรุงเทพฯ และการย้ายถิ่นไปทำงานในต่างประเทศผ่านกรมการจัดหางาน ผนวกกับข้อมูลสัมภาษณ์ในช่วงเดือนพฤษภาคมและมิถุนายน 2565 พบว่า มีการย้ายถิ่นของคนหนุ่มสาวชาวม้งที่มีปัจจัยด้านการศึกษาการหางานทำที่มีแหล่งงานที่หลากหลายกว่าอยู่ในหมู่บ้าน ตลอดจนการโหยหาอิสระจากพันธนาการประเพณีและวัฒนธรรมชาติม้งในหมู่บ้านและความทันสมัยในเมืองใหญ่ในภูมิภาคและเมืองหลวงเป็นปัจจัยสนับสนุน

นิรันดร์ ลีวัฒนะกุล วัย 43 ปี อดีตผู้ใหญ่บ้านนาจางและดำรงอาชีพเกษตรกร และประธานการท่องเที่ยวชุมชนในการรวมกลุ่มคนในพื้นที่สร้างแหล่งการท่องเที่ยว ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าเนื่องจากพื้นที่ในส่วนที่ศึกษาสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์การเมืองระดับชาติ คือการที่มีสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) เข้ามาตั้งฐานที่มั่นอีกแห่งหนึ่งที่เรียกว่า “ทับ 4” ในช่วงหลังปีพ.ศ. 2516 เป็นต้นมา เนื่องด้วยสภาพภูเขาที่มีความสูงชันและยังไม่มีถนนตัดขึ้นมาที่ทำให้การเดินทางโดยสะดวก จึงทำให้รัฐไทยพิจารณาว่าพื้นที่นี่เป็นพื้นที่สีแดงสำคัญพื้นที่หนึ่ง โดยมีสมาชิกคนสำคัญคือพันโทพโยม จุลานนท์ บิดาของพล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ ประธานองคมนตรีคนปัจจุบันเป็นผู้บัญชาการกองทัพปลดแอกประชาชนแห่งประเทศไทย (ทปท.) ที่มาประจำการในพื้นที่นี้ด้วย ปัจจุบันประวัติศาสตร์พื้นที่นี้ได้ถูกแปรสภาพเพิ่มเรื่องเล่าและมูลค่าให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ผสานกับแหล่งธรรมชาติที่สวยงามโดยเฉพาะการเดินป่าชมน้ำตกซึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกชาติตระการ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเมี่ยง-ภูทอง บวกกับการจัดแต่งพื้นที่

ให้มีความสวยงามเช่นการขุดบ่อ ปลูกสวนดอกไม้ และที่พักบนไหล่เขาเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวจากแดนไกล และกลายเป็นอีกอาชีพหนึ่งสำหรับการหารายได้ของคนในพื้นที่

จากการสัมภาษณ์สมาชิกทั้ง 3 ครอบครัวจากบ้านนาจางที่มีสมาชิกย้ายถิ่นไปทำงานนอกหมู่บ้านตั้งแต่รุ่นพ่อหรือแม่ของผู้ให้สัมภาษณ์ พี่น้องในครอบครัวแทบทุกคนเคยออกจากบ้านไปทำงานที่กรุงเทพฯ หรือในจังหวัดอื่นแทบทั้งสิ้น ทั้งที่ไปรับจ้างหรือเป็นลูกจ้างในกิจการต่าง ๆ หรือทำการค้าขายขนาดเล็กโดยเฉพาะการขายไก่ทอดหาดใหญ่ ซึ่งเป็นอาชีพที่ได้รับความนิยมโดยคนที่ประกอบอาชีพเหล่านี้ใช้สูตรเดียวกันที่ส่งต่อกันมาเพื่อไปเปิดกิจการในกรุงเทพฯ หรือเมืองอื่นๆ ในประเทศไทย เช่นสมุทรปราการ สมุทรสาคร และชลบุรี

2.2.2 ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก

พื้นที่ตำบลท่าโพธิ์ อำเมืองพิษณุโลก มีพื้นที่รวมประมาณ 51 ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วย 11 หมู่บ้าน ที่เป็นพื้นที่ที่ติดต่อกับตัวเมืองพิษณุโลก โดยตำบลท่าโพธิ์มีระยะห่างจากเมืองพิษณุโลกประมาณ 12 กิโลเมตร (องค์การบริหารส่วนตำบลท่าโพธิ์, ม.ป.ป.) สำหรับประชากรของตำบลท่าโพธิ์ที่รายงานบนหน้าเว็บไซต์ขององค์การบริหารส่วนตำบลท่าโพธิ์ (ม.ป.ป.) ระบุว่ามีทั้งหมด 25,223 คน แยกเป็นชาย 9,994 คน และหญิง จำนวน 15,229 คน จากครัวเรือนทั้งหมด 8,815 ครัวเรือน ส่วนประชากรทั้งจังหวัดพิษณุโลกที่สำรวจโดยกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ในปี 2561 มีจำนวน 866,981 คน ขณะที่สำนักงานสถิติแห่งชาติรายงานการสำรวจสำมะโนประชากรไว้ครั้งล่าสุดในปี 2553 ระบุว่าตำบลท่าโพธิ์มีประชากรรวม 18,789 คน เป็นชาย 7,730 คน และหญิง 11,059 คน จากครัวเรือน 7,368 ครัวเรือน ขณะที่จังหวัดพิษณุโลกทั้งจังหวัดมีประชากร 849,692คน และครัวเรือน 296,807 ครัวเรือน

พื้นที่ตำบลท่าโพธิ์มีส่วนหนึ่งเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยนเรศวร สถาบันอุดมศึกษาระดับภาคกลางตอนบน/ภาคเหนือตอนล่างที่สำคัญ ส่งผลให้พื้นที่เดิมของตำบลท่าโพธิ์ที่เป็นที่นาและการเกษตรอื่นๆ ถูกพัฒนาให้มีความเป็นเมืองในช่วงกว่า 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา หลังจากที่มหาวิทยาลัยได้เริ่มนโยบายย้ายวิทยาเขต ซึ่งเริ่มต้นจากวิทยาลัยวิชาการศึกษาพิษณุโลก ในปี 2510 จากในตัวเมืองพิษณุโลกมาอยู่ที่ตำบลท่าโพธิ์ตั้งแต่ปี พ.ศ.2533 (วิติยา ปิดตังนาโพธิ์, 2555) ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นส่งผลต่อเศรษฐกิจของพื้นที่และในระดับครัวเรือนด้วย จากที่ทำนาหรือเกษตรกรรม ประมง และเลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพพื้นฐาน งานวิจัยนี้พบว่าประชากรที่ศึกษาจากครอบครัวตัวอย่างทำอาชีพหลากหลาย โดยเฉพาะการรับจ้างและเป็นลูกจ้างในสถานบริการต่าง ๆ เช่นอาชีพแม่บ้านทำความสะอาดในมหาวิทยาลัย หอพัก และอาคารพาณิชย์อื่นๆ ส่งผลให้มีการเดินทางจากประชาชนในพื้นที่นอกตำบลหรือจากจังหวัดใกล้ๆ มาทำอาชีพเหล่านี้ด้วย เช่นคนงานก่อสร้างจากจังหวัดพิจิตร สุโขทัย หรือกำแพงเพชร หรือแม่บ้านที่เดินทางประมาณ 20 กิโลเมตรจากอำเภอบางกระทุ่มหรืออำเภอวังทอง เป็นต้น

ภาพที่ 2.1: แผนที่หมู่บ้านที่ทำการศึกษาในตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก

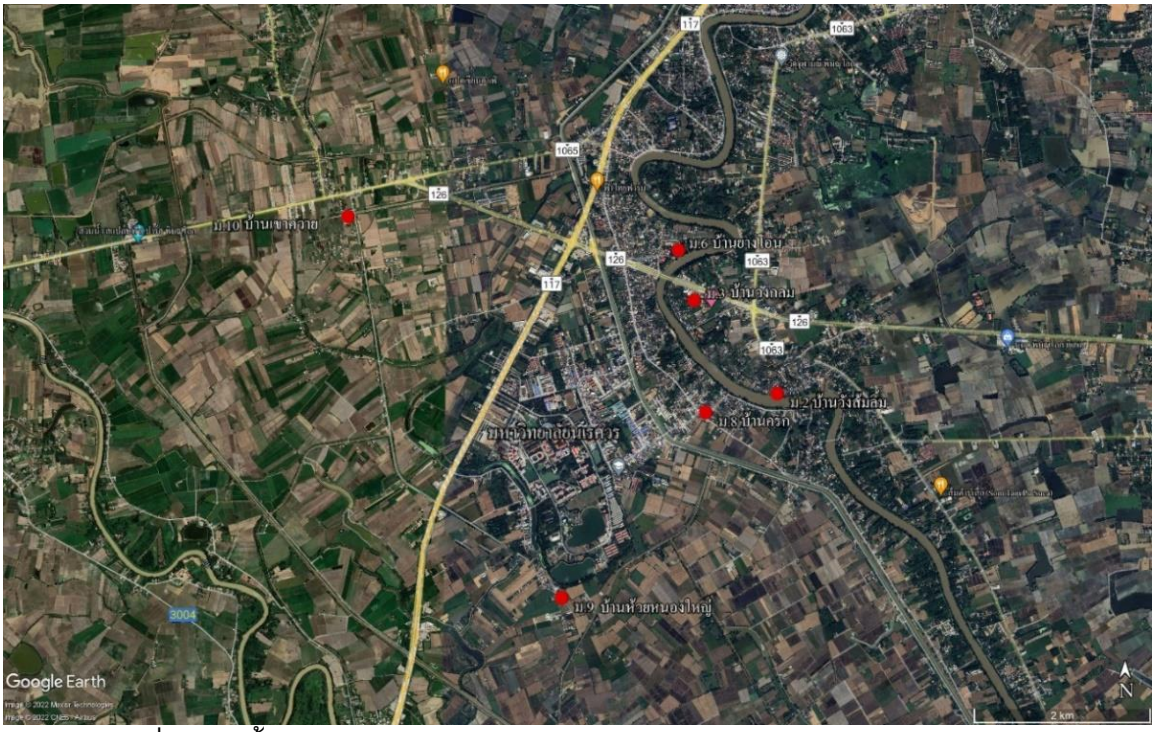

ที่มา: กูเกิ้ล เอิร์ธ (Google Earth) โดยการลงพิกัดโดยคณะวิจัยในช่วงเดือนกรกฎาคม 2565

งานศึกษาของวิติยา ปิดตังนาโพธิ์ (2555) ที่วิเคราะห์ผลกระทบของการขยายตัวของมหาวิทยาลัยนเรศวรในฐานะเมืองมหาวิทยาลัยต่อการใช้พื้นที่โดยรอบ ได้เสนอข้อค้นพบว่าการก่อตั้งมหาวิทยาลัยบนพื้นที่ 1,280 ไร่นั้นเป็นไปอย่างการขาดการวางแผนและส่งผลต่อการใช้ที่ดินที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการอพยพของจำนวนประชากรจากพื้นที่อื่น การก่อสร้างอาคารที่พักและอาคารพาณิชย์จำนวนมากเพื่อตอบรับผู้บริโภคที่เป็นประชากรที่อพยพเข้ามาทำงาน เรียนหนังสือ และโอกาสทางธุรกิจและอาชีพ ส่งผลให้การใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมลดลงอย่างต่อเนื่อง การเติบโตของอาคาร บ้านจัดสรร และโครงการอสังหาริมทรัพย์อื่นๆ ไม่ได้เกิดจากการเตรียมความพร้อมในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อม เช่น น้ำเสีย ขยะ หรือสิ่งปฏิกูลอื่นๆ อีกทั้งยังทำให้สภาพจราจรบริเวณโดยรอบติดขัด และเกิดความหนาแน่นของที่อยู่อาศัยและจำนวนประชากร

ในช่วงเวลาที่มีการศึกษางานนี้มีประชาคนมหาวิทยาลัยทั้งที่เป็นบุคลากรมหาวิทยาลัยและนิสิตนักศึกษารวมกันจำนวน 42,385 คน เป็นนิสิต 38,793 คน ซึ่งจำนวนประมาณ 32,000 คนอยู่ในระดับชั้นปริญญาตรี และเจ้าหน้าที่บุคคลากรจำนวน 3,592 คน ขณะที่มีประชากรโดยรอบมหาวิทยาลัยประมาณ 50,000 คน ที่ครอบคลุมเพียง 4 หมู่บ้านในตำบลท่าโพธิ์ ซึ่งเป็นอัตราประชากรที่เพิ่มขึ้นจากการสำรวจในปี 2541 จนถึงปี 2551 หรือในช่วงเวลาประมาณ 10 ปี จากจำนวน 8,844 คน ในปี 2541 เป็นจำนวน 17,119 คน ในปี 2551 หรือคิดอัตราเพิ่มอยู่ที่ร้อยละ 6.6 โดยเฉพาะในช่วงปี 2548 และ 2549 ซึ่งเป็นช่วงที่มหาวิทยาลัยเริ่มย้ายวิทยาเขตมาที่

ตำบลท่าโพธิ์ อัตราการเติบโตของประชากรเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ คือจากจำนวน 9,626 เป็น 13,511 คนในปี 2549 และจำนวน 15,218 ในปี 2550 และ 17,119 คนในปี 2551 (วิติยา ปิดตังนาโพธิ์, 2555) ทั้งนี้ จำนวนของประชากรที่เพิ่มขึ้นในระบบทะเบียนราษฎรเป็นผลมาจากนโยบายของมหาวิทยาลัยด้วยที่ให้นิสิตชั้นปีที่ 1 ต้องย้ายทะเบียนบ้านเข้ามาอยู่ในหอพักมหาวิทยาลัยนเรศวร ซึ่งเป็นนโยบายสืบเนื่องจนถึงเกิดการระบาดของสถานการณ์โควิด-19 ที่มหาวิทยาลัยทำการเรียนการสอนด้วยระบบออนไลน์ ทำให้นิสิตไม่ได้ย้ายมาเข้าหอพักในมหาวิทยาลัยตามนโยบายที่กำหนดก่อนหน้านี้ ดังนั้นแล้วการเติบโตกลายเป็นเมืองของอบต. ท่าโพธิ์เป็นผลสำคัญมาจากการขยายตัวของเมืองมหาวิทยาลัย ทำให้คนอพยพเข้ามาอยู่อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน (อาจมีบางช่วงที่จำนวนประชากรลดลงอันเนื่องจากการแยกตัววิทยาเขตและไปตั้งมหาวิทยาลัยพะเยา จังหวัดพะเยา และการยกเลิกหลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษาจำนวนมากลง) (วิติยา ปิดตังนาโพธิ์, 2555)

ทั้งนี้ อบต.ท่าโพธิ์ได้ให้ข้อมูลที่สอดคล้องประเด็นเกี่ยวกับสถานศึกษาในระดับที่ต่ำกว่าระดับอุดมศึกษาในพื้นที่ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัตถุประสงค์ของงานวิจัยที่ต้องการสำรวจถึงการให้บริการการศึกษากับสมาชิกครอบครัวที่เป็นกรณีศึกษา โดยกองการศึกษาของอบต.ได้รายงานล่าสุดไว้ในเดือนพฤศจิกายน 2559 ว่าพื้นที่ตำบลท่าโพธิ์มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก จำนวน 5 แห่ง โรงเรียนประถมศึกษา 4 แห่ง และโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา 2 แห่ง หนึ่งใน 2 แห่งนี้เป็นโรงเรียนขยายโอกาส ส่วนบริการด้านการแพทย์และสาธารณสุข มีโรงพยาบาล 1 แห่งซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร โรงพยาบาลสุขภาพตำบล (รพ.สต.) 1 แห่ง และศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชนจำนวน 11 แห่ง ใน 11 หมู่บ้านของตำบลท่าโพธิ์

2.3 สถานการณ์ครอบครัว

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกสมาชิกครอบครัวทั้ง 12 ครอบครัว โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกคือครอบครัวจากบ้านนาจาง 3 ครอบครัว ซึ่งเป็นชาติพันธุ์ม้ง กลุ่มที่ 2 คือ 9 ครอบครัวในเขตตำบลท่าโพธิ์ ซึ่งทั้ง 2 พื้นที่มีความแตกต่างในเรื่องประวัติการย้ายถิ่นฐานเพื่อไปทำงาน โดยผู้วิจัยเลือกศึกษาครอบครัวที่มีประวัติการย้ายถิ่นไปทำงานที่ต่างประเทศ เพื่อทำการสำรวจว่าครอบครัวย้ายถิ่นในลักษณะนี้มีการดำรงความสัมพันธ์ทางครอบครัวและมีการดูแลสมาชิกในครอบครัวอย่างไร จากการสัมภาษณ์สมาชิกทั้ง 3 ครอบครัวจากบ้านนาจาง พบว่าสมาชิกที่ย้ายถิ่นนั้นเป็นผู้ชายอายุก่อนหรือใกล้วัย 30 ปี ก่อนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ ทั้ง 3 คนแต่งงานและมีครอบครัวแล้ว การย้ายถิ่นของพวกเขาจึงไม่ได้เป็นการย้ายไปทั้งครอบครัว หากได้ให้ภรรยาเป็นกำลังหลักในการดูแลลูก ภรรยาจาก 2 ครอบครัวอาศัยอยู่กับครอบครัวสามีตามประเพณีของคนม้งที่แต่งงานเข้าบ้านฝ่ายชาย ยกเว้นครอบครัวของสุรศักดิ์ (หมายเลข 2, ตารางที่ 2.1) ที่ระหว่างการย้ายถิ่นของสุรศักดิ์ ภรรยาของเขาได้พาลูกไปอยู่กับครอบครัวตนเองที่อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย เนื่องจากต้องการทำงานหาเงินและรับจ้างในภาคเกษตรที่บ้านเกิด และเห็นว่าพ่อแม่ของสุรศักดิ์ก็มีพี่น้องคนอื่นๆ ช่วยดูแลอยู่แล้ว

ตารางที่ 2.2: ลักษณะการย้ายถิ่นของครอบครัว

ลักษณะการย้ายถิ่น	จังหวัดพิษณุโลก จำนวนผู้ย้ายถิ่น (ราย)
ครอบครัวที่มีสมาชิกย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่ (ทั้งในและต่างประเทศ) และไม่ได้กลับมาบ้านเกิดเมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19	3
ครอบครัวที่มีสมาชิกย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่ (ทั้งในและต่างประเทศ) แต่กลับมาบ้านถาวรเกิดเมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19	1
ครอบครัวที่มีสมาชิกย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่ (ทั้งในและต่างประเทศ) แล้วกลับมาบ้านเกิดเมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19 และออกไปทำงานนอกพื้นที่อีกครั้งเมื่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 คลี่คลาย	-
ครอบครัวที่เพิ่งตัดสินใจย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่สถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 คลี่คลาย	
รวม	**4**

หมายเหตุ: บางครอบครัวมีสมาชิกที่อยู่ในรูปแบบการย้ายถิ่นมากกว่าหนึ่งลักษณะ

สำหรับครอบครัวของอภิชัย (หมายเลข 1) เขาไปทำงานในโรงงานที่เกาหลีใต้อยู่เกือบ 3 ปี ด้วยความที่เขาต้องการเก็บเงินก้อนเพื่อนำมาลงทุนในอาชีพเกษตรกรรมและธุรกิจด้านการท่องเที่ยวของหมู่บ้านที่เริ่มได้รับความนิยม เพื่อให้มีรายได้เสริมแทนการพึ่งพาผลผลิตและการขายสินค้าเกษตรเพียงอย่างเดียว ก่อนอภิชัยจะไปทำงานในโรงงานเกาหลี เขาเคยไปทำงานเป็นช่างซ่อมรถยนต์ในตัวเมืองจังหวัดพิษณุโลกอยู่เกือบ 7 ปี หลังจากเห็นว่ารายได้จากภาคเกษตรอาจไม่เพียงพอและมีเสถียรภาพพอสำหรับการสร้างครอบครัวในระยะยาว และต่อมาก็ประสบกับปัญหาราคาขิงผันผวนจนต้องตัดสินใจไปแสวงโชคในต่างแดน อภิชัยในฐานะผู้นำครอบครัวมีสมาชิกที่เขาต้องดูแลทั้งหมด 6 คน (รวมทั้งตัวเขาด้วย) ประกอบด้วยภรรยาคนมังจากจังหวัดน่าน ลูกสาว 2 คน อายุ 9 และ 6 ขวบ ตามลำดับ แม่ในวัย 63 ปี ที่ทำหน้าที่ช่วยดูแลบ้านและเลี้ยงหลาน ส่วนพ่อของเขาเสียชีวิตในปี พ.ศ.2561 ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้เขาคิดไปทำงานหาเงินที่เกาหลี และสมาชิกคนสุดท้ายคือน้องชายวัย 30 ปี ที่มีประสบการณ์ไปทำงานในเขตเมืองพิษณุโลกและกรุงเทพฯ ก่อนกลับมาปักหลักกับครอบครัวช่วงหลังการระบาดใหญ่ของโควิด-19 (ดูแผนผัง 2.1 ประกอบ)

แผนผัง 2.1: ครอบครัวของอภิชัย

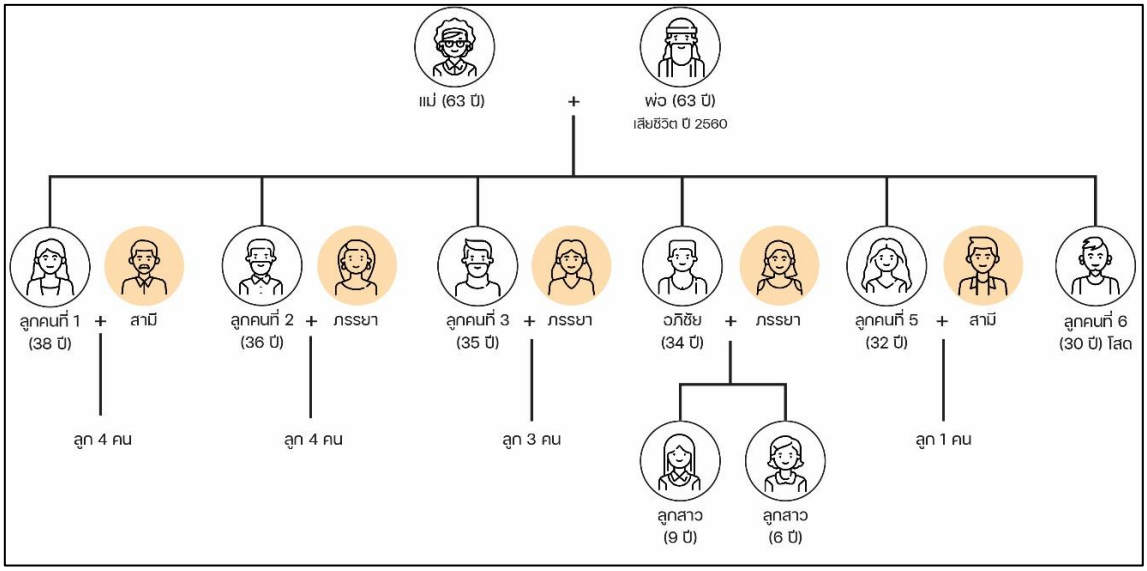

อภิชัยส่งเงินกลับบ้านเป็นระบบโดยการให้นายจ้างที่โรงงานเกาหลีหักเงินเดือนแล้วโอนเข้าบัญชีภรรยาที่ประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง เขาได้เงินเดือนสูงถึง 70,000-90,000 บาท ขึ้นอยู่กับชั่วโมงการทำงานมากน้อยแตกต่างกันไปหรือการทำงานล่วงเวลา ดังนั้นในช่วง 3 ปีของการไปทำงานต่างแดนทำให้เขาสามารถเก็บเงินได้มากถึง 1-2 ล้านบาท ในช่วงแรกของการทำงานในฐานะแรงงานข้ามชาติ เขาต้องสะสมเงินใช้หนี้ซึ่งเกิดจากกระบวนการสมัครงานและเตรียมตัวเพื่อไปทำงานในเกาหลีที่ต้องดำเนินการผ่านกรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงาน และเตรียมตัวในด้านภาษาเกาหลีในชีวิตประจำวัน และค่าใช้ในการลงทุนอื่นๆ ดังนั้นเงินก้อนแรกราว 2 แสนบาทในช่วงไม่กี่เดือนของการทำงานจึงส่งมาใช้หนี้ที่เมืองไทย จากนั้นจึงเป็นการเก็บเงินเพื่อการสร้างอาชีพและอนาคตอื่นๆ เพื่อครอบครัว เช่นการเลี้ยงไก่ชนหรือการสะสมทุนเพื่อเปิดร้านซ่อมมอเตอร์ไซค์ในหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นทักษะที่ได้จากการย้ายถิ่นไปทำงานที่อู่ซ่อมรถในตัวจังหวัดพิษณุโลก

เป้าหมายและรูปแบบการย้ายถิ่นของอภิชัยใกล้เคียงกับสุรศักดิ์ (ครอบครัวหมายเลข 2) และครอบครัวของสุมิตร (หมายเลข 3) ที่เดินทางไปใช้แรงงานที่ประเทศอิสราเอล สุรศักดิ์ต้องการเก็บเงินก้อนโตมาสร้างบ้าน ซื้อรถกระบะ และลงทุนในธุรกิจอื่นนอกเหนือจากอาชีพและรายได้ในภาคเกษตร ทั้งสุรศักดิ์และสุมิตรไม่ได้ถูกส่งจากกรมจัดหางานไปทำงานในเมืองเดียวกันในอิสราเอล ขึ้นอยู่กับแหล่งงานและบริษัทจัดหางานในฝั่งอิสราเอลที่จะนำเสนองานและโควต้าแรงงานที่ต้องการในช่วงเวลาที่ต่างกัน แต่ทั้งคู่กลับมายังประเทศไทยหลังสถานการณ์การแพร่ระบาดโควิด-19 คลี่คลายมากขึ้น สุรศักดิ์เล่าว่าการควบคุมโควิด-19 ของรัฐบาลอิสราเอลมีประสิทธิภาพ ทำให้เขาไม่มีความกังวลเรื่องการติดเชื้อหรือได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาด แต่เขาก็ได้ตัดสินใจกลับประเทศไทยก่อนสัญญาการทำงาน 7 ปี จะเสร็จสิ้นลง คือทำงานเพียง 3 ปีกว่า (พ.ศ.2561-2564) เนื่องจากเห็นว่าได้เก็บเงินในการใช้หนี้ สร้างบ้าน และทำกิจการอื่นๆ เพียงพอแล้ว และด้วยความรู้สึกไม่อยาก

ห่างไกลครอบครัวเป็นระยะเวลาที่นานเกินไป ในระหว่างที่เขาอยู่อิสราเอลนั้น ภรรยาของเขาได้พาลูก 2 คน คนโตเป็นผู้หญิงอายุ 10 ขวบ และคนเล็กเป็นชายอายุ 6 ขวบ ไปอยู่กับบ้านของฝ่ายภรรยาที่อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย เพื่อทำเกษตรและรับจ้างในจังหวัดบ้านเกิด

ปัญหาความห่างไกลนั้นเกิดขึ้นกับสุมิตรผ่านการบอกเล่าของพ่อแม่ของเขา (สมชัยและอารณี-ครอบครัวหมายเลข 3) เนื่องจากในระหว่างที่เขาทำงานในอิสราเอลนั้น เขายังไม่มีบ้านเป็นของตนเองในหมู่บ้านนาจาง ภรรยาของเขาจึงต้องมาอาศัยอยู่ร่วมกับพ่อแม่ของเขา และดูแลลูก 2 คน อายุ 10 และ 5 ปีในขณะที่งานวิจัยนี้ศึกษา เมื่อย้อนไปในช่วงที่สุมิตรไปทำงานใหม่ๆ ลูกทั้ง 2 คนยังเล็ก ขณะที่ลูกสาวคนน้องก็ยังไม่ได้เข้าโรงเรียน ภรรยาของสุมิตรจึงทำหน้าที่ดูแลลูกเป็นหลัก โดยมีพ่อแม่ของเขาเป็นกำลังเสริมอีกแรงในการดูแล ทั้งนี้บ้านของพ่อแม่สุมิตรยังมีหลานของลูกชายคนโตหรือพี่ชายของสุมิตร อาศัยอยู่ด้วย 2 คน ซึ่งเป็นวัยที่ดูแลตัวเองได้แล้วคือหลานชายวัย 17 ปี และหลานสาววัย 15 ปี ที่ปัจจุบันกำลังศึกษาอยู่ในโรงเรียนมัธยมประจำหมู่บ้าน ขณะที่พ่อแม่ของหลาน 2 คนนี้หรือพี่ชายคนโตของสุมิตรในวัย 35 ปีนั้นย้ายถิ่นไปเปิดร้านขายไก่ทอดสูตรหาดใหญ่ที่กรุงเทพฯ เขาอยู่กับภรรยาและลูกคนเล็กวัย 4 ปี ครอบครัวของสุมิตร (ผู้ย้ายถิ่น) จึงมีความซับซ้อนเพราะมีเด็กอยู่ในความดูแลของผู้เป็นแม่ และเป็นหลานของปู่ย่า ซึ่งอยู่ร่วมกับลูกพี่ลูกน้องด้วย (แผนผัง 2.2) การตัดสินใจกลับบ้านของสุมิตรนั้นก็เกิดขึ้น ก่อนสัญญาจ้างงานจะสิ้นสุดลง ทั้งที่เขายังต้องการที่จะทำงานสะสมเงินต่อแต่เนื่องจากมีปัญหากับภรรยา จึงทำให้เขาร้อนใจและเดินทางกลับบ้านเพื่อมาแก้ปัญหาในช่วงที่สถานการณ์โควิด-19 คลี่คลาย เมื่อกลับมาเขานำเงินเก็บมาสร้างบ้านเป็นของตนเองเช่นเดียวกับสุรศักดิ์ ซึ่งเป็นการทำตามวิถีของวัฒนธรรมม้ง ตรงที่ลูกชายที่แต่งงานแล้วต้องออกมาสร้างบ้านเป็นของตนเอง เมื่อสร้างบ้านสำเร็จสุมิตรกับภรรยาจึงย้ายไปกรุงเทพฯ เพื่อหาทางหารายได้ใหม่ โดยฝากลูกสาว 2 คนให้พ่อกับแม่ของเขาดูแล หากเขาได้งานทำเป็นหลักแหล่งแน่นอนแล้วก็มีแนวโน้มที่จะรับลูกไปอยู่ร่วมกันที่กรุงเทพฯ

<u>แผนผัง 2.2:</u> ครอบครัวของสมชัยและอารณีที่มีลูกชายไปทำงานที่อิสราเอล

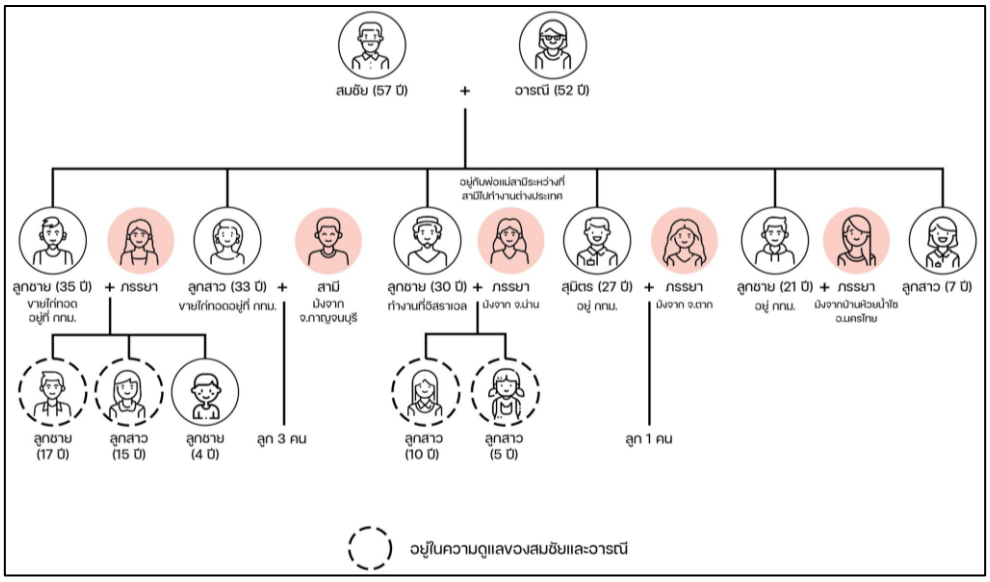

โครงสร้างครอบครัวและความสัมพันธ์ของทั้ง 3 ครอบครัวซึ่งมีสมาชิกย้ายถิ่น จึงมีความคล้ายคลึงกันตรงที่ภรรยาของผู้ย้ายถิ่นทำหน้าที่หลักในการดูแลลูก โดยมีพ่อแม่ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งช่วยเหลือดูแล จึงไม่ถือว่าเป็นครอบครัวแหว่งกลางหรืออยู่กันข้ามรุ่นแบบถาวรจากการย้ายถิ่นเหมือนงานศึกษาที่ผ่านมาเสนอไว้ (Knodel & Chayowan, 2009, 2012; Wongboonsin et al., 2018) เนื่องจากชายไทยเชื้อสายม้งเหล่านี้ต่างใช้การย้ายถิ่นชั่วคราวไปเป็นแรงงานข้ามชาติในการหารายได้จากการทำเกษตรที่ไม่มีความแน่นอน หรือประสบปัญหาส่วนตัวเช่นหัวหน้าครอบครัวคนเดิมเสียชีวิต เช่นกรณีของอภิชิตที่พ่อของเขาเสียชีวิตลง ดังนั้นตัวเขารวมถึงสุรศักดิ์และสุมิตรจึงต้องการแค่เก็บเงินก้อนช่วงเวลาหนึ่งเพื่อลงทุนในอนาคต และทั้ง 3 คนมีรูปแบบการไปทำงานในต่างแดนใกล้เคียงกัน คือไปทำงานผ่านกรมการจัดหางาน เมื่อเดินทางไปทำงานแล้วก็จะเก็บเงินช่วงแรกในการใช้หนี้ที่เกิดจากการหยิบยืมจากญาติหรือคนใกล้ชิดเพื่อเตรียมตัวไปทำงานต่างประเทศ บางคนอาจมีหนี้อื่นๆ ด้วย จากนั้นก็เก็บเงินเพื่อสร้างบ้านหรือซื้อรถกระบะเพื่อใช้ในการทำงานเกษตรหรืออื่นๆ ต่อไป และผู้ย้ายถิ่นก็พยายามที่จะกลับมาอยู่กับครอบครัวพร้อมหน้าพร้อมตาพ่อแม่ลูกในท้ายที่สุด

สถานการณ์ของครัวเรือนในหมู่บ้านนาจางต่างจาก 9 ครอบครัวที่งานวิจัยนี้เลือกศึกษาในตำบลท่าโพธิ์ ที่พบว่าครอบครัวทั้งหมดไม่มีครอบครัวใดเลยที่มีสมาชิกพ่อแม่ที่มีลูกอยู่ร่วมกัน จำนวน 5 ครอบครัวนั้นมีลักษณะแหว่งกลางที่เกิดจากพ่อแม่แยกทางกัน และได้ทิ้งภาระการเลี้ยงดูเด็กไว้กับสมาชิกที่เป็นปู่ย่าตายาย บางส่วนของจำนวนนี้เป็นแม่เลี้ยงเดี่ยว มีเพียงครอบครัวเดียวที่เป็นพ่อเลี้ยงเดี่ยว (ตารางที่ 2.3) สะท้อนโครงสร้างของสังคมไทยที่ผู้เป็นแม่ต้องรับเลี้ยงดูลูกหากมีการร้างลากับสามี ทำให้ครอบครัวส่วนใหญ่ในงานศึกษานี้ผู้ที่เป็นดูแลเด็กจะเป็นพ่อแม่ของฝ่ายหญิงหรือคนที่เป็นตายายมากกว่าที่เป็นพ่อแม่ของฝั่งสามี ซึ่งมีกรณีเดียวคือครอบครัวของบุญน่านและแม่ของเขาหรือย่าของเด็กชื่อน้ำน่านอายุ 9 ขวบ (ครอบครัวหมายเลข 8) ที่แม่ของเด็กหนีหายจากไปตั้งแต่คลอดลูกได้เพียง 10 วัน ซึ่งเป็นช่วงที่บุญน่านผู้เป็นพ่อติดเกณฑ์ทหารในช่วงต้นปี 2556 ทำให้น้ำน่านต้องอยู่กับย่าเป็นหลักตั้งแต่คลอดมาจนถึงปัจจุบัน ครอบครัวทั้ง 9 ในตำบลท่าโพธิ์จึงทำให้เห็นถึงความเข้าใจใหม่ที่มีต่อการศึกษาครอบครัวแหว่งกลางหรือครอบครัวข้างรุ่น ที่มักให้คำอธิบายว่าเกิดจากการย้ายถิ่นทั้งในและต่างประเทศเป็นหลัก

ตารางที่ 2.3: สถานการณ์การของครัวเรือน

ประเภท	ลักษณะครอบครัว	พิษณุโลก (12 ครอบครัว)
1	ครอบครัวพ่อแม่ลูกพร้อมหน้า	3
2	ครอบครัวแหว่งกลาง (พ่อแม่ย้ายถิ่น ไม่ได้หย่าร้าง) เด็กอยู่ในการดูแลของปู่ย่า/ตายาย	3 (เกิดขึ้นชั่วคราวในช่วงการย้ายถิ่นของผู้นำครอบครัว)

ประเภท	ลักษณะครอบครัว	พิษณุโลก (12 ครอบครัว)
3	ครอบครัวแหว่งกลางและพ่อแม่แยกทางกัน เด็กอยู่ในการดูแลของปู่ย่า/ตายาย	5
4	ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว: แม่เลี้ยงเดี่ยว	4
5	ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว: พ่อเลี้ยงเดี่ยว	1
6	ครอบครัวที่พ่อแม่แยกทางกัน เด็กอยู่ในการดูแลของญาติ (ไม่ใช่ปู่ย่า/ตายาย)	3
7	ครอบครัวที่พ่อแม่ผู้สูงอายุอยู่กับลูกที่หย่าร้าง	1
8	ครอบครัวที่เด็กอยู่ในความดูแลของผู้ใหญ่โดยที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ	2
	รวม	**19**

หมายเหตุ: จำนวนรวมมากกว่าครอบครัวที่สัมภาษณ์ เนื่องจากบางครอบครัวมีสถานการณ์ที่สามารถระบุได้มากกว่าหนึ่งสถานการณ์

ส่วนอีกครอบครัวหนึ่งคือดารา อายุ 34 ปี และแม่ของเธอวัย 75 ปี (ครอบครัวหมายเลข 7) ที่ลูกสาวของดาราวัย 3 ขวบ ณ ปัจจุบัน ต้องเติบโตหลังคลอดมาโดยมียายเป็นผู้เลี้ยงดูหลัก เนื่องจากผู้เป็นแม่หรือดาราถูกตัดสินให้จำคุกในช่วงเดือนตุลาคม 2562 จากคดีพัวพันในขบวนการค้ายาเสพติด ส่วนสามีของดารายังช่วยดูแลลูกร่วมกับแม่ยายอยู่และไปเยี่ยมดาราอย่างน้อยเดือนละครั้งและให้เงินใช้ส่วนตัวในเรือนจำบ้าง แต่ต่อมาในเดือนพฤศจิกายน 2563 เขาเสียชีวิตลง ทำให้ลูกสาวของดาราต้องอยู่ลำพังกับยายจนกระทั่งดาราพ้นโทษในเดือนตุลาคม 2564 ก่อนหน้านั้นยายผู้จบการศึกษาระดับชั้นประถมปีที่ 4 จึงต้องให้นมหลานแบบตามมีตามเกิด และได้รับความช่วยเหลือจากมูลนิธิศูนย์วิจัยฯ ที่บริจาคปัจจัยพื้นฐานให้ทุกเดือน นอกจากนี้ ยายยังทำหน้าที่ดูและกล่อมเกลา เช่น การหัดให้ท่องอักษรไทยและตัวเลขไปตามยถากรรม จึงทำให้เกิดสถานการณ์ครอบครัวแหว่งกลางอยู่ประมาณ 2 ปี

ทั้งนี้ งานวิจัยนี้พบว่าลักษณะครอบครัวแหว่งกลางของกรณีศึกษาในพื้นที่ตำบลท่าโพธิ์นั้นไม่ได้เกิดจากการที่พ่อแม่ย้ายถิ่นไปทำงานต่างพื้นที่หรือต่างประเทศเหมือนกับกรณีของครอบครัวจากบ้านนาจาง แต่เกิดจากการที่ผู้เป็นพ่อเป็นแม่มีเหตุที่ทำให้อยู่ร่วมกันแบบพ่อแม่ลูกไม่ได้ เช่น กรณีของดาราดังที่กล่าวไป นอกจากนี้ ความแหว่งกลางเกิดจากสมาชิกรุ่นพ่อรุ่นแม่ประสบปัญหาด้านความสัมพันธ์ส่งผลให้เกิดการหย่าร้างในเวลาต่อมา บางรายอาจไปมีความสัมพันธ์และสร้างครอบครัวใหม่ ขณะที่ลูกที่เกิดจากความสัมพันธ์เดิมต้องตกอยู่ในความดูแลของคนที่เป็นตายาย เช่น กรณีของยายแป้น อายุ 55 ปีและตุ๊กตุ่นอายุ 38 ปี ลูกสาวที่เกิดจากสามีคนแรกของยายแป้น ตุ๊กตุ่นได้รับโทษและต้องขังในเรือนจำจากคดียาเสพติด ทำให้เธอต้องผลักภาระการเลี้ยงดูลูกสาว 2 คนที่

เกิดกับสามีคนที่ 2 และ 3 ให้กับผู้เป็นแม่หรือยายของเด็ก เธอมีความสัมพันธ์กับชาย 3 คน และมีลูกกับชายทั้ง 3 คน เธอมีลูกสาว 1 คนกับสามีคนแรก (อายุ 20 ปี) ต่อมาลูกสาวของเธอมีลูกสาวซึ่งปัจจุบันอายุ 4 ขวบ จึงทำให้ตุ๊กตุ่นมีศักดิ์เป็นยายแล้วในปัจจุบัน จากนั้นเธอมีความสัมพันธ์กับสามีคนที่ 2 และมีลูกสาวอายุ 6 ขวบ ณ เวลาปัจจุบัน และมีลูกสาวอายุ 3 ขวบกับสามีคนที่ 3 ตุ๊กตุ่นเลิกรากับสามีทั้ง 3 คนแล้ว แต่ลูกสาว 2 คนที่เกิดกับสามีคนที่ 2 และ 3 อยู่ในความดูแลของเธอและผู้เป็นแม่คือยายแป้น (แผนผัง 2.3)

แผนผัง 2.3: ครอบครัวยายแป้นและตุ๊กตุ่น

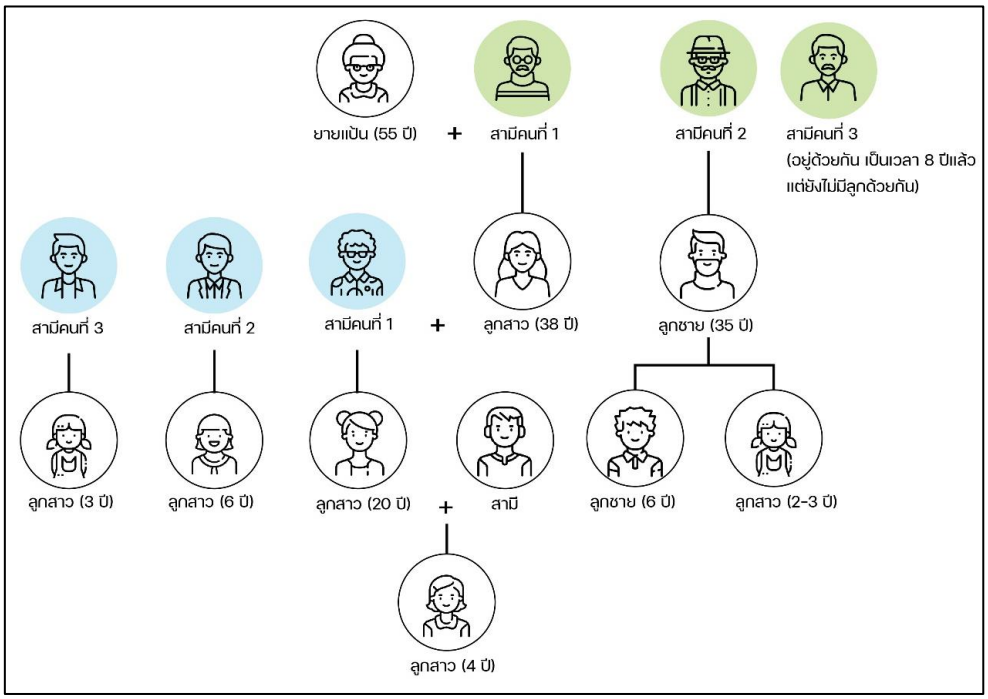

อีกครอบครัวหนึ่งที่มีลักษณะใกล้เคียงกันคือครอบครัวพัด อายุ 24 ปี (หมายเลข 6) ที่เด็กหรือลูกของเธออยู่กับคนรุ่นทวดหรือยายแพง (อายุ 83 ปี) และยายหรือแม่ของพัด (อายุ 57 ปี) ในครัวเรือนเดียวกัน นอกจากลูกชายวัย 8 ขวบของพัดแล้ว ยังมีเด็กชายอีกคนอายุ 7 ขวบซึ่งเป็นลูกของน้องสาวฝาแฝดของพัดที่ชื่อพิมอาศัยอยู่ด้วย เด็กคนนี้เป็นลูกติดกับสามีคนแรกของพิม ต่อมาพิมมีความสัมพันธ์ใหม่กับชายอีกคนและมีลูกสาวด้วยกัน แต่หลังจากนั้นก็เลิกกับชายคนนี้โดยลูกสาวของเธออยู่กับแม่สามี ปัจจุบันเธอมีความสัมพันธ์กับชายคนใหม่และใช้ชีวิตอยู่ด้วยกันโดยย้ายไปอยู่ในตัวเมืองพิษณุโลกและทำงานเป็นพนักงานในซุปเปอร์มาร์เก็ต ดังนั้นครอบครัวนี้จึงมีสมาชิกอยู่ร่วมกันทั้งหมด 5 คนซึ่งเป็นสมาชิก 4 รุ่นที่อยู่ในครัวเรือนเดียวกัน โดยที่ลูกชายของพิมถือว่าอยู่ในสถานการณ์ครอบครัวแหว่งกลางเนื่องจากไม่ได้อยู่กับพ่อและแม่ แต่อยู่กับยายทวด ยาย และป้าหรือน้าคือพัดซึ่งเป็นพี่น้องฝาแฝดของพิม (แผนผัง 2.4)

แผนผัง 2.4: ครอบครัวพัดและยายแพง

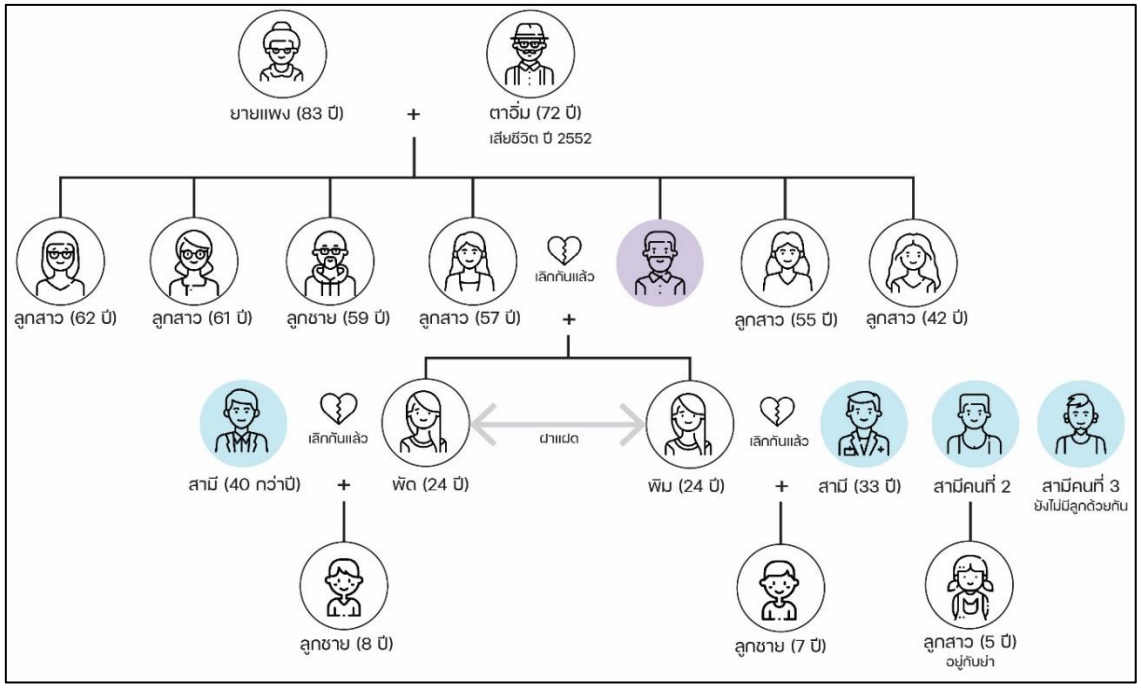

สถานการณ์ของบางครอบครัวเพิ่มความซับซ้อนที่สะท้อนภาพของสังคมสมัยใหม่ที่ส่วนใหญ่ญาติของฝ่ายแม่จะเป็นผู้รับภาระเลี้ยงและดูแลเด็กหรือลูกหลานที่เกิดมาจากลูกสาว เช่น ครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยวอย่างครอบครัวของดาราตามที่กล่าวไปข้างต้น ครอบครัวของจิ๊บ (หมายเลข 8) เป็นอีกครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยวที่ดูแลลูก 2 คนต่างบิดา ลูกคนแรกเป็นผู้หญิงอายุ 13 ปี ซึ่งจิ๊บพบกับพ่อของเด็กตอนที่ไปเยี่ยมแม่ของเธอที่ขณะนั้นทำงานที่กรุงเทพฯ ส่วนคนที่สองเป็นผู้ชายอายุ 6 ขวบ เกิดจากสามีคนที่ 2 และได้เลิกรากันไป เธอมีความสัมพันธ์ครั้งใหม่ในเวลาต่อมาแต่ไม่ได้ลูกด้วยกันและเลิกกันไปในที่สุดโดยที่ไม่ได้มีทายาทด้วยกัน ส่วนแม่ของจิ๊บปัจจุบันอายุ 40 ปีกว่าก็อยู่ช่วยเหลือจิ๊บในการดูแลหลาน ครอบครัวนี้จึงเป็นครอบครัว 3 รุ่นที่อยู่ด้วยกัน แม่ของจิ๊บหรือยายของเด็กก็อยู่คนเดียวโดยเลิกรากับสามีคนเดิมก่อนหน้านี้

นอกจากครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยว สถานการณ์ที่ญาติฝ่ายหญิงต้องรับผิดชอบเด็กที่เกิดมาจากพี่น้องท้องเดียวกันเป็นอีกตัวอย่างของพลวัตครอบครัวไทย ป้าสา แม่บ้านทำความสะอาดวัย 57 ปีที่ต้องดูแลหลานสาววัยรุ่นชื่อพลอย อายุ 14 ปีที่เป็นลูกของน้องชายคนที่ 7 ของครอบครัว (ครอบครัวหมายเลข 11) ก่อนหน้านี้ป้าสาย้ายถิ่นไปทำงานหาเงินในหลายจังหวัด เช่น เพชรบูรณ์ อ่างทอง และพิจิตร อีกทั้งมีลูกกับผู้ชาย 2 คนที่เธอมีความสัมพันธ์ด้วย เธอได้มอบภาระการเลี้ยงดูลูกคนแรกให้กับผู้เป็นอดีตสามี ส่วนลูกคนที่ 2 เป็นผู้หญิงเสียชีวิตในวัย 22 ปี ป้าสาได้กลับมายังหมู่บ้านวงกลมบ้านเกิดของเธอในปีพ.ศ. 2559 เนื่องจากประสบปัญหาที่ดินเก่าที่เคยอยู่กับอดีตสามีในเพชรบูรณ์ถูกยึด เพราะเอาไปค้ำนำเงินกู้ออกมาใช้ซื้อรถกระบะลงทุนขายของเร่ตามตลาดนัดกับแฟนที่คบอยู่ในขณะนั้น แต่ไม่นานหลังจากนั้นป้าสาได้เลิกรากับชายคนนี้ ทำให้ไม่มีใครช่วยผ่อนรถ

จึงทำให้ที่ดินที่มีบ้านปลูกสร้างอยู่ด้วยถูกยึดไปด้วย เหตุการณ์นี้ทำให้เธอต้องกลับมาปลูกบ้านในที่ดินของพี่ชาย เนื่องด้วยในเวลานั้นพี่ชายต้องการให้เธอมาช่วยดูแลแม่ซึ่งอายุ 81 ปี ที่ต้องการคนดูแลเนื่องจากความชราและมีอาการอัลไซเมอร์ อีกทั้งป้าสายังช่วยดูแลพลอยซึ่งในเวลานั้นอายุประมาณ 8-9 ขวบแล้ว แต่พ่อแม่ทิ้งไปโดยที่ป้าสาเองก็ไม่ได้รับการติดต่อหรือความช่วยเหลือใดๆ ภาระดังกล่าวทำให้ป้าสาต้องทำงานหนักดูแลทั้งแม่และหลานสาวจนถึงเดือนเมษายน 2565 ที่เป็นช่วงที่แม่ของเธอเสียชีวิต ก่อนหน้านั้นเธอต้องทำงานเพื่อพาแม่ไปพบแพทย์อย่างต่อเนื่องและส่งหลานสาวเรียน โดยพลอยต้องช่วยดูแลปรนนิบัติรยายหลังจากกลับจากโรงเรียนด้วย ป้าสาวจึงมีหนี้สินมากมายในการส่งเสียหลานสาวที่มีค่าใช้จ่ายจิปาถะ แม้จะได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านบ้างแต่ก็ไม่เพียงพอ เพราะเป็นหนี้สินรุงรังต่อเนื่องที่ใช้ไม่จบไม่สิ้น

โครงสร้างครอบครัวไทยที่ยึดโยงกันด้วยระบบเครือญาติอาจไม่สามารถนำมาอธิบายความสัมพันธ์ของครอบครัวไทยในปัจจุบันได้ทั้งหมด (ดู Bender, 1967) ในงานศึกษานี้มี 2 ครอบครัวที่เด็กไม่ได้มีความสัมพันธ์ใดๆ ทางสายเลือดกับผู้เลี้ยงดู แต่ได้รับความเมตตาและความผูกพันจากคนรู้จักที่อยู่ในชุมชน กรณีของป้าดา (52 ปี) และสามี (48 ปี) ที่เลี้ยงดูเด็กสาวชื่อปันปันอายุ 8 ปีมาตั้งแต่แรกเกิด (ครอบครัวหมายเลข 10) โดยที่พ่อและแม่ของปันปันในขณะนั้นอายุเพียง 20 และ 18 ปีตามลำดับ ได้มาฝากลูกให้เธอช่วยเลี้ยงในเดือนเมษายน 2557 เนื่องจากเธอรู้จักกับผู้เป็นแม่ของพ่อปันปันผู้ซึ่งมีศักดิ์เป็นย่า จากนั้นปลายเดือนพฤษภาคมปีเดียวกัน ทั้งพ่อแม่ของปันปันถูกจับข้อหาค้ายาเสพติด โดยที่แม่ของเด็กถูกตัดสินจำคุก 1 ปี 9 เดือน ขณะที่พ่อของเด็กหลุดคดีเนื่องจากไม่มีของกลางในมือ เหตุการณ์นี้จึงทำให้พ่อแม่ของปันปันตัดขาดความสัมพันธ์กับลูกของตนเอง จนกระทั่งพ่อของปันปันไปเกณฑ์ทหาร เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจรับใช้ชาติในปี 2559 เขากลับถูกจับจากคดียาเสพติดจนถึงปัจจุบัน ขณะที่แม่ของปันปันเมื่อออกจากคุกก็มีสามีใหม่ โดยที่ทั้งคู่ไม่ได้เคยเลี้ยงดูหรือส่งเสียปันปันเลย ขณะที่ป้าดาสังเกตความผิดปกติของปันปันที่พบภายหลังว่ามีความพิการทางสายตาและการได้ยินเนื่องจากติดเชื้อในสมองในช่วงอยู่ในครรภ์ จนทำให้ต้องพาไปพบแพทย์ที่กรุงเทพฯ ซึ่งในช่วงนี้ป้าดาต้องเฝ้าเด็กอย่างใกล้ชิด ขณะที่พ่อแม่ของเด็กมาช่วยดูแลเพียง 2 วันและจากนั้นก็หายหน้าไปจนถูกจับกุมจากคดียาเสพติดตามที่กล่าวไปข้างต้น จนถึงทุกวันนี้ป้าดาจึงต้องดูแลเด็กน้อยพิการร่วมกับสามีของเธอด้วยอาชีพทำนาทำสวนและรับจ้างทั่วไปและได้รับความช่วยเหลือจากอบต.ท่าโพธิ์ มูลนิธิศูนย์วิจัยฯ และหน่วยงานอื่นๆ ตามแต่ละโอกาส จนปันปันมีอาการดีขึ้น

อีกครอบครัวที่สะท้อนความสัมพันธ์นอกสายเลือดของเด็กและผู้เลี้ยงดู หรือป้าพร แม่หม้ายวัย 50 ปี จากที่สามีเธอเสียชีวิตเมื่อ 3 ปีที่แล้ว (ครอบครัวหมายเลข 12) ป้าพรมีลูกทั้งหมด 3 คน คนโตเป็นผู้หญิงอายุ 30 ปี คนกลางเป็นลูกสาวอายุ 21 ปี และลูกชายคนเล็กอายุ 18 ปี ทั้ง 3 คนยังไม่ได้มีอาชีพที่มั่นคง โดยลูกสาวคนโตว่างงาน ส่วนลูกสาวคนที่ 2 อยู่ในช่วงสมัครงาน ขณะที่ลูกชายคนเล็กรับจ้างจัดโต๊ะจีนเมื่อมีการว่าจ้างเป็นครั้งคราว ทำให้ภาระความรับผิดชอบของการหารายได้เข้าบ้านตกอยู่กับป้าพรและสามีอยู่ แต่ภาระที่เพิ่มขึ้นมาคือการเลี้ยงดูเด็กสาววัย 11 ขวบที่ไม่ใช่

หลานของเธอโดยสายเลือดที่ชื่อน้อยหน่า น้อยหน่าเกิดจากแฟนของลูกสาวคนโตของเธอที่เป็นทอมบอย ทั้งคู่มีความสัมพันธ์กันในช่วงปีพ.ศ.2554 และได้ย้ายเข้ามาอยู่ในบ้านของป้าพรและเปิดเผยภายหลังว่าตั้งครรภ์ได้ 8 เดือน แม่น้อยหน่าและลูกสาวของป้าพรอยู่ด้วยกันจนน้อยหน้าคลอด แต่หลังจากนั้นเพียง 7 เดือน ทั้งคู่แยกทางกัน ทำให้แม่น้อยหน่าต้องออกจากบ้านไป แต่ในเวลานั้นป้าพรไม่ยอมให้แม่ของน้อยหน่าพาลูกไปด้วยเพราะรู้ว่าแม่ของน้อยหน้าไม่มีศักยภาพในการเลี้ยงดูเด็ก จนกระทั่งเวลาล่วงเลยจนน้อยหน่าเข้าชั้นประถม 3 ที่แม่น้อยหน่าเริ่มที่จะโทรศัพท์มาถามสารทุกข์สุกดิบของลูกสาวและส่งเงินเดือนละ 500-800 บาทมาช่วยป้าพรเลี้ยงดูเด็กบ้างเท่านั้น ระยะเวลาหลายปีทำให้ป้าพรผูกพันกับน้อยหน่า ซึ่งก็เป็นเด็กน่าสงสารในขณะเดียวกันในความเห็นของป้าพร เนื่องด้วยเป็นโรคสมาธิสั้นจนไม่สามารถเรียนร่วมกับเด็กในชั้นเรียนปกติได้

ส่วนอีกครอบครัวที่ยากต่อการจัดประเภทคือครอบครัวหมายเลข 4 (แผนผัง 2.5) ที่มีสมาชิก 4 คนอยู่ในบ้าน 2 หลังคาเรือนที่สร้างอยู่บนที่ดินเดียวกัน หลังแรกเป็นของป้าเฉลียวอายุ 69 ปี ปัจจุบันสามีเสียชีวิตไปแล้ว อาศัยอยู่กับลูกชายอายุ 41 ปีชื่อชัยซึ่งประสบอุบัติเหตุรถชนบนถนนในปี 2559-2560 จนปัจจุบันกลายเป็นผู้พิการต้องอยู่กับบ้าน หารายได้ด้วยการเก็บของเก่าขายเล็กๆ น้อยๆ จากที่เคยเป็นช่างเชื่อมที่อู่ซ่อมรถยนต์ ชัยเลิกกับภรรยาที่เป็นคนชัยภูมิในปี 2545 ส่วนลูกชายทั้ง 3 คนของเขาที่ปัจจุบันอายุ 18 17 และ 15 ปีอยู่กับภรรยา และเขาได้ขาดการติดต่อกับอดีตภรรยาและลูกทั้ง 3 อย่างสิ้นเชิง จึงทำให้เขาไม่มีสมาชิกครอบครัวดูแลในยามที่เขาหากินไม่ได้แบบเดิม ส่วนอีกหลังคาเรือนคือพี่สาวของป้าเฉลียวชื่อป้าฉลวยในวัย 75 ปีที่พิการเดินเหินไม่ได้ เธอเคลื่อนย้ายด้วยการถัดร่างกายกับพื้นไปมาภายในบ้านและระหว่างบ้านของเธอและน้องสาว สามีของป้าฉลวยเสียชีวิตไปแล้วเช่นกัน เธออยู่กับลูกชายบุญธรรมชื่อเอี๊ยมอายุ 20 ปี ซึ่งเธอกับสามีรับจ้างเลี้ยงเอี๊ยมจากพ่อแม่ที่มาส่งให้ดูแลตั้งแต่แบเบาะในราวปีพ.ศ.2543-2544 แต่หลังจากนั้น 2 เดือนพ่อแม่ของเด็กก็หายไป ทำให้เธอต้องเลี้ยงดูเด็กคนนี้เรื่อยมาจนกลายเป็นวัยรุ่นในปัจจุบัน เอี๊ยมจบการศึกษาระดับประถม 6 และรับจ้างขนของที่เดินทางไปกับรถบรรทุกส่งของ ทำให้เขาไม่ได้อยู่บ้านกับป้าฉลวยตลอดเวลา แม้ว่าป้าฉลวยจะได้รับเบี้ยยังชีพสำหรับผู้สูงอายุและเบี้ยคนพิการ เนื่องจากเกิดอุบัติเหตุล้มในช่วงปี 2560 จนต้องมีการผ่าสมอง แต่เธอก็ต้องเป็นภาระให้กับน้องสาวคือป้าเฉลียวในการปรนนิบัติ ป้อนข้าวป้อนน้ำ และอาบน้ำเช็ดตัวให้ เพราะลูกชายและลูกสาวของป้าฉลวยก็ได้เสียชีวิตไปแล้ว ภาระที่เกิดขึ้นตามมาอีกคือเธอยังต้องมีนัดพบแพทย์เป็นระยะๆ โดยต้องจ้างให้รถมารับมาส่งไปโรงพยาบาล โดยสรุปแล้วครอบครัวนี้มี 2 ครัวเรือนที่เชื่อมกันด้วยความสัมพันธ์พี่น้องของป้าฉลวยและป้าเฉลียวในการประกอบสร้างความเป็นครอบครัวไทยในปัจจุบัน ซึ่งเป็นลักษณะครอบครัวที่นิยามได้ยากว่าเป็นครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวขยายตามการจัดประเภทของครอบครัวโดยทั่วไป

แผนผัง 2.5: ครอบครัวป้าเฉลียว

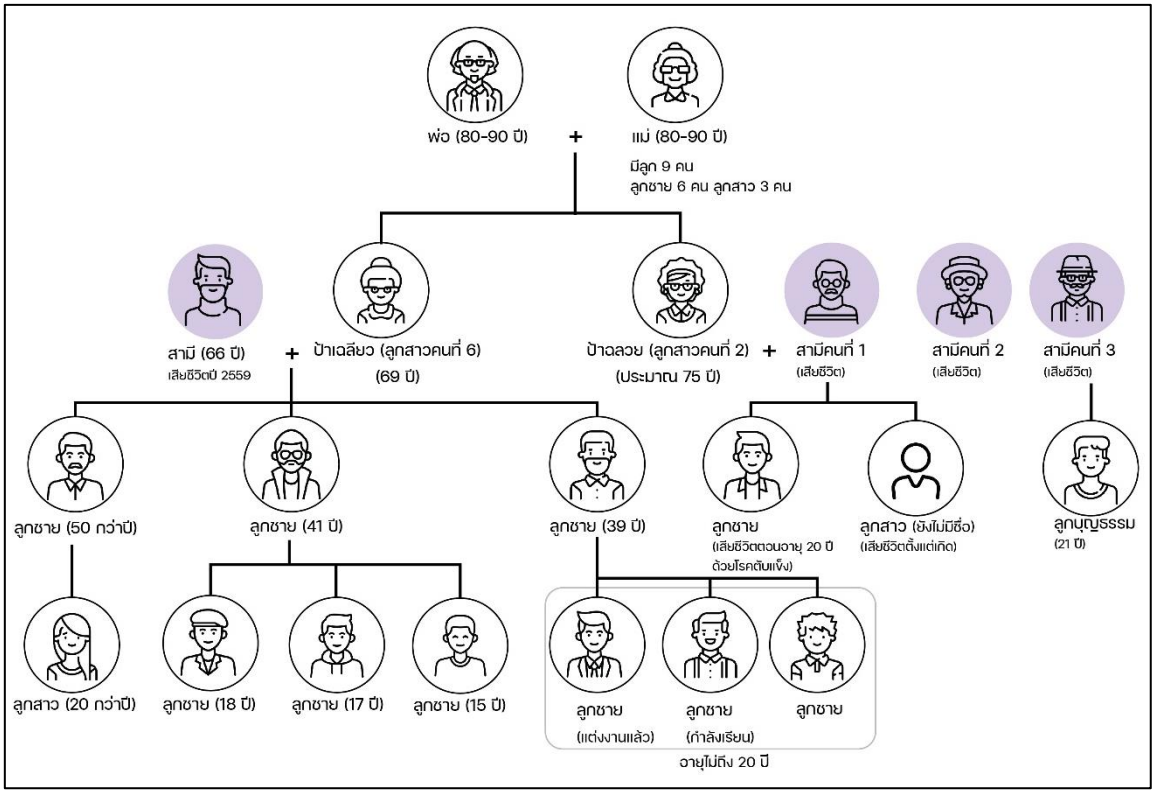

2.4 สถานการณ์ความเปราะบางของครัวเรือน

ภาพรวมของสถานการณ์ความเปราะบางของครอบครัวที่สัมภาษณ์อย่างเจาะจง โดย 3 ครัวเรือนจากบ้านนาจาง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ และ 9 ครอบครัวในตำบลท่าโพธิ์ อำเมืองพิษณุโลก (ตารางที่ 2.4) พบว่ามีความเปราะบางอย่างน้อย 5 ประเภท ความเปราะบางที่พบมากที่สุด 7 รายคือสมาชิกในบ้านป่วยเป็นโรคเรื้อรังที่ต้องพบแพทย์เป็นระยะๆ รองลงมา 5 ราย คือ สมาชิกในครอบครัวเป็นคนพิการหรือทุพลภาพทางร่างกาย ตามด้วยทุพลภาพทางสมองจำนวน 3 ราย และมีสมาชิกอายุเกิน 60 ปีที่ทั้งดูแลตัวเองได้และต้องได้รับการดูแลจำนวน 3 รายเท่ากัน ส่วนความเปราะบางด้านอาการป่วยเรื้อรังมี 1 รายและที่ติดยาเสพติดอีก 1 ราย (จำนวน 2 ราย ในประเภทที่ 4) และครอบครัวที่มีความรุนแรงเกิดขึ้น 1 ราย

โดยกรณีศึกษาจากบ้านนาจางนั้น มีครอบครัวของอภิชัย (หมายเลข 1) ที่มีสมาชิกอายุ 60 ปีขึ้นไปที่ต้องการการดูแล นั่นคือแม่ของเขาที่อายุ 63 ปีที่เกิดป่วยเป็นโรคในตับอ่อน ที่ทำให้ต้องเข้าโรงพยาบาลผ่าตัดกะทันหัน การผ่าตัดผ่านไปด้วยดี ด้วยแพทย์จากโรงพยาบาลเอกชนที่ครอบครัวยอมลงทุนด้วยเงินจากการไปทำงานของอภิชัยที่เกาหลี ในการจ่ายค่ารักษาพยาบาลทุกอย่าง แต่ปัญหาอวัยวะภายในที่เกิดขึ้นทำให้เธอทำงานหนักไม่ได้ และเลิกการทำไร่มาเลี้ยงดูหลานที่บ้านเป็นหลัก สถานการณ์นี้เกิดขึ้นคล้ายคลึงกับครอบครัวที่มีสมาชิกเป็นผู้สูงอายุ เช่นยายแพงอายุ 83 ปี (ครอบครัวหมายเลข 6) ที่มีอาการความดัน ไขมันในเลือดสูง และไมเกรน อีกทั้งได้รับการวินิจฉัยว่า

เป็นคนพิการ หูหนวก จึงมีสิทธิได้รับเบี้ยคนพิการจากรัฐเดือนละ 800 บาท และกรณีย่าของน้องน้ำน่าน (ครอบครัว 9) ที่มีโรคและอาการใกล้เคียงกัน ที่ต้องไปพบแพทย์ทุกๆ 6 เดือนเพื่อรับยามากินเพื่อลดความดันและเบาหวาน ผู้สูงอายุดังกล่าวในครอบครัวพิษณุโลกจึงตอกย้ำสถานการณ์ที่ผู้สูงวัยมีจำนวนมากขึ้น และต้องได้รับการดูแลจากคนในครอบครัวโดยเฉพาะจากสมาชิกรุ่นลูกที่ทำงานและมีรายได้ (Wongboonsin, 2018) แต่ส่วนใหญ่รายได้เหล่านั้นก็ไม่เพียงพอต่อการดูแลที่บางครั้งการเจ็บป่วยต้องใช้ค่าใช้จ่ายสูงหรือการดูแลที่พิเศษ

ตารางที่ 2.4: สถานการณ์ความเปราะบางของครัวเรือน

ประเภท	สถานการณ์เปราะบางของครัวเรือน	จำนวน (รายกรณีจาก 12 ครอบครัว)
1	มีผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป แต่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้	3
2	มีผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป แต่ต้องได้รับการดูแล	3
3	มีคนพิการหรือทุพลภาพทางร่างกาย	5
4	มีคนพิการหรือทุพลภาพทางสมอง	5
5	สมาชิกในครอบครัวป่วยด้วยโรคเรื้อรัง เช่น ซึมเศร้า ติดยาเสพติด เบาหวาน มะเร็ง โรคไต	7
6	ความรุนแรงในครอบครัว	1
รวม		**24**

หมายเหตุ: บางครอบครัวประสบกับภาวะเปราะบางซับซ้อน จึงทำให้จำนวนมากกว่าจำนวนครอบครัวที่ทำการศึกษา

สถานการณ์ความเปราะบางเกิดขึ้นชัดเจนกับครอบครัวที่งานวิจัยนี้ศึกษาในตำบลท่าโพธิ์ ดังที่ได้อธิบายแล้วว่ากรณีศึกษาทั้ง 9 ครอบครัวมาจากการให้ข้อมูลของศูนย์วิจัยฯ ที่ทำงานร่วมมือกับกองสวัสดิการสังคม อบต.ท่าโพธิ์ โดยครอบครัวที่ผู้สูงอายุและทุพพลภาพได้แก่ครอบครัวป้าฉลวยและป้าเฉลียว (หมายเลข 1) ที่ป้าฉลวยมีอาการทุพลภาพทางสมองประกอบด้วย ทำให้แทบดูแลตัวเองไม่ได้ ต้องให้น้องสาวหรือป้าเฉลียวช่วยดูแล ขณะที่ลูกชายของป้าเฉลียวก็ประสบอุบัติเหตุจนไปทำงานไม่ได้ ทำให้ขาดรายได้ ครอบครัวนี้ได้รับเบี้ยยังชีพสำหรับผู้สูงอายุและเบี้ยคนพิการต่างกับครอบครัวของยายแป้น อายุ 55 ปี (หมายเลข 5) ที่ป่วยเดินไม่ได้เนื่องจากโรคประจำตัวจากอาการเส้นเลือดสมองตีบ อีกทั้งโรคเบาหวานและความดันที่รุมเร้า ซึ่งเธอยังมีอายุที่ไม่ถึงเกณฑ์ที่จะได้รับเบี้ยยังชีพ เธอจึงอาศัยการไปพบแพทย์เพื่อรับยามารักษาที่บ้านโดยรายได้จากตาแม้นสามีคนปัจจุบันของเธอที่มีอาชีพรับซื้อของเก่าไปขายตามตลาดนัด ซึ่งเป็นรายได้แหล่งเดียวที่แบกรับสมาชิกทั้งหมด 5 คน ขณะที่ยายแป้นต้องอยู่บ้านเป็นหลักและช่วยดูแลหลาน ส่วนตุ๊กตุ่นผู้เป็นแม่ก็ยังไม่มีงานทำหลังจากพ้นโทษติดคุกจากคดีค้ายาเสพติด

ความเปราะบางที่ครอบครัวประสบจึงไม่ได้เฉพาะเจาะจงอยู่กับสมาชิกผู้สูงอายุที่มีโรคภัยไข้เจ็บที่รุมเร้าเมื่อแก่เฒ่าเท่านั้น สมาชิกครอบครัวบางคนในงานศึกษานี้ยังอายุไม่มากที่เผชิญกับโรคเรื้อรัง เช่นแม่ของจิ๊บ (ครอบครัว 8) ที่อายุเพียง 40 กว่าที่ตรวจพบว่าเป็นโรคไตที่ต้องไปฟอกไต 3 ครั้งต่อสัปดาห์ หรือโรคที่เป็นมาแต่กำเนิด เช่นพัดที่มีอายุเพียง 24 ปี (ครอบครัว 6) กลับป่วยเป็นโรคหัวใจรั่ว หรือกรณีตุ๊กตุ่นซึ่งเป็นแม่วัยเพียง 38 ปีของลูกสาว 2 คน วัย 6 และ 3 ขวบ (ครอบครัว 5) ไม่สามารถดูแลลูกน้อยทั้ง 2 ได้เพราะติดยาเสพติดคือยาบ้ามากว่า 8 ปี ก่อนที่จะได้รับโทษจำคุกเธออยู่ในเรือนจำถึง 3 ปี แต่เมื่อพ้นโทษแล้วก็ยังไม่สามารถเลิกยาเสพติดได้ มีอารมณ์ฉุนเฉียวจากการเสพยา ส่งผลให้เธอไม่สามารถรับผิดชอบเลี้ยงดูลูก ไม่พาลูกสาวไปส่งโรงเรียนซึ่งอยู่ไกลจากบ้านประมาณ 1 กิโลเมตร อีกทั้งยังพาเด็กหายไปจากบ้านอยู่หลายครั้งหลายครา ซึ่งทางยายแป้นกับตาแม้นเองก็หมดความสามารถที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเนื่องจากต้องดิ้นรนหารายได้มาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องในแต่ละวัน ความเปราะบางด้านนี้จึงทำให้เกิดปัญหาทางสังคมในแง่ที่เด็กอยู่ในภาวะเสี่ยงของการเข้าไปพัวพันกับการค้ายาเสพติดโดยไม่ได้ตั้งใจ

ความเปราะบางที่ดูหนักหนาสาหัสเกิดขึ้นกับเด็กหรือบุตรหลานของครอบครัวที่มีข้อจำกัดด้านทุนทรัพย์ในการดูแล ลูกชายของจิ๊บอายุ 6 ขวบ (ครอบครัว 8) เด็กชายน้ำน่าน อายุ 9 ขวบ (ครอบครัว 9) และน้อยหน้าวัย 11 ปี (ครอบครัว 12) ประสบปัญหาเดียวกันคือเป็นเด็กสมาธิสั้น ทำให้โรงเรียนต้องมีครูพิเศษคอยให้การดูแล โดยเด็ก 2 คนหลังขอรับสิทธิถือบัตรคนพิการที่ได้รับการสนับสนุนเดือนละ 1,000 บาท สถานการณ์น่ากังวลเกิดขึ้นเมื่อโรงเรียนไม่สามารถหาครูมาดูแลแบบใกล้ชิดกับเด็กสมาธิสั้นเหล่านี้ ทำให้โรงเรียนต้องตัดสินใจไม่ให้เด็กมาเรียนที่โรงเรียนตามปกติ เช่นที่เกิดขึ้นกับน้ำน่านที่ครูอัตราจ้างลาออก ทำให้โรงเรียนไม่สามารถรับมือกับเด็กที่มีปัญหาสมาธิสั้นได้ การดูแลจึงตกอยู่กับสมาชิกในครอบครัว จนท้ายที่สุดทำให้ครอบครัวของน้ำน่านหรือผู้เป็นย่าต้องตัดสินใจส่งบุตรหลานไปเรียนที่โรงเรียนพิษณุโลกปัญญานุกูลซึ่งเป็นโรงเรียนพิเศษในพื้นที่และมีศูนย์การศึกษาสำหรับเด็กออทิสติก ซึ่งเป็นคำแนะนำจากอบต.ท่าโพธิ์ แต่ย่าของน้ำน่านปฏิเสธก่อนหน้านี้เพราะไม่อยากให้หลานอยู่ห่างตัว เนื่องจากโรงเรียนพิเศษเป็นโรงเรียนประจำที่นักเรียนต้องไปกินนอน ส่วนกรณีสุดท้ายคือปันปัน เด็กหญิงวัย 8 ขวบที่พ่อแม่ทิ้งไว้ด้วยอาการพิการตามองไม่เห็นและหูฟังไม่ได้ยินมาตั้งแต่กำเนิด การดูแลและความรับผิดชอบตกอยู่กับป้าดา ซึ่งไม่ได้มีความสัมพันธ์กันทางสายเลือด แต่ได้เลี้ยงดูปันปันและพาไปรักษาจนอาการดีขึ้น คือสายตาเริ่มมองเห็น แต่การกิน ขับถ่าย หรือการลุกเดินเหินต่างๆ ยังเป็นไปด้วยความลำบาก

ขณะที่ครอบครัวของป้าสาและพิม (หมายเลข 11) ที่ก่อนหน้านี้มีแม่ของป้าสาหรือยายของพิมที่เป็นอัลไซเมอร์ที่ต้องได้รับการดูแล แต่ปัจจุบันคุณยายได้เสียชีวิตไปแล้ว แต่ความเปราะบางยังคงอยู่กับครอบครัวนี้อย่างต่อเนื่อง คือที่อยู่อาศัยของทั้งคู่ที่น้ำท่วมเข้าบ้านทุกครั้งที่มีฝนตกหนัก ทั้งคู่ต้องมาวิดน้ำที่เข้าบ้านและยกของทุกอย่างให้อยู่สูงกว่าพื้น ซึ่งเป็นปัญหาที่คาราคาซังไม่สามารถแก้ไขได้ เพราะถนนในบริเวณใกล้กับบ้านพักอาศัยอยู่สูงกว่าระดับพื้นบ้านของทั้งสอง และป้าสาก็ไม่มีเงินจำนวนมากพอในการที่นำมาซ่อมแซมบ้านให้พ้นสภาพดังกล่าว ตลอดจนความรุนแรงที่

เกิดขึ้นในครอบครัว โดยเฉพาะครอบครัวของจิ๊บ (หมายเลข 8) ที่แฟนใหม่ของจิ๊บมักเมาอาละวาดอยู่ช่วงหนึ่ง จนสุดท้ายต้องเลิกรากันไป ขณะที่จิ๊บเองก็มีปัญหาส่วนตัวที่มีหนี้สินมากมาย ทำให้ต้องไปหลบอยู่ที่อื่นชั่วคราว เพื่อหนีเจ้าหนี้ ปัญหาทางสังคมเหล่านี้ส่งผลต่อการเลี้ยงดูเด็กและบุตรหลานทั้งสิ้น

สถานการณ์ความเปราะบางของครัวเรือนที่เกิดขึ้นในครอบครัวที่เลือกศึกษาในพื้นที่ตำบลท่าโพธิ์จึงถือได้ว่าน่าเป็นห่วงเพราะมีความซ้ำซ้อนของปัญหาหรือความเปราะบางที่มากกว่าหนึ่งสถานการณ์ อีกทั้งพบว่าความเปราะบางเกิดขึ้นกับเด็กหรือบุตรหลานในครัวเรือนที่มีรายได้น้อย การหารายได้เพื่อมาเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวเป็นไปด้วยความยากลำบาก อีกทั้งมีหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบแทบทุกครัวเรือน ยกเว้นครอบครัวยายแป้นกับตุ๊กตุ่น (หมายเลข 5) ที่เคยเป็นหนี้จนได้ขายที่นาเพื่อใช้หนี้จนปลอดหนี้แล้วในปัจจุบัน แต่อีก 8 ครอบครัวมีหนี้จำนวนตั้งแต่หลักร้อยไปจนถึงหลักหมื่นบาท และมีหลากหลายประเภทตั้งแต่การยืมเงินจากญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน คนในหมู่บ้าน ไปจนถึงหนี้สินจากบริษัทให้กู้เงินเอกชน บัตรเครดิต และหนี้สินจากการซื้อของหรือบริการ เช่นจักรยานยนต์ ตลอดจนการเอาทรัพย์สินไปจำนำหรือจำนองเพื่อเอาเงินมาใช้ในการลงทุนด้านอาชีพ เช่น ครอบครัวดารา (หมายเลข 7) ที่เอาที่ดินไปฝากให้คนในชุมชนขายและเสียค่านายหน้าเดือนละ 2,500 บาท และมีประวัติกู้เงินไปลงทุนเลี้ยงหมูตั้งแต่ปี 2545-2546 จำนวน 40,000 บาท จนกระทั่งปัจจุบันยังจ่ายหนี้ในส่วนนี้ไม่หมดสิ้น เนื่องจากดอกเบี้ยเงินกู้สูงถึง 3,500 บาทต่อปี คล้ายคลึงกับครอบครัวบุญน่าน (หมายเลข 9) ที่แม่ของเขากู้ธนาคารออมสินมาลงทุนในการทำนาและเลี้ยงหมูถึง 60,000 บาท รวมถึงหนี้กองทุนหมู่บ้านจำนวน 30,000 บาทที่ยืมต้นปีและใช้คืนในช่วงปลายปี ซึ่งครอบครัวนี้ทำเป็นวงจรการกู้ยืมกองทุนนี้มาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2552 จนถึงปัจจุบัน ครอบครัวที่มีหนี้สินค่อนข้างสูงคือครอบครัวป้าดา (หมายเลข 10) จำนวน 100,000 – 150,000 บาท จากสหกรณ์วัดจันทร์ จังหวัดพิษณุโลก เพื่อมาลงทุนในการทำนาและเป็นการกู้ต่อเนื่อง อีกครอบครัวคือจิ๊บ (หมายเลข 8) ที่เป็นหนี้นอกระบบร่วมแสนบาท ส่วนหนึ่งนำมาใช้ในการรักษาแม่ของเธอที่ต้องฟอกไตอย่างต่อเนื่อง

2.5 การดูแลและการเข้าถึงสิทธิ์และสวัสดิการในระดับต่างๆ

การดูแลสำหรับครอบครัวไทยในจังหวัดพิษณุโลกเป็นไปตามสิทธิที่ได้รับการรับรองในฐานะที่เป็นพลเมืองสัญชาติไทย โดยรายงานนี้แบ่งการอธิบายออกเป็น 3 ระดับดังนี้ 1) การดูแลในระดับครอบครัวและเครือญาติ ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภทย่อยได้แก่ *หนึ่ง* การดูแลด้านการเลี้ยงดูกล่อมเกลาเด็กที่เกิดมา และ*สอง* การดูแลพ่อแม่วัยชรา 2) การดูแลโดยชุมชนและองค์กรท้องถิ่น และ 3) การดูแลและให้สวัสดิการโดยรัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสัมพันธ์กับ 2 ประเด็นหลักคือ *หนึ่ง* การเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุขและการแพทย์ และ *สอง* การเข้าถึงการบริการด้านการศึกษา โดยมีเงื่อนไขสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 เป็นกรอบเวลาในการอธิบายสถานการณ์การเข้าถึงสิทธิที่เกิดขึ้น

2.5.1 การดูแลในระดับครอบครัวและเครือญาติ

การดูแลในระดับครอบครัวและเครือญาติแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น ประเด็นแรกได้แก่ *การเลี้ยงดูกล่อมเกลาเด็กหรือบุตร* ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์การย้ายถิ่นและรูปแบบโครงสร้างครอบครัว พบว่ามี 3 ครอบครัวที่มีผู้เป็นผู้นำครอบครัวได้เดินทางย้ายถิ่นไปเป็นแรงงานข้ามชาติในต่างประเทศ คือครอบครัวหมายเลข 1–3 ซึ่งเป็นครอบครัวของชายไทยชาติพันธุ์มังอายุประมาณ 30 กว่า แต่งงานมีลูกอยู่ในวัยอนุบาลถึงชั้นประถมต้น พวกเขาให้ภรรยาทำหน้าที่หลักในการเลี้ยงดูและกล่อมเกลาลูกในระหว่างที่อยู่ห่างไกลกัน ใช้อุปกรณ์มือถือผ่านสื่อโซเชียลในการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวโดยเฉพาะกับลูก ทั้งอภิชิตและสุรศักดิ์ต่างยอมรับว่าโทรศัพท์หาภรรยาเกือบทุกวัน รวมถึงการถามไถ่สมาชิกคนอื่นๆ ในครอบครัวด้วย ทางด้านภรรยาต่างก็ยอมรับว่าไม่ได้มีปัญหาอะไรในการเลี้ยงดูลูกฝ่ายเดียวขณะที่สามีไปทำงานต่างประเทศ เพราะถือเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่แต่งงานที่ต้องดูแลลูกอยู่แล้ว ส่วนภรรยาอภิชิตนั้นก็ต้องดูแลแม่สามีไปด้วยนอกจากลูกของตนเอง เพราะเป็นธรรมเนียมที่ผู้หญิงต้องแต่งงานเข้าบ้านผู้ชาย โดยผู้เป็นภรรยาต้องช่วยดูแลบ้านช่องของพ่อแม่สามีด้วย เช่นเดียวกับกรณีของสุมิตร (หมายเลข 3) ทั้งนี้ทั้ง 3 ครอบครัวมีประสบการณ์การย้ายถิ่นในประเทศมาก่อน ดังนั้นพวกเขาจึงมีประสบการณ์การสื่อสารกับพื้นที่ต้นทาง โดยเฉพาะพ่อกับแม่ฝ่ายชายในกิจการต่างๆ และมีการส่งเงินกลับบ้านเพื่อช่วยเหลือในเรื่องการเกษตรหรือการลงทุนในการปลูกพืชเศรษฐกิจในแต่ละฤดูกาล ตลอดจนการกลับมาเยี่ยมบ้านในช่วงประเพณีสำคัญของกลุ่มมัง เช่นปีใหม่มังในช่วงต้นปี ที่มีการรวมตัวกันของสมาชิกครอบครัวและเครือญาติ

สำหรับครอบครัวในตำบลท่าโพธิ์นั้น ไม่พบครอบครัวที่มีพ่อแม่ลูกอยู่กันพร้อมหน้าพร้อมตา ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวที่เด็กอยู่กับญาติหรือครอบครัวฝ่ายแม่ โดยเฉพาะผู้เป็นยายจะเป็นสมาชิกคนสำคัญในการเลี้ยงดูเด็กแทบทั้งสิ้น จากตัวอย่างครอบครัวยายแป้น ครอบครัวพัดกับยายแพงที่มียายทวดที่มีบทบาทในการเลี้ยงดูเด็กด้วย ครอบครัวดารา และครอบครัวจิ๊บ (หมายเลข 5-8) มีเพียงครอบครัวของน้ำน่านที่อยู่ในความดูแลของพ่อและย่า (หมายเลข 9) ซึ่งเป็นผลพวงมาจากความสัมพันธ์ของพ่อแม่ของเด็กที่เลิกกันหรือแยกกันอยู่ เช่นเดียวกับกรณีของพิมน้องสาวฝาแฝดของพัดที่ความสัมพันธ์กับสามีคนแรกนั้นเกิดจากความไม่ตั้งใจที่จะมีลูก และฝ่ายชายเองก็ปฏิเสธที่จะรับผิดชอบ ซึ่งแม่ของพัดและพิมเล่าว่าความสัมพันธ์ชั่วคราวที่เกิดขึ้นทำให้การแจ้งเกิดมีการทักท้วงจากทางอำเภอ เพราะเธอและผู้เป็นแม่เด็กไม่ต้องการใส่ชื่อบิดาของเด็กลงไป จนปลัดอำเภอที่ดูแลเรื่องนี้ให้คำแนะนำว่าการไม่ระบุชื่อบิดาอาจจะทำให้เด็กโตมาขาดโอกาสในการทำงานรับราชการ แต่ผู้เป็นยายกลับเห็นว่าเด็กอาจไม่ได้มีอนาคตไปไกลถึงขั้นนั้น

> *ปลัดเค้าไม่ให้เว้นว่างชื่อพ่อ เราก็บอกว่าเราจะตามพ่อเค้ายังไง ปลัดก็บอกว่าแล้วแต่ยาย เราก็บอกไม่หรอกค่ะ เราจะมีเงินเรียนถึงขั้นนั้นเลยเหรอ มันก็แค่จบ ก็หางานทำไม่ถึงข้าราชการหรอก*

สถานการณ์ที่เกิดขึ้นอาจอธิบายได้ว่าปัญหาของความสัมพันธ์ส่งผลต่ออนาคตของเด็กที่เป็นข้อจำกัดในการศึกษาหรือการหางานทำโดยเฉพาะงานในระบบราชการ สะท้อนถึงการที่เด็กไม่สามารถเลื่อนชั้นทางสังคม (social mobility) ได้ในขณะเดียวกันเพราะถูกตัดโอกาสด้วยกฎเกณฑ์ของระบบราชการ หากพิจารณาในแง่บทบาทของครอบครัวขยาย ก็พบว่าสมาชิกที่นอกเหนือจากพ่อหรือแม่แสดงบทบาทหลักเทียบเท่าในการเลี้ยงดูกล่อมเกลาเด็ก

นอกจากนี้ ยังมีครอบครัวที่ญาติมีบทบาทในการเลี้ยงดูหลาน กรณีของป้าสา (ครอบครัว 11) ที่เลี้ยงดูลูกสาวของน้องชายเพียงลำพังมาหลายปี ปัญหาที่เกิดตามมาคือสภาพทางเศรษกิจที่ต้องดิ้นรนในการเลี้ยงชีพและรับผิดชอบค่าเล่าเรียนด้านอื่นๆ ทำให้เธอและหลานสาวมีความสัมพันธ์ที่ไม่ค่อยราบรื่น มีการโต้เถียงกันเมื่อฝ่ายป้าต้องการตักเตือนหลานในเรื่องความประพฤติต่างๆ เช่น การช่วยเหลืองานบ้าน

> *เขา(พลอย) ก็ทำ แต่บางครั้งถ้าเขาดื้อขึ้นมาเขาก็ไม่เอา บางครั้งเขาเอาแต่ใจ เราปล่อยเขา บังคับเขาก็ไม่ได้ค่ะ...บางครั้งเราก็เหนื่อยงานมา เห็นมันก็ขวางหูขวางตา เหนื่อยมาแล้วค่ะ เราทุกอย่าง...*

ความเปราะบางที่เกิดขึ้นกับเด็ก โดยเฉพาะที่พิการทางร่างกาย รวมถึงปัญหาสมาธิสั้นที่เกิดขึ้นกับ 3 ครอบครัว ทำให้เกิดภาระการดูแลที่สมาชิกในครอบครัวต้องรับผิดชอบ ซึ่งพบว่าแต่ละครอบครัวนั้นอยู่ในสภาพที่ไม่พร้อมในทางการเงินในการดูแลเด็กที่มีความเปราะบางดังกล่าว เนื่องจากการดำรงชีพในชีวิตประจำวันที่ต้องหารายได้ประทังชีวิตก็หนักหนาสาหัสอยู่แล้ว ขณะที่บางครอบครัว ผู้ดูแลก็มีปัญหาสุขภาพส่วนตัว เช่นป้าพรที่ต้องดูแลเด็กสมาธิสั้นซึ่งไม่ใช่เลือดเนื้อเชื้อไขของตนเองแล้ว เธอยังต้องดูแลตนเองเนื่องจากป่วยเป็นโรคมะเร็งปากมดลูกอยู่ช่วงหนึ่ง ทำให้ต้องเข้ารับการรักษาอย่างจริงจังจนอาการดีขึ้นในเวลาต่อมา

สำหรับการดูแลผู้สูงอายุในครอบครัวนั้น บทบาทการดูแลเป็นสมาชิกของครอบครัวที่เป็นลูกหรือหลานที่อาศัยอยู่ด้วยกัน เช่นกรณีแม่ของอภิชิตที่ต้องเข้ารับการรักษาพยาบาล หรือยายแพงที่มีอายุมากถึง 83 ปีที่มีหลายโรครุมเร้า โดยเฉพาะโรคเส้นเลือดอุดตันที่ต้องเข้ารับการรักษาตัวที่กรุงเทพฯ ซึ่งการเดินทางจากพิษณุโลกเข้ากรุงเทพฯ เป็นอุปสรรคในการเข้ารับการรักษา

> *ชั้นไปรักษาถึงกรุงเทพฯ เลยนะ เค้าบอกยายเส้นเลือดแข็งนะ เส้นเขียวแข็ง หมอเค้าให้ยาไปกิน เส้นเลือดมันอุดตันแล้วเลือดจะไม่ไป ให้ยามากินขวดแค่น้ำดื่ม บอกหมอเราขึ้นรถหลายต่อ เลยขอตำรายามาทำใส่หม้อเอง หมอก็เตือนอย่ากินมากเกินเดี๋ยวเป็นเลือดจาง*

โรคที่มากับคนในวัยชรา จึงหนีไม่พ้นเบาหวาน ความดัน และไขมันอุดตันในเส้นเลือด ที่ผู้มีสูงอายุในครอบครัวในพื้นที่การศึกษาสามารถใช้สิทธิประกันสุขภาพถ้วนหน้าในการพบแพทย์

และเข้ารับการรักษาได้ อย่างไรก็ตาม ปัญหาไม่ได้อยู่ที่การพบแพทย์ตามระยะเวลาที่กำหนดแล้วนำยามารับประทาน แต่อยู่ที่การดูแลในชีวิตประจำวันที่ต้องอาศัยเวลาและแรงงานในการปรนนิบัติ ซึ่งส่งผลต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของสมาชิกรุ่นถัดมาของครอบครัว เช่นกรณีแม่ของป้าสากับพลอยหลานสาว ที่บางครั้งป้าสาต้องหยุดงานและขาดรายได้เพื่อพาแม่ไปหาหมอ ส่วนพลอยก็ต้องดูแลยายหลังจากที่กลับจากโรงเรียน โดยที่ยายต้องอยู่เพียงลำพังในช่วงกลางวัน ซึ่งการดูแลยายของพลอยเป็นส่วนหนึ่งที่ป้าสาเห็นว่ามีส่วนทำให้การเรียนของเธอตกลงติดต่อกันถึง 2-3 ภาคการศึกษา

ส่วนกรณีที่น่าเป็นห่วงคือป้าฉลวยที่พิการทั้งสมองและร่างกาย (หมายเลข 4) มีเพียงป้าเฉลียวน้องสาวที่อยู่ในวัยชราเช่นกันที่ต้องดูแลลูกชายที่พิการจากอุบัติเหตุรถยนต์ กลายเป็นว่าป้าเฉลียวต้องทำหน้าที่ดูแลคนในบ้านทั้งที่เธอเองก็ต้องการการดูแลเช่นกัน แต่เนื่องจากสมาชิกรุ่นลูกก็มีครอบครัวของตนเองและอยู่ต่างที่ ส่วนป้าฉลวยก็ไม่มีบุตรเหลืออยู่อยู่เนื่องจากเสียชีวิต มีเพียงบุตรบุญธรรมที่รับจ้างทั่วไป ไม่สามารถที่จะมาดูแลแม่ของตนเองได้อย่างเต็มที่ นอกจากภาระในชีวิตประจำวันแล้ว ป้าฉลวยจึงต้องจ้างคนรับส่งเวลาที่ป้าฉลวยมีนัดไปพบแพทย์ ทำให้ต้องมีภาระด้านค่าใช้จ่ายตามมา

2.5.2 การดูแลโดยชุมชนและองค์กรท้องถิ่น

ความช่วยเหลือเกื้อกูลในระดับชุมชนนั้นปรากฏไม่ชัดนักในกรณีศึกษาทั้งที่บ้านนาจางและในตำบลท่าโพธิ์ กรณีครอบครัวม้งบ้านนาจางนั้น การดูแลถูกจัดการหรือเกิดขึ้นภายใต้ระบบเครือญาติหรือการนับถือสกุลเดียวกัน ซึ่งเป็นประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ดังนั้นเราจะเห็นภาพของการช่วยเหลือผ่านครอบครัว เครือญาติ หรือคนในตระกูลที่มีแซ่เดียวกันเป็นพื้นฐานมากกว่ากรอบแนวคิดความเป็นชุมชนเข้มแข็ง ส่วนกรณีศึกษาในตำบลท่าโพธิ์ ซึ่งเป็นพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบทนั้นการดูแลในระดับชุมชนก็ไม่ชัดเจนเช่นกัน ความเป็นชุมชนหรือท้องถิ่นที่พอจะเห็นได้ คือประสบการณ์ของป้าสาและพลอย (ครอบครัว 11) ซึ่งเป็นครอบครัวเดียวที่สะท้อนถึงความช่วยเหลือที่ทั้งสองได้รับนอกเหนือจากความเป็นครอบครัวหรือเครือญาติ เพื่อนบ้านของป้าสาช่วยกันระดมทุนและลงไม้ลงมือในการสร้างบ้านให้ป้าสาบนที่ดินของพี่ชายตอนที่เธอกลับมาอยู่ที่หมู่บ้านวงกลมหลังจากถูกยึดที่ดินและบ้านในจังหวัดเพชรบูรณ์ ทั้งยังให้ความช่วยเหลือในยามที่ทั้ง 2 ต้องประสบปัญหาน้ำท่วมบ้านในฤดูฝนที่ต้องมีการขนย้ายข้าวของเป็นระยะๆ เมื่อประสบภัย อีกทั้งเพื่อนบ้านคอยเป็นหูเป็นตาในช่วงกลางวันเวลาที่ป้าสาวไปทำงานและพลอยไปเรียนหนังสือ

หากพิจารณาในระดับท้องถิ่นจากพื้นที่บ้านนาจาง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งขององค์การบริหารส่วนตำบลบ่อภาคนั้นมีโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านน้ำจาง (รพ.สต.บ้านน้ำจาง) เป็นรพ.สต.สาขาย่อยของตำบลบ่อภาคที่รับผิดชอบ 2 หมู่บ้านหลักคือหมู่บ้านนาจาง (หมู่ 13) งานวิจัยนี้เลือกศึกษา และหมู่บ้านนาจางใต้ (หมู่ 16) ดูแลให้ความช่วยเหลือกลุ่มเปราะบางหลัก 2 กลุ่มคือผู้สูงอายุและคนพิการ โดยตัวเลขที่สำรวจล่าสุด (ช่วงเดือนมิถุนายน 2565) 2 หมู่บ้านนี้มีจำนวนผู้สูงอายุ 140 คน และคนพิการ 43 คน แบ่งเป็นหมู่บ้านนาจาง 23 คน และนาจางใต้ 17 คน

สำหรับพื้นที่ตำบลท่าโพธิ์ คณะวิจัยพบว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอย่างอบต.ท่าโพธิ์ เป็นหน่วยงานหลักที่ประสานกับภาครัฐในการให้ความช่วยเหลือด้านสิทธิและสวัสดิการที่เข้าถึงกลุ่มคนเปราะบางตามเงื่อนไข (ดูแผนผัง 2.6) เช่น อบต.ท่าโพธิ์ที่เป็นหน่วยงานประสานความช่วยเหลือไปยังกลุ่มคนเปราะบางโดยการสนับสนุนจากสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดพิษณุโลก ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชนหรือองค์กรไม่แสวงหากำไร เหมือนกับที่อบต.ท่าโพธิ์ทำงานร่วมกับมูลนิธิศูนย์วิจัยฯ ที่จะมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันอย่างต่อเนื่อง โดยเจ้าหน้าที่อบต.ท่าโพธิ์และมูลนิธิศูนย์วิจัยฯ จะนัดรับประทานอาหารกลางวันเดือนละครั้งเพื่อรายงานสถานการณ์และทำงานร่วมกัน นอกจากนี้ การช่วยเหลือหรือการดูแลกลุ่มเปราะบางของอบต.ท่าโพธิ์ยังทำงานร่วมกับอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) ชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้าน ที่ผู้นำชุมชนในทางการเมืองเหล่านี้มีข้อมูลของประชาชนในพื้นที่และสามารถให้เบาะแสได้เป็นอย่างดี หรือการได้รับข้อมูลข่าวสารจากผู้ที่มีจิตสาธารณะ หรือผู้ประสบปัญหาสามารถร้องขอความช่วยเหลือด้วยตนเอง ซึ่งทางอบต.ก็จะต้องดำเนินการพิสูจน์ว่าเข้าตามหลักเกณฑ์ในการให้ความช่วยเหลือหรือไม่

แผนผัง 2.6: โครงสร้างการเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการในระดับตำบลผ่านองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

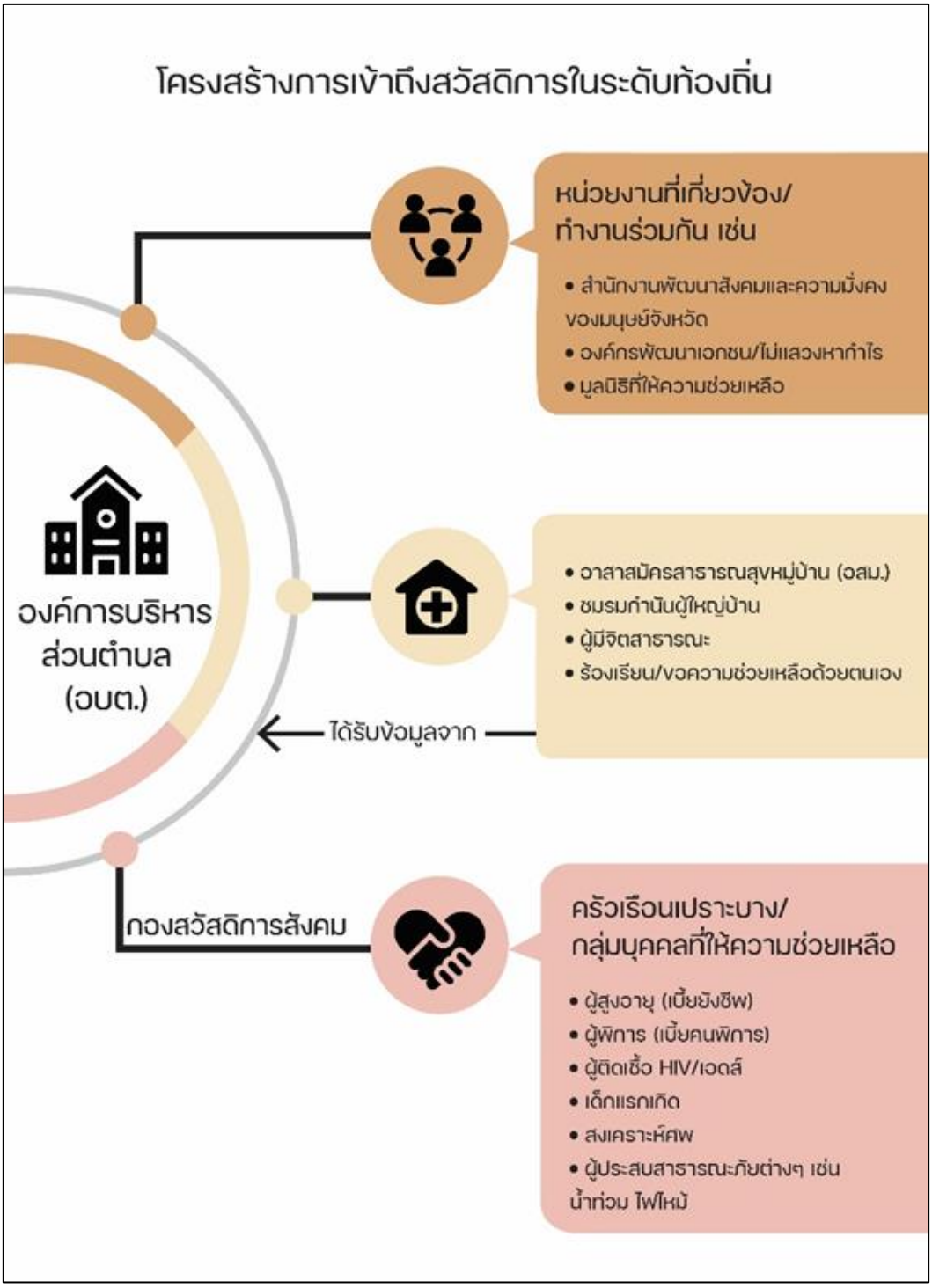

ถึงกระนั้น คุณสมภพ ขวัญเงิน ผู้อำนวยการกองสวัสดิการสังคม อบต.ท่าโพธิ์ กล่าวว่าการให้ความสำคัญและช่วยเหลือกลุ่มเปราะบางนั้นไม่ได้เป็นเป้าหมายหลักของทุกอบต.หรือองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ขึ้นอยู่การกำหนดนโยบาย วิสัยทัศน์ของผู้นำองค์กร และงบประมาณที่

ได้รับการจัดสรรและการหารายได้ของอบต. ตลอดจนการกำหนดทิศทางในการให้ความช่วยเหลือ โดยสถิติล่าสุดของการให้ความช่วยเหลือกลุ่มเปราะบางในกลุ่มผู้สูงอายุ คนพิการ และเด็กแรกเกิด ของปีงบประมาณ 2564 และ 2565 ดังนี้

ตารางที่ 2.5: จำนวนกลุ่มเปราะบาง ในความรับผิดชองของอบต.ท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลกปี พ.ศ. 2564 และพ.ศ. 2565

ประเภทกลุ่มเปราะบาง	ปี 2564 (คน)	ปี 2565(คน)	เพิ่มขึ้น/ลดลง(ร้อยละ)
ผู้สูงอายุ	2,337	2,370	เพิ่มขึ้นร้อยละ 1.41
คนพิการ	421	414	ลดลงร้อยละ 1.66
เด็กแรกเกิด	336	495	เพิ่มขึ้นร้อยละ 17.56

คุณสมภพยังได้เล่าทิศทางสถานการณ์ความเปราะบางจากประสบการณ์การทำงานเสริมข้อสังเกตของนักวิจัยที่ว่าปัจจุบันครอบครัวหรือเครือญาติอาจไม่ได้ช่วยเหลือกันอย่างที่เข้าใจกันอีกต่อไป กลายเป็นว่าพลังชุมชนต้องยื่นมาเข้ามาช่วย อย่างกรณีของป้าสาและพลอยหลานสาว

> *ญาติพี่น้องไม่ถูกกันเริ่มมากขึ้น เรื่องที่ดินเป็นประเด็นที่พบเห็นมากขึ้น ปัญหามรดกที่ดินไม่ลงตัว ทะเลาะกัน หลายเคสให้เราเป็นตัวกลาง พี่น้องไม่ดูแลกัน เรียกว่าเป็นพฤติกรรมส่วนตัวด้วย สมัยก่อนการให้เบี้ยผู้สูงอายุนั้น ต้องดูพฤติกรรมด้วยว่ามีศีลธรรมหรือไม่ ติดเหล้า และต้องถามเพื่อนบ้านด้วยว่าเขามีส่วนร่วมกับชุมชนหรือไม่*

ผู้อำนวยการกองสวัสดิการสังคมกล่าวว่าสถานการณ์ปัญหาสังคมสงเคราะห์ในปัจจุบันมีมากขึ้น ตั้งแต่มีกองสวัสดิการสังคมของอบต. ด้านหนึ่งเหมือนทำให้คนเห็นว่าพวกเขามีที่พึ่ง เวลามีปัญหาเล็กๆ น้อยๆ ที่แก้ไขเองได้เขาก็ไม่ได้พยายามจะแก้ไข ดูเหมือนเขาอ่อนแอลงและเข้ามาขอความช่วยเหลือมากขึ้น เพราะประชาชนเชื่อว่าข้าราชการอย่างไรก็ต้องไปดูแล ด้านทางอบต. ก็พยายามทำงานเชิงรุก เช่นการฝึกอาชีพ และให้ความช่วยเหลือที่ก็ต้องช่วยต่อไปเรื่อยๆ

2.5.3 การเข้าถึงดูแลและสิทธิสวัสดิการของรัฐ

- **การเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุขและการแพทย์**

กรณีศึกษาทั้ง 12 ครอบครัวเป็นสัญชาติไทยทั้งหมด ต่างจากงานศึกษาในบทที่ 4 และ 5 ที่เป็นครอบครัวแรงงานข้ามชาติ ดังนั้นการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานด้านสุขภาพหรือสาธารณสุขและการแพทย์ จึงเป็นไปตามสถานะและเงื่อนไขที่กฎหมายกำหนด ประชาชนในบ้านนาจางจึงสามารถใช้บริการสุขภาพผ่าน “บัตรทอง” หรือ บัตรสวัสดิการถ้วนหน้าตามหลักประกันสุขภาพ

แห่งชาติ (สปสช.) เวลาที่เจ็บไข้ได้ป่วยที่สามารถเข้ารับบริการที่สถานพยาบาลใกล้บ้านหรือที่ลงทะเบียนไว้ นอกจากหากต้องการเข้ารับการรักษาผ่านคลินิกหรือโรงพยาบาลเอกชน เช่นกรณีการผ่าตัดโรคตับอ่อนของแม่อภิชัยที่ในตัวเมืองพิษณุโลก ทั้งนี้ ในจำนวนครอบครัวทั้งหมดแทบไม่พบสมาชิกคนใดมีสิทธิประกันสังคม เนื่องจากอาชีพที่พวกเขาทำส่วนใหญ่ไม่เป็นเกษตรกรก็รับจ้างทั่วไปที่เป็นการจ้างงานนอกระบบที่ประกันสังคมไม่ครอบคลุมหรือลักษณะที่นายจ้างจะสนับสนุนการจ่ายประกันสังคมร่วมกับลูกจ้างได้ มีเพียงป้าสา (ครอบครัว 11) คนเดียวที่เคยเข้าถึงสิทธิประกันสังคมได้ แต่เนื่องจากขาดส่งประกันจึงทำให้ขาดคุณสมบัติ จนเธออายุเกิน 55 ปี ทางสำนักงานประกันสังคมกำหนดให้หยุดส่ง และให้เธอรอจนอายุ 60 ปี ถึงจะสามารถถอนเงินที่สะสมก่อนหน้านี้มาใช้ได้

ในส่วนของการรักษาจากการติดเชื้อโควิด-19 นั้นเป็นไปตามสิทธิการรักษาที่รัฐบาลไทยออกมาตรการในแต่ละช่วงเวลา และพวกเขายังลงทะเบียนรับความช่วยเหลือเช่น “เราไม่ทิ้งกัน” “คนละครึ่ง” และ “ไทยชนะ” นอกจากบางครอบครัวที่เป็นผู้สูงอายุหรือไม่มีเครื่องมือสื่อสารตลอดจนทักษะในการใช้อุปกรณ์และแอพลิเคชันในการลงทะเบียน รวมถึงสมาชิกครอบครัวที่มีชื่ออยู่ในทะเบียนบัตรผู้มีรายได้น้อยหรือที่เรียกว่า “บัตรคนจน” แล้วก็ไม่สามารถเข้าถึงความช่วยเหลือที่รัฐบาลประกาศในช่วงการระบาดของโควิด-19 ได้ ส่วนการรับบริการฉีดวัคซีนป้องกันไวรัสนั้น ในช่วงแรกที่มีการเปิดให้ลงทะเบียนและรับบริการฉีดวัคซีน ชุมชนบ้านน้ำจางมีแนวทางปฏิเสธรับวัคซีน เนื่องจากกังวลว่าวัคซีนจะเป็นอันตรายต่อร่างกายและลดทอนศักยภาพในด้านต่างๆ จนต้องมีการประชาสัมพันธ์ให้เกิดการป้องกันอย่างทั่วถึง ในปัจจุบันจากการสัมภาษณ์ครอบครัวกรณีศึกษาพบว่าประชาชนในหมู่บ้านส่วนใหญ่ได้รับการฉีดวัคซีน 2 เข็มขั้นพื้นฐานแล้วเกือบทุกคน

ส่วนครอบครัวตัวอย่างในตำบลท่าโพธิ์โดยพื้นฐานมีสิทธิการเข้าถึงการรักษาพยาบาลเช่นเดียวกับชุมชนบ้านนาจาง รวมถึงสิทธิในการรับการสนับสนุนด้านการเงินหากสมาชิกในครอบครัวพิการทั้งทางร่างกายและสมอง ตามที่ได้อธิบายไปในหัวข้อที่แล้ว นอกจากนี้ในช่วงสถานการณ์โควิด-19 รัฐบาลได้ให้ความช่วยเหลือเป็นพิเศษกับคนที่มีรายได้น้อย สมาชิกบางครอบครัวในตำบลท่าโพธิ์ลงทะเบียนรับสิทธิบัตรสวัสดิการ (บัตรผู้มีรายได้น้อย) เช่นครอบครัวป้าฉลวยและป้าเฉลียว (ครอบครัว 4) ที่มีสมาชิกลงทะเบียน 3 คนรวมทั้งลูกชายที่พิการ และได้รับเงินเข้าบัญชีธนาคาร 300 บาทต่อเดือน

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการเข้าถึงการรักษาพยาบาลของครอบครัวที่มีความเปราะบางทับซ้อนที่อยู่ในตำบลท่าโพธิ์ก่อนและหลังโควิด-19 นั้นไม่แตกต่างกันมากนัก ผู้สูงวัย คนที่โรคเจ็บป่วยเรื้อรังหรือทุพพลภาพทางร่างกายและสมองสามารถเข้ารับการรักษาได้จากสิทธิบัตรทองหรือสิทธิอื่นๆ และได้รับความช่วยเหลือเช่นได้รับเบี้ยยังชีพหรือเบี้ยคนพิการตามการพิสูจน์ ทำให้การแพร่ระบาดของโควิด-19 ไม่ได้เป็นตัวแปรที่มีนัยสำคัญต่อปัญหาที่พวกเขามีมาก่อนหน้านี้ หรือการเผชิญกับความเปราะบางทับซ้อนที่เป็นทุนเดิมของปัญหาของครอบครัวในจังหวัดพิษณุโลก

- การเข้าถึงการบริการด้านการศึกษา

สิทธิด้านการศึกษาของบุตรหลานของครอบครัวในจังหวัดพิษณุโลกไม่ใช่ปัญหาหลัก เนื่องจากสถานะของการเป็นพลเมืองไทย ผู้ปกครองจึงสามารถส่งบุตรหลานเข้าศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหรือให้เข้าเรียนในโรงเรียนในพื้นที่ที่มีทะเบียนบ้านตามสิทธิ แต่ปัญหาส่วนใหญ่ที่เกิดจากครอบครัวที่ทำการศึกษาคือการเตรียมตัวเข้าโรงเรียนที่มีค่าใช้จ่ายค่อนข้างมาก เช่นชุดนักเรียนหรือชุดที่ต้องใส่ไปโรงเรียนตามกฎระเบียบของโรงเรียน ค่าใช้จ่ายในการไปรับส่งบุตรหลานของครอบครัวที่ต้องทำงานรับจ้างในตอนกลางวัน เช่นกรณีของครอบครัวยายแป้นและตุ๊กตุ่น (หมายเลข 5) ที่ไม่สามารถส่งหลานสาววัย 6 ขวบไปโรงเรียนใกล้บ้าน และหลานสาว 3 ขวบเข้าศูนย์พัฒนาเด็กเล็กที่อบต.รับผิดชอบได้ เนื่องจากยายแป้นมีปัญหาในการเดินที่ต้องใช้เครื่องค้ำยันในการเคลื่อนไหวร่างกาย ส่วนตุ๊กตุ่นผู้เป็นแม่ของเด็กหญิงทั้ง 2 ก็มีปัญหาติดยาเสพติดจนไม่สามารถรับผิดชอบในการพาลูกไปส่งโรงเรียนที่ห่างจากบ้านเพียงกิโลเมตรกว่าได้ ขณะที่เด็กหญิงทั้งสองก็อายุน้อยเกินไปที่จะเดินทางไปโรงเรียนและศูนย์พัฒนาเด็กเล็กด้วยตนเอง เนื่องจากเส้นทางจากบ้านไปยังโรงเรียนมีสุนัขดุที่คอยเห่าให้เด็กเกิดความกลัวจนไม่กล้าเดินไปโรงเรียน หรือครอบครัวของน้ำน่าน (หมายเลข 9) ที่จะมีปัญหากับการไปโรงเรียนในฤดูฝนหรือวันที่ฝนตกหนัก เนื่องจากถนนหน้าบ้านไม่ได้ปูซีเมนต์หรือลาดยางมะตอย ทำให้พ่อหรือย่าขับรถออกจากบ้านมาส่งน้ำน่านเรียนไม่ได้จนต้องขาดเรียนไปโดยปริยาย รวมถึงความเห็นของวิจิตรา สมบูรณ์ ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดคุ้งวารี(อำพันอุปถัมภ์) ที่เล่าถึงปัญหาการไปโรงเรียนของเด็ก โดยเฉพาะกรณีผู้ปกครองที่รับจ้างทั่วไป ที่ไม่มีเวลารับส่งเด็กเข้าโรงเรียน หรือมาส่งเข้าโรงเรียนตอนเช้าได้ แต่มีปัญหามารับตอนเลิกเรียน

> *มีคนหนึ่ง แม่เป็นยาม เช้ามาส่งไม่มีปัญหา แต่เย็นไม่มีคนมารับ ตอนนั้นน้องอยู่ ป.3 ไม่ค่อยมารับตรงเวลา บางทีอยู่ถึง 1 ทุ่มหนึ่งมีครูอยู่เป็นเพื่อนจนเย็น ครูหายกลับไปเพราะคิดว่าเด็กกลับบ้านไปแล้ว แต่จริง ๆ เด็กเล่นอยู่หน้าโรงเรียน แล้วเขาก็แว่บกลับมาอีก ถ้าเป็นเด็กผู้หญิงเราจะห่วง แล้วแม่เขาก็ไม่เคยฝากฝังลูกกับใครเป็นกิจจะลักษณะ คุณครูก็มาปรึกษาว่าทำยังไงดี ผอ.ก็เลยโทรหาแม่เขาว่าช่วยมารับลูกตรงเวลาหน่อยได้ไหม ก็คงเพราะด้วยความเครียดของภาวะในชีวิตของคนด้วยมั้งเขาก็เลยระเบิดอารมณ์ใส่ผอ.เลย ก็เลยฟังเขาพูด เขาก็พูดว่า มีใครเข้าใจหนูบ้างไหม ผอ. จำคำพูดเขาได้เลย หนูออกไปรับลูกเจ้านายก็ด่า หนูออกไปรับลูกช้าครูก็ด่า แล้วหนูจะทำยังไง*

นอกจากนี้ ปัญหาน่ากังวลของการจัดการศึกษาสำหรับเด็กพิเศษ สมาธิสั้น หรือออทิสติกสำหรับโรงเรียนเล็กๆ ในต่างจังหวัดเป็นข้อท้าทายและรอรับการสนับสนุนจากภาครัฐ โดยเฉพาะการจัดการเรียนที่เหมาะสมและบุคลากรที่มีทักษะเฉพาะ โดยปัญหาการจัดสรรงบประมาณให้กับโรงเรียนขนาดเล็กเป็นไปตามจำนวนของเด็กนักเรียน แทนที่การพิจารณาถึงสภาพของโรงเรียนและนักเรียน เช่นการที่โรงเรียนขนาดเล็กได้รับงบประมาณเพียงแค่ใช้ในการบริหารจัดการ และจ่าย

ค่าสาธารณูปโภคพื้นฐานหรือค่าน้ำค่าไฟ แทบจะไม่มีงบประมาณในจัดการเรียนการสอนที่มีคุณภาพหรือประสิทธิภาพได้ บางโรงเรียนจึงต้องใช้เงินโรงเรียนในการจ้างครูมาดูแลเด็กพิเศษโดยเฉพาะ แต่ก็ดำเนินการได้ไม่ยั่งยืนเพราะงบประมาณไม่เพียงพอต่อการจ้างในระยะยาว การจ่ายค่าตอบแทนที่ไม่แน่นอนเป็นอีกปัจจัยที่ครูเองก็ไม่ต้องการทำงานต่อ

นอกจากนี้ จากการเก็บข้อมูลของคณะวิจัยกับครูที่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและโรงเรียนในชุมชน พบว่าบางโรงเรียนมีครูไม่เพียงพอจนต้องเอานักเรียนบางชั้นมาสอนรวมกัน ขณะที่มีเด็กพิเศษเรียนในชั้นธรรมดาหรือรวมกับชั้นเรียนอื่นด้วย เช่นลูกชายของจิ๊บ (ครอบครัว 8) และน้ำน่าน (หมายเลข 9) กรณีลูกชายจิ๊บนั้นต้องไปเรียนรวมกับนักเรียนชั้นประถม 3 ทั้งที่เพิ่งขึ้นชั้นเรียนมาจากระดับอนุบาล เนื่องจากจำนวนครูไม่เพียงพอต่อการแบ่งชั้นเรียนหรือมีครูที่ดูแลเด็กพิเศษโดยเฉพาะ เนื่องจากโรงเรียนที่ลูกชายจิ๊บเรียนนั้นเป็นโรงเรียนขนาดเล็กที่มีถึงระดับชั้นประถม 6 เท่านั้น ส่วนน้ำน่านก็มีปัญหาเช่นเดียวกัน ตรงที่แม่และครอบครัวไม่มีเวลาเอาใจใส่อย่างเต็มที่ ก่อนหน้านี้เขามีครูดูแลโดยเฉพาะ แต่เป็นเพียงครูอัตราจ้างโดยเงินรายได้ของโรงเรียน จึงไม่ใช่เป็นการจ้างในระยะยาว และปัญหาที่ครูที่ดูแลตั้งแต่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเองก็เห็นว่าเขามีพฤติกรรมที่รุนแรง ที่ทำให้ครูเองก็ขยาดไม่กล้าให้การดูแล

> *เขาก็จะมีปัญหาอยู่เรื่อยๆ แกล้งกับเด็กอื่น และเป็นเด็กตกซ้ำชั้นนะคะ เพราะฉะนั้นอายุเขามากกว่าชั้นเรียน พอเขามาอยู่อนุบาล เขาก็จะซนแบบนี้ตลอด วันที่คุณครูอนุบาลเขามีความสุขที่สุดคือวันที่ฝนตก เพราะน้ำน่านจะมาโรงเรียนไม่ได้ ตอนที่เขาอยู่บ้านหลังเก่า ทางบ้านเขาจะเละด้วยโคลน จะออกมาไม่ได้...ถ้าเขามา จะป่วนมากเลย แล้วตอนเล็กๆ นี่เขาจะก้าวร้าวมากเลย แค่คุณครูทำท่าจะเงื้อมือนะเขาตีเลย บางทีพูดดีก็แล้ว พูดเพราะก็แล้ว เขาก็ด่ากลับเลยนะถ้าครูทำท่าจะตีเขา และก็ด่าคุณครูที่ตอนอยู่อนุบาล ขึ้นมาอยู่ป. 1 อยู่กับครูอีกท่านหนึ่ง ตอนนี้ครูเขาเกษียณไปแล้วก็เลยบอกย่าว่าควรจะพาน้ำน่านไปหาหมอ เพราะเราต้องมีการสอบอาร์ที (Reading Test: RT) ในช่วง ป.1 สอบเอ็นที (National Test) ตอนป.3 และโอเน็ต (O-Net) ตอนป.6 ถ้าเราไม่มีการคัดกรองเด็กออกมา เราต้องเอาคะแนนเด็กคนนี้ไปคิดเป็นค่าเฉลี่ยรวม ซึ่งเขาก็เรียนไม่ได้*

ปัญหาของเด็กพิเศษกับครอบครัวที่มีข้อจำกัดในการดูแลเกิดขึ้นก่อนที่จะเกิดการระบาดของโควิด-19 แต่มาตรการควบคุมการระบาดยิ่งทำให้ปัญหาที่มีอยู่แล้วมีความหนักหน่วงมากขึ้น ตามที่มีการสำรวจหรือศึกษาประเด็นนี้มาอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะช่วงที่กระทรวงศึกษาประกาศให้เรียนออนไลน์ ส่งปัญหาอย่างทั่วถึงสำหรับเด็กในโรงเรียนห่างไกลหรือโรงเรียนระดับท้องถิ่นที่โครงสร้างพื้นฐานการเรียนออนไลน์ไม่เป็นไปตามมาตรฐานหรือมีอุปกรณ์รองรับที่มีประสิทธิภาพ อาจารย์วิจิตรา สมบูรณ์ ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดคุ้งวารี ซึ่งเป็นโรงเรียนหนึ่งในพื้นที่ตำบลท่าโพธิ์ และอดีตผู้อำนวยการโรงเรียนเล็กระดับประถมในพื้นที่อีกแห่งหนึ่ง เปิดเผยว่านักเรียนเกิดภาวะการ

เรียนถดถอยหรือ learning loss ซึ่งโรงเรียนใหญ่ในเมืองที่มีความพร้อมด้านงบประมาณสามารถทำการเรียนการสอนออนไลน์ได้ ประกอบกับผู้ปกครองมีกำลังซื้ออุปกรณ์และเครื่องไม้เครื่องมือในการเรียนที่ไม่เท่ากัน จึงทำให้เกิดปัญหาที่เกิดขึ้นกับเด็กในโรงเรียนต่างจังหวัด แม้ว่าท่าโพธิ์จะเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของอำเภอเมืองพิษณุโลกก็ตาม เธอเปิดเผยว่าก่อนที่จะเกิดโควิด-19 นั้น ทางสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา (สพฐ.) ได้ให้แต่ละโรงเรียนสำรวจกล่องรับสัญญาณสื่อสารทางไกลขึ้น แต่การสำรวจดังกล่าวก็ไม่ทันการณ์กับมาตรการควบคุมโรคของกระทรวงสาธารณสุข ในช่วงต้นปี 2564 ทางสพฐ.สั่งให้สำรวจความพร้อมด้านโทรศัพท์มือถือของนักเรียนแทน โดยที่โครงการสำรวจกล่องรับสัญญาณก็ไม่มีอะไรคืบหน้า

> *กล่องที่เคยให้เราสำรวจก็พักไป ก็เปลี่ยนมาให้เราสำรวจโทรศัพท์ เด็กมีโทรศัพท์ไหม เด็กใช้สัญญาณของอะไร โอ้โห บริษัทโทรศัพท์นี้โทรหาผอ.เป็นว่าเล่นเลย คิดว่าจะให้ฟรี เปล่า ให้ไปซื้อซิม ไปซื้อโทรศัพท์ ถามว่าผู้ปกครองเขาจะเอาเงินที่ไหนไปซื้อ เอาเงินไหนไปซื้อคอมพิวเตอร์ไปซื้อทีวี บางบ้านลูกหลาน คน มีคนแก่ที่จะต้องดูแล 5-4 อีก เขาไม่มีแน่นอน ชาวบ้านเขาไม่ใช้กันหรอกคอมพิวเตอร์ เพราะว่ามันแพง เขาก็จะใช้แค่โทรศัพท์ แล้วโทรศัพท์ที่ไหนมันจะนั่งเรียนกันได้เป็นวันๆ ตาพังหมด มันเป็นปัญหาที่ค่อนข้างเยอะแหละเทอมนั้นทั้งเทอม*

นอกจากนี้ ผอ.วิจิตรายังสะท้อนอีกว่าปัญหาที่ต้องเผชิญคือการที่เด็กนักเรียนต้องมาเรียนหนังสือทั้งที่ติดโควิด-19 หรือเป็นกลุ่มเสี่ยง ที่ควรจะกักตัวตามมาตรการของกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งเกิดขึ้นได้ยากมากสำหรับครอบครัวที่พ่อแม่ยากจนหรือรับจ้างที่ต้องออกไปทำงาน แล้วคนเหล่านี้เอาเชื้อมาติดให้กับคนในบ้าน แต่เด็กก็ต้องมาโรงเรียนเพราะพ่อแม่ก็ต้องไปหารายได้และไม่มีคนดูแล

> *ทำไมโควิดมันถึงระบาด เพราะถ้าให้เขางอมืองอเท้าเขาก็อยู่ไม่ได้หรอก เพราะเขาต้องกิน บางคนก็กลัวเสี่ยง แรกๆ ที่กลัวกัน โรงเรียนก็รู้ คนรอบข้างเขาก็รู้ อ้าว เด็กมาโรงเรียนทั้งที่พ่อแม่เป็นโควิด พ่อแม่เสี่ยงสูง เด็กเสี่ยงสูงมันเป็นอะไรที่วุ่นวายมากเลยในช่วงแรกๆ ที่เรายังกลัวและยังแพนิคกันอยู่มันก็เลยแตกตื่นมาก เด็กมาโรงเรียนแล้วมาบอกเพื่อนว่า พี่เราเป็นโควิด เพื่อนลุกหนีกันหมดแบบนี้ เราก็ต้องโทรหาผู้ปกครองวันๆ นึงกว่าเราจะจัดการเรียนการสอนได้น่ะ*

แน่นอนว่าปัญหานี้ส่งผลต่อครอบครัวที่มีเด็กสมาธิสั้นและพิการทางสมองค่อนข้างมาก เพราะผู้ดูแลต้องหยุดให้ความช่วยเหลือเด็กขณะที่อยู่บ้านและการเรียนออนไลน์ ทำให้ขาดรายได้มาจุนเจือครอบครัว สร้างปัญหาลูกโซ่ให้เกิดขึ้นและตอกย้ำความเปราะบางทับซ้อนของครอบครัวไทยในพื้นที่ศึกษาในจังหวัดพิษณุโลก

2.6 บทสรุป

บทนี้นำเสนอโครงสร้างครอบครัวและรูปแบบความสัมพันธ์ของครอบครัวไทย 12 ครอบครัว ซึ่งอยู่บ้านนาจาง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ จำนวน 3 ครอบครัว และ 9 ครอบครัวในเขตตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก ที่โดยมุ่งทำความเข้าใจการดูแลของสมาชิกที่มีต่อบุตรหลานและสมาชิกในครอบครัวคนอื่นๆ รวมถึงผู้สูงอายุ พบว่าครอบครัวที่มีการย้ายถิ่นไปทำงานที่ต่างประเทศ ซึ่งมีลักษณะครอบครัวที่มีสมาชิกพ่อแม่ไม่ได้อยู่พร้อมหน้าพร้อมตากับลูก โดยมีสมาชิกปู่ย่าตายายช่วยดูแล ทำให้เกิดลักษณะกึ่งครอบครัวแหว่งกลางขึ้นช่วงระยะหนึ่ง การดูแลของครอบครัวย้ายถิ่นจึงเน้นที่การสื่อสารผ่านสื่อและอุปกรณ์ที่สามารถใช้สื่อโซเชียลได้เพื่อดำรงความสัมพันธ์ของครอบครัวตลอดจนการส่งเงินกลับบ้านเพื่อเป็นเงินออมของสามีซึ่งเป็นผู้ย้ายถิ่น

ส่วนครอบครัวที่ทำการศึกษาในตำบลท่าโพธิ์นั้นถือว่ามีลักษณะเปราะบางกับทุกครอบครัว และไม่มีครอบครัวใดเลยที่มีพ่อแม่อยู่กันพร้อมหน้าพร้อมตากับสมาชิกรุ่นลูก อันเนื่องมาจากปัญหาความสัมพันธ์และแยกกันอยู่ของพ่อและแม่ ทำให้ลูกหรือบุตรหลานต้องอยู่ในการดูแลของคนรุ่นปู่ย่าตายาย ซึ่งในงานศึกษานี้พบว่าญาติฝ่ายหญิงจะรับบทบาทหลักในการดูแลเด็ก และบางครอบครัวมีลักษณะเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่ผู้เป็นแม่ต้องรับบทบาทในการเลี้ยงดูเด็กจากปัญหาความสัมพันธ์ และมีครอบครัวที่มีญาติเป็นผู้ดูแลเด็กที่เกิดจากการทิ้งภาระการดูแลของผู้เป็นพ่อที่เลิกกับแม่ของเด็ก นอกจากนี้ กรณีศึกษาของครอบครัวในพื้นที่นี้ยังทำให้เห็นพลวัตครอบครัวไทยที่ไม่ได้ยึดโยงหรือผูกพันผ่านสายเลือด มี 2 ครอบครัวที่ผู้ดูแลรับเลี้ยงเด็กที่เกิดจากสภาพความไม่พร้อมของพ่อแม่ เช่นพ่อแม่ที่มีลูกตั้งแต่อายุยังน้อย หรือพ่อแม่ประสบปัญหาที่ทำให้ต้องทิ้งลูกให้คนอื่นดูแล เช่น การได้รับโทษจนและได้รับโทษให้จำคุกเป็นระยะเวลาหนึ่ง บางรายถึงกับต้องคลอดลูกขณะที่ยังอยู่ในเรือนจำและส่งออกมาให้ญาติของตนเลี้ยง ทำให้เห็นว่าครอบครัวดังกล่าวมีลักษณะข้ามรุ่นหรือแหว่งกลางเช่นกัน แต่ไม่ได้เกิดจากการย้ายถิ่นของสมาชิกวัยทำงานที่ปรากฏในงานศึกษาก่อนหน้านี้ โครงสร้างและรูปแบบที่เกิดขึ้นจึงสลายวาทกรรมครอบครัวแหว่างกลางที่เกิดจากการย้ายถิ่นอย่างสิ้นเชิง

สถานการณ์และรูปแบบของครอบครัวไทยเหล่านี้ส่งผลต่อการเกิดความเปราะบางทับซ้อนในครอบครัว โดยเฉพาะครอบครัวที่พ่อแม่ไม่สามารถเลี้ยงดูลูกของตนเองได้ดังที่กล่าวไป และทำให้ภาระตกกับปู่ย่าตายายที่มีร่างกายไม่พร้อมในการดูแลอย่างเต็มที่ ความเปราะบางที่เกิดขึ้นในงานศึกษานี้คือ สมาชิกครอบครัวที่ร่างกายทุพพลภาพและสร้างภาระด้านการดูแลให้กับสมาชิกคนอื่น และภาระค่าใช้จ่ายในการไปพบแพทย์และรับการรักษาพยาบาล แม้ว่าสมาชิกในครอบครัวเหล่านี้จะได้รับสิทธิในการเข้าถึงการรักษาพยาบาลผ่านสิทธิในฐานะที่เป็นพลเมืองไทยก็ตาม การเข้าถึงบริการด้านการศึกษาเป็นอีกประเด็นที่แสดงให้เห็นว่าการเข้าโรงเรียนที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐอาจไม่เพียงพอต่อการสนับสนุนให้เด็กไทยได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพ ปัญหาของครอบครัวไทยที่พบคือการเตรียมตัวส่งลูกหลานเข้าโรงเรียนและการดูแลในชีวิตประจำวัน เช่นการรับส่งลูกเข้าโรงเรียน นอกจากนี้ ความเปราะบางทับซ้อนที่เกิดขึ้นกับบางครอบครัวคือการมีที่มีลูกหลานเป็นเด็กสมาธิสั้น

หรือพิการทางสมอง ปัญหาเหล่านี้ต้องการการความเอาใจใส่อย่างใกล้ชิดของภาครัฐในการจัดการปัญหาทั้งในระยะสั้นและระยะยาว โดยเฉพาะปัญหาการจัดการของโรงเรียนระดับเล็กที่ได้รับการจัดสรรงบประมาณน้อย และขาดครูที่มีความเชี่ยวชาญที่มีการจ้างงานที่เป็นแรงจูงใจในการประกอบอาชีพที่ต้องใช้ทักษะสูงและความอดทน ซึ่งการขาดแคลนองค์ประกอบเหล่านี้ในระดับท้องถิ่นหรือชุมชน จึงทำให้เกิดปัญหาคุณภาพการศึกษาที่มาจากโครงสร้างของครอบครัวและความเปราะบางทับซ้อนที่สัมพันธ์เกาะเกี่ยวกันอย่างแยกไม่ออก

บทที่ 3
ครอบครัวไทยจังหวัดอุดรธานี: ครอบครัวแหว่งกลางที่เติมไม่เต็มและความเปราะบางจากการย้ายถิ่น

3.1 ความนำ

บทนี้นำเสนอบริบทเชิงพื้นที่และสถานการณ์เกี่ยวกับครอบครัวและความเปราะบางของครัวเรือนในสองหมู่บ้าน ที่เป็นพื้นที่ศึกษาในจังหวัดอุดรธานี ได้แก่ บ้านนาสนุก อำเภอเมือง และบ้านสว่าง อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานีซึ่งทั้งสองหมู่บ้านห่างกันเป็นระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร โดยใช้การสัมภาษณ์ครอบครัวอย่างเป็นทางการโดยใช้แบบสอบถามและการสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน 14 ครอบครัว รวมถึงสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน อาสาสมัคร กรรมการหมู่บ้าน และหน่วยงานภาครัฐในระดับท้องถิ่นได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อทำความเข้าใจระบบสวัสดิการและการดูแลในชุมชนท่ามกลางสถานการณ์ความเปราะบาง โดยเฉพาะการจัดการของครัวเรือนและชุมชนระหว่างการแพร่ระบาดของโควิด-19 และเมื่อการแพร่ระบาดเริ่มคลี่คลาย ผู้วิจัยพบว่าการย้ายถิ่นกลับในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19 ในสองหมู่บ้านดังกล่าวที่ชาวบ้านจำนวนมากนิยมย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศเกิดขึ้นค่อนข้างน้อยเนื่องจากการปิดประเทศทำให้เดินทางกลับได้ยากลำบาก และเมื่อสถานการณ์เริ่มคลี่คลาย ชาวบ้านบางส่วนที่เคยย้ายถิ่นและวางแผนจะตั้งรกรากในหมู่บ้านเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจจนย้ายถิ่นอีกครั้ง สะท้อนให้เห็นพลวัตของครัวเรือนและผลกระทบต่อเด็กในครอบครัวที่อาจจะไม่ได้อยู่กับพ่อและแม่เป็นระยะเวลาหนึ่ง นอกจากนี้ การเก็บข้อมูลครัวเรือนดังกล่าวทำให้พบว่าเด็กจำนวนมากที่อาศัยอยู่กับปู่ย่าตายายเป็นลูกของพ่อแม่ที่มีบุตรอายุน้อยที่หย่าร้างกัน สถานการณ์การย้ายถิ่นและการหย่าร้างเกิดขึ้นในแทบจะทุกครอบครัว และครอบครัวจะเปราะบางเพิ่มขึ้นเมื่อคนสูงอายุรุ่นปู่ย่าตายายมีปัญหาสุขภาพโดยเฉพาะที่ป่วยเป็นโรคเรื้อรัง พิการทางร่างกาย หรือมีปัญหาทางจิตและต้องการการดูแลแต่กลับต้องกลายเป็นผู้ดูแลเด็ก

3.2 บ้านนาสนุกและบ้านสว่าง: ชุมชนศึกษา

3.2.1 บ้านนาสนุก

บ้านนาสนุกตั้งอยู่ในตำบลหนองไฮ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นเขตติดต่อกับอำเภอหนองวัวซอ ในปี พ.ศ.2515 มีชาวบ้านอพยพจากหลายพื้นที่ เช่น อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี และมาจากจังหวัดร้อยเอ็ดเพื่อแสวงหาที่ดินทำกิน และพบว่าพื้นที่บ้านนาสนุกมีความอุดมสมบูรณ์มีแหล่งน้ำ จึงจับจองแผ้วถางพื้นที่ป่าเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยและใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตร

ปี พ.ศ. 2517 เกิดหมู่บ้านนาสนุกอย่างเป็นทางการ หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2551 บ้านนาสนุกได้ถูกแบ่งออกเป็นสองหมู่บ้านโดยใช้ถนนที่ผ่ากลางหมู่บ้านเป็นตัวแบ่งเขต ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน บ้านนาสนุก หมู่ 9 ที่ผู้วิจัยเน้นศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้ ประกอบด้วย 139 หลังคาเรือน มีจำนวนประชากรทั้งหมด 504 คน จำแนกเป็นเพศชาย 210 คน เพศหญิง 294 คน (ข้อมูลตัวเลขจากผู้ใหญ่ บ้านนาสนุก) แต่กระนั้นใน 139 ครัวเรือน มีครัวเรือนที่ไม่มีผู้อยู่อาศัยจำนวนประมาณ 10 ครัวเรือน บางครัวเรือนเป็นบ้านของผู้ที่ย้ายไปอยู่หมู่บ้านอื่น ไปทำงานจังหวัดอื่นหรือไปต่างประเทศ หรือเป็นบ้านของผู้หญิงที่สมรสกับชาวต่างชาติ และอาจจะกลับมาอยู่ที่บ้านปีละครั้งครั้งละหนึ่งถึงสามเดือน บ้านเรือนส่วนใหญ่ตั้งอยู่ตามริมถนนตลอดเส้นทางที่ตัดผ่ากลางหมู่บ้าน ส่วนด้านหลังบ้านโดยมากจะเป็นสวนดอกไม้ ไร่นาของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรโดยเน้นการปลูกดอกไม้ส่งขาย และมักจะมีที่นาทำการเกษตรเพื่อบริโภคในครัวเรือนด้วย รวมทั้งมีพื้นที่ที่เป็นอ่างเก็บน้ำและลำห้วยในเขตหมู่บ้าน คนในชุมชนบ้านนาสนุกมีการประกอบอาชีพที่หลักคือเกษตรกรรมโดยเฉพาะการปลูกดอกไม้ และในชุมชนเองมีการจ้างงานเกิดขึ้นในชุมชนก่อให้เกิดรายได้ตลอดทั้งปี อย่างไรก็ตาม ในครัวเรือนที่มีคนในครอบครัวไปทำงานในต่างประเทศ รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนดังกล่าวจะเพิ่มขึ้นอีกประมาณ 10,000-30,000 บาทต่อเดือน แต่หากการย้ายถิ่นไม่ประสบความสำเร็จ ครัวเรือนก็จะต้องรับภาระหนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมเพื่อที่จะไปทำงานเมืองนอกดังกล่าวมากน้อยแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับที่หมายและค่าใช้จ่ายเริ่มต้นในการย้ายถิ่น

ภาพที่ 3.1: แผนที่ดาวเทียม บ้านนาสนุก อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ชาวบ้านนาสนุกหมู่ 9 ผูกพันกับการย้ายถิ่นไปต่างประเทศมากกว่าการย้ายถิ่นภายในประเทศไทย ครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่นิยมย้ายถิ่นเข้ามาทำงานในกรุงเทพมหานครหรือนิคมอุตสาหกรรมเพราะมองว่าการย้ายถิ่นในประเทศได้ค่าแรงน้อยกว่าการ “ไปนอก” และคนในจังหวัดอุดรธานีในอำเภออื่นก็นิยมไปต่างประเทศทำให้หาบริษัทจัดหางานได้ไม่ยาก จากการสัมภาษณ์พบว่ามีผู้เริ่มไปทำงานต่างประเทศตั้งแต่ปี 2528 จุดหมายปลายทางแรกอยู่ที่ประเทศซาอุดิอาระเบีย ในยุคนั้นมีแรงงานชายจำนวน 3 คนไปทำงานก่อสร้างและปีเดียวกัน มีแรงงานหญิง 1 รายไปเป็นคนรับใช้[2]

เมื่อเกิดคดีโจรกรรมเพชรซาอุฯ ในปีพ.ศ. 2532 ซึ่งกระทบความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับซาอุดิอาระเบีย ต่อเนื่องด้วยสงครามอิรัก-คูเวต ในปีพ.ศ. 2533 แรงงานจากบ้านนาสนุกจึงเปลี่ยนที่หมายสู่ประเทศเอเชียตะวันออกโดยเฉพาะไต้หวันและสิงคโปร์ ระหว่างปี พ.ศ. 2537-2543 เป็นช่วงที่คนในชุมชนส่วนใหญ่โดยเฉพาะแรงงานชายเลือกไปทำงานในแถบกลุ่มประเทศตะวันออกกลาง ได้แก่ อิสราเอล การ์ตา บาห์เรน อุซเบกิสถาน และกลุ่มเอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บางประเทศเนื่องจากเพิ่งมีการเปิดรับแรงงานเข้าประเทศ ได้แก่ ไต้หวัน เกาหลีใต้ มาเลเซียและสิงคโปร์ ในขณะที่แรงงานชายย้ายไปทำงานก่อสร้าง ประเทศอย่างไต้หวันและเกาหลีใต้ต้องการแรงงานหญิงเพื่อไปทำงานในอุตสาหกรรมสิ่งทอและงานเกษตรกรรม ดังนั้น จากยุคแรกที่เป็นการเคลื่อนย้ายของผู้ชายในฐานะหัวหน้าครอบครัว ยุคนี้เป็นยุคที่ ผู้หญิงเริ่มมีบทบาทในการย้ายถิ่นเพื่อหารายได้ให้ครอบครัว ให้ทางรุ่นพ่อ แม่ เป็นผู้ที่เลี้ยงบุตรหลานอยู่ที่บ้านแทน รวมทั้งการเป็นผู้รักษาเก็บออมเงินของผู้ที่ไปทำงาน

ยุคหลังปี 2550 เริ่มเข้าสู่การย้ายถิ่นของคนรุ่นลูกหลานของคนรุ่นที่หนึ่งและสองซึ่งมักจะความรู้มีการศึกษาที่ดีกว่ารุ่นปู่ย่าพ่อแม่และมีทุนทางสังคมที่ดีกว่า แต่ด้วยความต้องการยกระดับฐานะและหารายได้ที่เป็นเงินเก็บก้อนใหญ่ รวมถึงหาประสบการณ์ชีวิตโดยทางครอบครัวโดยเฉพาะรุ่นพ่อแม่เอง ก็สนับสนุนรวมถึงค่านิยมของคนในชุมชนในเรื่องการไปทำงานต่างประเทศด้วย การที่ไม่ต้องการเป็นนักลงทุนต้องการเพียงลงแรงอย่างเดียวก็สามารถเกิดรายได้จำนวนมาก เหล่านี้เป็นปัจจัยผลักดันที่ทำให้คนรุ่นใหม่ไปทำงานเมืองนอก ซึ่งประเทศที่นิยมไปทำงานกันในรุ่นนี้ คือ อิสราเอล ไต้หวัน เกาหลีใต้

3.2.2 บ้านสว่าง

บ้านสว่างตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลหนองอ้อ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ประกอบด้วยจำนวนครัวเรือน 161 ครัวเรือน ประชากร 430 คน เป็นเพศชาย 216 คน และหญิง 214 คน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร โดยเฉพาะการทำนา โดยเฉลี่ยการครอบครองที่ดินทำกินต่อครัวเรือน

[2] ผู้เขียนมีโอกาสสัมภาษณ์แรงงานย้ายถิ่นรุ่นแรกเพศชายจำนวน 3 คน เนื่องจากอีก 3 คนที่เหลือเสียชีวิตไปแล้ว

ประมาณ 5 – 10 ไร่ แต่ไม่เกิน 50 ไร่ต่อครอบครัว (กรมพัฒนาชุมชน, 2562) สภาพภูมิประเทศของบ้านสว่างเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่กลางหุบเขาจึงเป็นหมู่บ้านที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีคลองน้ำไหลผ่านหมู่บ้าน มีอ่างเก็บน้ำ 2 แหล่งที่สำคัญต่อการทำการเกษตรของชาวบ้าน

บ้านสว่างก่อตั้งเมื่อประมาณพ.ศ. 2476 ตามคำเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน ชาวบ้านจากบ้านหนองแวงฮีประมาณ 8 ครอบครัวมาตั้งบ้านที่บ้านสว่างเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ หลังจากการตั้งบ้านเริ่มมีมีผู้อพยพตามมาจากการชักชวนและส่งข่าวต่อๆ กัน หลังจากนั้นมีผู้เดินทางมาจากอุบลราชธานีมาตั้งบ้านถางป่าถางไร่จนหมู่บ้านขยายใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ ลักษณะบ้านเรือนในปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นไม้สองชั้นด้านบนเป็นไม้ และด้านเป็นปูน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าส่วนใหญ่เป็นบ้านที่มีการต่อเติม ชาวบ้านส่วนใหญ่มีประสบการณ์ย้ายถิ่นมาแล้ว หรือกำลังอยู่ในกระบวนการย้ายถิ่น เนื่องจากอาชีพและแหล่งรายได้บ้านสว่างยังคงมีวิถีชีวิตของเกษตรกรรม และรายได้หลักของครอบครัวจำนวนมากจึงมาจากการย้ายถิ่นไปออกทำงานนอกชุมชนรวมถึงทำงานในต่างประเทศด้วย หลังจากหมู่บ้านได้รับโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำพระราชทานฯ ทำให้มีน้ำเพียงพอต่อการทำการเกษตร คนในหมู่บ้านเริ่มทำการเกษตรได้ตลอดปีโดยมีพืชเศรษฐกิจที่ปลูกหลังฤดูทำนาที่เป็นพืชระยะสั้น ได้แก่ ถั่วลิสง ข้าวโพด และถั่วเหลือง ซึ่งเพาะปลูกหลังจากเสร็จสิ้น การเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว จึงทำการเพาะปลูกทันที เพียง 3 – 4 เดือนเท่านั้นได้ผลผลิตสามารถส่งขายที่ ตลาดหรือพ่อค้าคนกลางที่เข้ามารับได้ แต่การทำเกษตรเช่นนี้ก็ยังคงไม่ได้รับความนิยมมากนัก และหมู่บ้านยังประสบปัญหาการขาดแคลนแรงงานภาคเกษตร วัยแรงงานส่วนใหญ่เดินทางออกไปทำงานนอกชุมชน

เนื่องจากบ้านสว่างเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ การย้ายถิ่นเริ่มจากช่วง พ.ศ. 2510 ชาวบ้านสว่างนิยมเดินทางไปทำงานที่กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นงานรับจ้างทั่วไป แม่บ้านประจำบ้านหรือบริษัทต่างๆ และรับจ้างขับรถแท็กซี่ ในช่วงหลังการเพาะปลูกแล้วเสร็จ และเดินทางกลับมาในช่วงฤดูการเก็บเกี่ยว ส่วนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศคล้ายกับบ้านนาสนุกโดยเริ่มในช่วง พ.ศ. 2528 เริ่มจากซาอุดิอาระเบียซึ่งเป็นการเดินทางของแรงงานชาย จนกระทั่ง พ.ศ. 2533 การเดินทางไปต่างประเทศซาอุดิอาระเบียหยุดชะงักเนื่องจากปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศจากคดีโจรกรรมเพชรจากประเทศ รวมถึงเกิดปัญหาทางการเมืองระหว่างประเทศสหรัฐอเมริกากับประเทศลิเบีย และสงครามอ่าวเปอร์เซีย ชาวบ้านสว่างจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงเส้นทางมายังประเทศแถบเอเชีย เช่น ไต้หวันและเริ่มมีผู้หญิงที่ย้ายถิ่นไปต่างประเทศมากขึ้น หลังปี พ.ศ. 2540 จึงเริ่มเดินทางไปเกาหลีใต้ เพราะได้รับค่าตอบแทนสูง ซึ่งในช่วงแรกเป็นการย้ายถิ่นอย่างไม่ถูกต้องตามกฎหมาย โดยมีทั้งผู้หญิงและ ผู้ชายที่เดินทางไป อีกทั้งยังมีรูปแบบการเดินทางด้วยกันสามีและภรรยาเดินทางเป็นคู่เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว เป็นภาระความรับผิดชอบของปู่ย่าตายายที่ต้องทำหน้าที่ดูแลลูกหลานแทน

ภาพที่ 3.2: บ้านนาสนุก (ซ้าย)
ภาพที่ 3.3: บ้านสว่าง (ขวา)

3.3 สถานการณ์ครอบครัว

ผู้วิจัยสัมภาษณ์ครัวเรือนในหมู่บ้านนาสนุกและบ้านสว่างรวมทั้งสิ้น 14 ครัวเรือน ครัวเรือนโดยส่วนใหญ่ทำอาชีพเกษตรกรและรับจ้างทั่วไป รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนผู้ให้ข้อมูลอยู่ที่ 10,000-20,000 บาท และแทบจะทุกครัวเรือนมีหนี้สินกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) หนี้กองทุนหมู่บ้าน หนี้สหกรณ์ และธนาคารพาณิชย์อยู่ในช่วง 150,000 – 400,000 บาท มีหนึ่งครัวเรือนเดียวที่เป็นหนี้เฉพาะเพียงกองทุนหมู่บ้านจำนวน 20,000 บาท และมีเพียงครัวเรือนเดียวที่ให้ข้อมูลว่าไม่มีหนี้สินใดๆ รายละเอียดของครัวเรือนดังตาราง 3.1

ตารางที่ 3.1: รายละเอียดครัวเรือนที่ให้สัมภาษณ์

ลำดับ	สมาชิก	เพศ	อายุ	การศึกษา	ความเปราะบางทางร่างกายและจิตใจ	อาชีพ
1	อาภรณ์	ญ	54	ป.4	-	รับจ้าง/เกษตรกร
	สามีใหม่	ช	60		ผู้พิการทางสายตา	-
	ภากร(ลูกของอาภรณ์)	ช	37	ป.6	ติดยาเสพติด, ซึมเศร้า	ไปทำงานอิสราเอล 2556-2561
	ด.ช.ภูเขา(ลูกของภากร)	ช	6		พ่อแม่หย่าร้างกัน	กำลังเรียนอนุบาล 3
2	สมใจ	ญ	43	ป.6	ปัญหาความรุนแรงในครอบครัว	เกษตรกร
	ชวิน	ช	51	ป.2	ติดเหล้า ซึมเศร้า	เกษตรกร
	พีระ(ลูกของชวินกับสมใจ)	ช	28	ปวส.	-	ไปทำงานที่ญี่ปุ่นปี 2562-ปัจจุบัน

ลำดับ	สมาชิก	เพศ	อายุ	การศึกษา	ความเปราะบางทางร่างกายและจิตใจ	อาชีพ
	ยุพา(ลูกของชวินกับสมใจ)	ญ	25	ม.6	-	ว่างงาน
	แม่ของสมใจ	ญ	77	ป.4	-	-
	ด.ช.บอล(ลูกของพีระ)	ช	7	กำลังเรียนป.2	พ่อแม่หย่าร้างกัน	
3	ย่าจัน	ญ	52	ป.6	-	รับจ้าง
	กร(ลูกย่าจัน)	ช	21	ป.6	พิการกระดูกสันหลังแตกจากการทำงาน	-
	กัน(ลูกย่าจัน)	ช	29	ม.3	-	ทำงานที่ จ. ชลบุรี
	ด.ญ.โหระพา(ลูกของกัน)	ญ	10		พ่อแม่หย่าร้าง 3 ปีก่อนจึงมาอยู่กับย่า	กำลังเรียน ป.5
4	ชัย	ช	40	ม.6	-	ทำงานโรงงานที่ไต้หวัน ทั้งสองเพิ่งออกเดินทางช่วงกรกฎาคม 2565
	น้ำ	ญ	30	ม.6	-	
	ด.ช.ออโต้(ลูกของน้ำกับชัย)	ช	9	กำลังเรียนป.4	-	-
	ด.ช.โมบาย(ลูกของน้ำกับชัย)	7	ช	กำลังเรียนป.2	-	-
5	สวย	63	ญ	ป.4	-	-
	เสก	66	ช	ป.4	-	-
	ศรี(ลูกพ่อเสกแม่สวย)	42	ญ	ม.3	หย่ากับสามี ไม่เคยติดต่อลูกๆ และครอบครัวมา 5 ปี	ทำงานที่กรุงเทพฯ
	สันต์(ลูกพ่อเสกแม่สวย)	39	ช	ปวช.	-	ทำงานที่กรุงเทพฯ
	นิก(ลูกของศรี)	17	ช	กำลังเรียนม.6	ลูกของศรี ไม่เจอพ่อและแม่มา 5 ปี พ่อแม่หย่าร้างกัน	-
	ด.ญ.นุก (ลูกของศรี)	11	ญ	กำลังเรียนป.5		-
	ด.ญ.แน้ต(ลูกของศรี)	9	ช	กำลังเรียนป.5		-

ลำดับ	สมาชิก	เพศ	อายุ	การศึกษา	ความเปราะบางทางร่างกายและจิตใจ	อาชีพ
	ด.ญ.มิน (ลูกของสันต์)	11	ญ	กำลังเรียน ป.3	-	-
6	พิต	ญ	52	ม.3	-	เกษตรกร
	นาจ	ช	55	ม.3	-	ทำงานที่ไต้หวัน 2546-2550 ทำงานที่อิสราเอล 2551-2556
	นัท (ลูกแม่พิตพ่อนาท)	ช	25	ม.2	-	กำลังทำงานที่อิสราเอล
	ด.ญ. อุ๋ง (ลูกแม่พิตพ่อนาท)	ญ	10		-	กำลังเรียน ป.4
7	คำ	ช	66	ป.4	-	เกษตรกร
	มี	ญ	62	ป.4	-	แม่บ้าน
	แบงค์ (ลูกของนาง)	ช	17	กำลังเรียน ปวช.	พ่อแม่หย่าร้างกัน	-
	ครีม (ลูกของนาง)	ญ	15	กำลังเรียน ม.3		-
	นาง (ลูกพ่อคำยายมี)	ญ	42	ปริญญาตรี	-	ทำงานในโรงงาน
8	หมู	ญ	50	ม.6	-	แม่บ้าน
	ตาทวด	ช	81	ป.4	-	ไม่มี
	ยายทวด	ญ	80	ป.4	-	ไม่มี
	สิทธิ (สามีแม่หมู)	ช	56	ม.6	-	รับจ้างทั่วไป, เกษตรกร
	นาท (ลูกของแม่หมู)	ช	33	ปวช	-	ทำงานโรงงานเกาหลี
	วัชรี (ลูกสะใภ้)	ญ	28	ปวช	-	ทำงานโรงงานเกาหลี
	วันฤดี (ลูกของแม่หมู)	ญ	24	ปริญญาตรี	-	ลูกจ้างชั่วคราว เทศบาลโนนสูง (อุดร)
	ด.ช.พี (ลูกของนาท)	ญ	5		-	กำลังเรียนอนุบาล 3

ลำดับ	สมาชิก	เพศ	อายุ	การศึกษา	ความเปราะบางทางร่างกายและจิตใจ	อาชีพ
9	วี	ช	64	ป.4	-	เคยไปทำงานซาอุฯ , ไต้หวัน ยาวนาน 9 ปี ปัจจุบันเป็นเกษตรกร
	สุข	ญ	63	ป.4	-	เกษตรกร
	ไพ(ลูกสะใภ้)	ญ	37	ม.2	-	เกษตรกร
	ไก(ลูกพ่อวียาย สุข)	ช	37	ม.3	-	ไปทำงานเกาหลีใต้ 2548-2556 ปัจจุบันเป็นเกษตรกรที่บ้าน
	กา(ลูกพ่อวียาย สุข)	ช	38	ม.3	-	ไปทำงานเกาหลีใต้ 2549-2556 ปัจจุบันเป็นเกษตรกรอยู่กับครอบครัวที่บุรีรัมย์
	ไอซ์(ลูกของไพกับไก)	ช	20	ม.6	-	กำลังจะไปทำงานที่เกาหลีใต้
	อิ๊ก (ลูกของไพกับไก)	ช	17	ม.2	-	ไม่ทำงาน
10	กลิ่น	ญ	50	ป.6	-	ค้าขาย และการทำเกษตรใช้บริโภคในครัวเรือน*
	แม่ของกลิ่น	ญ	70		-	เกษตรกร
	ภา(ลูกของกลิ่น)	ญ	33	ปริญญาตรี	-	ทำงานบริษัทในกรุงเทพฯ
	มนตรี (ลูกของกลิ่น)	ช	31	ปวส.ช่างกล	-	ทำงานเกษตรที่ประเทศอิสราเอล
	จักร (ลูกของกลิ่น)	ช	27	ม.3	-	ทำงานที่โรงงานมันโนนสะอาด
	ด.ญ.พี (ลูกของมนตรี)	ญ	10	กำลังเรียน ป.4	-	-
	ด.ช.หนึ่ง (หลานห่างๆ)	ช	11	กำลังเรียน ป.5	เป็นลูกของลูกน้าสาว (พี่ของแม่)	-

ลำดับ	สมาชิก	เพศ	อายุ	การศึกษา	ความเปราะบางทางร่างกายและจิตใจ	อาชีพ
	ด.ช.สอง (หลานห่างๆ)	ช	9	กำลังเรียน ป.3	ของกลิ่น พ่อแม่หย่าร้างกัน กลิ่นจึงรับมาดูแล	-
	ด.ช.สาม (หลานห่างๆ)	ช	7	กำลังเรียน ป.1		-
11	แม่จิต	ญ	54	ป.4	-	รับจ้าง
	พ่อเสือ	ช	62	ม.6 (กศน.)	-	รับจ้าง
	ปิติ	ช	35	ม.6	-	เกษตรกร
	มุนี	ญ	25	ม.6	-	พนักงานโรงงาน
	ด.ญ.ภา (ลูกของปิติ)	ญ	11	กำลังเรียน ป.5	พ่อแม่หย่าร้าง พ่อแต่งงานใหม่	-
	ด.ญ.พร (ลูกของมุนี)	ญ	10	กำลังเรียน ป.4	พ่อแม่หย่าร้าง	-
12	กัญ	ญ	48	ป.6	-	เกษตรกรและรับจ้างดูแลคนป่วย
	ด.ช.บอย	ช	13	กำลังเรียน ม.1	-	-
	ด.ญ.เบส (ลูกของนี)	ญ	9	กำลังเรียน ป.3	-	-
	ด.ช.บาร์ (ลูกของนี)	ช	2	ยังไม่ได้เข้าโรงเรียน	-	-
	นี (ลูกของกัญ)	ช	30	ม.3	-	รับจ้าง
	นาง (ลูกของกัญ)	ช	22	ป.6	-	พนักงานโรงงาน เพิ่งไปทำงานที่ชลบุรี ปี 2563
13	วิทย์	ช	55	ป. 4	-	ทำงานที่อิสราเอลโดยอยู่แบบผิดกฎหมาย
	ศจี	ญ	58	ป. 4	-	เกษตรกร

ลำดับ	สมาชิก	เพศ	อายุ	การศึกษา	ความเปราะบางทางร่างกายและจิตใจ	อาชีพ
	พัด (ลูกพ่อวิทย์แม่ศจี)	ช	25	ม. 6	-	เพิ่งไปทำงานที่อิสราเอลต้นปี 2565
	ด.ญ.พาย (ลูกพ่อวิทย์แม่ศจี)	ญ	10	กำลังเรียน ป.4	-	-
14	แม่ช้อย	ญ	48	ม.6	-	-
	พ่อของแม่ช้อย	ช	72	ป.4	-	-
	แม่ของแม่ช้อย	ญ	72	ป.4	-	เกษตรกร
	จิ๊บ (ลูกสาวแม่ช้อย)	ญ	27	ปวช.	-	ไปทำงานที่มาเลเซีย กลับมาคลอดลูก 3 ปีก่อน ปัจจุบันทำงานใน อ.เมือง จ.อุดรธานี
	จีบ (ลูกหลงของแม่ช้อย)	ญ	8	กำลังเรียน ป.2	-	-
	จีน (ลูกของจิ๊บ)	ญ	3		ไม่เคยรู้จักพ่อ แม่ (จิ๊บ) แต่งงานกับคนมาเลเซียแล้วหย่าร้าง	-

บ้านนาสนุกและบ้านสว่างมีความคล้ายคลึงในแง่ที่การย้ายถิ่นไม่ว่าจะไปทำงานต่างประเทศหรือในประเทศเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดครัวเรือนที่ซับซ้อน จากรายงานของธนาคารแห่งประเทศไทย (2564) สถานการณ์โควิด19 ทำให้แรงงานย้ายคืนถิ่นกลับภูมิลำเนาเพื่อความอยู่รอด และยังพบว่าแรงงานย้ายคืนถิ่นส่วนใหญ่เป็นกลุ่มรายได้น้อย ลูกจ้างรายวัน ทำงานในภาคบริการ โรงแรม และภัตตาคาร แต่ในกรณีบ้านนาสนุกและบ้านสว่างพบว่ากลุ่มแรงงานที่ไปทำงานต่างประเทศในครัวเรือนที่เป็นกรณีศึกษาแทบจะไม่มีใครกลับมาที่บ้านเกิดในช่วงโควิด 19 แพร่ระบาดเลย มีเพียง 1 ครอบครัวในบ้านนาสนุกและ 2 ครอบครัวในบ้านสว่างที่มีสมาชิกในครัวเรือนกลับมาในช่วงโควิด 19 แต่ก็กลับไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการอีกครั้งเมื่อสถานการณ์คลี่คลาย (ดูตารางที่ 3.2)

ตารางที่ 3.2: ลักษณะการย้ายถิ่นของครอบครัวในบ้านนาสนุกและบ้านสว่าง

ลักษณะการย้ายถิ่น	บ้านนาสนุก (7)	บ้านสว่าง (7)	รวม (14)
• ครอบครัวที่มีสมาชิกย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่ (ทั้งในและต่างประเทศ) และไม่ได้กลับมาบ้านเกิดเมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19	4	5	9
• ครอบครัวที่มีสมาชิกย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่ (ทั้งในและต่างประเทศ) แต่กลับมาบ้านถาวรเกิดเมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19	1	-	1
• ครอบครัวที่มีสมาชิกย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่ (ทั้งในและต่างประเทศ) แล้วกลับมาบ้านเกิดเมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19 และออกไปทำงานนอกพื้นที่อีกครั้งเมื่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 คลี่คลาย	1	2	3
• ครอบครัวที่เพิ่งตัดสินใจย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่สถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 คลี่คลาย	1	-	1

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบลักษณะการย้ายถิ่นของครัวเรือนที่น่าสนใจ เช่น ครัวเรือนที่เพิ่งตัดสินใจย้ายถิ่นออกไปทำงานนอกพื้นที่สถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 คลี่คลาย ซึ่งในความเป็นจริงการอธิบายลักษณะการย้ายถิ่นของครัวเรือนว่า “เพิ่ง” จะตัดสินใจย้ายถิ่นก็ไม่ถูกต้องเสียทีเดียวนัก เช่น ครอบครัวหมายเลข 4 ของน้ำ (อายุ 30 ปี) และชัย (อายุ 40 ปี) น้ำเป็นลูกสาวที่เติบโตมาในครัวเรือนที่แม่ไปทำงานต่างประเทศโดยให้น้ำอยู่กับพ่อเพียงสองคน เมื่อน้ำเรียนจบชั้นมัธยมกำลังจะเข้ามหาวิทยาลัยเมื่อปี 2550 แม่ของน้ำไปทำงานร้านอาหารไทยในประเทศแอฟริกาใต้และหายไปไม่ติดต่อกลับมาอีกเลยทำให้น้ำไม่มีเงินจะเรียนต่อและพ่อก็มีปัญหาหนี้สินไม่สามารถส่งน้ำเรียนได้ ในช่วงเวลาดังกล่าว ชัยเพิ่งกลับมาจากเกาหลีใต้พร้อมเงินสดหลายแสนบาท ชัยจึงแต่งงานกับน้ำสร้างครอบครัวโดยยึดอาชีพทำสวนบนที่ดินของชัยโดยชัยในขณะนั้นคิดว่าจะไม่ย้ายถิ่นไปที่ใดอีกต่อไปแล้ว ทั้งสองคนมีลูกชาย 2 คน เรียนอยู่ชั้น ป.2 และ ป.4 อายุ 7 และ 9 ปี ตามลำดับ

ในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19 สวนของน้ำกับชัยได้ผลผลิตไม่ดี ราคาผลผลิตตกต่ำลง แต่ต้นทุนการทำการเกษตรมีราคาสูงขึ้น และก่อนหน้านี้ทั้งสองคนได้กู้เงินมาลงทุนทำให้ไม่มีเงินไปใช้หนี้ได้ทันเวลา ชัยซึ่งกลับมาอยู่บ้านเกินสิบปีแล้วได้ตัดสินใจจะไปทำงานที่ประเทศไต้หวันกับบริษัท

จัดหางาน ในขณะที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนาม ชัยเดินทางไปไต้หวันแล้วตั้งแต่เดือนมีนาคม 2565 ส่วนน้ำเดินทางตามไปช่วงต้นเดือนกรกฎาคม 2565 จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลาเพียง 6 เดือนของการทำงานวิจัยนี้ ครัวเรือนของชัยกับน้ำเปลี่ยนผ่านจากครอบครัวพ่อแม่ลูกพร้อมหน้าไปสู่การเป็นครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยวเมื่อชัยออกเดินทางและน้ำต้องดูแลลูกทั้งสองเพียงผู้เดียวเป็นเวลา 3 เดือน และครอบครัวนี้เปลี่ยนผ่านสู่การเป็นครัวเรือนแหว่งกลาง เมื่อน้ำออกเดินทางและทิ้งลูกชายให้สองให้พ่อของน้ำ (ตาของหลาน) เป็นผู้ดูแล

ผู้วิจัยได้สนทนากับน้ำ ก่อนที่จะถึงวันเดินทางหนึ่งสัปดาห์ น้ำกล่าวว่าอยากจะไปเก็บเงินสัก 3 ปี ตอนนี้ลูกยังเรียนชั้นประถม เป็นเด็กดีที่ค่อนข้างเชื่อฟัง น้ำคิดว่าสนทนาผ่านไลน์ใช้วีดีโอคอลนัดเวลากับลูกได้ และยังมีเพื่อนบ้านที่คุ้นเคยช่วยดูแลเป็นหูเป็นตาด้วย แต่อีกสามปีข้างหน้าลูกชายคนโตจะขึ้นชั้นมัธยมเริ่มเป็นเด็กวัยรุ่น น้ำคิดว่าจะต้องกลับมาอยู่บ้านกับลูกเพราะกลัวลูกจะถูกเพื่อนชักจูงไปในทางที่ผิด และถึงเวลานั้นตาของเด็กๆ ก็คงจะดูแลไม่ไหวรวมถึงวัยต่างกันเกินไป

ตารางที่ 3.3: ลักษณะการอยู่ร่วมกันของครอบครัวในบ้านนาสนุกและบ้านสว่าง

ลักษณะครอบครัว	บ้านนาสนุก	บ้านสว่าง	รวม (บางครอบครัวมีหลายลักษณะ)
• ครอบครัวพ่อแม่ลูกพร้อมหน้า	1	-	1
• ครอบครัวพ่อแม่ลูกแต่ไม่ได้อยู่พร้อมหน้า	1	-	1
• ครอบครัวแหว่งกลาง (พ่อแม่ย้ายถิ่น ไม่ได้หย่าร้าง) เด็กอยู่ในการดูแลของปู่ย่า/ตายาย	1	1	2
• ครอบครัวแหว่งกลางและพ่อแม่แยกทางกัน เด็กอยู่ในการดูแลของปู่ย่า/ตายาย	5	4	9
• ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว: แม่เลี้ยงเดี่ยว	1	-	1
• ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว: พ่อเลี้ยงเดี่ยว	-	-	-
• ครอบครัวที่พ่อแม่แยกทางกัน เด็กอยู่ในการดูแลของญาติ (ไม่ใช่ปู่ย่า/ตายาย)	1	-	1

หรือแม้แต่ในครัวเรือนที่ในปัจจุบันอยู่ร่วมกันพร้อมหน้าพ่อแม่ลูก แต่คำว่าพร้อมหน้าไม่ได้หมายความว่าพร้อมหน้าตลอดเวลา เช่น ครอบครัวหมายเลข 9 ของพ่อวี (อายุ 64 ปี) แม่สุข (อายุ 63 ปี) พ่อวีเป็นคนในหมู่บ้านรุ่นแรกๆ ที่ไปทำงานต่างประเทศ มีประสบการณ์ไปทำงาน

ซาอุดิอาระเบีย และไต้หวันรวมเวลายาวนาน 9 ปี โดยแม่สุขเป็นผู้ดูแลลูกๆ คนเดียว เมื่อพ่อวีกลับมา ลูกชายทั้งสองคนไม่ยอมเรียนหนังสือ ลูกชายคนโต (ไก) มีครอบครัวตั้งแต่อายุ 17 ปี เพื่อสร้างครอบครัวตัวเอง เมื่อไกอายุ 20 จึงตัดสินใจไปทำงานที่เกาหลีใต้ก่อนในปี 2548 ปีถัดมาน้องชายของไกตามไปด้วย ไพภรรยาของไกจึงเป็นผู้ดูแลลูกคนเดียวเหมือนกับแม่สุข ไกและน้องชายทำงานที่เกาหลีใต้จนหมดสัญญา 4 ปีแต่ตัดสินใจอยู่ต่อในฐานะผีน้อยจนกระทั่งโดนทางการตรวจจับและถูกส่งกลับประเทศไทยในปี 2556 เมื่อกลับมาอยู่บ้าน ทั้งสองกลายเป็นเกษตรกรเหมือนพ่อแม่ ส่วนลูกชายคนเล็กติดยาเสพติดและไม่ยอมเรียนหนังสือ ไกวางแผนจะส่งลูกชายทั้งสองคนไปทำงานที่เกาหลีใต้เหมือนกับตนเองตั้งแต่ก่อนสถานการณ์โควิด-19 จะรุนแรงเพราะเห็นว่าเป็นทางออกที่ดีที่สุดในการสร้างรายได้สำหรับคนที่การศึกษาไม่สูง แต่สามารถทำรายได้มากกว่าคนจบปริญญาตรีในประเทศไทย

ลักษณะครัวเรือนที่น่าสนใจอีกรูปแบบหนึ่งคือครอบครัวพ่อแม่ลูกที่ไม่ได้มีปัญหาหย่าร้างแต่ไม่ได้อยู่พร้อมหน้าอันเกิดจากการผลิตซ้ำการย้ายถิ่นข้ามรุ่นจนในปัจจุบันกลายเป็นครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยวเพราะพ่อไปทำงานต่างประเทศกับลูกชายคนโต เช่น ครอบครัวหมายเลข 13 ของพ่อวิทย์ (อายุ 55 ปี) และแม่ศจี (อายุ 52 ปี) ทั้งสองคนไปทำงานที่ประเทศไต้หวันปี 2541-46 ในขณะนั้นได้ฝากลูกชายคือพัด (ปัจจุบันอายุ 25 ปี) ซึ่งยังเล็กมากไว้กับตายายที่อยู่จังหวัดสุรินทร์ให้เลี้ยงดู แต่กรณีของครอบครัวนี้แม่ศจีเป็นผู้ต้องการที่จะไปและออกเดินทางล่วงหน้าไปก่อน ส่วนพ่อวิทย์ไม่อยากเดินทางไปทำงานต่างประเทศเนื่องจากความเสี่ยงต่างๆ ที่เคยรับรู้จากรอบตัว เช่น การถูกหลอกจากนายหน้า การถูกโกงค่าแรง แต่หลังจากที่ศจีไปแล้วเพราะคิดว่าต้องทำอะไรเพื่อครอบครัวเนื่องจากหัวหน้าครอบครัวคือพ่อวิทย์ไม่กล้าตัดสินใจ พ่อวิทย์จึงตามไปอีกหลายเดือนต่อมา แม่ศจีกลับมาอยู่ที่ประเทศไทยก่อนเพราะพ่อเสียชีวิตจึงต้องกลับมาดูแลลูก ส่วนพ่อวิทย์ไปทำงานที่อิสราเอลระหว่างปี 2546-2555 แบบมีสัญญาจ้างตามกฎหมาย แต่เมื่อหมดสัญญา พ่อวิทย์ยังคงทำงานอยู่ต่อแบบไม่มีสถานะและยังไม่คิดจะกลับประเทศไทย ในช่วงการแพร่ระบาดของสถานการณ์โควิด-19 ก็ยังคงทำงานอยู่ตามปกติเพราะเกรงว่าหากกลับมาประเทศไทยจะไม่ได้กลับไปอิสราเอลอีกเลยเนื่องจากการอยู่ทำงานโดยไม่ถูกต้องตามกฎหมาย

<u>แผนผัง 3.1:</u> ครอบครัวของพ่อวิทย์

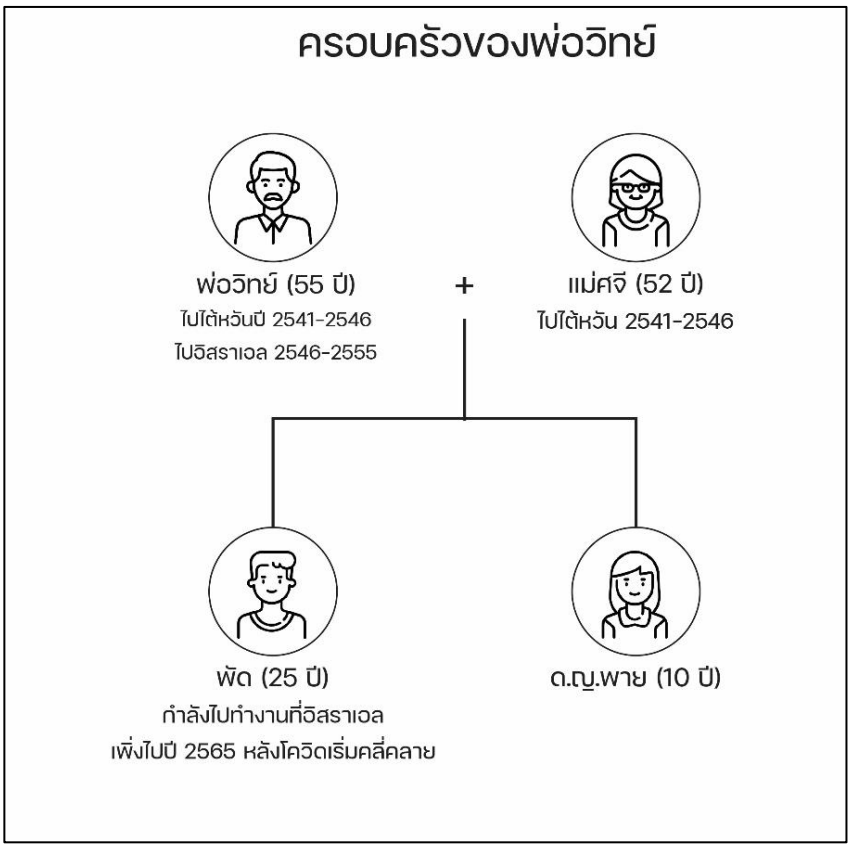

ในปัจจุบันแม่ศจีจึงเป็นแม่ที่ต้องดูแลลูกคนเล็กอายุ 10 ขวบคนเดียว เพราะลูกคนโตคือพัดเพิ่งจะตามพ่อไปทำงานที่อิสราเอลหลังจากสถานการณ์โควิด-19 คลี่คลาย แม่ศจีต้องการให้ชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัวดีขึ้น โดยมองว่าการทำการเกษตรทำให้ครอบครัวมีชีวิตได้แต่ไม่ได้มีชีวิตที่ดีขึ้นกว่าเดิม

แม่ศจีเห็นว่าการทำงานที่ไต้หวันและอิสราเอลทำให้พ่อวิทย์มีบทบาทของหัวหน้าครอบครัวมากขึ้น ในการส่งเงินกลับบ้าน เป็นผู้หารายได้ให้กับครอบครัว การเดินทางอย่างยาวนานจึงทำให้รายได้หลักของครอบครัวมาจากพ่อวิทย์ ซึ่งส่งเงินกลับทุกเดือน เฉลี่ยราว 30,000-40,0000 บาทต่อเดือน โดยแม่ศจีเป็นผู้บริหารจัดการทั้งหมด แม่ศจีมองว่าพ่อวิทย์ขยันเมื่อไปทำงานต่างประเทศ แต่พอกลับมาอยู่บ้านด้วยกัน ก็ขี้เกียจไม่ทำงานอะไร ไปไร่ไปนาก็ทำได้ไม่นานแล้วก็พักทำให้ต้องทะเลาะกันเพราะงานไม่เสร็จ ในขณะที่อยู่ไกลกันมีความสุขกว่าเพราะมีเงินใช้ และมองว่าการเลี้ยงดูลูกข้ามประเทศโดยใช้ไลน์ในการสทนาไม่ได้มีปัญหา เงินส่งกลับบ้านขนองพ่อวิทย์ทำให้แม่ศจีมีเงินซื้อที่ดินเพิ่ม ปรับปรุงบ้านใหม่ มีรถยนต์ใช้ และยังสามารถส่งลูกคนเล็กให้เรียนโรงเรียนเอกชนซึ่งค่าใช้จ่ายสูงแต่มีรถรับส่งและมีการให้เรียนพิเศษ

อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนไม่พร้อมหน้าของแม่ศจีส่งผลต่อการพัฒนาทุนมนุษย์ซึ่งสะท้อนจากประสบการณ์ของพัดที่เติบโตมากับตายายในช่วงเวลาที่แม่ศจีกับพ่อวิทย์ไปทำงานที่ไต้หวัน

และการไม่ได้อยู่ด้วยกันช่วงระยะเวลาหนึ่งทำให้ขาดความสนิทสนมระหว่างพ่อแม่ลูก แม่ศจีอยากให้ลูกชายได้เรียนสูงๆ จะได้ไม่ลำบากเหมือนกับพ่อแม่ที่ต้องดิ้นรนกันอยู่ตลอดเวลา แต่พัดออกจากโรงเรียนตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 แม่ศจีเล่าว่าได้ไปคุยกับคุณครูและคุยกับลูกแล้ว เป็นการตัดสินใจของลูกที่ไม่อยากจะไปเรียน ติดเพื่อนและติดยาเสพติด เมื่อออกจากโรงเรียนแล้วพัดจึงไปหางานทำที่กรุงเทพฯ 2 ปี และหลังจากนั้นช่วงหลังโควิด-19 แพร่ระบาดจึงได้ทำเรื่องให้พัดได้ไปทำงานที่ต่างประเทศกับพ่อเพื่อไปเก็บเงินกลับมาสร้างฐานหรือต่อยอดอาชีพของตัวเองได้ต่อไป สำหรับความคาดหวังต่อลูกสาวคนที่สอง แม่ศจีเล่าว่าไม่กล้าคาดหวังเพราะลูกคนแรกที่ค่อนข้างล้มเหลวไปแล้ว เพียงแต่ต้องการให้ลูกได้เรียนจบขั้นพื้นฐาน แต่จากบทเรียนของลูกคนแรกทำให้แม่ศจีใช้เวลากับลูกคนที่สองมาก และเนื่องจากเป็นผู้หญิงเหมือนกันและแม่ศจีเลี้ยงลูกเองทำให้สนิทสนมกันมากกว่าลูกคนแรก

การย้ายถิ่นของสมาชิกในครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับลักษณะการอยู่ร่วมกันของครอบครัวในบ้านนาสนุกและบ้านนาสว่าง (ตารางที่ 3.3) พบว่าครัวเรือนแหว่งกลางที่ให้ข้อมูลในงานวิจัยชิ้นนี้ส่วนใหญ่มีเด็กที่เกิดจากพ่อแม่แยกทางกัน โดยอาศัยอยู่กับปู่ย่าตายายตั้งแต่แรกเกิด ปู่ย่าตายายเป็นผู้จัดหาอาหาร เสื้อผ้า พาไปส่งที่โรงเรียน ในหลายครัวเรือนเด็กเรียกปู่ย่าตายายว่าพ่อแม่ เด็กในครัวเรือนผู้ให้ข้อมูลมีเพียง 2 ครัวเรือนที่พ่อแม่ไม่ได้แยกทางกันแต่อยู่ในความดูแลของปู่ย่าตายายเนื่องจากพ่อและแม่ไปทำงานต่างประเทศ (เกาหลี ไต้หวัน) กรุงเทพฯ ระยองและชลบุรีและนำมาฝากไว้ที่บ้านเพราะต้องทำงานไม่มีเวลาเลี้ยงดู อีกทั้งค่าใช้จ่ายในการอยู่ที่บ้านเกิดถูกกว่าพื้นที่ที่ย้ายถิ่นไปทำงาน เด็กกลุ่มนี้จะมีการติดต่อกับพ่อแม่ผ่านโปรแกรมไลน์ และพ่อแม่จะส่งเงินมาให้ครอบครัวสม่ำเสมอ บางครอบครัวส่งน้อยลงในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19 เพราะโรงงานปิดทำให้ขาดเงินจากการทำงานล่วงเวลา แต่จากการสัมภาษณ์พบว่าครัวเรือนที่พ่อแม่ไม่ได้แยกทางกันสามารถส่งเงินกลับบ้านได้สม่ำเสมอกว่าเพราะถึงอย่างไรก็มีคนสองคนทำงาน จาก 2 ครัวเรือนที่พ่อแม่ย้ายถิ่นแต่ไม่ได้หย่าร้าง ไม่มีครัวเรือนใดที่พ่อแม่ถูกออกจากงานพร้อมๆ กัน ทั้งสามครัวเรือนให้สัมภาษณ์ว่าได้รับเงินที่ส่งมาน้อยลงในช่วงโควิดแต่ไม่ถึงกับไม่มีเลย เทียบกับครอบครัวแหว่งกลางที่พ่อแม่แยกทางกันและให้เด็กอยู่กับปู่ย่าตายายซึ่งในกลุ่มนี้มีปัญหา เช่น ครอบครัวเด็กไม่ได้พบกับแม่และครอบครัวไม่เคยได้รับเงินส่งกลับบ้านมาเป็นเวลา 5 ปีแล้ว หรือพ่อหรือแม่ของเด็กแต่งงานมีครอบครัวใหม่ทำให้มีภาระค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นจนไม่สามารถส่งเงินมาให้ครอบครัวเดิมของตนได้สม่ำเสมอ

น่าสังเกตว่าเด็กในครอบครัวแหว่งกลางของทั้งบ้านนาสนุกและบ้านสว่างมักเกิดจากพ่อแม่ที่มีปัญหาหย่าร้างทำให้ปู่ย่าตายายต้องรับหน้าที่ในการเลี้ยงดูหลานอย่างปฏิเสธไม่ได้ เช่น ครอบครัวหมายเลข 5 ของแม่สวย (อายุ 63 ปี) และพ่อเสก (อายุ 66 ปี) ทั้งสองคนยังแข็งแรงไม่มีโรคประจำตัว เป็นเกษตรกรในบ้านสว่างแต่มีภาระต้องดูแลหลานๆ ถึง 4 คน ได้แก่ หลานที่เกิดจากลูกสาวคนโตจำนวน 3 คน (นิก อายุ 17 ปี, ด.ญ. นุก อายุ 11 ปี, และ ด.ช. แน้ต อายุ 8 ปี) และหลานที่เกิดจากลูกชายคนเล็ก (ด.ญ.มิน อายุ 11 ปี) เด็กๆ อยู่กับพ่อเสกและแม่สวยมาตั้งแต่เกิด

แผนผัง 3.2: ครอบครัวของสวย

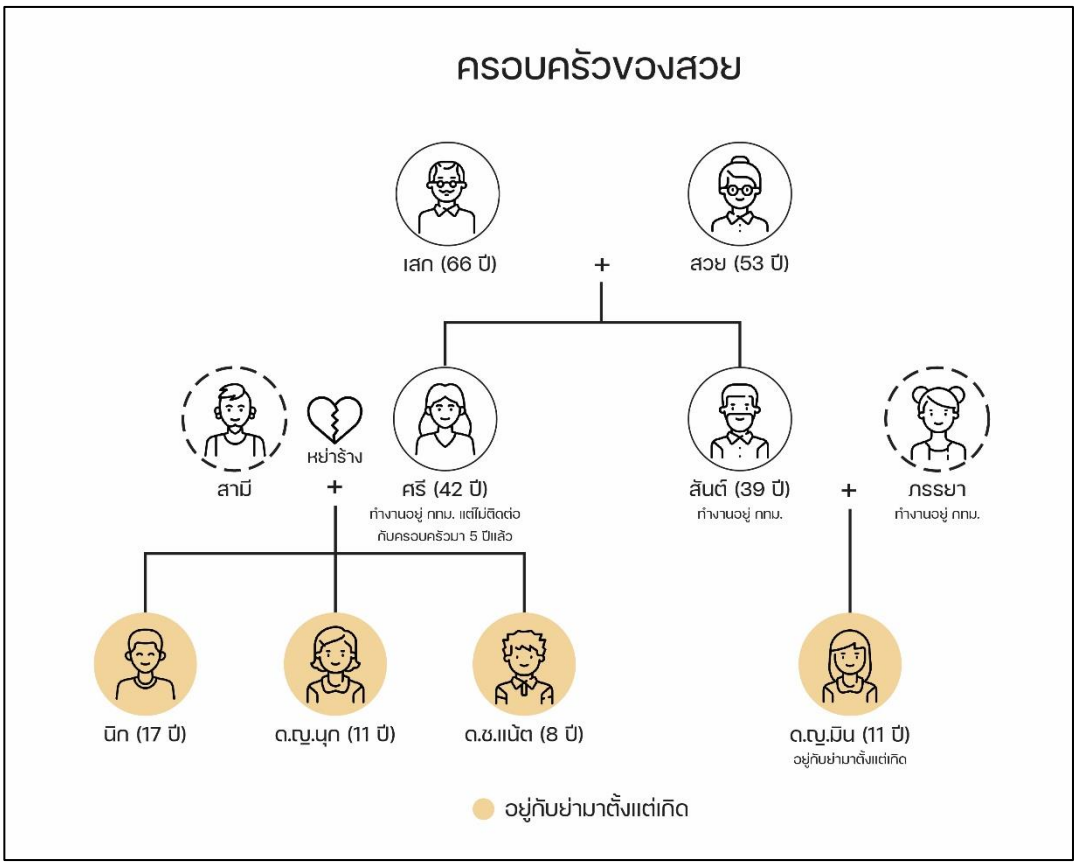

ส่วนตัวของแม่สวยนั้นเคยเป็นแม่ที่ต้องเลี้ยงดูลูกสองคนเพียงลำพังเพราะพ่อเสกไปทำงานที่เกาหลีช่วงปี 2529-2531 และไปไต้หวันปี 2532-2534 โดยมีรายได้ส่งกลับบ้านเฉลี่ยเดือนละ 15,000 บาทในช่วงนั้น แต่แม่สวยมองว่าการเลี้ยงลูกคนเดียวไม่ได้มีความลำบากมากเพราะมีญาติพี่น้องช่วยกันดูแล ทำการเกษตรก็พาลูกไปด้วยได้ แม่สวยส่งลูกสาวคนโตเรียนมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งในเมืองขอนแก่นแต่ลูกเรียนไม่จบจึงออกไปทำงานที่กรุงเทพฯ ส่วนลูกชายคนเล็กเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ลูกสาวคนโตของแม่สวยทำงานอยู่ในกรุงเทพฯ แต่ปัจจุบันขาดการติดต่อไปแล้วประมาณ 5 ปี คาดน่าจะเป็นเพราะหย่าร้างกับสามีคนเดิมและแต่งงานมีครอบครัวใหม่ ทำให้ขาดการติดต่อจากลูกทั้ง 3 คน ส่วนลูกชายคนเล็กทำงานอยู่กรุงเทพฯ กับภรรยาแต่ยังส่งค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดู ด.ญ. มิน มาให้อย่างสม่ำเสมอ แม่สวยกับพ่อเสกไม่ได้เห็นว่าการที่หลานๆ ไม่ได้อยู่กับพ่อแม่เป็นสิ่งที่มีปัญหา เพราะตนเองให้ความรักและดูแลหลานๆ เหมือนกับเลี้ยงลูกของตนเอง

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์นิก หลานชายคนโตของแม่สวยซึ่งเล่าว่าตั้งแต่เด็กจนโตอาศัยอยู่กับตาและยาย ยายจะเป็นคนดูแลในทุกๆ เรื่องในครอบครัว นิกกำลังจะขึ้นชั้น ม.6 โดยเรียนหนังสือในโรงเรียนใกล้บ้านมาตลอด ระดับประถมเรียนที่โรงเรียนบ้านหนองแสง ระดับมัธยมนิกเรียนต่อที่โรงเรียนประจำอำเภอ การเรียนออนไลน์ในช่วงโควิด-19 แพร่ระบาดทำให้แทบไม่ได้พบคุณครู บางวิชาไม่ได้เรียน ยิ่งวิชาแนะแนวนั้นไม่เคยมีการเรียนการสอนเลยแต่จะปล่อยให้เป็นชั่วโมงว่าง

เนื่องจากการเรียนต้องใช้อินเตอร์เน็ตและโทรศัพท์ และในครอบครัวของนิกก็มีน้องๆ ที่ต้องเรียนออนไลน์เหมือนกันอีก 3 คน ทำให้อุปกรณ์ไม่เพียงพอ เมื่อจบชั้นมัธยมแล้วนิกอยากไปทำงานที่ประเทศอเมริกาเพราะคิดน่าจะได้เงินเดือนเยอะว่าการทำงานแถวบ้าน

นิกคิดว่าตนเองมีปัญหาในการใช้ชีวิตในตอนนี้คือ ทะเลาะกับน้องๆ บ่อย เพราะน้องเริ่มจะโตแล้วทำให้ดื้อและไม่ยอมเชื่อฟัง ยายให้ช่วยดูแลบ้านและน้อง เวลามีปัญหาทั้งเรื่องการเรียนและการใช้ชีวิตต่างๆ ส่วนใหญ่จะคิดแก้ปัญหาด้วยตัวเอง มีปรึกษาเพื่อนบ้างบางครั้ง แต่จะไม่ได้เล่าให้ยายกับตาฟัง เพราะคิดว่าสามารถที่จะแก้ไขปัญหาเองได้ นอกจากนี้ นิกยังได้เล่าถึง ความยากลำบากในการผ่านช่วงวัยเด็กโดยไม่มีพ่อกับแม่ โดยเล่าว่าเวลาคุณครูหรือเพื่อนพูดหรือถามกันเรื่องพ่อกับแม่ก็ไม่รู้จะตอบคำถามเหล่านั้นอย่างไร ทำให้หลีกเลี่ยงที่จะพูดถึงเรื่องพ่อกับแม่ แต่จะพูดถึงและเรียกยายในฐานะแม่แทน นิกเห็นว่า“ครอบครัวจะต้องมีพ่อแม่ลูกอยู่ด้วยกัน ถ้าตอนเป็นเด็กมีพ่อแม่อยู่ด้วยก็น่าจะดีกว่า...”

ยังมีครัวเรือนอีกแบบที่เลี้ยงดูเด็กที่พ่อแม่แยกทางกันซึ่งมีสายสัมพันธ์เพียงเป็นญาติ โดยไม่ได้เป็นปู่ย่าตายายที่แท้จริงได้แก่ครัวเรือนหมายเลข 10 ของแม่กลิ่น (อายุ 50 ปี) สามีของแม่กลิ่นเสียชีวิตไปแล้ว แม่กลิ่นอาศัยอยู่กับแม่ซึ่งอายุ 70 ปี มีโรคประจำตัวเบาหวาน ความดัน และไตรั่วที่ต้องได้รับการดูแล และยังมีหลานๆ อีกจำนวน 4 คน ได้แก่ ด.ญ. บี (10 ขวบ) ซึ่งเป็นลูกของลูกชายคนที่สอง (มนตรี อายุ 31 ปี) ปัจจุบันทำงานอยู่ที่ประเทศอิสราเอลแต่หย่ากับภรรยาจึงนำลูกมาฝากให้ย่าเลี้ยงดูตั้งแต่เกิด และยังมีเด็กอีก 3 คนที่ต้องดูแล ได้แก่ ด.ช. หนึ่ง (7 ขวบ) ด.ช. สอง (9 ขวบ) และ ด.ช. สาม (11 ขวบ) เด็กชายทั้งสามเป็นลูกของน้าซึ่งเป็นน้องสาวของแม่ แม่กลิ่นรับมาเลี้ยงเพราะพ่อแม่ของเด็กหย่าร้างกัน พ่อของเด็กๆ ไปทำงานต่างประเทศไม่มีโอกาสได้เลี้ยงดูลูก ส่วนแม่ของเด็กไปมีครอบครัวใหม่ เด็กๆ จึงถูกส่งไปอาศัยกับญาติพี่น้องเปลี่ยนเวียนกันไปไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่งจนแม่กลิ่นรับมาดูแลเมื่อสามปีก่อน

แผนผัง 3.3: ครอบครัวของกลิ่น

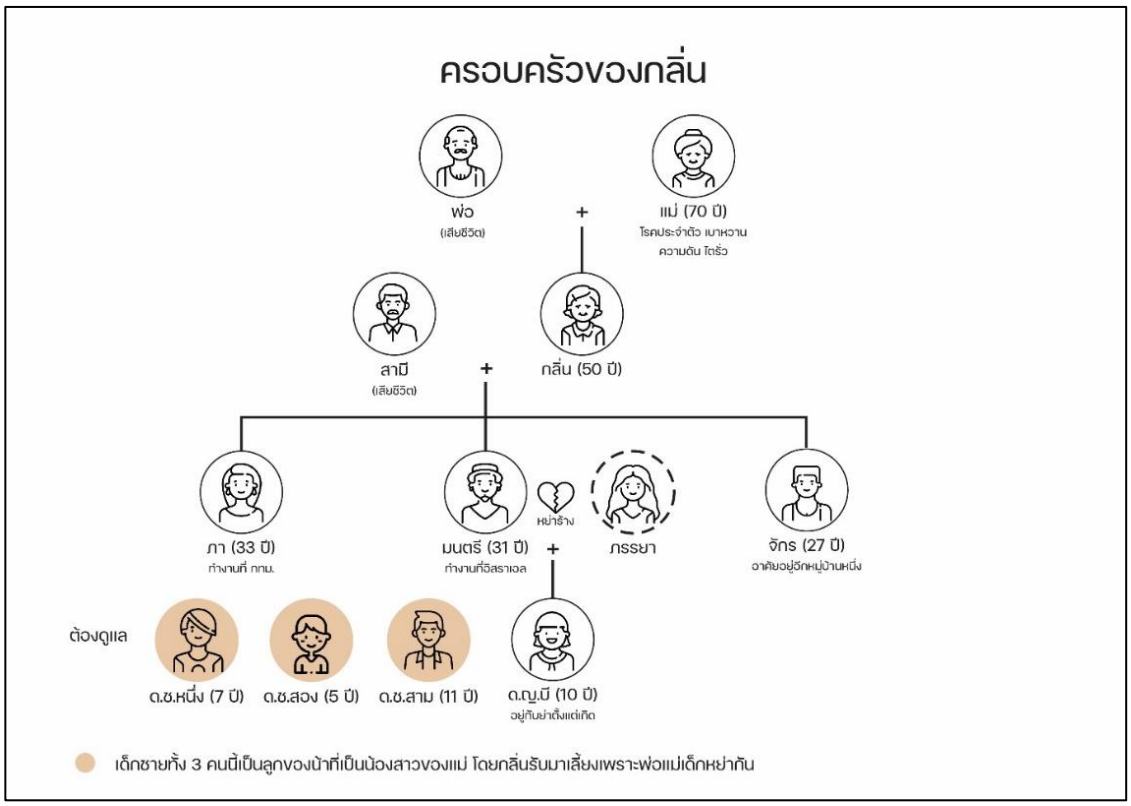

แม่กลิ่นมีร้านขายของเล็กๆ แต่ก็มีที่ดินในการทำการเกษตรด้วย อย่างไรก็ตามการหารายได้ของแม่กลิ่นไม่เพียงพอเพราะมีหลายชีวิตที่ต้องพึ่งพาแม่กลิ่น รายได้อีกทางจึงมาจากเงินส่งกลับบ้านของลูกสาวคนโตที่ส่งมาทุกเดือน เดือนละ 5,000 บาท แต่ในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19 ลูกสาวมีงานน้อยลงจึงส่งเงินกลับมาเพียง 2,000-3,000 บาทต่อเดือน ส่วนลูกชายคนที่สองที่อยู่อิสราเอลส่งเงินค่าเลี้ยงดู ด.ญ. บี ให้เดือนละ 5,000 บาท ในขณะที่พ่อของหลานอีก 3 คนที่แม่กลิ่นรับเลี้ยงดูส่งเงินมาช่วยเดือนละ 3,000 บาท ส่วนแม่ของเด็กส่งเงินมานานๆ ครั้ง

ครัวเรือนของแม่กลิ่นสะท้อนความซับซ้อนของครอบครัวไทยในแง่ที่ผู้ที่มีสายสัมพันธ์ค่อนข้างห่างกัน กล่าวคือ ไม่ได้เป็นปู่ย่าตายายโดยตรง แต่จำเป็นต้องรับภาระเลี้ยงดูเด็กๆ ที่ต้องการการดูแลเพราะครอบครัวต้นทางของเด็กๆ หย่าร้างกัน แม่กลิ่นดูแลหลานอย่างดีในเรื่องสุขภาพร่างกาย ความเป็นอยู่ และอาหารการกิน แต่อาจช่วยเหลือในเรื่องการเรียนของหลานๆ ได้ไม่มากนัก ในช่วงของการเรียนออนไลน์ในช่วงโควิด-19 แพร่ระบาด เด็กๆ จะต้องเรียนที่บ้านโดยการทำใบงานส่งครู เมื่อผู้วิจัยได้สนทนากับหลานๆ ของแม่กลิ่น ได้แก่ ด.ญ.บี และ ด.ช. สอง น้องๆ เล่าว่าบางวิชาก็เรียนทันเพื่อน บางวิชาก็ไม่รู้เรื่อง ส่วนสถานการณ์ครอบครัวนั้นจริง ๆแล้วที่โรงเรียนก็มีเพื่อนที่พ่อแม่ได้อยู่ด้วยและต้องอยู่กับปู่ย่าตายายเหมือนๆ กันหลายคน จึงไม่ได้คิดว่าครอบครัวของตนเองไม่เหมือนเพื่อน เพียงแต่จะรู้สึกเสียใจเวลาโรงเรียนจัดกิจกรรมวันพ่อ วันแม่ และคิดถึงพ่อกับแม่บ้างบางครั้งและไม่ได้อยากอยู่กับใครเป็นพิเศษแต่อยากอยู่ร่วมกันพร้อมหน้า

พร้อมตาเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์จริงๆ ถึงกระนั้น ทั้งสองคนยังไม่ได้รู้สึกว่าตนเองมีความเดือดร้อนหรือมีความทุกข์ใจกับชีวิตครอบครัวเพราะคิดว่าแม่กลิ่นดูแลเป็นอย่างดีอยู่แล้ว

ภาพที่ 3.4: แม่กลิ่นขายของที่หน้าบ้าน

3.4 สถานการณ์ความเปราะบางของครัวเรือน

จากสถานการณ์ความซับซ้อนของครอบครัวตามที่กล่าวมาข้างต้น การเป็นครอบครัวแหว่งกลางที่เด็กต้องอยู่กับผู้ปกครองที่ไม่ใช่พ่อแม่ และบางส่วนยังอยู่ในสถานการณ์ที่พ่อแม่แยกทางกันทำให้ผู้สูงอายุในครัวเรือนต้องทำหน้าที่เหมือนกับพ่อแม่บางครั้งอาจมีปัญหาไม่มากนัก หากผู้สูงอายุยังมีกำลังและสุขภาพร่างกายแข็งแรงรวมถึงมีฐานะทางเศรษฐกิจหรือได้รับเงินเลี้ยงดูที่เพียงพอต่อการดูแลเด็กๆ แต่ความเปราะบางของครัวเรือนจะเกิดขึ้นทันที เมื่อปู่ย่าตายายเริ่มมีช่องว่างระหว่างวัยกับเด็ก โดยเฉพาะกับเด็กที่เริ่มโตเข้าวัยมัธยมที่เริ่มจะมีชีวิตและความคิดของตนเอง และยิ่งปู่ย่าตายายต้องทำงานเลี้ยงปากท้อง หรือดำรงชีพด้วยเงินสวัสดิการ เช่น เบี้ยผู้สูงอายุ หรือเบี้ยคนพิการ ความเปราะบางก็จะยิ่งเพิ่มเป็นทวีคูณเพราะการได้รับสวัสดิการดังกล่าวไม่ได้ช่วยสนับสนุนครัวเรือนอย่างเพียงพอ

ตารางที่ 3.4: สถานการณ์เปราะบางของครัวเรือนในบ้านนาสนุกและบ้านสว่าง (บางครอบครัวมีหลายสถานการณ์ซ้อนทับกัน)

สถานการณ์เปราะบางของครัวเรือน (ในหนึ่งครัวเรือนสามารถมีความเปราะบางได้หลายชนิด)	บ้านนาสนุก	บ้านสว่าง
มีผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป แต่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้	5	6
มีผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป แต่ต้องได้รับการดูแล	2	1
มีคนพิการหรือทุพลภาพทางร่างกาย	1	1

สถานการณ์เปราะบางของครัวเรือน (ในหนึ่งครัวเรือนสามารถมีความเปราะบางได้หลายชนิด)	บ้านนาสนุก	บ้านสว่าง
สมาชิกในครอบครัวป่วยด้วยโรคเรื้อรัง เช่น ซึมเศร้า ติดยาเสพติด มะเร็ง	3	1
ความรุนแรงในครอบครัว	1	-

แม้ครัวเรือนที่ให้ข้อมูลกับงานวิจัยนี้ส่วนใหญ่ในบ้านนาสนุกและบ้านสว่างที่มีผู้สูงอายุที่ดูแลช่วยเหลือตนเองได้ดังตารางที่ 3.4 ข้างต้น แต่ก็มีบางครัวเรือนที่มีความเปราะบางซ้อนทับกันหลายเรื่องและยังหาทางแก้ปัญหาไม่ได้ ยกตัวอย่าง เช่น ครอบครัวหมายเลข 3 ของ ด.ญ.โหระพา (อายุ 10 ปี) ซึ่งอาศัยอยู่กับย่าจัน (อายุ 52 ปี) ซึ่งมีลูกชายสองคนคือพ่อของโหระพาปัจจุบันอายุ 29 ปี และน้าชายของโหระพา (อายุ 21 ปี) ทั้งพ่อและน้าชายเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 และประถมศึกษาปีที่ 6 โดยไม่ได้เรียนต่อเพราะขณะนั้นปู่เสียชีวิต ย่าของโหระพาจึงให้ลูกชายสองคนทำงานช่วยครอบครัว ทั้งสองคนทำงานในโรงงานถังแก๊สในกรุงเทพฯ ส่วนย่าของโหระพาไปทำงานที่โรงงานในจังหวัดชลบุรีจนถึงปี 2564 จึงกลับมาเป็นเกษตรกรที่บ้านเพราะพ่อของโหระพาหย่ากับแม่ และน้าชายประสบอุบัติเหตุจากการทำงานทำให้มีปัญหากระดูกสันหลังแตกต้องกลับมาพักอาศัยที่บ้าน และยายจันเป็นผู้ต้องคอยดูแลลูกชายคนเล็กกับ ด.ญ.โหระพาไปพร้อมกันทั้งหาอาหารและดูแลชีวิตความเป็นอยู่ส่วนอื่นๆ

ภาพที่ 3.5: บ้านของโหระพากับย่าจัน (ซ้าย)
ภาพที่ 3.6: ห้องน้ำที่อยู่นอกตัวบ้าน (ขวา)

พ่อกับแม่มี ด.ญ.โหระพาตั้งแต่อายุเพียง 19 ปี แต่งงานได้ไม่นานนักก็เลิกกัน ก่อนหน้านี้ ด.ญ.โหระพา จึงถูกส่งไปอยู่กับแม่และยายซึ่งย้ายไปทำงานที่จังหวัดชลบุรี เมื่อย่าตัดสินใจกลับมาอยู่บ้านในปี 2564 จึงรับ ด.ญ. โหระพากลับมาอยู่ด้วยกันเพราะแม่ไม่มีเวลาดูแล ส่วนพ่อแต่งงานมีครอบครัวใหม่ ภรรยาใหม่ของพ่อมีลูกติดที่กำลังเรียนในระดับมัธยมมีค่าใช้จ่ายสูง พ่อจึงไม่ค่อยส่งเงินมาให้ย่า ทำได้แต่เพียงโทรศัพท์ไปขอเป็นครั้งคราวซึ่งตั้งแต่ครอบครัวกลับมาอยู่ที่บ้านนาสนุก

พ่อของ ด.ญ.โหระพาส่งเงินกลับมาบ้านเพียงสองครั้ง ครั้งแรกหนึ่งหมื่นบาท และครั้งที่สอง 1,500 บาท ย่าของ ด.ญ.โหระพาไม่ได้มีที่ดินทำกินของตนเองแต่ปลูกบ้านอยู่ในที่ดินของญาติและประกอบอาชีพรับจ้างรายวัน ตั้งแต่ที่มีการระบาดโควิด-19 งานรับจ้างในหมู่บ้านก็น้อยลง หมู่บ้านที่เคยมีคนมาเที่ยว มาดูสวนดอกไม้และสวนเกษตรก็ซบเซา สินค้าเกษตรโดยเฉพาะผลิตภัณฑ์ดอกไม้สด เช่น พวงมาลัยที่เคยส่งตามตลาดก็ขายไม่ค่อยดีทำให้ย่าขาดรายได้ ครอบครัวนี้จึงอยู่ได้ด้วยเงินเยียวยาจากทางบริษัทของน้าชายที่ส่งมาให้ทุกๆ เดือนซึ่งเงินตรงนี้ก็เป็นรายได้หลักของครอบครัว ส่วนอาหารต่างๆ โดยเฉพาะข้าวสารได้รับแบ่งปันมาจากญาติที่คอยดูแลช่วยเหลือ เมื่อถามถึงย่าจันถึงสวัสดิการส่วนอื่นๆ จากรัฐ ย่าจันเล่าว่าตนเข้าร่วมโครงการคนละครึ่งแต่การจะใช้ก็ค่อนข้างลำบากที่จะต้องเดินทางไปหมู่บ้านอื่น ไปร้านค้าที่ใช้ได้ซึ่งไม่คุ้มกับค่าน้ำมันทำให้บางครั้งก็ปล่อยสิทธิ์นั้นไป

<u>แผนผัง 3.4:</u> ครอบครัวของโหระพา

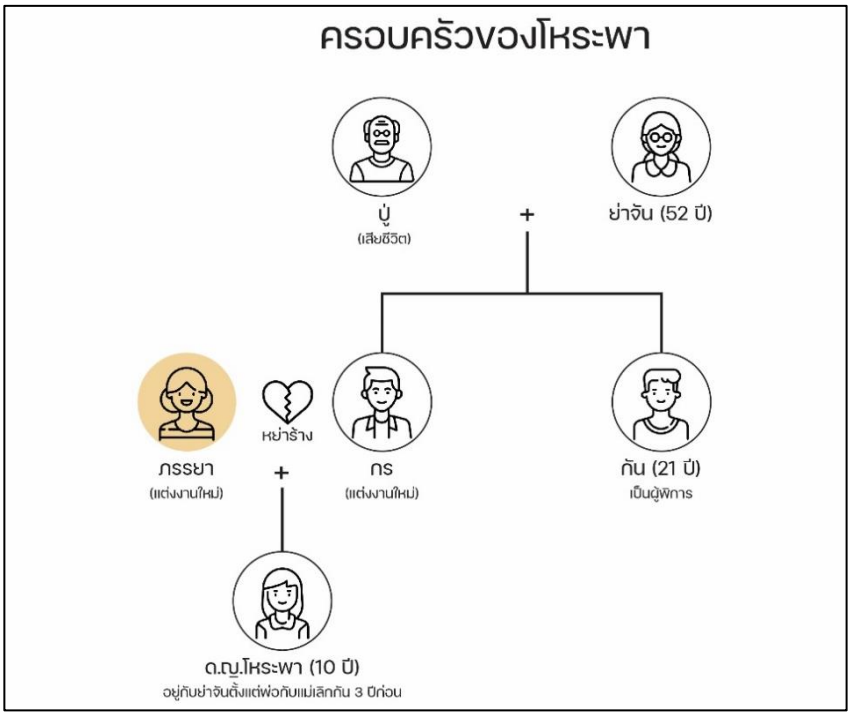

ส่วน ด.ญ.โหระพา ซึ่งเพิ่งจะย้ายมาอยู่ที่บ้านนาสนุกได้ไม่นานเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่าเรียนออนไลน์ไม่ค่อยเข้าใจนัก ผลการเรียนออกมาไม่ดี และอยากไปโรงเรียนเพราะไม่มีเพื่อน มีเพื่อนบ้านที่มาเล่นด้วยกันบ้างสองคน แต่ถ้าเพื่อนไม่มาก็จะเล่นโทรศัพท์อยู่คนเดียว เมื่อสอบถามว่าเวลาที่น้องได้คุยโทรศัพท์กับพ่อนั้นสามารถช่วยให้หายคิดถึงได้หรือไม่ น้องก็บอกว่าหายคิดถึงแต่ก็ยังไม่หายทั้งหมดเพราะไม่ได้อยู่ด้วยกัน

อีกสองครัวเรือนที่มีความเปราะบางซ้ำซ้อนกว่าครัวเรือนอื่นๆ ได้แก่ ครอบครัวหมายเลข 2 ของสมใจ (อายุ 43 ปี) เรียนจบชั้น ป.6 ส่วนสามี (อายุ 51 ปี) เรียนจบชั้น ป.2 ทั้งสองเป็น

เกษตรกร สมใจป่วยเป็นมะเร็งเต้านมและเพิ่งจะได้รับการรักษาจนอาการดีขึ้น สามีของสมใจป่วยเป็นโรคซึมเศร้า ติดเหล้า และไม่รับรู้ช่วยเหลือสถานการณ์ในครอบครัว สมใจต้องไปรับยาที่โรงพยาบาลเดือนละครั้ง สมใจจึงต้องทำหน้าที่หัวหน้าครอบครัวดูแลแม่ของตนเอง (อายุ 77 ปี) ซึ่งมีโรคประจำตัวเป็นความดันสูงต้องพาไปหาหมอที่คลินิก ทุก 3 เดือน และดูแลหลานคือ ด.ช.บอล ซึ่งสมใจเลี้ยงมาตั้งแต่เกิดจนปัจจุบันอายุ 7 ขวบแล้วและเรียกสมใจว่าแม่ ด.ช.บอลเป็นลูกของลูกชายคนโตอายุ 28 ปี ที่หย่ากับภรรยา ปัจจุบันลูกชายทำงานโรงงานอยู่ประเทศญี่ปุ่น โดยเพิ่งจะออกเดินทางเมื่อเดือนสิงหาคม 2562 เมื่อเกิดการระบาดของโควิด-19 ก็ยังไม่ได้กลับบ้าน ยังคงทำงานที่ญี่ปุ่นต่อ และวางแผนไว้ว่าเมื่อหมดสัญญาในปี 2565 จะเดินทางไปเกาหลีเพื่อหางานต่อไป รายได้หลักของครัวเรือนจึงมาจากเงินส่งกลับบ้านของลูกชายที่อยู่ญี่ปุ่นเดือนละ 15,000 บาท แต่เมื่อมีงานน้อยลงในช่วงโควิด-19 ก็ส่งเงินน้อยลงเหลือเดือนละ 2,000-3,000 บาท

<u>แผนผัง 3.5:</u> ครอบครัวของสมใจ

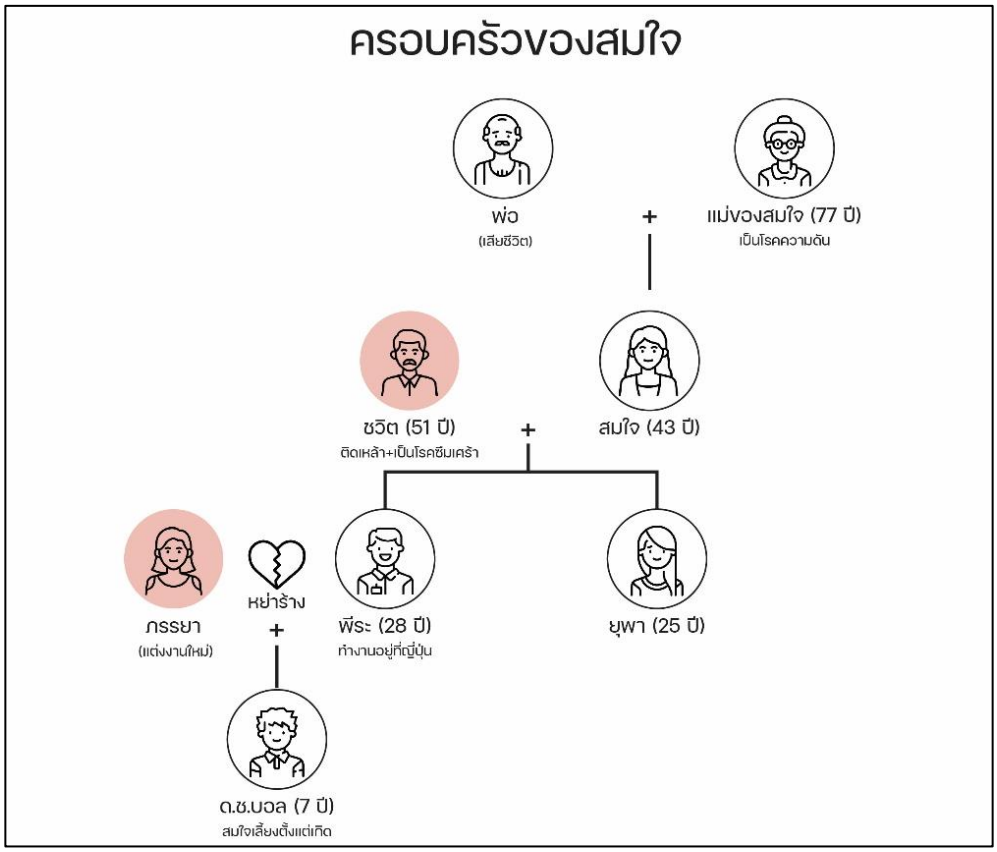

เนื่องจากครอบครัวมีสมใจเป็นกำลังหลักในการดูแลทุกคน และมีลูกชายคนโตช่วยเหลือทางการเงิน จึงมีการติดต่อกันแทบทุกวันผ่านช่องทางไลน์ โดยลูกชายจะขอสนทนากับ ด.ช.บอลทุกวัน ส่วนแม่ของน้องบอลไปแต่งงานมีครอบครัวใหม่แล้ว สมใจอายุยังไม่มาก จึงสามารถดูแล ด.ช.บอลแทนพ่อและแม่ได้ แต่กระนั้น การที่ ด.ช.บอลไม่ได้ไปโรงเรียนในช่วงโควิด-19 ทำให้ ด.ช.บอล

ติดเล่นโทรศัพท์ สมใจมองว่าครัวเรือนของตนเองที่ผู้หญิงจะต้องเป็นผู้นำเพราะสามีไม่สามารถพึ่งพาได้พบเห็นได้ทั่วไปในหมู่บ้าน การทำงานหนักของสมใจในฐานะเสาหลักของครอบครัวเพื่อสร้างคุณภาพชีวิตให้กับ ด.ช.บอลซึ่งเป็นหลานด้วย ด.ช.บอล ถูกส่งไปเรียนที่โรงเรียนอนุบาลหนองวัวซอ ซึ่งมีระยะทางที่ไกลจากบ้านพอสมควรโดยสมใจเป็นคนไปรับไปส่งเอง ที่ส่งไปโรงเรียนดังกล่าวเพราะสมใจมองว่า ด.ช.เก่งเคยเรียนโรงเรียนใกล้บ้านแล้วคุณครูไม่เอาใจใส่ให้แต่เด็กเล่นไม่เหมือนกับโรงเรียนปัจจุบันที่มีการเรียนการสอนที่เข้มข้นกว่า

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ ด.ช.บอล ในเรื่องชีวิตประจำวัน ด.ช. บอลชอบเล่นเกมส์ในโทรศัพท์อยากเป็นเด็กผู้หญิงและไม่ชอบเล่นกับเพื่อนผู้ชายเพราะเพื่อนผู้ชายชอบเล่นแรง ส่วนใหญ่จะมีแต่เพื่อนผู้หญิง ด.ช.บอลมองว่าผู้หญิงเก่งกว่าผู้ชาย เมื่อสอบถามถึงความรู้สึกที่ไม่ได้อยู่กับพ่อเป็นเวลา 3 ปี น้องตอบว่ารู้สึกธรรมดา คิดถึงบ้าง แต่สนิทกับย่ามากกว่า ไม่ค่อยได้คุยกับพ่อเพราะว่าช่วงเวลาที่พ่อโทรมาก็เรียนอยู่ หรือไม่โทรมาหลังจากที่หลับแล้ว ด.ช.บอล ยังเล่าต่อว่าเมื่อโตขึ้นอยากไปประเทศอังกฤษ มีแฟนเป็นคนต่างชาติ เมื่อถามว่าได้ความคิดนี้มาอย่างไร ด.ช.บอลตอบว่าย่าบอกให้มีแฟนฝรั่งถึงจะรวย

อีกครอบครัวที่มีความเปราะบางไม่ต่างกันคือครอบครัวหมายเลข 1 ของอาภรณ์ (อายุ 54 ปี) จบการศึกษาป.4 อาชีพรับจ้างทั่วไปและมีที่นาเล็กๆ 2 ไร่พอปลูกข้าวเลี้ยงครอบครัวได้ รายได้ต่อวันเพียง 300 บาท สามีเสียชีวิตไปนานแล้วจึงมีสามีใหม่ (อายุ 60 ปี) ซึ่งในปัจจุบันเป็นผู้พิการทางสายตา อาภรณ์ต้องดูแลสามี ลูกชายคนโตคือภากร (อายุ 37 ปี) ซึ่งเพิ่งกลับจากอิสราเอลเมื่อปี 2561 มีอาการป่วยเป็นโรคซึมเศร้าและติดยาเสพติดซึ่งหย่ากับภรรยาไปแล้ว กับ ด.ช.ภูเขา อายุ 6 ปี กำลังเรียนชั้นอนุบาล 3 ลูกชายของภากรที่อาภรณ์เลี้ยงมาตั้งแต่เกิดเหมือนกับลูกของตนเองเพราะแม่ของ ด.ช.ภูเขาย้ายไปอยู่ที่อื่นและไม่กลับมาอีกเลย ภากรปลูกกระท่อมเป็นที่อยู่อาศัยเสพยาโดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับใคร

แผนผัง 3.6: ครอบครัวของอาภรณ์

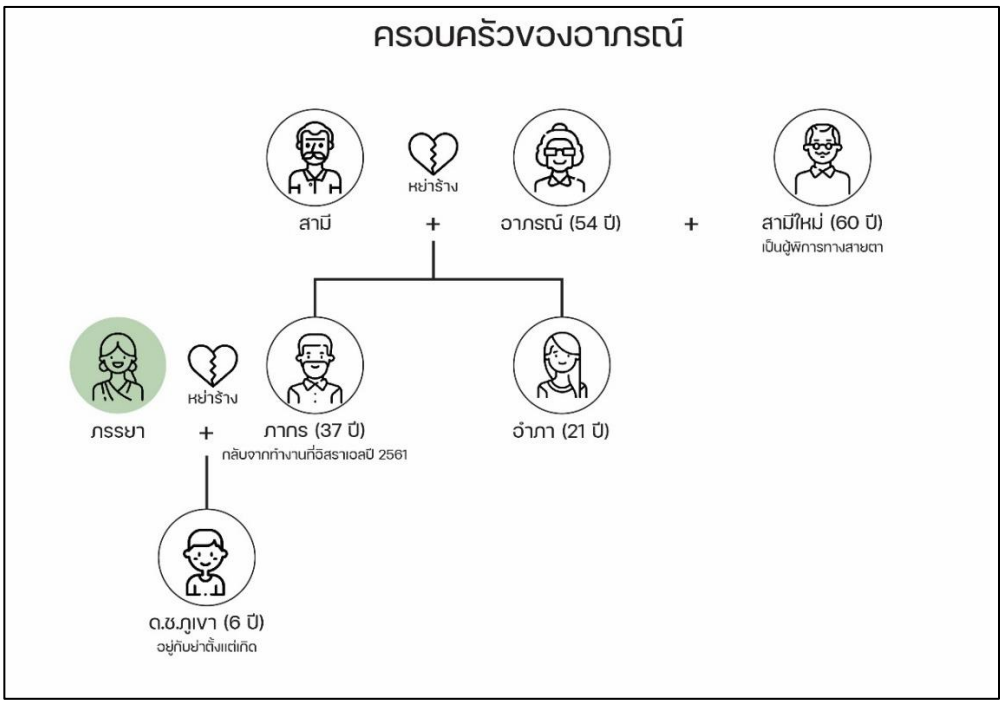

อาภรณ์เล่าว่า ภากรไปทำงานที่อิสราเอลตั้งแต่ปี 2556-2561 โดยไม่กลับบ้านเลย ก่อนจะไปอาภรณ์นำที่นาไปจำนองเป็นค่าใช้จ่ายให้ไปทำงานที่อิสราเอล แต่เมื่อภากรไปแล้วไม่มีการส่งเงินให้ครอบครัว มีเพียงที่ส่งมาเดือนละ 13,000 บาท เพื่อใช้หนี้ ช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19 ทุกคนในครอบครัวกลายเป็นผู้ป่วยทำให้ขาดรายได้ต้องให้ญาติในหมู่บ้านคอยส่งอาหารให้

อาภรณ์เล่าว่าจริงๆ แล้วตนไม่มีเวลามากนักเพราะต้องออกไปรับจ้างหารายได้ หาเช้ากินค่ำ ในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19 หลานไปอยู่ที่ศูนย์เด็กเล็กไม่ได้ อาภรณ์ฝากให้สามีซึ่งพิการทางสายตาเป็นผู้ดูแลหลานในตอนกลางวันทำให้บางครั้งก็บกพร่องในเรื่องอาหารการกิน ครัวเรือนของนางอาภรณ์จึงถือว่าค่อนข้างจะลำบากเพราะดำรงชีพด้วยการหารายได้ของนางอาภรณ์คนเดียวกับเงินผู้สูงอายุของสามีนำมาเป็นค่าใช้จ่ายในบ้าน เช่น ค่าน้ำค่าไฟฟ้า ส่วนอาหารก็อาศัยผักที่ปลูกไว้รอบๆ บ้าน หรือถ้าขาดเหลือจริงๆ ก็จำเป็นต้องพึ่งพาเพื่อนบ้านที่เป็นญาติ

ส่วนครอบครัวสุดท้าย ได้แก่ ครอบครัวหมายเลข 11 ของพ่อเสือซึ่งสถานการณ์ไม่แตกต่างจากครัวเรือนเปราะบางอื่นๆ นัก พ่อเสืออายุ 62 ปี มีอาชีพรับจ้าง มีภรรยาอายุ 54 ปี พ่อเสือป่วยเป็นโรคประจำตัว ได้แก่ โรคความดัน โรคลำไส้ และเส้นเลือดโป่งพอง ต้องไปพบแพทย์บ่อยๆ เช่น เดือนที่แล้วต้องไปหาหมอถึง 3 รอบเพื่อตรวจภายในร่างกาย ต้องเหมารถไปหาหมอครั้งละ 500 บาท ขณะที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์พ่อเสือนั้นอาการเริ่มดีขึ้นก็เริ่มเปลี่ยนเป็น 3 เดือนจึงไปรับยา นอกจากนี้พ่อเสือยังมีอาการนิ้วล็อคทำให้ไม่สามารถทำงานรับจ้างได้มากนัก มีเพียงเงินเดือน

ประจำในฐานะ อสม.หมู่บ้านเดือนละหนึ่งพันบาท ภรรยาของพ่อเสือจึงเป็นผู้หารายได้เข้ามาใช้จ่ายในครอบครัวเพียงลำพัง ออกไปรับจ้างทั่วไป พ่อเสือมีลูกสองคนที่ทำงานอยู่ต่างถิ่นคือลูกชายคนโตทำงานอยู่จังหวัดอุตรดิตถ์ และลูกสาวคนสุดท้องทำงานอยู่กรุงเทพฯ ลูกทั้งสองคนหย่าร้างจากครอบครัวเดิมไปมีครอบครัวใหม่และนำลูกสาวมาฝากพ่อเสือและภรรยาที่มีสถานะเป็นปู่ย่าตายายให้ช่วยดูแล ปัจจุบันหลานสาวทั้งสองอายุ 10 ขวบและ 11 ขวบ กำลังเรียนโรงเรียนประถมในตำบล ลูกสาวของพ่อเสือจะส่งเงินให้ทุกเดือน เดือนละ 1,000 - 2,000 บาท ทางด้านลูกชายจะนานๆ ครั้งส่งเงินมาเพราะอาชีพที่ลูกชายทำให้จะต้องกู้ยืมเพื่อมาทำการเกษตรทำให้มีหนี้สินเยอะ

แผนผัง 3.7: ครอบครัวของพ่อเสือ

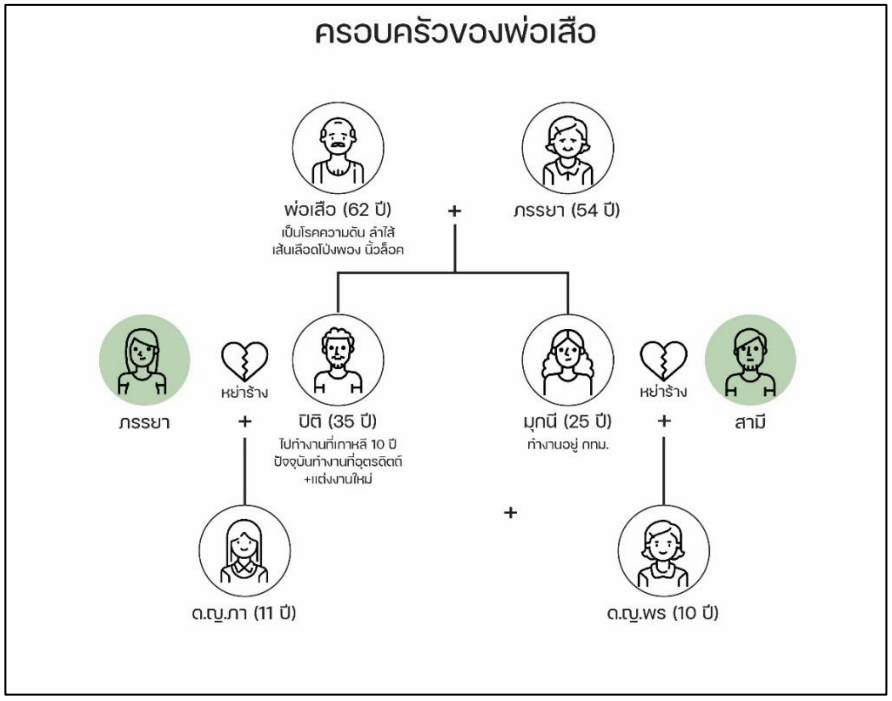

เหตุผลของการที่ลูกทั้งสองไปทำงานที่ต่างถิ่น เพราะทางครอบครับไม่มีที่ทำกิน ที่ในบริเวณบ้านก็ไม่เพียงพอที่จะสามารถทำกินจนเลี้ยงครอบครัวได้ จึงเป็นเหตุให้ต้องไปทำงานที่ต่างถิ่นเพราะการไปทำงานที่ต่างถิ่นเป็นในรูปแบบของเงินเดือนมีรายได้มั่นคง แต่การรับจ้างอยู่ที่บ้านมีรายได้ไม่แน่นอนเพราะขึ้นอยู่กับช่วงเวลาและฤดูกาล เช่น ช่วงปีใหม่ระยะเวลา 3 เดือน จะเป็นการปลูกดอกไม้เมืองหนาว ช่วงนั้นจะมีงานไปให้ไปรับจ้างเยอะแต่พอหลังจากจบช่วงเวลาดังกล่าวก็จะไม่ค่อยมีงาน ต้องรอให้ถึงช่วงปลูกดอกไม้เมืองหนาวในอีกปีหน้าถึงจะมีงาน ทำให้ลูกทั้งสองจึงตัดสินใจไปทำงานที่ต่างถิ่น การส่งเงินกลับบ้านก็จะเป็นนานๆ ครั้งส่งกลับมาเพราะลูกทั้งสองก็มีครอบครัวที่ต้องรับผิดชอบ และการส่งเงินมาก็เพียงเพื่อให้ลูกที่อยู่กับปู่ย่าตายาย พอได้ซื้อของใช้ที่จำเป็น อย่างไรก็ตามในช่วงของการแพร่ระบาดของโควิด-19 ลูกสาวต้องกักตัวทำให้ไม่มีเงิน หลังจากผ่านช่วงโควิดสถานการณ์ก็เริ่มดีขึ้น ก็เริ่มกลับมาส่งเงินให้กับพ่อแม่แล้ว และนอกจากเงินที่

ส่งมาก็จะเป็นซื้อของใช้เสื้อผ้า รองเท้า ของเล่นมาให้ลูก ในสวนของลูกชายนั้นก็ได้มีการส่งของในลักษณะของอาหารกลับมาให้ทางบ้าน เป็นเห็ด หน่อไม้ ส่งทางไปรษณีย์อยู่เรื่อยๆ ไม่ขาด

ภาพที่ 3.7: หลานของพ่อเสือกำลังทำการบ้าน (ซ้าย)
ภาพที่ 3.8: หลังบ้านของพ่อเสือ (ขวา)

พ่อเสือเล่าถึงพ่อแม่ของหลานว่า หลานของลูกชายคนแรกนั้นปู่ย่าเลี้ยงมาตั้งแต่เกิดโดยส่งเรียนที่ศูนย์เด็กเล็กในหมู่บ้าน ลูกชายคนโตซึ่งเป็นพ่อของหลานไปทำงานที่เกาหลีตั้งแต่หลานอายุเพียงขวบเดียว เมื่อไปเป็นระยะเวลานานจนหมดสัญญากลายเป็นแรงงานผิดกฎหมายไปเรื่อยๆ จึงตกลงแยกทางกันกับภรรยา พอกลับมาก็แต่งงานใหม่ไปอยู่ จ.อุตรดิตถ์ ส่วนหลานอีกคนก็เลี้ยงมาตั้งแต่เกิดและส่งเรียนที่ศูนย์เด็กเล็กเช่นกันแต่เมื่อพ่อแม่หลานมีปัญหากันจึงพาลูกไปอยู่ที่กรุงเทพฯ เมื่อเลิกกันก็นำลูกมาฝากไว้ตามเดิมซึ่งตอนนั้นหลานเข้าชั้น ป.1 ที่โรงเรียนในตำบล

พ่อเสือมองว่าตนเองและภรรยาสามารถดูแลและให้ความอบอุ่นกับหลานได้ พ่อแม่ของหลานก็ติดต่อมาผ่านช่องทางไลน์สอบถามถึงเรื่องกิจวัตรประจำวัน หลานทั้งสองคนก็ไม่ใช่เด็กดื้อว่านอนสอนง่าย เป็นเด็กร่าเริงมีความสุข ไม่เหงาเพราะตายายก็สามารถให้ความอบอุ่นหลานทั้งสองได้ดีอยู่ และตายายก็พยายามเป็นทั้งพ่อและแม่ให้กับหลานทั้งสอง เวลามีปัญหาอะไรก็ให้คำปรึกษากัน ส่วนเรื่องของความรู้สึกเด็กทั้งสองตายายจะดูแลและไม่ทะเลาะกันให้หลานเห็น ไม่มีการใช้ความรุนแรงในครอบครัว อย่างไรก็ตาม สิ่งที่กังวลที่สุดของครอบครัวคือความสามารถในการดูแลหลานทั้งสองเพราะตนเองในฐานะผู้ปกครองสภาพร่างกายก็ไม่แข็งแรงเหมือนเดิมแล้ว และยังกลัวว่าเมื่อหลานโตขึ้นเป็นวัยรุ่นจะไม่เชื่อฟัง

ผู้วิจัยมีโอกาสสนทนากับหลานสาวของพ่อเสือทั้งสองคนพบว่าทั้งสองเป็นดีร่าเริงกล้าพูดกล้าสนทนา ทั้งสองดีใจเวลาพ่อแม่กลับมาเยี่ยม อยากให้อยู่ด้วยนานๆ แต่ถ้าให้ไปอยู่ด้วย หลานคนหนึ่งตอบว่าไม่ไป ส่วนอีกคนที่อายุน้อยกว่าตอบว่าอยากไปอยู่กับพ่อแต่ก็อยากให้ตายายอยู่ด้วย

ก็คืออยากให้อยู่ครบกันทุกคนทั้งตายายและพ่อแม่ เด็กทั้งสองเรียนได้คะแนนดี แต่ในช่วงโรงเรียนปิดเพราะโควิด-19 ก็ชอบเล่นโทรศัพท์ เล่น tiktok จนมีผู้ติดตาม 600 กว่าคนแล้ว

ครัวเรือนเปราะบางที่ยกตัวอย่างข้างต้นทั้งหมดเป็นครัวเรือนที่มีหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้สูงอายุ สตรี มีปัญหาการหย่าร้าง เด็กไม่ได้อยู่กับพ่อแม่หรือบางครอบครัวอยู่กับคนที่ไม่ได้เป็นแม้แต่ปู่ย่าตายายแต่เป็นญาติห่างๆ แต่เมื่อสนทนากับครัวเรือนเหล่านี้ถึงความต้องการการสนับสนุนจากภาครัฐ พวกเขาตอบว่า เขาได้รับสวัสดิการ เช่น เบี้ยผู้สูงอายุ เบี้ยคนพิการ เงินเด็กแรกเกิด ครบถ้วนดีอยู่แล้ว แต่ปัญหาของหมู่บ้านเป็นเรื่องของการไม่มีอาชีพอื่นนอกจากภาคเกษตรกรรม ทำให้ต้องไปทำงานต่างประเทศ และไม่มีงานที่จะส่งเสริมรายได้ให้กับผู้เปราะบางทางร่างกายรวมถึงผู้พิการมีแต่อาชีพเกษตรกรรมและรับจ้างในภาคเกษตร สิ่งที่ต้องการน่าจะเป็นทำอย่างไรที่จะให้มีทางเลือกอาชีพเพิ่มขึ้น มีรายได้ที่มากกว่าเดิม ในช่วงก่อนโควิด-19 ชุมชนทั้งบ้านสว่างและบ้านนาสนุกได้เข้าร่วมโครงการหมู่บ้านท่องเที่ยวนวัตวิถีที่ทำให้หมู่บ้านเริ่มเป็นที่รู้จัก แต่เมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19 การท่องเที่ยวหยุดชะงักลง ชาวบ้านขายผลผลิตได้ยากลำบาก ทำให้เกิดปัญหาขาดรายได้ ดังนั้น สวัสดิการที่ชาวบ้านคิดว่าสำคัญจึงเป็นเรื่องการมีรายได้ที่มั่นคง การทำให้บุตรหลานเข้าถึงการศึกษาที่ดี และการเข้าถึงระบบสุขภาพถ้วนหน้า

3.5 สถานการณ์เกี่ยวกับการดูแลในชุมชน

3.5.1 การดูแลกันในหมู่บ้าน

บ้านนาสนุกและบ้านสว่างคล้ายกับหมู่บ้านในพื้นที่เกษตรกรรมทั่วไปที่ชาวบ้านรู้จักกันใกล้ชิดและบางส่วนเป็นญาติกัน อย่างไรก็ตามการที่คนในชุมชนย้ายไปทำงานต่างถิ่นมาถึง 3 รุ่น ตลอดระยะเวลา 40 ปีที่ผ่านมาทำให้การใช้ชีวิตในชุมชนมีความเปลี่ยนแปลงไป ปฏิสัมพันธ์ของครอบครัวที่มีต่อชุมชนและสังคมมีแนวโน้มลดลง มีลักษณะต่างคนต่างอยู่มากขึ้น สมาชิกในสังคมอาจร่วมมือกันเท่าที่ควร คงเหลือแต่กลุ่มและกองทุนที่ภาครัฐสนับสนุนเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เช่น กองทุนหมู่บ้าน กองทุนแก้ไขปัญหาความยากจน (กข.คจ.) กองทุนฌาปนกิจสงเคราะห์ กองทุนสวัสดิการชุมชน เป็นต้น ส่วนการรวมกลุ่มด้านอาชีพ เช่น กลุ่มแม่บ้าน แม้จะยังคงอยู่ แต่ก็เป็นการรวมกลุ่มของผู้หญิงกลุ่มเล็กๆ ในหมู่บ้าน ผู้ที่เข้าร่วมโครงการจะเป็นกลุ่มอสม. กลุ่มแม่บ้านที่มีความคุ้นเคยกับกิจกรรมเหล่านี้อยู่แล้ว ชาวบ้านที่ไม่ได้เข้าร่วมกิจด้วยเนื่องจาก ระยะเวลาว่างไม่ตรงกัน รายได้จากอาชีพเหล่านั้นต้องมีเงินที่ลงทุนจำนวนมาก จึงยังไม่ตอบสนองความต้องการของชาวบ้านเท่าที่ควร

อีกหนึ่งกลุ่มคือคณะกรรมการหมู่บ้าน และ อสม. ดูแลงานต่างๆ ในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชนที่มีความเข้มแข็ง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มและกองทุนอีกมากมาย ที่เกิดขึ้นในวาระต่างๆ เช่น กลุ่มวิสาหกิจชุมชนทอผ้าฝ้าย กองทุนขยะฌาปนกิจ กองทุนสวัสดิการ กองกลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์ กลุ่มโฮมสเตย์ ที่บางกลุ่มอาจไม่มีการดำเนินการแล้ว โดยเฉพาะในช่วงการแพร่ระบาด

ของโควิด-19 ที่หมู่บ้านไม่ได้มีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมเยือนและชาวบ้านเริ่มหาทางไปทำงานต่างประเทศอีกครั้งเมื่อโควิด-19 เริ่มคลี่คลาย

อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์กับคนในหมู่บ้านสว่างและบ้านนาสนุก และจากการสังเกตระหว่างการเก็บข้อมูล ชาวบ้านเล่าว่าในชุมชนมีการสอดส่อง ช่วยกันในชุมชน ดูแลเด็กคนสูงอายุกันอยู่ แต่ทำได้แค่เป็นหูเป็นตาให้กับปู่ย่าตายายมากกว่าที่จะเป็นฝ่ายเข้าไปช่วยแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เพราะแต่ละครัวเรือนก็มีความเป็นเอกเทศมากขึ้น ในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19 ที่ลูกหลานต้องเรียนออนไลน์ ก็มีการรวมตัวกันมาเรียนที่บ้านที่มีเครื่องคอมพิวเตอร์ การดูแลกันภายในหมู่บ้านมักช่วยกันในกลุ่มญาติของตนเอง หากครัวเรือนไหนไม่มีอาหารรับประทานก็แบ่งปันกันได้ อสม. มีการสำรวจความเปราะบางของครัวเรือนและมีข้อมูลในเรื่องเด็ก คนสูงอายุและคนพิการ แต่การช่วยเหลือที่ทำกันเองในชุมชนทำได้แค่เพียงการดูแลกันตามอัตถภาพ มีปัญหาจำนวนหนึ่งที่คนในชุมชนจัดการเองไม่ได้ เช่น ปัญหายาเสพติดที่แพร่ระบาดอย่างหนักแต่ผู้เสพยังไม่ได้ก่อความรุนแรง และทำได้เพียงช่วยกันสอดส่องป้องกันลูกหลานของตนเองไม่ให้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติดเท่านั้น เพราะถึงจะร้องเรียนหน่วยราชการในพื้นที่ ถึงจะมีการตรวจจับ แต่เมื่อปล่อยตัวออกมาก็กลับไปติดยาเสพติดใหม่อยู่ดี ผู้ที่เสพยาเสพติดในชุมชนส่วนใหญ่เป็นชายวัยทำงาน และส่วนใหญ่จะรวมกลุ่มกันในพื้นที่นา หรือป่าที่ไกลออกไปจากบริเวณพื้นที่ชุมชน ส่วนปัญหาในครอบครัวที่เกิดขึ้นจากผลของยาเสพติด หากเกิดความรุนแรงในครอบครัว ผู้ใหญ่บ้านและกรรมการชุมชนจะประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาช่วยจัดการ แต่การจัดการในชุมชนบางครั้งเป็นเรื่องละเอียดอ่อนของความสัมพันธ์ในครอบครัว เพราะเมื่อมีปัญหาเรื่องยาเสพติดเกิดขึ้น คนในครอบครัวนั้นๆ มักจะไม่กล้าที่จะแสดงตัว หรือขอความช่วยเหลือใดๆ เนื่องจากความอับอายของพฤติกรรมของลูกหลาน

เมื่อสอบถามถึงกลุ่มกองทุนสวัสดิการต่างๆ ของชุมชน แม่ตาซึ่งเป็นผู้จัดการกองทุนสวัสดิการชุมชนที่บ้านสว่างให้ข้อมูลว่าสมาชิกกองทุนกว่าครึ่งเป็นผู้สูงอายุเพราะคนรุ่นใหม่ย้ายไปทำงานที่จังหวัดอื่น หรือไปทำงานต่างประเทศ ในช่วงที่โควิด-19 แพร่ระบาดอย่างหนัก สมาชิกกองทุนเสียชีวิตและเข้าโรงพยาบาลพร้อมๆ กัน 35 คนจนเงินสะสมร่อยหรอเพราะต้องจ่ายสมทบ กองทุนในลักษณะนี้มีการอุดหนุนโดยรัฐผ่านกระทรวงความมั่นคงของมนุษย์และสังคมตามจำนวนสมาชิก แม่ตาต้องไประดมคนเข้ามาเป็นสมาชิกเพื่อที่จะได้รับเงินอุดหนุนมากที่สุดเพื่อให้กองทุนยังอยู่ได้

น่าสังเกตว่าแนวคิดของกองทุนสวัสดิการในลักษณะนี้เกิดขึ้นจากฐานคิดว่าคนในพื้นที่ชนบทเข้าถึงสถาบันทางการเงินได้ยากลำบาก จึงมีการก่อตั้งกลุ่มกองทุนโดยใช้ทุนทางสังคมเป็นพื้นฐานในการระดมทุนเพื่อสวัสดิการของคนในชุมชน แต่เมื่อสอบถามคนในชุมชนถึงการเข้าถึงแหล่งทุนต่างๆ พบว่า ชาวบ้านเป็นสมาชิกเกือบทุกกองทุนที่มีเท่าที่พวกเขาเห็นว่าจะเป็นประโยชน์

กับครอบครัว และครัวเรือนบางส่วนยังซื้อประกันชีวิตจากบริษัทเอกชนที่มีตัวแทนขายอยู่ในหมู่บ้านด้วย

3.5.2 การดูแลโดยองค์กรภาครัฐส่วนท้องถิ่น

องค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่เป็นหน่วยงานส่วนท้องถิ่นที่ใกล้ชิดกับชาวบ้านมากที่สุด และมีหน้าที่จัดสวัสดิการต่างๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับเด็กและผู้สูงอายุ อย่างไรก็ตาม แม้สถานการณ์ความเปราะบางของครัวเรือนจะเกิดจากการย้ายถิ่น การไม่ได้อยู่ด้วยกันของครอบครัว และความเปราะบางเรื่องสุขภาพ องค์การบริหารส่วนตำบลทำได้เพียงจัดสวัสดิการที่คลอบคลุมเรื่องเบี้ยยังชีพคนสูงอายุ คนพิการและเงินอุดหนุนเด็กแรกเกิดถึง 6 ปี รวมถึงดูแลศูนย์เด็กเล็กในพื้นที่ ในส่วนสวัสดิการอื่นๆ นอกจากนี้อาจจะพ้นอำนาจหน้าที่และความสามารถในการจัดการได้

จากการสัมภาษณ์กองสวัสดิการในองค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่ของบ้านนาสนุก พบว่า โครงการต่างๆ ที่รัฐมีในปัจจุบัน เช่น การอบรมเกี่ยวกับการเกษตร การรวมตัวพัฒนาชุมชน จะค่อนข้างสร้างความร่วมมือได้ยากเพราะพวกเขาต้องทำงานหาเงิน แต่หากเป็นโครงการที่มีการแจกของให้ชาวบ้านจึงจะมาร่วม กองสวัสดิการชุมชนกล่าวถึงการให้ความช่วยเหลือกับชาวบ้านกลุ่มเปราะบางว่าทาง อบต. ไม่ได้มีงบประมาณ โดยปกติการขอความช่วยเหลือชาวบ้านจะติดต่อศูนย์ดำรงธรรม และไปสู่พัฒนามนุษย์และสังคมจังหวัดอุดรธานี หลังจากนั้นเรื่องจึงกลับมาที่องค์การบริหารส่วนตำบลที่จะทำหน้าที่สำรวจและลงภาคสนามให้ หรือตัวองค์การบริหารส่วนตำบลเองก็จะต้องสำรวจคนไร้ที่พึ่ง คนยากไร้ เอดส์ พิการ ทำเรื่องไปขอพัฒนามนุษย์และสังคมจังหวัดเพื่อของบประมาณช่วยเหลือซึ่งในแต่ละปีก็มีจำนวนจำกัด น่าสังเกตว่ากองสวัสดิการอยู่กับพื้นที่และใกล้ชิดประชาชนในท้องถิ่นแต่อำนาจในการให้ความช่วยเหลือประชาชนและงบประมาณกลับรวมศูนย์อยู่ที่ระดับจังหวัด

ส่วนปัญหายาเสพติดในชุมชน กองสวัสดิการขององค์การบริหารส่วนตำบลจะดำเนินการตามการเรียกร้องของชาวบ้าน แต่โดยมาก เรื่องจะมาจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ กองสวัสดิการฯ จะรู้ทีหลัง เช่น กรณีของตายาย หรือพ่อแม่ ของกลุ่มวัยรุ่นที่มีพฤติกรรมติดยาเสพติด ให้ผู้ใหญ่บ้านเข้ามาช่วยเหลือ หรือให้ไปแจ้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตำรวจ จิตแพทย์ หรือส่วนราชการที่เกี่ยวข้องให้พาไปบำบัด พาตัวออกไปจากที่บ้าน หากมีการขายหรือกระทำผิดกฎหมายจนถูกจับกุม กองสวัสดิการฯ จะทำหน้าที่ติดตามเมื่ออดีตผู้ต้องขังกลับสู่ชุมชน แต่เท่าที่ผ่านมาผู้ต้องขังคนเดิมก็จะทำผิดซ้ำอย่างเดิม และครอบครัวก็ไม่อยากจะร้องเรียนเพราะอับอายเนื่องจากในชุมชนคนรู้จักกันหมด

สวัสดิการอีกอย่างที่มีการจัดหาในระดับชุมชน โดยองค์การบริหารส่วนตำบล คือ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กที่รับดูแลเด็กอายุ 3-5 ปี โดยไม่ได้เก็บค่าใช้จ่าย จากการสัมภาษณ์ครูประจำศูนย์เด็กเล็กพบว่าเด็กๆ ประมาณครึ่งหนึ่งในศูนย์เด็กเล็กที่มีปู่ย่าตายายเป็นผู้ปกครองโดยพ่อกับแม่ไปทำงานถิ่นอื่น ครูสังเกตว่าผู้ปกครองส่วนให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี และจริงๆ แล้วในบาง

สถานการณ์ การอยู่กับปู่ย่าตายายที่อาจจะดีกว่าพ่อแม่จริงๆ เพราะพ่อแม่ของเด็กจำนวนมากเป็นพ่อแม่วัยใสและยังต้องทำงานหาเลี้ยงครอบครัวหรือไปมีครอบครัวใหม่ไม่ค่อยมีเวลาดูแลลูกๆ ส่วนปู่ย่าตายายเป็นเกษตรกรที่สามารถพาลูกหลานไปทำนาทำไร่ด้วยกันได้ ในช่วงโควิด-19 ที่ศูนย์เด็กเล็กปิด ครูก็ไปเยี่ยมตามบ้านและเมื่อพบเด็กบางบ้านที่อาจไม่มีอาหารกลางวัน ครูก็นำไปส่งให้

อย่างไรก็ตาม ครูสังเกตว่าเด็กที่อยู่ในครอบครัวแหว่งกลางค่อนข้างมีพัฒนาการช้ากว่าครอบครัวที่มีพ่อและแม่อยู่ด้วยกันครบ เพราะจากประสบการณ์ที่เคยได้ดูแลเด็กมา อาจจะด้วยช่องว่างระหว่างวัย เด็กที่อยู่กับพ่อและแม่ที่เป็นครอบครัวสมบูรณ์จะช่างพูด เพราะผู้ปกครองจะมีการทำกิจกรรมร่วมกับเด็กอยู่ตลอดเวลา เช่น เล่านิทาน พาไปเที่ยว แต่ในส่วนของครอบครัวที่เด็กอยู่กับผู้สูงอายุนั้น ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ก็จะประกอบอาชีพเกษตรกรทำให้หลังจากที่กลับจากการทำสวนทำไร่แล้ว เกิดความเหนื่อยล้าและไม่สามารถสอนการบ้านเด็กหรือให้เวลากับเด็กได้อย่างเพียงพอ ซึ่งในปัจจุบันเมื่อผู้สูงอายุไม่มีเวลาให้กับเด็กก็จะให้เด็กเล่นโทรศัพท์ ซึ่งการปล่อยให้เด็กอยู่โทรศัพท์มากเกินไปและไม่ได้มีการให้ความแนะนำกับเด็กในการเสพสื่อประเภทต่างๆ อย่างดีพออาจจะทำให้เด็กเกิดภาวะเสี่ยงทางอารณ์ เด็กจะเกิดความรุนแรง เมื่อไม่ได้ดั่งใจจะกรีดและร้อง สามารถสังเกตได้อย่างชัดเจนเมื่อเด็กมาโรงเรียนว่าเด็กคนไหนมีภาวะเสี่ยงทางอารมณ์ โดยเด็กกลุ่มนี้เมื่อถูกขัดใจบางครั้งอาจใช้ความรุนแรงกับเพื่อน

ส่วนครูในโรงเรียนประถมในตำบลหนองอ้อที่ตั้งของบ้านสว่างให้ข้อมูลคล้ายกันว่าเด็กจำนวนหนึ่งอยู่อาศัยกับผู้ปกครองที่ไม่ใช่พ่อแม่ แต่เนื่องจากเด็กๆ ยังคงอยู่วัยประถม เด็กเองยังไม่มีปัญหาเท่าที่ควร เด็กที่มีปัญหามากจะอยู่ในช่วงมัธยมที่เริ่มจะเข้าวัยรุ่นแล้ว ดังนั้นในระดับประถมครูยังสอนเรื่องทั่วไป สอนให้ใช้ชีวิต ทักษะในชีวิต การอยู่ร่วมกับผู้อื่น ซึ่งการเข้ามาปรึกษาปัญหาหรือเส้นทางในอนาคตของตัวเอง ค่อนข้างน้อย จากสามสิบคนอาจจะมีนักเรียนมาปรึกษาปัญหาครอบครัว 1-2 คนเท่านั้น ครูจึงมักจะทำงานกับ ผู้ปกครองที่เข้ามาหามากกว่าเด็กๆ เนื่องจากปู่ย่าตายายมีความห่วงใยและมักจะฝากฝังให้คุณครูดูแลอย่างดี ให้สั่งสอนให้เด็กเป็นคนดี เป็นเด็กดี และเชื่อฟังคุณครู บอกครูว่าดื้อก็ตีได้เลย สอนได้เลยเต็มที่ ในทัศนะของครู ความไว้ใจของผู้ปกครองต่อคุณครูในการดูแลลูกหลานของพวกเขาเป็นเรื่องสำคัญ

ส่วนในช่วงสถานการณ์โควิด-19 รูปแบบการเรียนการสอนของโรงเรียนเป็นรูปแบบ on hand เนื่องจากอยู่ในพื้นที่ค่อนข้างชนบท นักเรียนทุกคนไม่สามารถเข้าถึงอินเตอร์เน็ตได้ทุกคน อีกทั้งความพร้อมของพ่อแม่ ผู้ปกครองในการดูแลเด็กกับการเรียนที่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ตายาย การทำงานของเด็กในวัยที่ยังต้องพึ่งพาผู้ปกครอง ป.1 - ป.3 ยังคงได้รับการเรียนรู้ที่ไม่เต็มที่ พบว่าการบ้านที่ง่ายมากบางครั้งตายายก็ทำมาให้เพราะกลัวหลานไม่มีงานส่งคุณครู ซึ่งบางครั้งเนื้อหาของการเรียนการสอนต้องยอมรับตามที่นักเรียนส่งงานมา เพราะคุณครูที่โรงเรียนไม่สามารถเข้าถึงนักเรียนได้ทุกคน

นอกจากการให้เอกสารการเรียนกลับไปทำแบบฝึกหัดที่บ้าน ยังมีการเยี่ยมบ้านเด็กๆ ทุกสัปดาห์โดยจะเน้นไปที่เด็กๆ ที่น่าจะพบปัญหาในการเรียนและในการใช้ชีวิตประจำวัน ซึ่งทางโรงเรียนได้รับการสนับสนุนทุนการศึกษาบางส่วน เช่น ทุนการศึกษาของเด็กยากจน ทุนการศึกษาจากวัด ทุกคนการศึกษาอบต. และจากแหล่งอื่นๆ ที่จะสามารถเข้ามาจุนเจือนักเรียน และแบ่งเบาภาระผู้ปกครองได้บ้างเล็กน้อย

3.6 สรุป

รายงานการวิจัยบทนี้สะท้อนให้สถานการณ์ครอบครัวและความเปราะบางของครัวเรือนจำนวนหนึ่งในบ้านนาสนุกและบ้านสว่าง รวมถึงความพยายามที่จะดูแลกันในระดับหมู่บ้านและการดูแลโดยองค์กรภาครัฐส่วนท้องถิ่น ข้อมูลภาคสนามสะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในพื้นที่เกษตรกรรมที่เริ่มจะมีความสัมพันธ์แบบบปัจเจกเพิ่มมากขึ้น แม้จะยังคงความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติและร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ กันอยู่บ้าง และความเป็นชุมชนในพื้นที่เกษตรกรรมมีจุดแข็งตรงที่เมื่อเกิดวิกฤติ คนในชุมชนสามารถช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้ตามอัตถภาพ แต่ก็ยังต้องการการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐในปัญหาที่ชุมชนจัดการเองไม่ได้ทั้งหมด เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาทุพลภาพ และสวัสดิการผู้สูงอายุ นอกจากนี้ สถานการณ์เด็กในครอบครัวเปราะบางในหมู่บ้านสว่างและบ้านนาสนุกยังสะท้อนให้เห็นปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ที่ทุกครัวเรือนที่พอมีศักยภาพจะส่งลูกหลานไปเรียนในโรงเรียนที่มีชื่อเสียงกว่า ใหญ่กว่า พร้อมกว่าโรงเรียนในชุมชนของตนเองแม้จะต้องมีภาระรับส่งและมีค่าใช้จ่ายมากกว่าเดิม ชุมชนจึงยังต้องการโครงสร้างพื้นฐานที่ทำให้เด็ก ผู้สูงอายุ ผู้พิการ ผู้เปราะบางสามารถอยู่อาศัยได้และมีอาชีพที่พอจะมีรายได้ทำให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นนอกเหนือจากสวัสดิการที่เป็นตัวเงินที่รัฐจัดสรรให้อยู่แล้ว

บทที่ 4

ครอบครัวไทยจังหวัดลำปาง: พลวัตและความเปราะบางของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวและครอบครัวแหว่งกลางในชนบท

4.1 ความนำ

เนื้อหาในบทนี้นำเสนอสถานการณ์ของครอบครัว ความเปราะบาง และการดูแลกลุ่มเปราะบางในบริบทของสังคมชนบท โดยเลือกศึกษาจากชุมชนบ้านหัวทุ่ง (ชื่อสมมติ) ตำบลใหม่พัฒนา อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง นักวิจัยเก็บข้อมูลจากครอบครัวเปราะบางที่เป็นกรณีศึกษาจำนวน 13 ครอบครัว (ตารางที่ 4.1) การคัดเลือกครอบครัวทั้ง 13 ครอบครัว เป็นการหารือร่วมกันระหว่างนักวิจัย ผู้ใหญ่บ้าน และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ในการเก็บข้อมูลจากครอบครัวทั้ง 13 ครอบครัวเป็นการเก็บข้อมูลเชิงสำรวจ (เช่น รายได้ หนี้สิน การถือครองที่ดิน สวัสดิการที่ได้รับ เป็นต้น) ด้วยแบบสอบถาม และเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ (เช่น ประสบการณ์การย้ายถิ่นของสมาชิกครอบครัว สถานการณ์เปราะบางที่เผชิญ การดูแลเด็ก การดูแลผู้สูงอายุ ความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับผู้ดูแล ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกครอบครัวที่ย้ายถิ่นและสมาชิกที่ไม่ได้ย้ายถิ่น เป็นต้น) ผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึก นอกจากนี้ ยังรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้าน อสม. ครูของโรงเรียนประถมศึกษา ครูประจำศูนย์พัฒนาเด็กเล็กขององค์การบริหารส่วนตำบลใหม่พัฒนา (อบต. ใหม่พัฒนา) ผู้บริหารและนักพัฒนาชุมชนของอบต. ใหม่พัฒนา

ตารางที่ 4.1: ข้อมูลครอบครัวและผู้ให้สัมภาษณ์

ครอบครัวที่	จำนวนสมาชิกที่อยู่ร่วมกัน	ผู้ให้สัมภาษณ์และความสัมพันธ์	อายุ (ปี)	อาชีพ
1	5	1.1 พรนภา 1.2 แสงเดือน (แม่ 1.1) 1.3 พรชิตา (ลูกสาว 1.1)	33 63 15	ไม่ได้ประกอบอาชีพ ไม่ได้ประกอบอาชีพ นักเรียน
2	6	2.1 วิภา 2.2 อำภา (แม่ 2.1)	46 65	เกษตรกรรม ขายข้าวซอย
3	5	3.1 คำมา	60	เกษตรกรรม
4	4	4.1 บุญยืน 4.2 วิทยา (ลูกชาย 4.1)	68 44	ไม่ได้ประกอบอาชีพ รับจ้างทั่วไป
5	4	5.1 จิตรา 5.2 สมพงษ์ (สามี 4.1)	50 50	ไม่ได้ประกอบอาชีพ รับจ้างทั่วไป
6	5	6.1 สมพร 6.2 สมาพร (ลูกสาว 6.1)	58 36	รับจ้างทั่วไป ไม่ได้ประกอบอาชีพ/ป่วย

ครอบครัวที่	จำนวนสมาชิกที่อยู่ร่วมกัน	ผู้ให้สัมภาษณ์และความสัมพันธ์	อายุ (ปี)	อาชีพ
7	4	7.1 พรพรรณ 7.2 ทองคำ (สามี 7.1)	34 46	รับจ้างทั่วไป รับจ้างทั่วไป
8	5	8.1 ดวงกมล 8.2 กมลวรรณ (ลูกสาว 8.1)	59 38	ไม่ได้ประกอบอาชีพ ค้าขาย
9	6	9.1 กรกนก	59	รับจ้างทั่วไป
10	6	10.1 นุชนารถ 10.2 ญาณี (แม่ 10.1)	32 58	เสมียน รับจ้างทั่วไป
11	5	11.1 รุ่งนภา 11.2 รุ่งทิวา (ลูกสาว 11.1)	38 15	เกษตรกรรม นักเรียน
12	2	12.1 ชลลดา	62	ทำนา
13	3	13.1 วราภรณ์	65	ไม่ได้ประกอบอาชีพ

เนื้อหาในบทนี้นำเสนอถึงบริบทของชุมชนบ้านหัวทุ่ง ซึ่งการเกษตรยังเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักของคนในชุมชน แต่กิจกรรมนอกภาคการเกษตรได้กลายเป็นที่มาของรายได้ของครัวเรือนมากกว่าภาคเกษตร เนื้อหาในส่วนนี้นำเสนอถึงบริบทของการเคลื่อนย้ายออกไปทำงานต่างถิ่นของคนในชุมชน เนื้อหาส่วนถัดไปนำเสนอสถานการณ์ของครอบครัวซึ่งเป็นกรณีศึกษาลักษณะการอยู่ร่วมกันของครอบครัว หลังจากนั้นนำเสนอสถานการณ์ความเปราะบางของครอบครัวครอบคลุมประเด็นความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัว และการที่ครอบครัวประกอบด้วยสมาชิกที่มีลักษณะเปราะบางด้านต่างๆ ได้แก่ การพึ่งพิงการดูแลจากผู้สูงวัย การมีสมาชิกผู้มีปัญหาสุขภาพ ผู้พิการ เป็นต้น เนื้อหาในส่วนสุดท้ายนำเสนอสถานการณ์การดูแลใน 4 ลักษณะได้แก่ การดูแลของครอบครัวและเครือญาติ การดูแลของชุมชน การดูแลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และการดูแลของหน่วยงานรัฐ

4.2 พื้นที่ศึกษา: บ้านหัวทุ่ง

บ้านหัวทุ่ง ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลใหม่พัฒนา อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง บ้านหัวทุ่งตั้งอยู่ห่างจากตัว อำเภอเกาะคาประมาณ 18 กิโลเมตร และห่างจากตัวเมืองลำปางประมาณ 40 กิโลเมตร โดยมีทางหลวงชนบท 4007 ลำปางเชื่อมการเดินทางระหว่างชุมชนไปยังตัวอำเภอเกาะคา รายงานการสำรวจสำมะโนประชากรของอบต. ใหม่พัฒนาระบุว่าบ้านหัวทุ่งมีครัวเรือนจำนวน 205 ครัวเรือน ประชากร 695 คน (องค์การบริหารส่วนตำบลใหม่พัฒนา, 2565) อย่างไรก็ตาม จำนวนผู้ที่อยู่อาศัยที่แท้จริงนั้นน้อยกว่ารายงานการสำรวจสำมะโนประชากรของภาครัฐ ผู้ใหญ่บ้านประเมินว่ามีบ้านราว 140 หลังคาเรือนเท่านั้นที่มีคนอาศัยอยู่จริง ในขณะที่บ้านบางส่วนถูกปิดไว้เนื่องจากสมาชิก

ย้ายไปทำงานต่างถิ่น หรือเป็นบ้านที่ลูกหลานได้ย้ายไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่อื่นและไม่ได้กลับมาอาศัยในชุมชนหลังการเสียชีวิตของพ่อแม่

บ้านเรือนของชาวบ้านส่วนใหญ่ตั้งเรียงรายอยู่ระหว่างทุ่งราบขนาดใหญ่ซึ่งเป็นพื้นที่ทำนาของชาวบ้าน และลำน้ำแม่ยาว ด้านหลังของชุมชนเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติแม่ยาว (ภาพ 4.1) ชาวบ้านมองว่าชุมชนชนของตนเองเป็นชุมชนเกษตรกรรม โดยมีพื้นที่การเกษตร 1,482 ไร่ (ประมาณร้อยละ 80 ของพื้นที่ทั้งหมดของชุมชน) พืชเศรษฐกิจที่สำคัญของชุมชนได้แก่ ข้าว โดยในปีการผลิต 2564 มีพื้นที่ปลูกข้าวนาปีทั้งสิ้น 1,023 ไร่ (ประมาณร้อยละ 69 ของพื้นที่การเกษตรทั้งหมด) ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ 200 ไร่ ยางพารา 110 ไร่ ไม้ผล (ลำไย) 115 ไร่ และผัก 14 ไร่ (องค์การบริหารส่วนตำบลใหม่พัฒนา, 2565) ทั้งนี้ชาวบ้านครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยสมบูรณ์ในส่วนของพื้นที่นาเท่านั้น ในขณะที่ส่วนใหญ่ของพื้นที่ไร่และสวนเป็นพื้นที่ ส.ป.ก. 4-01 ซึ่งไม่สามารถซื้อขายได้

ภาพที่ 4.1: ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของชุมชนหัวทุ่ง

ที่มา: Google

แม้ว่าชาวบ้านหัวทุ่งมองว่าชุมชนของตนเองเป็นชุมชนเกษตรกรรม การเกษตรไม่ได้เป็นแหล่งที่มาของรายได้ที่สำคัญที่สุดของครัวเรือน รายได้นอกภาคการเกษตร เช่น การรับจ้าง ค้าขาย เงินส่งกลับจากสมาชิกที่ทำงานต่างถิ่นเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของครัวเรือนส่วนใหญ่ โดยชุมชนหัวทุ่งเป็นชุมชนที่มีลักษณะร่วมกับชุมชนชนบทของลำปาง คือ เป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ของการอพยพไปทำงานที่ต่างประเทศมายาวนาน ข้อมูลจากผู้นำชุมชนและชาวบ้านระบุว่าราวร้อยละ 50

ของหลังคาเรือนทั้งหมดนั้นมีสมาชิกที่เคยทำงานหรือกำลังทำงานอยู่ต่างประเทศ โดยในช่วงก่อนวิกฤติการณ์ความขัดแย้งในอ่าวเปอร์เซีย และกรณีการโจรกรรมเครื่องเพชรของราชวงศ์ซาอุดิอาระเบียนั้น ชายหนุ่มวัยทำงานจากบ้านหัวทุ่งนิยมไปทำงานในแถบตะวันออกกลาง อาทิ ลิเบีย ซาอุดิอาระเบีย การ์ต้า บาร์เรนห์ ฯลฯ ในระยะเวลาต่อมาประเทศที่ชาวบ้านหัวทุ่งเดินทางไปทำงานได้แก่ อิสราเอล ไต้หวัน สิงคโปร์ และเกาหลีใต้ ซึ่งมีทั้งแรงงานชายและแรงงานหญิงเดินทางไปทำงานในประเทศเหล่านี้

แม้ครัวเรือนจำนวนมากเคยมีสมาชิกเดินทางไปทำงานต่างประเทศ แต่ครัวเรือนที่ประสบความสำเร็จในการสะสมความมั่งคั่งมีไม่มากนัก ในยุคบุกเบิกของการเดินทางไปทำงานต่างประเทศ โดยเฉพาะในตะวันออกกลาง เป็นการเดินทางผ่านนายหน้าซึ่งมีค่าใช้จ่ายหลักแสน ชาวบ้านบางส่วนถูกหลอกจากบริษัทนายหน้าจัดหางานให้ชำระเงินค่าใช้จ่าย แต่ไม่สามารถเดินทางไปทำงานได้ ส่วนผู้ที่เดินทางไปทำงานต้องถูกหักรายได้เพื่อชำระค่านายหน้า รายได้ที่เหลือมักถูกส่งกลับมาสำหรับการชำระนี้สินของครอบครัวที่มีอยู่ก่อนการเดินทาง การศึกษาของบุตรหลาน การใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน และการปลูกบ้าน ทั้งนี้มีแรงงานส่วนน้อยเท่านั้นที่สามารถส่งเงินกลับมาเพื่อสะสมที่นา หรือลงทุนเพิ่มเติม ครัวเรือนกลุ่มนี้มักเป็นครัวเรือนที่พอมีฐานะก่อนการเดินทางไปทำงานต่างประเทศ

ในปัจจุบัน จำนวนแรงงานจากบ้านหัวทุ่งที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศลดน้อยลงมีแรงงานจากบ้านหัวทุ่งราว 20 คนเท่านั้นที่กำลังทำงานอยู่ต่างประเทศ ประเทศที่เป็นที่นิยมสำหรับแรงงานได้แก่ ไต้หวัน และเกาหลีใต้ แรงงานที่ทำงานที่ไต้หวันเป็นการเดินทางไปทำงานอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ส่วนแรงงานที่เดินทางไปทำงานที่เกาหลีใต้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่เดินทางเข้าไปยังเกาหลีใต้ด้วยวีซ่านักท่องเที่ยวและทำงานโดยไม่ได้รับอนุญาต ในปัจจุบันนี้ ผู้คนในวัยแรงงานจากบ้านหัวทุ่งมักย้ายออกไปทำงานต่างถิ่น โดยเฉพาะในพื้นที่นิคมอุตสาหกรรมในภาคตะวันออกและภาคกลาง คนวัยทำงานบางส่วนทำงานในพื้นที่นิคมอุตสาหกรรมลำพูน หรือในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีโอกาสในการจ้างงานสูงกว่าในพื้นที่จังหวัดลำปาง ส่วนคนวัยหนุ่มสาวที่ยังพักอาศัยอยู่ในชุมชนนั้นนิยมเดินทางไปทำงานในโรงงานเซรามิก ทั้งในพื้นที่อำเภอเกาะคา และอำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง

4.3 สถานการณ์ครอบครัว

ขนาดของครอบครัวในหมู่บ้านหัวทุ่งมีแนวโน้มลดลง ข้อมูลจากผู้ใหญ่บ้านและอสม.ระบุว่าครอบครัวขยายที่ประกอบด้วยสมาชิกในครอบครัว 3 รุ่นซึ่งอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างพร้อมหน้ามีน้อยกว่าร้อยละ 10 ของครอบครัวทั้งหมด การที่ประชากรวัยแรงงานเคลื่อนย้ายออกไปทำงานต่างถิ่นส่งผลต่อลักษณะของครอบครัวในชุมชน ในชุมชนยังพบครอบครัวที่มีการอยู่ร่วมกันของสมาชิก 3 รุ่น แต่ไม่ใช่การอยู่พร้อมหน้าของสมาชิกทั้ง 3 รุ่น กล่าวคือ ครอบครัวที่ประกอบไปด้วย

สมาชิกรุ่นที่ 1 ได้แก่ ปู่ย่าหรือตายาย รุ่นที่ 3 รุ่นหลาน ส่วนสมาชิกรุ่นที่ 2 รุ่นลูก อาจเป็นพ่อหรือแม่ของเด็กเพียงคนใดคนหนึ่งเท่านั้นที่อาศัยอยู่ด้วย โดยสมาชิกรุ่นนี้ไม่ได้อาศัยอยู่ร่วมกันด้วยเหตุผลของการทำงาน หรือการหย่าร้าง นอกจากนี้ ยังพบแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของครัวเรือนแหว่งกลางที่มีเพียงสมาชิกรุ่นปู่ย่าหรือตายายอาศัยอยู่กับหลาน ในขณะที่พ่อแม่ของเด็กพักอาศัยอยู่ที่อื่น ข้อมูลจากครูโรงเรียนประถมศึกษาในหมู่บ้านระบุว่าในจำนวนนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ซึ่งมีทั้งหมด 10 คนนั้น มีนักเรียนจำนวน 6 คน ที่ไม่ได้อยู่พร้อมหน้าพ่อแม่ เนื่องจากพ่อหรือแม่เดินทางไปทำงานต่างประเทศหรือต่างจังหวัด เด็กเหล่านี้มักอยู่ในความดูแลของปู่ย่าตายาย

ในการศึกษานี้ ได้รวบรวมข้อมูลสถานการณ์ของครอบครัวจำนวน 13 ครอบครัว โดยมีครอบครัวที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักจำนวน 6 ครอบครัว รับจ้างจำนวน 6 ครอบครัว และค้าขาย จำนวน 1 ครอบครัว โดยมีครอบครัวจำนวนมากถึง 9 ครอบครัวที่ระบุว่ารายได้เฉลี่ยของครอบครัวนั้นต่ำกว่า 10,000 บาทต่อเดือน ในขณะที่มีเพียง 2 ครอบครัวที่ระบุว่ามีรายได้ต่อเดือนมากกว่า 25,000 บาท โดยรายได้ส่วนหนึ่งมาจากเงินส่งกลับของสมาชิกครอบครัวที่ทำงานอยู่ต่างประเทศ ข้อสังเกตประการหนึ่งก็คือในขณะที่มีครอบครัวจำนวน 6 ครอบครัวที่ระบุว่าการเกษตรเป็นอาชีพหลักของครอบครัว แต่มีเพียงครอบครัวเดียวเท่านั้นที่ระบุว่ารายได้ส่วนใหญ่ของครอบครัวมาจากการเกษตร ในขณะที่ครอบครัวจำนวน 10 ครอบครัวระบุว่าการรับจ้างเป็นแหล่งรายได้หลักของครอบครัว

เมื่อพิจารณาประสบการณ์การย้ายถิ่นของสมาชิกครอบครัวพบว่ามีเพียง 1 ครอบครัวเท่านั้นที่ไม่เคยอพยพออกไปทำงานต่างถิ่น โดยเป็นครอบครัวที่มีฐานะยากจนมากที่สุดจากจำนวนครอบครัวทั้งหมดในการศึกษานี้ ครอบครัวที่เหลือจำนวน 12 ครอบครัวนั้น ล้วนมีสมาชิกอย่างน้อย 1 คน เคยทำงานหรือกำลังทำงานอยู่นอกชุมชน เมื่อพิจารณาสถานการณ์การย้ายถิ่นของครอบครัวในสถานการณ์การระบาดของโควิด- 19 พบว่า การระบาดของโควิด-19 ไม่ได้ส่งผลมากนักต่อการย้ายถิ่นกลับของสมาชิกของครอบครัว (ตารางที่ 4.2)

ตารางที่ 4.2: สถานการณ์การย้ายถิ่นของครอบครัวในสถานการณ์การระบาดของโควิด-19

ลักษณะการย้ายถิ่น	จำนวนครอบครัว
• ครอบครัวที่มีสมาชิกย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่ (ทั้งในและต่างประเทศ) และไม่ได้กลับมาบ้านเกิดเมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19	7
• ครอบครัวที่มีสมาชิกย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่ (ทั้งในและต่างประเทศ) แต่กลับมาบ้านถาวรเกิดเมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19	1
• ครอบครัวที่มีสมาชิกไปทำงานนอกพื้นที่ซึ่งย้ายถิ่นกลับในช่วงของการระบาดของโควิด-19 โดยการย้ายถิ่นกลับไม่เกี่ยวข้องกับโควิด- 19 (เหตุผลเรื่องสุขภาพ และถูกจับ-ส่งตัวกลับจากเกาหลีใต้)	2

ลักษณะการย้ายถิ่น	จำนวนครอบครัว
• ครอบครัวที่เพิ่งตัดสินใจย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่สถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 คลี่คลาย	1
• ครอบครัวที่เคยย้ายถิ่นทำงานนอกพื้นที่และย้ายกลับมาก่อนการระบาดของโควิด-19	1
• ครอบครัวที่ไม่มีการย้ายถิ่นในช่วงก่อนและหลังการระบาดของโควิด-19	1
รวม	**13**

จากตารางที่ 4.2 พบว่ามีเพียง 1 ครอบครัวเท่านั้นที่สมาชิกของครอบครัวสูญเสียงาน เนื่องจากการระบาดของโควิด- 19 คือ ครอบครัวของบุญยืน (หมายเลข 4) หญิงวัย 68 ปี ซึ่งอาศัยอยู่ร่วมกับสามีอายุ 72 ปี และภัทรวิทย์ หลานชายอายุ 8 ปี บุญยืนมีลูกชายชื่อวิทยาซึ่งแยกทางกับภรรยาและนำภัทรวิทย์มาให้พ่อกับแม่ของเขาเป็นผู้ดูแล ส่วนเขาไปทำงานที่ต่างจังหวัดก่อนการระบาดของโควิด-19 วิทยาทำงานเป็นพนักงานขายที่ห้างสรรพสินค้าแห่งหนึ่ง เขามีรายได้จากค่าจ้างรายวันและค่าตอบแทนพนักงานขาย (ค่าคอมมิชชั่น) รวมประมาณ 20,000 บาท ต่อเดือน โดยส่งเงินให้แก่ครอบครัวเดือนละ 3,000 – 4,000 บาท หลังการระบาดของโควิด วิทยาถูกให้ออกจากงาน โดยไม่ได้รับค่าชดเชยใดๆ เนื่องจากเขาเป็นพนักงานจ้างรายวันของห้างสรรพสินค้า หลังออกจากงานเขากลับมาอยู่ที่หมู่บ้านและเลี้ยงชีพด้วยการรับจ้างทั่วไป แต่งานที่ทำไม่มีความแน่นอน บางเดือนมีรายได้ไม่ถึง 10,000 บาท ซึ่งส่งผลกระทบต่อครอบครัวค่อนข้างมาก เนื่องจากครอบครัวพึ่งพารายได้จากเขาเป็นหลัก

ส่วนครอบครัวที่ไม่ได้ย้ายถิ่นกลับหลังการระบาดของโควิดนั้นพบว่าครอบครัวบางส่วนได้รับผลกระทบเช่นกัน ดังกรณีของครอบครัวของชลลดา (หมายเลข 12) หญิงวัย 62 ปีที่อาศัยอยู่กับวัชรพงศ์หลานชายวัย 14 ปี วรญา ลูกสาวของชลลดาและเป็นแม่ของวัชรพงศ์ เคยทำงานที่ร้านอาหารในกรุงเทพฯก่อนย้ายไปทำงานร้านอาหารไทยที่กัมพูชา เมื่อโควิด-19 ระบาดทำให้รายได้ของร้านอาหารลดลง วรญาจึงถูกลดค่าแรง วรญาไม่เพียงแต่ไม่สามารถส่งเงินมาให้แม่และลูกชายของเธอเท่านั้น หากในบางครั้งชลลดาผู้เป็นแม่ต้องส่งเงินไปให้วรญาใช้ด้วย

ส่วนครอบครัวของญาณี (หมายเลข 10) นั้น นุชนารถ ลูกสาววัย 32 ปี ได้เดินทางกลับมายังหมู่บ้านในปี 2564 หลังจากไปทำงานที่เกาหลีใต้โดยไม่มีวีซ่าทำงานได้ประมาณ 1 ปีเศษ การกลับบ้านของนุชนารถไม่ได้เป็นผลจากการระบาดของโควิด หากแต่เธอถูกเจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมืองของเกาหลีใต้จับกุมจากการที่เธออยู่ในประเทศเกินกว่าระยะเวลาที่ได้รับอนุญาตและทำงานโดยไม่ได้รับอนุญาต นุชนารถเดินทางไปทำงานเกาหลีใต้ โดยเสียค่าใช้จ่ายให้กับนายหน้าประมาณ 60,000 บาท งานที่เธอทำมีทั้งงานโรงงานอุตสาหกรรม งานในภาคเกษตร ซึ่งเป็นงานที่แรงงานเกาหลีใต้ไม่นิยมทำ ขณะทำงานที่เกาหลีใต้เธอมีรายได้ประมาณ 50,000 บาทต่อเดือน หลังจากจ่ายค่านายหน้าครบแล้ว เธอส่งเงินกลับมาให้ครอบครัวเดือนละประมาณ 10,000 -15,000 บาท

เงินดังกล่าวถูกนำไปใช้หนี้ที่ยืมเงินญาติไปสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในการไปทำงานที่เกาหลี ค่ากินอยู่ของครอบครัว และค่าใช้จ่ายของลูกๆ ในขณะที่เธอทำงานอยู่เกาหลีใต้ ลูกทั้งสองคนของเธออยู่ในการดูแลของญาณีผู้เป็นยาย ครอบครัวมีความหวังว่ารายได้ที่เกาหลีใต้จะช่วยให้สามารถปลดหนี้ของครอบครัวซึ่งมีประมาณ 350,000 บาทได้ อย่างไรก็ตาม นุชนารถถูกจับและส่งตัวกลับก่อนที่จะชำระหนี้ได้ทั้งหมด ปัจจุบันเธอทำงานเป็นเสมียนที่ท่าทรายแห่งหนึ่ง ได้รับค่าแรงวันละ 350 บาท

การถูกส่งตัวกลับของนุชนารถไม่ได้ทำให้ความต้องการย้ายถิ่นไปทำงานที่เกาหลีใต้ของคนบ้านหัวทุ่งลดน้อยลง ดังกรณีของกนกพร (หมายเลข 9) แม่เลี้ยงเดี่ยววัย 35 ปี ซึ่งเพิ่งเดินทางไปทำงานที่เกาหลีใต้เมื่อเดือนมิถุนายน 2565 หลังสถานการณ์การระบาดของโควิด-19 คลี่คลายลง และรัฐบาลเกาหลีใต้อนุญาตให้มีการเดินทางได้ กนกพรจบการศึกษาชั้นมัธยมต้น เธอมีลูก 2 คน อายุ 12 และ 6 ปี ก่อนการเดินทางไปยังเกาหลีใต้เธอมีรายได้จากการรับจ้างทั่วไปในหมู่บ้านวันละประมาณ 200 บาท แต่งานในหมู่บ้านมีไม่มากนัก กนกพร ได้รับสวัสดิการจากบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ ซึ่งได้รับวงเงินในการซื้อสินค้าเดือนละ 200 บาท ซึ่งไม่เพียงพอแก่ความต้องการของสมาชิกในครอบครัว กนกพรยืมเงินญาติประมาณ 50,000 บาท เป็นเงินติดตัวสำหรับการไปทำงานที่เกาหลีใต้ ในขณะที่ค่าใช้จ่ายอื่นๆ ในการเดินทางนั้น นายหน้าออกให้ก่อน และจะหักจากรายได้ของเธอ ลูกทั้งสองคนของกนกพรอยู่ในความดูแลของยายหลังกนกพรเดินทางไปทำงานที่เกาหลีใต้

การเดินทางไปทำงานต่างถิ่นของคนรุ่นพ่อแม่ส่งผลต่อความเป็นครอบครัว ลักษณะการอยู่ร่วมกัน และการดูแลเด็กของครอบครัว งานวิจัยนี้พบว่ามีครอบครัวเพียง 1 ครอบครัวเท่านั้นที่เด็กได้อยู่พร้อมหน้าพ่อแม่ (ตาราง 4.3) คือ ครอบครัวของพรพรรณ (หมายเลข 7) หญิงวัย 34 ปี ซึ่งอาศัยอยู่กับทองคำ สามีวัย 46 ปี และ ลูกสองคน (อายุ 12 และ 17 ปี ตามลำดับ) ทั้งพรพรรณ และทองคำไม่เคยย้ายถิ่นไปทำงานในพื้นที่อื่น ปัจจุบันทั้งคู่ทำนาในพื้นที่ 2 ไร่ ซึ่งได้ข้าวเพียงพอสำหรับการบริโภคของสมาชิกในครอบครัวเท่านั้น นอกจากการทำนา ทั้งคู่รับจ้างทั่วไปในหมู่บ้าน โดยได้ค่าแรงวันละประมาณ 200 -300 บาท แต่งานในพื้นที่ไม่ได้มีมากนัก พรพรรณให้เหตุผลสำหรับการไม่ออกไปทำงานต่างถิ่นว่าการไปทำงานต่างถิ่นนั้นต้องใช้ทุน ทั้งเธอและสามีเรียนจบระดับประถมศึกษาเท่านั้น หากไปทำงานที่อื่นก็คงเป็นงานใช้แรงงานซึ่งรายได้คงไม่มากนัก ในขณะที่การไปทำงานต่างประเทศนั้นให้ค่าตอบแทนสูงกว่าแต่มีค่าใช้จ่ายสูง เธอประเมินว่าหากต้องการไปทำงานที่เกาหลีใต้น่าจะต้องมีเงินอย่างต่ำ 100,000 บาทสำหรับจ่ายค่านายหน้า ค่าเดินทาง และเป็นเงินสำรองจ่ายในระหว่างรองาน ในมุมมองของพรพรรณ การไปทำงานต่างประเทศนั้นจึงเป็นช่องทางสำหรับคนที่พอมีทุนเท่านั้น ไม่ใช่สำหรับคนจนเช่นครอบครัวของเธอ

ตารางที่ 4.3: ลักษณะการอยู่ร่วมกันของครอบครัวในบ้านหัวทุ่ง

ลักษณะครอบครัว	จำนวนครอบครัว
1) ครอบครัวพ่อแม่ลูกพร้อมหน้า	1
2) ครอบครัวพ่อแม่ย้ายถิ่น เด็กอยู่กับปู่ย่า/ตายาย (ครอบครัวแหว่งกลาง)	1
3) ครอบครัวที่พ่อแม่แยกทางกัน เด็กอยู่ในการดูแลของปู่ย่า/ตายาย (ครอบครัวแหว่งกลาง)	5
4) ครอบครัวที่พ่อแม่แยกทางกัน เด็กอยู่ร่วมกับปู่ย่า/ตายาย และญาติ	2
5) ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว: แม่เลี้ยงเดี่ยว	3
6) ครอบครัวที่พ่อแม่แยกทางกันและเด็กอยู่ในการดูแลของญาติ	1
รวม	**13**

ลักษณะที่สำคัญของครอบครัวและการอยู่ร่วมกันของสมาชิกครอบครัวคือครอบครัวที่มีลักษณะแหว่งกลาง โดยพบว่ามีจำนวน 6 ครอบครัวจากจำนวนครอบครัวที่เก็บข้อมูล 13 ครอบครัว อย่างไรก็ตาม ในจำนวนครอบครัวแหว่งกลาง 6 ครอบครัวนี้ มีเพียงครอบครัวเดียวเท่านั้นที่สมาชิกรุ่นพ่อแม่ยังไม่ได้หย่าร้างกัน

ลักษณะเด่นของครอบครัวในการศึกษานี้คือ ครอบครัวที่พ่อแม่หย่าร้างซึ่งมีจำนวนมากถึง 11 ครอบครัว เด็กจาก 7 ครอบครัวอาศัยอยู่ร่วมกับปู่ย่าหรือตายาย ในขณะที่เด็กซึ่งอยู่ในการดูแลของแม่โดยตรงนั้นมีเพียง 3 ครอบครัวเท่านั้น และครอบครัวที่พ่อแม่แยกทางกันซึ่งมีญาติเป็นผู้ดูแลเด็กจำนวน 1 ครอบครัว จากการสัมภาษณ์ครอบครัวเหล่านี้พบว่าหลังจากพ่อแม่แยกทางกัน เด็กมักอยู่ในความดูแลของแม่หรือญาติข้างแม่ และไม่ค่อยได้ติดต่อกับพ่อมากนัก ดังเช่นกรณีของครอบครัวของดวงกมล (หมายเลข 8) (แผนผัง 4.1)

แผนผัง 4.1: ครอบครัวของดวงกมล

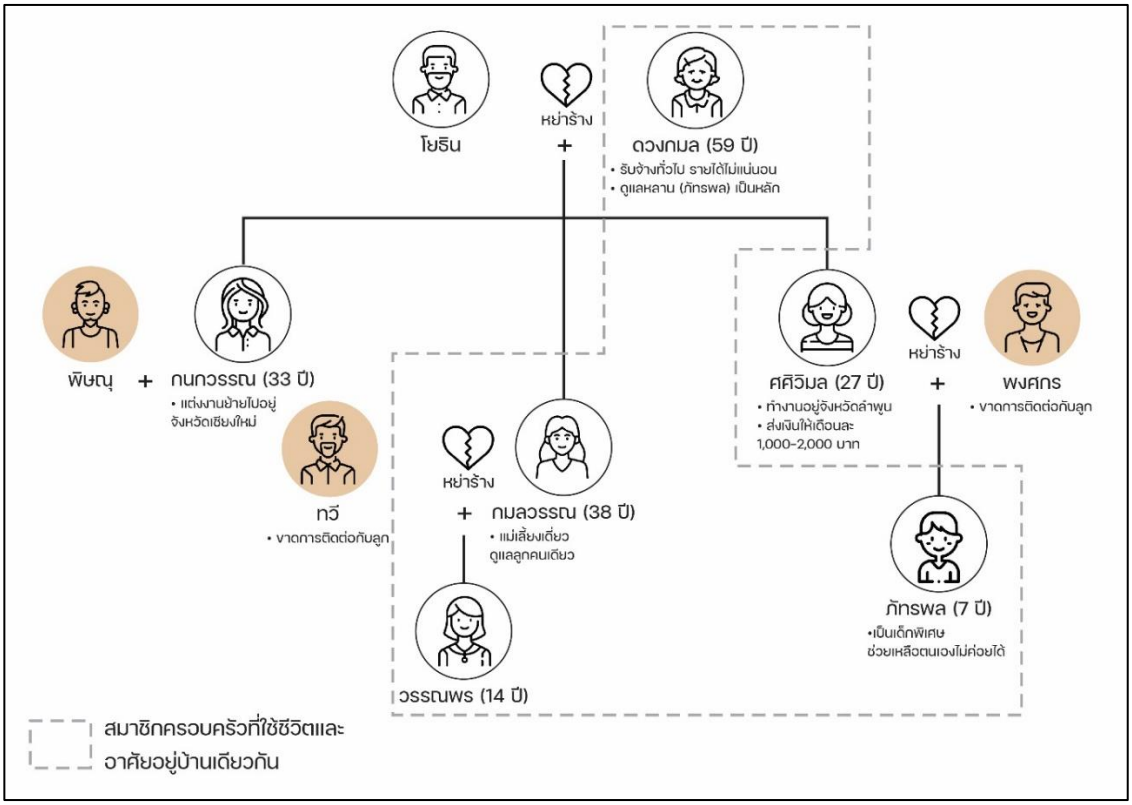

ดวงกมล อายุ 59 ปี เธอแยกทางกับสามีและเลี้ยงดูลูกสาวทั้ง 3 คนของเธอได้แก่ กมลวรรณ (38 ปี) กนกวรรณ (33 ปี) และ ศศิวิมล (27 ปี) ดวงกมลไม่มีที่ดินทำกิน เธอหารายได้จากการรับจ้างในหมู่บ้านเพื่อเลี้ยงดูลูกทั้ง 3 คนของเธอ ลูกทั้งสามคนของเธอเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ลูกสาวทั้ง 3 คนของดวงกมลแต่งงานแล้ว แต่มีเพียงลูกสาวคนที่ 2 (กนกวรรณ) เท่านั้นที่ยังไม่ได้แยกทางกับสามี กนกวรรณทำงานอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ นานๆ ครั้งจึงกลับมาเยี่ยมแม่ และแทบไม่ได้ส่งเงินให้กับแม่ ส่วนกมลวรรณลูกสาวคนโตของดวงกมลนั้นอาศัยอยู่ร่วมบ้านกับดวงกมล กมลวรรณมีลูกสาว 1 คน ซึ่งเคยสอบเข้าโครงการห้องเรียนพิเศษด้านวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ของโรงเรียนมัธยมประจำจังหวัดลำปาง แต่ตัดสินใจไปเรียนในห้องเรียนปกติของโรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัยแทนเนื่องจากค่าใช้จ่ายห้องเรียนพิเศษสูงเกินกว่าครอบครัวจะรับผิดชอบได้ การที่ลูกไปเรียนในตัวเมือง ทำให้กมลวรรณต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นทั้งค่ารถรับส่งนักเรียนเดือนละ 1,200 บาท ค่าอุปกรณ์การเรียน การทำกิจกรรม และค่าอาหาร ค่าขนมของลูก โดยเธอเป็นผู้รับภาระค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูลูกสาวทั้งหมด ในขณะที่อดีตสามีของกมลวรรณไม่ได้ติดต่อกับเธอและลูกเลย ปัจจุบันกมลวรรณมีรายได้จากการน้ำดื่มน้ำแข็งไสในหมู่บ้าน โดยมีรายได้ประมาณวันละ 100 -200 บาท ส่วนศศิวิมล ลูกสาวคนเล็กของดวงกมลนั้น แยกทางกับสามีตั้งแต่ก่อนศศิวิมลคลอดลูก หลังคลอดลูกศศิวิมลเดินทางไปทำงานที่นิคมอุตสาหกรรมลำพูน โดยดวงกมลเป็นผู้รับภาระในการเลี้ยงดูภัทรพล (7 ปี) ลูกชายของศศิวิมล

ศศิวิมลติดต่อครอบครัวเป็นระยะๆ แต่เธอไม่สามารถส่งเงินกลับมาให้ครอบครัวได้อย่างเพียงพอ เธอเคยส่งเงินให้ดวงกมลประมาณ 1,000 -2,000 บาทต่อเดือน แต่ในระยะหลังจำนวนเงินที่ส่งกลับบ้านลดน้อยลง บางเดือนไม่ได้ส่งเงินให้ครอบครัวเลย ส่วนพ่อของภัทรพลนั้นไม่ได้ติดต่อและไม่เคยส่งเสียเลี้ยงดูลูกแต่อย่างใด

การศึกษานี้ยังพบครอบครัวที่แม่ตั้งครรภ์ในขณะเรียนหนังสือจำนวน 2 ครอบครัว เด็กถูกส่งให้ครอบครัวของแม่เป็นผู้เลี้ยงดูแทบจะทันทีหลังคลอด ความสัมพันธ์ระหว่างแม่และเด็กค่อนข้างห่างเหิน ดังเช่นครอบครัวของวิชิตพงศ์ เด็กชายวัย 9 ปี ซึ่งอาศัยอยู่กับจิตรา (50 ปี) ผู้เป็นยายและสมพงษ์ (50 ปี) ผู้เป็นตา วิจิตราตั้งครรภ์ขณะเรียนอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ขณะนั้นเธอมีอายุเพียง 15 ปี เธอไม่ยอมบอกครอบครัวว่าใครคือพ่อของเด็ก หลังคลอดเธอนำลูกมาให้พ่อและแม่ของเธอเลี้ยงดู ในขณะที่เธอเดินทางไปทำงานที่จังหวัดสมุทรสาคร ความสัมพันธ์ระหว่างวิชิตพงศ์กับแม่นั้นค่อนข้างห่างเหิน แม่ของเขาเดินทางมาเยี่ยมเขาประมาณปีละ 1 ครั้งเท่านั้น และแทบไม่ได้ส่งเงินกลับมาให้เป็นค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูเขา ตายายจึงเป็นผู้รับผิดชอบเขาทั้งในแง่การเลี้ยงดูและค่าใช้จ่ายต่างๆ ของเขา ในปัจจุบัน แม่ของวิชิตพงศ์ได้แต่งงานใหม่และมีลูกอีก 1 คน แม่ของเขาจึงไม่มีเวลามาเยี่ยมเขาได้บ่อยๆ ในขณะที่วิชิตพงศ์เองก็ไม่ต้องการเดินทางไปเยี่ยมแม่ เขาไม่เคยถามถึงแม่ ไม่เคยแสดงความดีใจเมื่อแม่โทรศัพท์มาหา

4.4 สถานการณ์ความเปราะบางของครอบครัว

4.4.1 ความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัว

ครอบครัวกรณีศึกษาของการศึกษานี้ทุกครอบครัวเผชิญกับความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ ข้อมูลการสำรวจ (ตาราง 4.4) พบว่าทุกครอบครัวมีสมาชิกที่ได้รับบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ (บัตรคนจน) รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนทั้งหมด คือ 14,230 บาท ต่อเดือน ตัวเลขดังกล่าวต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยครัวเรือนของจังหวัดลำปางในปี 2564 ซึ่งอยู่ที่ 19,857.63 บาทต่อเดือน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ 2565) มีครัวเรือนจำนวนมากถึง 9 ครัวเรือนที่ระบุว่ารายได้เฉลี่ยของครัวเรือนต่ำกว่า 10,000 บาทต่อเดือน ในขณะที่มีเพียง 2 ครอบครัวที่ระบุว่ามีรายได้ต่อเดือนมากกว่า 25,000 บาท โดยรายได้ส่วนหนึ่งของครัวเรือนทั้งสองมาจากเงินส่งกลับของสมาชิกครอบครัวที่ทำงานอยู่ต่างประเทศ ครอบครัวส่วนใหญ่เผชิญกับความไม่แน่นอนของรายได้ เนื่องจากรายได้หลักมาจากการรับจ้างในหมู่บ้านซึ่งมักเป็นการรับจ้างในภาคการเกษตร และความต้องการแรงงานมีมากเฉพาะในช่วงฤดูการผลิตเท่านั้น ครอบครัวบางส่วนได้รับเงินส่งกลับจากสมาชิกของครอบครัว ที่อพยพไปทำงานต่างถิ่น แต่ครอบครัวส่วนใหญ่ระบุว่าเงินส่งกลับจากสมาชิกของครอบครัวนั้นไม่มีความแน่นอน บางครอบครัวได้รับเงินจากลูก 2- 3 เดือนครั้ง ครั้งละ 1,000 – 3,000 บาทเท่านั้น มีเพียง 2 ครอบครัวเท่านั้นที่ระบุว่าได้รับเงินจากสมาชิกครอบครัวที่ทำงานอยู่ไต้หวันอย่างสม่ำเสมอเกือบทุกเดือน เดือนละประมาณ 5,000 -15,000 บาท

ตารางที่ 4.4: สถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว

สถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว	จำนวนครอบครัวที่ศึกษา (รวม 13 ครอบครัว)
1. รายได้ของครอบครัวต่อเดือน	
- ไม่เกิน 10,000 บาท	9
- 10,001 – 20,000 บาท	2
- มากกว่า 20,000 บาท	2
2. หนี้สินของครอบครัว	
- ไม่เกิน 100,000 บาท	6
- 100,001 – 200,000 บาท	3
- 200,001 – 300,000 บาท	1
- มากกว่า 300,000 บาท	3
3. ที่ดินทำกินของครอบครัว	
- ไม่มีที่ดินทำกิน	2
- ไม่เกิน 1 ไร่	4
- ไม่เกิน 2 ไร่	3
- ไม่เกิน 3 ไร่	2
- มากกว่า 3 ไร่	2
3. ครอบครัวที่มีสมาชิกได้รับบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ (บัตรคนจน)	13

ครอบครัวในการศึกษานี้ยังเผชิญกับข้อจำกัดเรื่องที่ดินสำหรับทำการเกษตร ครอบครัว 2 ครอบครัวไม่มีที่ดินสำหรับการเกษตร ครอบครัวส่วนใหญ่มีที่ดินไม่เกิน 2 ไร่ ทำให้ไม่สามารถสร้างรายได้อย่างเพียงพอจากการทำการเกษตร แม้แต่ครอบครัวที่มีที่ดินมากถึง 7 ไร่ ก็ไม่สามารถสร้างความมั่นคงด้านรายได้จากที่ดินดังกล่าว ดังกรณีของชลลดา (หมายเลข 12) ครอบครัวของเธอครอบครองที่ดินในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม 7 ไร่ ที่ดินผืนดังกล่าวเคยใช้ปลูกอ้อยมาก่อน แต่การทำไร่อ้อยก็มีต้นทุนสูง โดยเฉพาะต้นทุนด้านแรงงานในขณะที่ราคาอ้อยไม่แน่นอน ชลลดาระบุว่าเธอไม่รู้สึกว่าได้กำไรจากการทำไร่อ้อยเลย เมื่อ 7 ปีก่อนเธอปลูกมันสำปะหลังแทนอ้อย แต่ก็พบว่าการปลูกมันสำปะหลังนั้นมีต้นทุนสูง โดยเฉพาะค่าปุ๋ยที่ต้องใส่ถึง 2 ครั้งเพื่อให้ได้ผลผลิตดี ในแต่ละปีเธอต้องลงทุนในการทำไร่มันสำปะหลังไปไม่น้อยกว่า 30,000 บาท และขายได้ประมาณ 50,000 บาทเท่านั้น ชลลดาเห็นว่าการทำเกษตรไม่สามารถสร้างความมั่นคงให้กับเธอได้ เธอมองว่าการไปทำงานต่างถิ่นสร้างรายได้และความมั่นคงให้ได้ดีกว่า ชลลดาเคยไปทำงานที่สิงค์โปร์และไต้หวันมาก่อน เธอปลูกบ้านและซื้อรถด้วยเงินจากการไปทำงานต่างประเทศ อย่างไรก็ตามด้วยวัย 62 ปี และภาระในการดูแลหลานชายทำให้เธอไม่สามารถไปทำงานต่างถิ่นได้อีกต่อไป

การศึกษานี้พบว่าปัญหาหนี้สินเป็นปัญหาร่วมที่ทุกครอบครัวเผชิญ โดยหนี้ครัวเรือนเฉลี่ยคือ 175,000 บาทต่อครัวเรือน จำนวนหนี้ครัวเรือนน้อยที่สุดคือ 50,000 บาท ในขณะที่ครัวเรือนที่มีหนี้สูงสุดนั้นมีหนี้มากถึง 500,000 บาท แหล่งเงินกู้ที่สำคัญได้แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) สหกรณ์การเกษตร และกองทุนหมู่บ้าน ครัวเรือนส่วนใหญ่ให้เหตุผลในขณะยื่นกู้เงินว่าต้องการนำเงินไปลงทุนในการเกษตร เช่น ซื้อเมล็ดพันธุ์ ซื้อปุ๋ย ซื้อปศุสัตว์ ฯลฯ แต่เกือบทุกครัวเรือนยอมรับว่า เงินที่กู้มานั้นถูกใช้เพื่อการลงทุนทางการเกษตรเพียงบางส่วนเท่านั้น เงินกู้ที่เหลือถูกนำไปใช้สำหรับค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน เช่น ค่าอาหาร การศึกษาของลูกหลาน สุขภาพ ฯลฯ ครอบครัว 1 ครอบครัวตั้งใจกู้เงินมาเพื่อเป็นทุนสำหรับการเดินทางไปต่างประเทศ แต่ไม่ได้เดินทาง และเงินที่กู้มาก็ถูกนำไปใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคของครอบครัว ครัวเรือนจำนวนหนึ่งระบุว่ามีปัญหาในการชำระหนี้ และมองไม่เห็นอนาคตว่าจะสามารถชำระหนี้ทั้งหมดได้เมื่อไหร่ ดังเช่นครอบครัวของบุญยืน (หมายเลข 4) ซึ่งกู้เงินประมาณ 300,000 บาท จาก ธ.ก.ส. ตั้งแต่ปี 2559 เพื่อลงทุนทำสวนลำไยและเป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน อย่างไรก็ตาม การปลูกลำไยนั้นต้องใช้เวลาประมาณ 5 ปี กว่าที่ลำไยจะให้ผลผลิต ในระหว่างรอผลผลิตของลำไยบุญยืนจึงต้องพึ่งพิงรายได้จากการรับจ้างในหมู่บ้าน และรายได้จากการเป็นพนักงานที่ห้างสรรพสินค้าของลูกชาย นอกจากการเป็นหนี้ ธ.ก.ส. แล้ว บุญยืนยังกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านจำนวน 30,000 บาท ครอบครัวของเธอกู้มาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี 2560 เธอใช้เงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันและเพื่อชำระหนี้ให้กับธ.ก.ส. แต่เธอแทบไม่ได้ชำระเงินต้นที่กู้ยืมจากธ.ก.ส. เลย เธอสามารถชำระได้เพียงดอกเบี้ยบางส่วนเท่านั้น จำนวนหนี้ของครอบครัวที่มีกับธ.ก.ส.จึงเพิ่มพูนขึ้นทุกปี สถานการณ์ทางการเงินของครอบครัววิกฤติมากขึ้นเมื่อลูกชายของเธอถูกให้ออกจากงานหลังการระบาดของโควิด -19 และไม่สามารถส่งเงินให้เธอได้อีกต่อไป

4.4.2 สมาชิกที่เปราะบางของครอบครัว

นอกจากความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจที่ทุกครอบครัวเผชิญแล้ว ความเปราะบางของครอบครัวยังซ้อนทับไปด้วยการมีสมาชิกของครอบครัวที่มีลักษณะเปราะบาง ได้แก่ สมาชิกสูงวัย ผู้พิการ ผู้เจ็บป่วยเรื้อรัง และติดการพนัน (ตารางที่ 4.5)

ตารางที่ 4.5: สถานการณ์เปราะบางของครอบครัว

สถานการณ์เปราะบางของครอบครัว	จำนวนครอบครัวรวม: 13
1) มีผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป แต่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้	8
2) มีผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป แต่ต้องได้รับการดูแล	3
3) มีคนพิการหรือทุพลภาพทางร่างกาย	2
4) มีคนพิการหรือทุพลภาพทางสมอง	2

สถานการณ์เปราะบางของครอบครัว	จำนวนครอบครัวรวม: 13
5) สมาชิกในครอบครัวป่วยด้วยโรคเรื้อรัง เช่น ซึมเศร้า ติดยาเสพติด มะเร็ง	6
6) สมาชิกในครอบครัวติดการพนัน	1

หมายเหตุ: จำนวนครอบครัวมีการนับซ้ำ เนื่องจากบางครอบครัวมีลักษณะของความเปาะบางมากกว่า 1 ลักษณะ

แม้ว่าผู้สูงวัยในครอบครัวเหล่านี้ยังสามารถช่วยเหลือดูแลตนเองได้ แต่พบว่ามีครอบครัว 4 ครอบครัวที่ผู้สูงวัย (อายุ 60 ปี ขึ้นไป) เป็นกำลังหลักในการดูแลครอบครัว นอกจากนี้ ยังพบว่ามีครอบครัวอีก 4 ครอบครัวอยู่ในการดูแลของผู้ดูแลหลักซึ่งมีอายุเกิน 50 ปี ครอบครัวเหล่านี้จึงมีภาวะพึ่งพิงผู้สูงอายุ (ซึ่งไม่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และกำลังเข้าสู่วัยที่ต้องการดูแล) นอกจากนี้ ครอบครัวส่วนใหญ่มักมีสมาชิกที่มีความเปราะบางหลายลักษณะอยู่ด้วยกัน ทั้งสมาชิกสูงวัย สมาชิกผู้พิการ สมาชิกที่มีโรคประจำตัวเรื้อรัง และการติดการพนัน

- ครอบครัวที่พึ่งพาผู้สูงวัย

หนึ่งในครอบครัวที่ผู้สูงวัยเป็นกำลังหลักในการดูแลครอบครัวคือครอบครัวของชลลดา (หมายเลข 12) หญิงหม้ายวัย 62 ปี เธออาศัยอยู่กับวัชรพงศ์หลานชายวัย 14 ปี ในขณะที่วรญา ผู้เป็นแม่ของวัชรพงศ์ทำงานอยู่ที่กัมพูชา ในวัย 62 ปี ชลลดามีอาการปวดเข่า เธอไม่สามารถยืนหรือเดินอย่างต่อเนื่องได้เกินครึ่งชั่วโมง เธอเล่าว่าเธอเคยเดินไปดูไร่มันสำปะหลังของตนเอง แต่ไม่สามารถเดินกลับมาเองได้เนื่องจากปวดขา เธอไม่สามารถไปรับจ้างในไร่สวนหรือนาของชาวบ้านได้เนื่องจากอาการปวดขาของเธอ ปัจจุบันเธอไม่ได้รับการรักษาจากที่ใด เวลาส่วนใหญ่ของชลลดาหมดไปกับการดูแลวัชรพงศ์หลานชาย เธอเลี้ยงวัชรพงศ์ตั้งแต่แรกเกิด เนื่องจากวรญา แม่ของวัชรพงศ์ต้องกลับไปเรียนหนังสือหลังคลอด และมอบภาระในการดูแลวัชรพงศ์ให้กับเธอ ชลลดามีความกังวลกับหลานชาย เนื่องจากหลานชายของเธอเริ่มมีพฤติกรรมก้าวร้าว ไม่ใส่ใจการเรียน ในขณะที่เขาเรียนชั้นป.5 เธอได้รับคำแนะนำจากครูประจำชั้นให้นำหลานชายไปพบจิตแพทย์ที่โรงพยาบาลลำปาง แพทย์วินิจฉัยว่าเขามีอาการสมาธิสั้นและให้การรักษาด้วยยา แพทย์แนะนำให้ชลลดาพาหลานไปพบแพทย์เพื่อติดตามอาการเป็นระยะ ๆ การรับประทานยาส่งผลข้างเคียง วัชรพงศ์มีอาการคลื่นไส้ อาเจียนทุกครั้งหลังการรับประทานยา เขาจึงหยุดยาด้วยตัวเอง ในระยะต่อมาเขาก็ไม่ยอมไปพบแพทย์ เขาให้เหตุผลกับชลลดาว่าเขาไม่ต้องการถูกคนอื่นมองว่าเป็นคนบ้าจากการไปพบจิตแพทย์ ในขณะที่แพทย์ไม่สามารถให้การรักษาได้หากวัชรพงศ์ไม่ไปพบแพทย์

แผนผัง 4.2: ครอบครัวของชลลดา

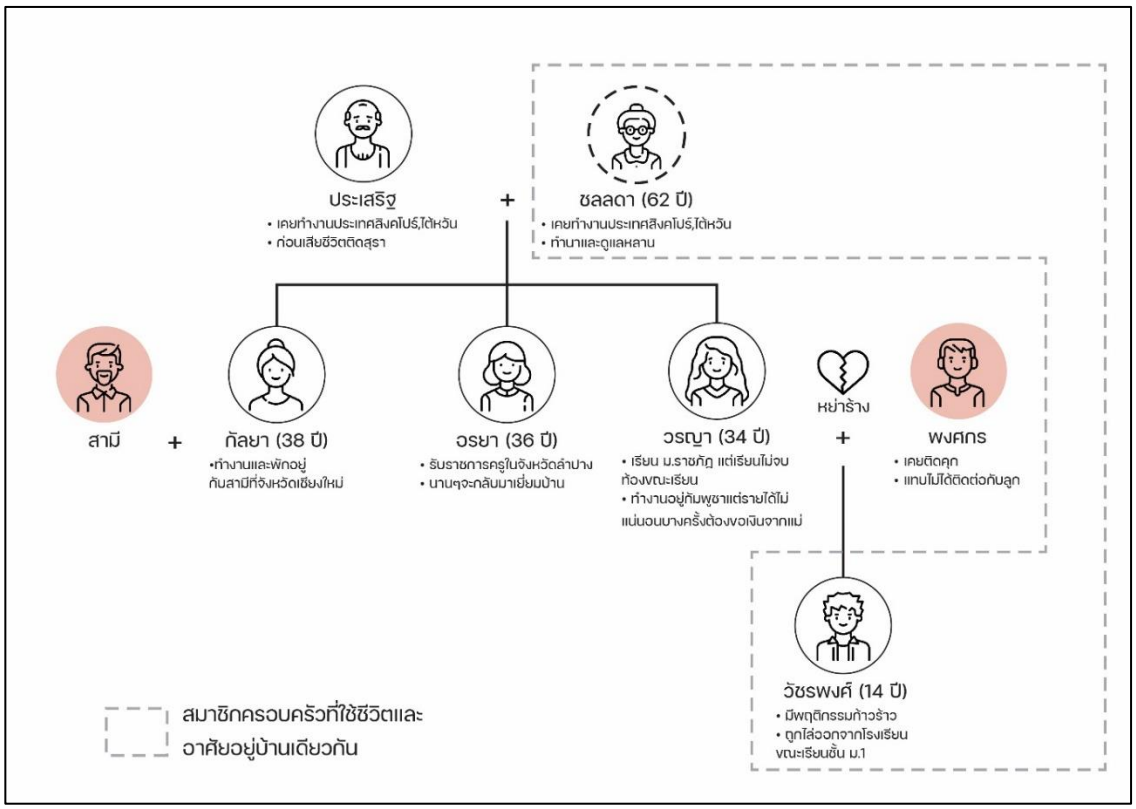

หลังเรียนจบชั้นประถมศึกษา วัชรพงศ์เข้าเรียนระดับมัธยมศึกษาที่โรงเรียนรัฐบาลในอำเภอเกาะคา แต่เขามักไม่ไปเรียนหนังสือ ชลลดาก็ไม่สามารถบังคับให้หลานชายไปโรงเรียนได้ ในท้ายที่สุดวัชรพงศ์จึงถูกให้ออกจากโรงเรียน หลังจากนั้น ชลลดาส่งเขาไปเรียนที่โรงเรียนเอกชนในอำเภอเกาะคา แต่วัชรพงศ์ก็ถูกให้ออกจากโรงเรียนอีกครั้ง ชลลดาพยายามหว่านล้อมให้หลานชายไปเรียนการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) แต่เธอก็ไม่มีความมั่นใจว่าหลานชายจะยอมไปเรียน

ชลลดาค่อนข้างเป็นทุกข์กับวัชรพงศ์ เธอพบว่าหลานชายไม่สามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้คำพูดคำสอนของเธอสามารถกระตุ้นอารมณ์โกรธให้หลานชายได้ เธอเคยเผชิญหน้ากับหลานชายที่เปิดประตูห้องออกมาพบเธอพร้อมมีดในมือ เธอกังวลว่าหลานชายจะพลั้งมือทำร้ายร่างกายเธอ เช่นเดียวกับกังวลว่าหลานชายจะทำร้ายตนเอง หลานชายของเธอเคยใช้มีดฟันราวบันไดและทำลายข้าวของในบ้าน เขาเคยรวมกลุ่มกับวัยรุ่นต่างหมู่บ้านขี่รถจักรยานยนต์แข่งกันในเวลากลางคืนบนถนนพหลโยธิน ซึ่งเป็นถนนที่เชื่อมระหว่างจังหวัดลำปางและจังหวัดตาก เขาเคยถูกตำรวจจับเนื่องจากการรวมตัวกันขี่รถจักรยานยนต์ โชคดีที่ตำรวจเพียงเรียกตัวผู้ปกครองไปรับและกำชับให้ดูแลบุตรหลานของตนโดยไม่ได้ดำเนินคดีกับวัชรพงศ์และเพื่อนๆ แต่นั่นไม่ใช่ครั้งเดียวที่ชลลดาถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจเรียกตัวให้ไปรับหลานชาย เธอเคยถูกตามตัวกลางดึกให้ไปรับตัวหลานชายจากสถานีตำรวจ เนื่องจากเจ้าหน้าที่ประจำด่านตรวจพบอาวุธมีดซุกซ่อนไว้ที่ใต้เบาะ

รถจักรยานยนต์ที่หลานชายของเธอขับขี่ เจ้าหน้าที่ตำรวจเกรงว่าอาวุธมีดจะถูกนำไปใช้ในการทำร้ายร่างกายวัยรุ่นกลุ่มอื่น ชลลดาบอกว่าเธอทุกข์มากกับหลานชาย ไม่มีวันไหนเลยที่เธอจะนอนหลับอย่างสบายใจ เธอกังวลว่าหลานชายจะไปก่อเรื่องหรือไม่

ชลลดาเล่าว่าหลานชายของเธอชอบถอดรื้อข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ทั้งพัดลม เครื่องใช้ไฟฟ้าอื่นๆ รวมทั้งรถจักรยานยนต์ ชลลดาน้ำตาคลอเมื่อเล่าว่ารถจักรยานยนต์ที่บ้านถูกหลานชายรื้อไปแล้วถึง 3 คัน (ภาพที่ 4.2) วัชรพงศ์ไม่สามารถประกอบรถจักรยานยนต์เขารื้อให้กลับมาใช้งานได้ เธอไม่สามารถห้ามปรามเขาได้ เพราะจะกระตุ้นให้เขาโมโหและทำลายข้าวของมากกว่าเดิม ชลลดาเครียดกับสถานการณ์ที่เธอเผชิญ เธอรู้สึกว่าเธอเผชิญกับความเครียดดังกล่าวโดยลำพัง ในขณะที่วรญา ผู้เป็นแม่ของวัชรพงศ์ก็ไม่สามารถช่วยเธอแก้ปัญหาดังกล่าวได้ ชลลดายังกังวลเกี่ยวกับอนาคตของวัชรพงศ์ หากเธอเสียชีวิตหรือป่วยหนักจนไม่สามารถดูแลวัชรพงศ์ได้ เธอไม่มีความมั่นใจว่าวรญาผู้เป็นแม่ของวัชรพงศ์จะสามารถดูแลลูกชายของตนเองได้ ในขณะที่กัลยา ลูกสาวคนโตของเธอมีครอบครัวและภาระของตนเองคงไม่สามารถดูแลวัชรพงศ์ได้ ชลลดามีลูกสาวคนเล็กชื่ออรยาซึ่งเป็นครูอยู่โรงเรียนมัธยมในตัวเมืองลำปางและเป็นผู้ที่มีความมั่นคงทางการงานและรายได้มากที่สุด แต่ชลลดาไม่คิดว่าอรยาจะรับเป็นภาระในการดูแลวัชรพงศ์แทนเธอ เนื่องจากในปัจจุบันอรยาเองก็พยายามหลีกเลี่ยงการพบปะวัชรพงศ์เพื่อหลีกเลี่ยงการทะเลาะกัน อนาคตของวัชรพงศ์จึงผูกติดอยู่กับชลลดาผู้เป็นยาย

ภาพที่ 4.2: รถจักรยานยนต์ที่ถูกถอดชิ้นส่วน

- ครอบครัวที่อยู่ในภาวะพึ่งพิงเนื่องจากปัญหาสุขภาพ

ลักษณะเปราะบางของครอบครัวที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การที่ครอบครัวมีสมาชิกที่เจ็บป่วยเรื้อรังหรือมีสมาชิกผู้พิการและอยู่ในภาวะพึ่งพิง หนึ่งในนั้นคือครอบครัวของพรนภา (หมายเลข 1 - แผนผัง 4.3) พรนภาในวัย 33 ปี ปัจจุบันอาศัยอยู่กับแสงเดือนผู้เป็นแม่ พรชิตา ลูกสาววัย 15 ปี ทัศนัย ลูกชายวัย 6 ขวบ เด็กทั้งคู่เป็นลูกของเธอกับอานนท์ อดีตสามีที่เลิกรากันไปเมื่อ 4 ปีที่แล้ว ปัจจุบันเธอแต่งงานใหม่กับศักดิ์ชัย ชายหนุ่มจากหมู่บ้านใกล้เคียงที่มีอาชีพรับจ้างตัดไม้ พรนภาเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 เธอเคยทำงานเป็นพนักงานขายที่ห้างสรรพสินค้าที่จังหวัดเชียงใหม่เช่นเดียวกับอดีตสามีของเธอ หลังคลอดลูกคนแรก เธอส่งลูกกลับมาให้แม่ของเธอเลี้ยง ในขณะที่เธอและสามียังคงทำงานที่จังหวัดเชียงใหม่ ในช่วงเวลานั้นเธอมีรายได้ประมาณ 10,000 บาทต่อเดือน ส่งเงินกลับบ้านประมาณ 2,000 -3,000 บาท ต่อเดือน หลังมีลูกคนที่ 2 พรนภาและสามีย้ายกลับมาทำงานที่จังหวัดลำปาง เธอและสามีเช่าบ้านอยู่ในตัวเมืองและรับลูกทั้งสองคนไปอยู่ด้วย นั่นเป็นช่วงเวลาสั้นๆ ที่ลูกทั้งสองของเธอได้อยู่พร้อมหน้าพ่อแม่ ต่อมาเธอแยกทางกับอดีตสามี และพาลูกทั้งสองกลับมาอยู่กับแสงเดือนผู้เป็นแม่ที่บ้านหัวทุ่ง เธอยังคงทำงานที่ห้างสรรพสินค้าในเมืองลำปางโดยเดินทางไปทำงานด้วยรถจักรยานยนต์ในช่วงเวลานั้น พรนภาคือผู้หารายได้เพียงคนเดียวของครอบครัวซึ่งประกอบด้วยสมาชิกรวม 4 คน

<u>แผนผัง 4.3:</u> ครอบครัวของพรนภา

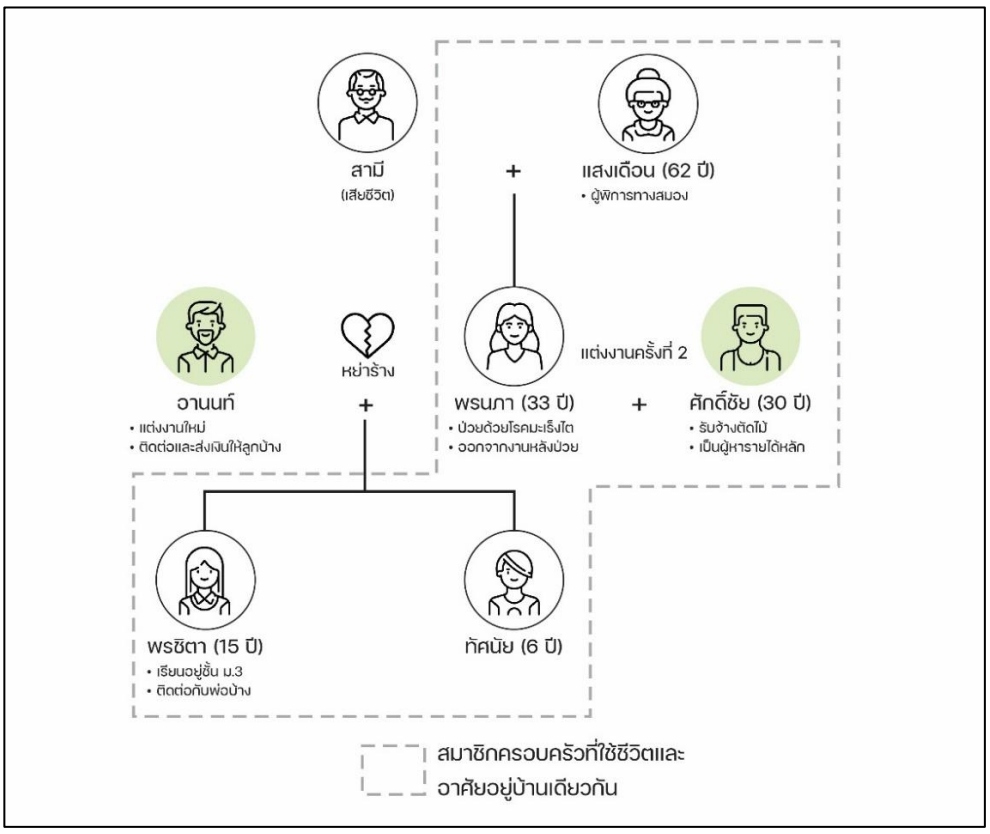

พรนภาแต่งงานกับศักดิ์ชัย ชายหนุ่มจากหมู่บ้านใกล้เคียงหลังจากแยกทางกับสามีคนแรกได้ประมาณ 2 ปี ศักดิ์ชัยมีอาชีพรับจ้างเลื่อยไม้สำหรับส่งให้โรงงานเฟอร์นิเจอร์ ศักดิ์ชัยได้ช่วยออกค่าใช้จ่ายบางส่วนของครอบครัว แต่พรนภาซึ่งในขณะนั้นยังคงทำงานที่ห้างสรรพสินค้ายังคงเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่ของครอบครัว ราวปี 2560 พรนภาป่วยด้วยโรคมะเร็ง เธอต้องเข้ารับการรักษาด้วยเคมีบำบัดที่โรงพยาบาลศูนย์ลำปางโดยใช้สิทธิ์ประกันสังคม หลังการรักษาประมาณ 1 ปีเศษ อาการป่วยของเธอดีขึ้น มะเร็งของเธออยู่ในระยะที่ควบคุมได้ แต่ต้องพบแพทย์เพื่อตรวจเช็คปีละ 2 ครั้ง

สถานการณ์ทางการเงินของครอบครัวเผชิญกับภาวะวิกฤติเมื่อพรนภามีอาการป่วยอีกครั้งในปี 2563 แพทย์แจ้งว่าเธอเป็นโรคไตซึ่งต้องรับการรักษาอย่างต่อเนื่องและควบคุมอาหาร การป่วยครั้งนี้ทำให้เธอต้องลางานบ่อย และในท้ายที่สุดต้องออกจากงาน รายได้ที่เคยได้รับเดือนละประมาณ 15,000 บาทหายไป ในขณะที่เธอมีภาระค่าใช้จ่ายทั้งในส่วนการดูแลลูกที่กำลังอยู่ในวัยเรียนทั้งสองคน การดูแลแม่ที่เป็นผู้พิการทางการเรียนรู้ ค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวเนื่องกับการรักษาโรคไตของเธอตลอดจนหนี้สินของครอบครัว ในปัจจุบัน ครอบครัวของเธอจึงมีแต่เพียงศักดิ์ชัยสามีของเธอเท่านั้นที่สามารถทำงานได้ โดยเขามีรายได้เดือนละประมาณ 20,000 บาท ในขณะที่แสงเดือนแม่ของเธอซึ่งอยู่ในวัย 62 ปีนั้นบางครั้งออกไปรับจ้างทำงานเล็กๆ น้อยๆ ในหมู่บ้านเพื่อแลกข้าวสารหรืออาหาร แต่สภาพร่างกายและความพิการของแม่ทำให้แสงเดือนไม่สามารถทำงานรับจ้างอย่างเป็นกิจจะลักษณะได้ นอกจากรายได้จากการทำงานของศักดิ์ชัยแล้ว รายรับของครอบครัวในปัจจุบันมาจากเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุของแสงเดือน 600 บาทต่อเดือน เบี้ยผู้พิการ 800 บาทต่อเดือน และวงเงินสนับสนุนค่าครองชีพภายใต้บัตรบัตรสวัสดิการแห่งรัฐของแสงเดือน 300 บาทต่อเดือน

ความเจ็บป่วยของพรนภาและการตกงานของเธอ ส่งผลกระทบต่อลูกทั้งสองของเธอ พรชิตาลูกสาวของพรนภา ติดต่อกับพ่อบ้างเป็นระยะ พ่อของเธอส่งเงินให้เธอบ้างเดือนละประมาณ 500 -800 บาท แต่ค่าใช้จ่ายทางการศึกษาและค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันของเธอนั้นอยู่ในความรับผิดชอบของแม่ หลังจากพรชิตาเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เธอสอบเข้าเรียนระดับมัธยมศึกษาที่โรงเรียนประจำจังหวัด ครอบครัวของเธอต้องนำรถจักรยานยนต์ของพ่อเลี้ยงไปจำนองกับบริษัทไฟแนนซ์เพื่อให้มีเงินเพียงพอสำหรับค่าชุดนักเรียน ค่าอุปกรณ์การศึกษา และค่าใช้จ่ายอื่นๆ เมื่อพรนภาไม่มีรายได้เธอจึงต้องพึ่งพิงรายได้จากศักดิ์ชัยทั้งค่ากินอยู่ของสมาชิกในครอบครัวและค่าใช้จ่ายในการไปโรงเรียนของลูกทั้งสอง ในแต่ละเดือนพรนภาต้องพึ่งพิงรายได้จากศักดิ์ชัยมาเป็นค่ารถรับส่งนักเรียนของพรชิตาเดือนละ 1,200 บาท ค่าอาหารกลางวันและค่าใช้จ่ายรายวันเมื่อไปโรงเรียนเดือนละประมาณ 2,200 บาท ค่าขนมและเงินออมทรัพย์นักเรียนของลูกชายคนเล็กอีกเดือนละประมาณ 700 บาท และค่ากับข้าวของครอบครัววันละประมาณ 200 -300 บาท พรนภามีความกังวลเรื่องที่เธอป่วยจนไม่สามารถทำงานได้ทำให้ทั้งครอบครัวต้องพึ่งพารายได้จากสามีเท่านั้น เธอไม่แน่ใจว่าสามีจะแบกรับภาระนี้ไปได้นานเพียงไร หากในอนาคตเธอแยกทางกับ

สามี เธอคงไม่สามารถส่งให้ลูกทั้งสองได้เรียนสูงๆ ได้ ส่วนการส่งลูกไปอยู่ในการดูแลของอดีตสามีก็ไม่ใช่ทางเลือกที่ทำให้เธอคลายกังวล เนื่องจากอดีตสามีได้แต่งงานใหม่แล้ว

- ครอบครัวซึ่งมีสมาชิกเป็นผู้พิการ

ความเปราะบางของครอบครัวบางส่วนเชื่อมโยงกับการมีสมาชิกของครอบครัวเป็นผู้พิการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีผู้ที่ไม่สามารถดูแลตัวเองได้ หนึ่งในนั้นคือครอบครัวของดวงกมล (หมายเลข 8) ซึ่งต้องดูแลภัทรพล หลานชายวัย 7 ขวบ ภัทรพลได้รับการวินิจฉัยว่า มีภาวะออทิสติกและมีปัญหากล้ามเนื้ออ่อนแรง ภัทรพลสามารถสื่อสารกับผู้อื่นได้ แต่ค่อนข้างช้า เขามีข้อจำกัดในการช่วยเหลือตัวเอง เช่น การแต่งกาย การรับประทานอาหาร และอื่นๆ ภัทรพลเข้าเรียนชั้นป.1 ที่โรงเรียนประถมศึกษาในหมู่บ้าน โดยเรียนร่วมกับเด็กทั่วไป ดวงกมลเห็นว่าการเรียนรู้ของหลานชายนั้นค่อนข้างช้า “พอเขียนได้ แต่ไม่ค่อยรู้เรื่องเท่าไหร่ ตามเพื่อนไม่ทัน ตอนอยู่ป.1 แต่ความคิดสมองของแกเท่ากับอนุบาล เรียนกับเพื่อนก็ตามประสา ตามคนอื่นไม่ค่อยทัน เพราะไม่ค่อยรู้” ในขณะที่ครูประจำชั้นของภัทรพลมองว่าภัทรพลมีข้อจำกัดในการเรียนร่วมกับเพื่อนๆ

> *“ไม่ได้เลยค่ะ แต่อยู่ร่วมได้ แต่เรียนด้วยไม่ได้ วัดผลแบบนักเรียนทั่วไปไม่ได้ ทางครูประจำชั้นจะทำแผนการเรียนรู้รายบุคคล (Individual Education Planning: IPE) ถ้าเราจะเน้นตัวชี้วัด อย่างเช่น ตอนเขาอยู่ป.1 กล้ามเนื้อมือเขาเขียนไม่ได้ แต่เขารู้ สมมติว่าเราจะวัดผล ก.ไก่ ถ้าเขาชี้ถูก นี่ ก.ไก่ เราก็ให้ผ่าน สมมติเราเรียนเรื่องสิ่งมีชีวิต สิ่งไม่มีชีวิต เพื่อนบอกว่า ‘ประตู’ เค้าบอกว่า ไม่มีชีวิต เค้าเรียนรู้ เค้าตอบได้ เวลาพูด ‘หมู’ เขาบอกว่า มีชีวิต มันวัดผลได้ แต่การเขียนไม่ได้ อ่านหนังสือ อ่านโจทย์เยอะไม่ได้”*

ในปัจจุบันภัทรพลได้รับการรักษาที่โรงพยาบาลศูนย์ลำปางซึ่งเป็นการรักษาด้วยยา โดยดวงกมลต้องพาหลานไปพบแพทย์ทุก 2-3 เดือน นอกจากนี้ภัทรพลยังได้รับการรักษาผ่านการทำกิจกรรมบำบัดเพื่อเสริมพัฒนาการและฝึกการใช้กล้ามเนื้อมือที่โรงพยาบาลเวชชารักษ์ อำเภอเกาะคา ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านราว 15 กิโลเมตร โดยนักกิจกรรมบำบัดนัดให้เธอพาภัทรพลไปทำกิจกรรมบำบัดทุก 2 สัปดาห์ เธอได้รับคำแนะนำว่าการทำกิจกรรมบำบัดบ่อยๆ และต่อเนื่องจะช่วยแก้ไขปัญหาพัฒนาการของหลานชายได้ไวขึ้น แต่จำนวนเด็กที่มารับบริการที่โรงพยาบาลเวชชารักษ์มีจำนวนมากทำให้โรงพยาบาลไม่สามารถจัดตารางฝึกกิจกรรมบำบัดให้ภัทรพลได้บ่อยกว่านี้ ครอบครัวของภัทรพลได้รับการแนะนำให้พาภัทรพลไปฝึกกิจกรรมบำบัดเพิ่มเติมที่คลินิกพัฒนาการเด็กของเอกชนซึ่งสามารถฝึกกิจกรรมบำบัดได้ต่อเนื่องกว่า แต่ดวงกมลไม่สามารถพาภัทรพลไปฝึกกิจกรรมบำบัดที่คลินิกดังกล่าวได้เนื่องจากค่าบริการของคลินิกดังกล่าวนั้นครั้งละประมาณ 500 -1,000 บาท ซึ่งค่อนข้างสูงสำหรับเธอ คลินิกดังกล่าวยังตั้งอยู่ห่างจากบ้านของเธอราว

30 กิโลเมตร ดวงกมลไม่มีรถยนต์และหมู่บ้านของเธอนั้นไม่มีรถโดยสารสาธารณะวิ่งผ่าน การเดินทางไปยังโรงพยาบาลหรือตัวเมืองจึงต้องไหว้วานญาติพี่น้องหรือเหมารถของคนในหมู่บ้านไป แม้เห็นว่าการทำกิจกรรมบำบัดเสริมที่คลินิกเอกชน จะช่วยแก้ไขปัญหาพัฒนาการของหลานชายได้ไวขึ้น แต่เงื่อนไขในชีวิตและปัจจัยทางเศรษฐกิจทำให้ดวงกมลไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากการพาภัทรพลไปทำกิจกรรมบำบัดที่โรงพยาบาลเวชชารักษ์ทุก 2 สัปดาห์ ครูประจำชั้นของภัทรพลสังเกตว่าภัทรพลมีพัฒนาการและการใช้กล้ามเนื้อมือที่ดีขึ้นหลังจากทำกิจกรรมบำบัดที่โรงพยาบาลเวชชารักษ์ อย่างไรก็ตาม พัฒนาการของเขาชะงักลงในช่วงการระบาดของโควิด เนื่องจากโรงพยาบาลปิดการให้บริการงานกิจกรรมบำบัด

เงื่อนไขสุขภาพของภัทรพลสร้างความเครียดให้กับดวงกมลซึ่งตกอยู่ในภาวะจำยอมในการเลี้ยงหลาน เธอเคยมีรายได้จากการรับจ้างทั่วไปในหมู่บ้าน แต่หลังจากศศิวิมลลูกสาวเธอคลอดภัทรพล เวลาทั้งหมดของเธอหมดไปกับการดูแลภัทรพล เธอแทบไม่ได้ออกไปรับจ้างเลย ค่าใช้จ่ายต่างๆ ทั้งของเธอและค่าใช้จ่ายในการดูแลภัทรพลนั้นต้องพึ่งพากมลวรรณ ลูกสาวคนโตของเธอซึ่งอยู่ร่วมบ้านกัน ในขณะที่ศศิวิมลผู้เป็นแม่ของภัทรพลนั้นส่งเงินมาให้ดวงกมลได้เพียงเดือนละ 1,000 – 2,000 บาทเท่านั้น เงินจำนวนดังกล่าวไม่เพียงพอสำหรับการดูแลภัทรพล โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเขาต้องไปทำกิจกรรมบำบัด ดวงกมลเครียดเรื่องการไม่มีรายได้ รวมทั้งภาระหนี้สินของครอบครัวราว 100,000 บาท ซึ่งสะสมมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ ดวงกมลต้องพึ่งพาทางการเงินจากลูกสาวคนโตซึ่งไม่ได้มีรายได้มากนัก กมลวรรณลูกสาวคนโตของเธอนั้นมีรายได้จากการขายน้ำดื่ม น้ำเข็งไสวันละประมาณ 100 -200 บาทเท่านั้น กมลวรรณเองก็เป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวที่ต้องเลี้ยงดูลูกสาววัย 14 ปีโดยที่อดีตสามีไม่ได้ร่วมรับผิดชอบใดๆ นอกจากสถานการณ์ทางการเงินแล้ว ความเครียดของดวงกมลยังเป็นผลจากการต้องทุ่มเทเวลาทั้งหมดสำหรับการดูแลภัทรพล เธอน้ำตาคลอเมื่อพูดถึงการดูแลหลาน

> *“เครียด เครียดมากๆ น้องไม่ได้ดั่งใจเรา ไม่เหมือนคนอื่น จะทำอะไรก็ต้องคอยดูแล คอยช่วยเหลือ เข้าห้องน้ำ ก็เข้าคนเดียวไม่ได้ ต้องช่วยตลอด ไปไหนไม่ได้เลย มีการมีงาน งานศพ งานบุญ ก็ไม่ได้ไป ... ทิ้งไปไหนไม่ได้ ยังไงก็หลานเรา แม่เขาก็เอาไปเลี้ยงไม่ได้ ตัวเองก็ยังแทบไม่รอด”*

โดยภาพรวมสถานการณ์ความเปราะบางของครอบครัวในพื้นที่ศึกษาทับซ้อนกันในหลายลักษณะ ทั้งความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัว ความเปราะบางอันที่เกี่ยวเนื่องกับความเปราะบางของสมาชิกในครอบครัวในหลายลักษณะได้แก่ การเป็นครอบครัวที่พึ่งพิงการดูแลจากผู้สูงอายุ การมีสมาชิกของครอบครัวที่มีปัญหาสุขภาพ และเจ็บป่วยเรื้อรัง ลักษณะความเปราะบางดังกล่าวส่งผลต่อความเป็นอยู่ของครอบครัว ความเสี่ยงของเด็กที่อยู่ภายใต้การดูแลของครอบครัว และลักษณะการดูแลกันภายในครอบครัว ซึ่งจะนำเสนอในหัวข้อถัดไป

4.5 สถานการณ์เกี่ยวกับการดูแล

ในพื้นที่บ้านหัวทุ่ง การดูแลเด็กและกลุ่มเปราะบางอาจจำแนกได้ 4 ลักษณะ ได้แก่ การดูแลของครอบครัวและเครือญาติ การดูแลของชุมชน การดูแลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และการดูแลของหน่วยงานรัฐ

4.5.1 การดูแลของครอบครัวและเครือญาติ

การศึกษาการดูแลเด็กในครอบครัวซึ่งเป็นกรณีศึกษาจำนวน 13 ครอบครัวพบว่ามีเด็กจาก 1 ครอบครัวเท่านั้นที่อยู่ในการดูแลของพ่อและแม่ ในขณะที่เด็กจากครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยวอีก 3 ครอบครัวมีแม่เป็นผู้ดูแล ในขณะที่เด็กจากอีก 10 ครอบครัว อยู่ในการดูแลของญาติซึ่งมักเป็นตายายหรือปู่ย่า (ตารางที่ 4.6)

ตารางที่ 4.6: ความสัมพันธ์ระหว่างเด็กและผู้ดูแล

ผู้ดูแลเด็ก	จำนวนครอบครัว
พ่อและแม่	1
แม่ (แม่เลี้ยงเดี่ยว)	3
ปู่-ย่า/ตา-ยาย	8
ป้า	1
รวม	**13**

ในบรรดาเด็กและเยาวชนซึ่งเป็นกรณีศึกษาในงานนี้ พบว่ามีเพียงวรรณภา (อายุ 17 ปี) และณัฐพงศ์ (อายุ 12 ปี) สองคนพี่น้องเท่านั้นที่อยู่ในการดูแลของพ่อแม่ วรรณภาเรียนชั้น ม.6 ที่โรงเรียนมัธยมของรัฐในอำเภอเกาะคา ส่วนน้องชายของเธอเรียนชั้นป.6 ที่โรงเรียนในหมู่บ้าน พ่อและแม่ของเธอไม่ได้อพยพไปทำงานที่อื่นเนื่องจากไม่มีเงินทุนเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางและค่าใช้จ่ายระหว่างการหางาน พ่อแม่ของทั้งคู่ยังมีความกังวลว่า วรรณภาและณัฐพงศ์กำลังเข้าสู่วัยรุ่นซึ่งต้องการการดูแลอย่างใกล้ชิด พรพรรณผู้เป็นแม่มองว่าการอยู่ที่หมู่บ้านทำให้สามารถดูแลลูกได้ดีกว่าฝากลูกไว้กับญาติ การอยู่ที่บ้านทำให้เธอไม่ต้องกังวลเรื่องลูกมากนัก เนื่องจากลูกๆ ยังอยู่ในสายตาของพ่อแม่ แต่พรพรรณยอมรับว่าเธอไม่สามารถดูแลลูกได้เทียบเท่าครอบครัวที่มีฐานะ เช่น ครอบครัวของเธอไม่มีเงินให้ลูกเรียนพิเศษ หรือครอบครัวเลือกให้วรรณภาเรียนโรงเรียนมัธยมของรัฐในอำเภอเกาะคาแทนการไปเรียนในตัวเมืองลำปางซึ่งเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงมากกว่า เนื่องจากค่าใช้จ่ายในการเรียนในตัวเมืองสูงกว่าการเรียนในอำเภอเกาะคา เป็นต้น พยาบาลคืออาชีพในฝันของวรรณภา เธอมุ่งมั่นในการสอบเข้าวิทยาลัยพยาบาลหลังเรียนจบชั้นมัธยมปลาย พรพรรณมองว่าแม้ว่าครอบครัวของเธอมีฐานะยากจนและอาจไม่สามารถดูแลหรือส่งเสริมลูกๆ

ได้เทียบเท่าครอบครัวที่มีฐานะ แต่ครอบครัวของเธอเป็นครอบครัวที่ลูกๆ ไม่มีปัญหา ไม่สร้างความหนักใจให้กับพ่อแม่ เธอบอกว่าลูกๆ สนิทกับพ่อแม่และมักพูดคุยปรึกษาหารือเรื่องราวต่างๆ กับพ่อแม่เสมอ

การศึกษานี้พบว่าครอบครัวที่ปู่ย่าหรือตายายเป็นผู้ดูแลเด็กมีจำนวน 8 ครอบครัว โดยในจำนวนนี้เป็นครอบครัวที่มีลักษณะแหว่งกลางจำนวน 6 ครอบครัว (โปรดดูตารางที่ 4.3 และ 4.6 ประกอบ) ส่วนครอบครัวที่เด็กอยู่ในการดูแลของแม่เลี้ยงเดี่ยวมีจำนวน 3 ครอบครัว อย่างไรก็ตาม ครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยวทั้ง 3 ครอบครัวนั้น เด็กล้วนเคยอยู่ในความดูแลของตายายในบางช่วงเวลา ขณะที่ผู้เป็นแม่เดินทางไปทำงานต่างถิ่น ดังนั้น เราอาจกล่าวได้ว่าคนรุ่นปู่ย่าตายายเป็นผู้ที่ต้องรับภาระในการดูแลเด็กแทนพ่อแม่ การติดต่อระหว่างพ่อแม่ของเด็กและเด็กของแต่ละครอบครัวมีความแตกต่างกัน ในกรณีของหัทยา (หมายเลข 3) เด็กหญิงวัย 8 ปี เธออยู่ในความดูแลของปู่ย่า (อายุ 68 ปี และ 60 ปี ตามลำดับ) ตั้งแต่อายุได้ 2 เดือน เนื่องจากในช่วงที่เธอเกิดนั้นปราโมทย์ผู้เป็นพ่อทำงานอยู่ที่จังหวัดชลบุรี ส่วนนภาพรแม่ของเธอต้องรีบกลับไปทำงานหลังคลอด ในปี 2561 พ่อของเธอเดินทางไปทำงานที่ไต้หวัน ส่วนแม่ยังคงทำงานที่จังหวัดชลบุรี ทั้งพ่อและแม่ของเธอไม่ได้แยกทางกัน พ่อแม่ของหัทยาติดต่อลูกประมาณ 2 ครั้งต่อสัปดาห์ผ่านแอปพลิเคชันไลน์ ก่อนที่พ่อของเธอจะไปทำงานที่ไต้หวัน พ่อแแม่เดินทางเยี่ยมลูกบ่อยๆ เมื่อมีวันหยุดยาวในช่วงเทศกาล หลังจากปราโมทย์ไปทำงานที่ไต้หวัน นภาพรยังคงเดินทางมาเยี่ยมลูกเป็นระยะๆ พ่อแม่ของหัทยาส่งข้าวของเครื่องใช้ เสื้อผ้า และของเล่นต่างๆ มาให้เธอบ่อยๆ แต่การเติบโตมากับปู่ย่าก็ทำให้หัทยาผูกพันกับย่ามากกว่าพ่อแม่ เธอนอนกับย่าทุกคืน แม้แต่ในช่วงที่พ่อแม่มาเยี่ยมหัทยาก็ไม่ยอมนอนกับพ่อแม่ ปู่ย่าของหัทยามองว่าการดูแลหลานไม่ใช่เรื่องลำบากอะไร ย่ามองว่าหัทยาเธอเป็นเด็กดีชอบช่วยเหลือย่าทำงานบ้าน ล้างจาน กวาดพื้น ชอบเอาใจปู่กับย่า เรื่องที่สร้างความหงุดหงิดใจให้ย่ามีเพียงการงอแงเรื่องการไปโรงเรียน และการให้ความสนใจกับการเล่นมากกว่าการตั้งใจทำการบ้าน ย่าบ่นเรื่องที่ต้องกำกับให้หัทยาทำการบ้านตลอดเวลา แต่ย่าก็ไม่สามารถสอนการบ้านหรือช่วยทบทวนเนื้อหาการเรียนให้กับหัทยาได้ ในสถานการณ์การระบาดของโควิด-19 โรงเรียนหยุดเรียนและให้นักเรียนเรียนอยู่ที่บ้านผ่านโทรทัศน์[3] หัทยาเรียนไม่รู้เรื่อง เธอไม่เข้าใจเนื้อหาที่เรียนจากโทรทัศน์ ในขณะที่ย่าก็ไม่สามารถช่วยอธิบายได้ การเรียนคนเดียวจากโทรทัศน์ทั้งวันเป็นเรื่องน่าเบื่อสำหรับเด็กวัย 8 ขวบ เนื้อหาที่ยากและไม่มีคนอธิบายเมื่อไม่เข้าใจยิ่งเพิ่มความเบื่อหน่ายต่อการเรียน หัทยาไม่สามารถจดจ่ออยู่กับการเรียนได้ เวลาจึงหมดไปกับการเปิดโทรทัศน์และนั่งเล่น ย่าจึงแก้ปัญหาด้วยการพาเธอไปเรียนที่บ้านของเพื่อนร่วมชั้นเรียน หัทยามี

[3] กระทรวงศึกษาธิการได้ดำเนินโครงการ “การจัดการศึกษาทางไกลผ่านโทรทัศน์ระบบดิจิทัลในสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดต่อเชื้อไวรัสโคโรนา 2019” ตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาล จนถึงอาชีวศึกษา รวมทั้งการศึกษานอกโรงเรียน โดยนักเรียนสามารถเรียนผ่านช่องทีวีดิจิทัลของมูลนิธิการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม หรือแอปพลิเคชันของมูลนิธิฯ ดังกล่าว

ความสุขกับการเรียนกับเพื่อนมากขึ้น เธอเห็นว่าแม้เนื้อหาบางส่วนเธอและเพื่อนก็ยังไม่ค่อยเข้าใจ แต่การมีเพื่อนเรียนด้วยกันก็สนุกกว่าการเรียนคนเดียว

ในจำนวนเด็กที่พ่อแม่แยกทางกันทั้งหมด 11 ครอบครัวนั้น ผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลเด็กคือแม่หรือญาติข้างแม่ซึ่งมีมากถึง 9 ครอบครัว โดยในจำนวนนี้มีเพียงพรชิตา (หมายเลข 1) เท่านั้นที่ยังคงติดต่อกับพ่ออย่างสม่ำเสมอ ในขณะที่เด็กจำนวน 7 คน (จาก 6 ครอบครัว) ขาดการติดต่อกับพ่อ ส่วนเด็กที่พ่อแม่แยกทางกันและอยู่ในการดูแลของญาติข้างพ่อมีเพียง 2 รายเท่านั้น โดยมีเพียงนนท์ (หมายเลข 2) เด็กวัย 6 ขวบที่อาศัยอยู่กับป้าและย่าเท่านั้นที่ได้รับการติดต่อจากแม่อย่างสม่ำเสมอ

ในภาพรวมแล้ว คนรุ่นปู่ย่าตายายที่ทำหน้าที่ดูแลเด็กแทนพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวเห็นว่าเป็นเรื่องปกติที่คนรุ่นตนต้องช่วยดูแลหลานในขณะที่พ่อแม่ของเด็กไปทำงานที่อื่น “พ่อแม่เสมือน” ส่วนใหญ่มองว่าแม้เด็กไม่ได้เติบโตมาพร้อมหน้าพ่อแม่ เด็กก็เติบโตได้อย่างไม่มีปัญหา ในขณะที่ครูโรงเรียนประถมศึกษาในหมู่บ้านเห็นว่าการที่เด็กไม่ได้อยู่พร้อมหน้ากับพ่อแม่ไม่ได้เป็นปัญหาในตัวของมันเองตราบใดที่ผู้ดูแลเด็กดูแลเอาใจใส่เด็กอย่างดี อย่างไรก็ตาม อสม. ตั้งข้อสังเกตุว่าผู้ดูแลเด็กรุ่นปู่ย่าตายายบางส่วนมองว่าการดูแลเด็กมีความหมายเท่ากับการดูแลให้เด็กได้กินอิ่มนอนหลับ การดูแลเด็กจึงเป็นเรื่องอาหารการกินมากกว่าการส่งเสริมพัฒนาการด้านอื่นๆ ของเด็ก การดูแลเด็กในลักษณะดังกล่าวอาจนำไปสู่ปัญหาด้านพัฒนาการของเด็ก ดังเช่นในกรณีของพิมลวรรณ (หมายเลข 13) ซึ่งพ่อแม่ทำงานอยู่ต่างประเทศ เธออยู่ในความดูแลของผู้เป็นยายซึ่งดูแลเรื่องอาหารการกิน และชีวิตประจำวันของเธออย่างดี แต่เธอไม่ได้รับการดูแลในเชิงอารมณ์ (emotional care) จากผู้เป็นยายผู้ซึ่งมีภาวะอารมณ์ฉุนเฉียว โมโหร้าย พิมลพรรณเติบโตขึ้นเป็นเด็กที่มีความสามารถในทางวิชาการ เธอเรียนดี แต่เธอมีปัญหาในการอยู่ร่วมกับเพื่อนๆ เนื่องจากมีอารมณ์ฉุนเฉียวไม่สามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ นอกจากนั้น ชีวิตประจำวันของผู้ดูแลเด็กที่ต้องดิ้นรนทำมาหากินส่งผลต่อการดูแลเด็กเช่นกัน ครูผู้ดูแลเด็กที่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กของอบต.ใหม่พัฒนาตั้งข้อสังเกตว่าเด็กบางส่วนที่มาเรียนที่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กมีปัญหาเรื่องพัฒนาการเนื่องจากผู้ดูแลไม่มีเวลาในการดูแลเด็กอย่างใกล้ชิด “น้องอายุ 3 ขวบมาเรียนที่นี่ แต่เขายังพูดไม่ได้เลย คำว่าแม่ก็พูดไม่ได้ แต่เขาไม่ได้เป็นใบ้นะ เขาได้ยิน แต่เขาไม่รู้ว่าจะพูดอย่างไร เขาอยู่กับแม่กับยาย แต่ทุกคนก็ยุ่ง พอยุ่งก็ยื่นมือถือให้เขาใช้ เพื่อให้เขาสงบ เขาเลยโตมากับมือถือ ไม่รู้ว่าต้องมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นอย่างไร เพราะอยู่บ้านไม่มีคนคุยกับเขา”

ความตึงเครียดของผู้ปกครองยังพบมากเป็นพิเศษในกรณีที่เด็กภายใต้การดูแลเป็นเด็กที่มีลักษณะพิเศษซึ่งต้องการการดูแลมากเป็นพิเศษ ในกรณีของดวงกมล (หมายเลข 8 ดูแผนผัง 4.1 ประกอบ) หญิงหม้ายวัย 59 ปี ซึ่งต้องดูแลภัทรพล หลานชายวัย 7 ปี ภัทรพลเป็นเด็กพิเศษ มีความบกพร่องทางพัฒนาการและมีปัญหากล้ามเนื้ออ่อนแรง ดวงกมลจึงต้องทุ่มเทเวลาและความใส่ใจกับการดูแลหลานมากเป็นพิเศษ ดวงกมลพาหลานชายไปทำกิจกรรมบำบัดเพื่อฝึกการทำงาน

ของกล้ามเนื้อ เธอได้รับคำแนะนำให้ฝึกการใช้มือของหลานด้วยการปั้นดินน้ำมัน แต่เมื่อกลับมาบ้าน เธอไม่สามารถฝึกให้ภัทรพลปั้นดินน้ำมันได้ ดวงกมลมองว่าตนเองพยายามทำดีที่สุดในการดูแลภัทรพล แต่อสม. ประจำหมู่บ้านมองว่าดวงกมลนั้นขาดความรู้ความเข้าใจในการดูแลเด็กพิเศษ หรือในกรณีของชลลดา (หมายเลข 12) ที่ต้องดูแลวัชรพงศ์ หลานชายวัย 14 ปี ที่มีปัญหาสมาธิสั้นและปัญหาพฤติกรรม ชลลดาพบว่าเธอไม่สามารถรับมือกับความเครียดจากการดูแลหลาน ในขณะที่ผู้เป็นแม่ของเด็กไม่ได้มีส่วนร่วมหรือให้การสนับสนุนในการดูแลวัชรพงศ์เลย

การศึกษานี้พบว่าความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัวส่งผลต่อความกังวลเกี่ยวกับการดูแลเด็กในอนาคต การศึกษาจำนวนหนึ่ง (Osaki 2003, Porst and Sakdapolrak 2020) ได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของเงินที่แรงงานย้ายถิ่นส่งกลับไปจุนเจือครอบครัวที่อยู่ข้างหลัง ในกรณีของบ้านหัวทุ่งนั้นพบว่า ในจำนวนครอบครัวที่มีสมาชิกที่กำลังทำงานอยู่ต่างถิ่นจำนวน 7 ครอบครัวนั้น มีผู้ย้ายถิ่นจาก 2 ครอบครัวเท่านั้นที่สามารถส่งเงินกลับมาดูแลครอบครัวได้อย่างต่อเนื่อง ได้แก่ กรณีของมงคล (หมายเลข 2) และปราโมทย์ (หมายเลข 3) ทั้งคู่ทำงานอยู่ที่ไต้หวัน มงคลมีลูกชายวัย 6 ขวบซึ่งอยู่ในการดูแลของพี่สาวและแม่ของเขา มงคลส่งเงินกลับมาดูแลครอบครัวทุกเดือน เดือนละ 5,000 – 10,000 บาท ส่วนปราโมทย์นั้น เดินทางไปทำงานที่ไต้หวันในปี 2561 ในขณะที่ลูกสาววัย 8 ปีของเขาอยู่ในการดูแลของพ่อแม่ ปราโมทย์ส่งเงินกลับมาให้ครอบครัวเดือนละประมาณ 10,000 -15,000 บาท ส่วนแรงงานย้ายถิ่นในประเทศซึ่งทุกคนมีสถานะแม่เลี้ยงเดี่ยวและลูกๆ ของพวกเธออยู่ในการดูแลของพ่อแม่ที่หมู่บ้านนั้นส่งเงินกลับบ้านน้อยกว่าแรงงานที่ทำงานต่างประเทศ แรงงานบางคนส่งเงินกลับบ้านได้ประมาณเดือนละ 1,000 – 2,000 บาทเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีแม่เลี้ยงเดี่ยว 1 ราย (จากครอบครัวหมายเลข 5) ซึ่งแทบไม่เคยให้การสนับสนุนทางการเงินแก่ครอบครัวที่ช่วยดูแลลูกของเธอเลย พ่อของเธอเป็นเพียงผู้เดียวในครอบครัวที่มีรายได้จากการรับจ้างทั่วไปในหมู่บ้าน รายได้ดังกล่าวซึ่งไม่มีความแน่นอนถูกใช้เพื่อเลี้ยงดูสมาชิกอีก 4 คนของครอบครัว ความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจของพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวทำให้พวกเขาไม่สามารถดูแลเลี้ยงดูและแบกรับภาระด้านค่าใช้จ่ายในการดูแลลูกของตนเอง การส่งลูกให้พ่อแม่ดูแลจึงถูกมองว่าเป็นแนวทางที่ดีที่สุด คนรุ่นปู่ย่าตายาย (ซึ่งเป็นกลุ่มที่เปราะบางและต้องการการดูแล) จึงต้องแบกรับภาระในการดูแลเด็กทั้งการดูแลในชีวิตประจำวันและรับภาระด้านค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับเด็ก แม้ว่าไม่ได้อยู่ในสถานะที่พร้อมในการแบกรับภาระดังกล่าว

4.5.2 การดูแลของชุมชน

การดูแลกลุ่มคนเปราะบางในระดับชุมชนนั้นไม่ได้เด่นชัดมากนัก การช่วยเหลือดูแลกันของคนในชุมชนมักเกิดขึ้นในระดับเครือญาติใกล้ชิดกันมากกว่าเป็นการช่วยเหลือกันของสมาชิกอื่นในชุมชน พรนภา (หมายเลข 1) ระบุว่าครอบครัวของเธอเผชิญปัญหาไม่มีข้าวกินแทบทั้งปี ฐานะที่ยากจนของครอบครัวทำให้ต้องซื้อข้าวสารได้ครั้งละ 5- 10 กิโลกรัมเท่านั้น ข้าวสารในปริมาณดังกล่าวเพียงพอสำหรับการบริโภคประมาณ 1 สัปดาห์เท่านั้น ครอบครัวเธอต้องซื้อข้าวสาร

ล่อยๆ และซื้อทีละนิดๆ ทำให้ต้องจ่ายค่าข้าวสารในราคาที่แพงกว่าการซื้อในปริมาณมาก เธอระบุว่าในบางครั้งเธอไม่มีข้าวสารติดบ้าน และไม่มีเงินสำหรับไปซื้อข้าว แต่เธอไม่สามารถไปขอยืมข้าวสารจากเพื่อนบ้าน ไม่สามารถขอซื้อข้าวสารด้วยเงินเชื่อจากร้านค้าในหมู่บ้าน แม่ของเธอซึ่งเป็นผู้พิการทางสมองต้องไปขอทำงานเล็กๆ น้อยๆ ในหมู่บ้านเพื่อแลกกับข้าวสารหรืออาหาร หรือการเก็บผักที่ขึ้นตามทุ่งนาหรือชายป่ามาทำอาหาร

วัดในชุมชนมีบทบาทในระดับหนึ่งในการช่วยให้ชาวบ้านยากจนเข้าถึงอาหารในราคาถูก ในวันพระซึ่งมีคนนำอาหารไปทำบุญเยอะเกินกว่าที่พระจะฉันหมดนั้น อาหารเหลือบางส่วนถูกแบ่งให้กับคนที่ไปทำบุญนำกลับไปรับประทานที่บ้าน นอกจากนั้นคณะกรรมการวัดยังจัดอาหารที่เหลือใส่กะละมังขนาดใหญ่ให้คนนำกลับบ้านแลกกับการทำบุญให้วัด 50 บาท กลุ่มคนที่ทำบุญแลกอาหารมักเป็นคนยากจนในหมู่บ้าน ในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวบ้านหัวทุ่งมีประเพณี “ต่านข้าวใหม่” ซึ่งเป็นการนำข้าวเปลือกมาทำบุญถวายที่วัด วัดจึงมีข้าวเปลือกจำนวนมาก วัดได้นำข้าวเปลือกออกมาให้ชาวบ้านได้ร่วมทำบุญ โดยคิดราคาที่ต่ำกว่าราคาตลาดนิดหน่อย ซึ่งช่วยให้ชาวบ้านที่ไม่ได้ทำนาสามารถเข้าถึงข้าวในราคาที่ถูกลง อย่างไรก็ตาม ครอบครัวที่มีฐานะยากจน (เช่นครอบครัวของพรนภา) มักไม่มีเงินเก็บมากพอที่จะนำมาทำบุญแลกข้าว และยังคงต้องทยอยซื้อข้าวจากร้านค้าทีละนิดตามกำลังทรัพย์ที่มี

การดูแลของชุมชนในอีกลักษณะคือการดูแลผ่านโครงสร้างที่เป็นทางการของคณะกรรมการหมู่บ้านภายใต้การนำของผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชนมีข้อมูลของกลุ่มเปราะบางแต่มีศักยภาพที่จำกัดในการแก้ไขปัญหา โดยส่วนใหญ่แล้วผู้นำชุมชนทำหน้าที่ในการประสานงานและส่งข้อมูลกลุ่มเปราะบางให้กับหน่วยงานอื่นมากกว่ามีบทบาทในการแก้ไขปัญหาของกลุ่มเปราะบางโดยตรง ในปีที่ผ่านมาคณะกรรมการหมู่บ้าน ได้ประสานงานกับอบต.ใหม่พัฒนา เพื่อขอการสนับสนุนจากอบต. ในการสร้างบ้านให้กับครอบครัวของทองคำ (หมายเลข 7) ซึ่งมีฐานะยากจนและไม่มีบ้าน โดยทางอบต. ได้สนับสนุนกระเบื้องมุงหลังคา อิฐบล็อค ปูนและทราย โดยคณะกรรมการหมู่บ้านได้ระดมชาวบ้านไปช่วยในการก่อสร้างที่พักให้กับครอบครัวของทองคำ

4.5.3 การดูแลโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

บ้านหัวทุ่งอยู่ในพื้นที่ของอบต.ใหม่พัฒนา ซึ่งอบต. มีบทบาทในการดูแลเด็กผ่านศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก อบต. เป็นผู้สนับงบประมาณต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งการจัดรถบริการรับ-ส่งนักเรียน การดูแลเรื่องอาหารกลางวัน นม ของเล่นเสริมพัฒนาการต่างๆ เป็นต้น ปัจจุบันศูนย์พัฒนาเด็กเล็กของอบต.ใหม่พัฒนามีครูและพี่เลี้ยงรวม 4 คน นักเรียน 16 คน นักเรียนที่มาเรียนที่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กมักมาจากครอบครัวที่มีฐานะค่อนข้างยากจน ในขณะที่นักเรียนที่ครอบครัวมีฐานะมักฝากลูกหลานให้เนอสเซอรี่เอกชนเป็นผู้ดูแล โดยทั่วไปศูนย์พัฒนาเด็กเล็กรับดูแลนักเรียนตั้งแต่อายุ 3 -5 ปี แต่ผู้ปกครองบางส่วนก็ขอร้องให้ศูนย์พัฒนาเด้กเล็กรับดูแลบุตรหลานของตนที่มีอายุต่ำ

กว่า 3 ปี เนื่องจากไม่มีผู้ดูแลเด็กที่บ้าน เด็กในการดูแลของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กจึงมีอายุตั้งแต่ 2 ปีเศษ ไปจนถึง 5 ปี การดูแลเด็กของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กมุ่งเน้นกิจกรรมเสริมพัฒนาการของเด็กมากกว่าการเรียน เช่น กิจกรรมที่ฝึกการใช้กล้ามเนื้อมือของเด็ก การฝึกการเคลื่อนไหวของร่างกาย กิจกรรมที่ฝึกด้านอารมณ์ การฟังนิทาน เป็นต้น ครูประจำศูนย์พัฒนาเด็กเล็กยังมีส่วนในการให้คำแนะนำแก่ผู้ปกครองในการดูแลเด็กเพิ่มเติม เช่น การฝึกการใช้กล้ามเนื้อมือของเด็กด้วยการปั้นดินน้ำมัน การวาดรูป การพับกระดาษ เป็นต้น

นอกจากการดูแลเด็กผ่านศูนย์พัฒนาเด็กเล็กแล้ว อบต. ใหม่พัฒนามีบทบาทในการดูแลกลุ่มเปราะบางในพื้นที่ โดยมีนักพัฒนาชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบ แต่อบต.มีข้อจำกัดทั้งในด้านบุคลากรและงบประมาณในการช่วยเหลือดูแลกลุ่มเปราะบาง ภายใต้โครงสร้างของอบต.งานด้านสวัสดิการสังคมถูกจัดไว้เป็นส่วนหนึ่งของงานพัฒนาชุมชนซึ่งดำเนินการภายใต้การดูแลของสำนักปลัดอบต. โดยอบต. ใหม่พัฒนามีนักพัฒนาชุมชนจำนวน 1 อัตรา ภารกิจด้านสวัสดิการและการดูแลกลุ่มเปราะบางจึงถูกจัดไว้เป็นส่วนหนึ่งของงานพัฒนาชุมชน และมีลักษณะเป็นงานประจำ (routine) มากกว่าการทำงานเชิงรุก โดยภารกิจหลักในการจัดสวัสดิการให้กับกลุ่มคนเปราะบางได้แก่ การจ่ายเบี้ยยังชีพให้กลุ่มเปราะบางในพื้นที่ ได้แก่ ผู้สูงอายุ ผู้พิการ และผู้ป่วยเอดส์ ภารกิจดังกล่าวเป็นภารกิจที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้รับการถ่ายโอนมาจากรัฐบาล โดยในจำนวนครอบครัวเปราะบางซึ่งเป็นกรณีศึกษาของงานวิจัยนี้นั้นมีผู้สูงอายุจำนวน 13 ราย (จาก 10 ครอบครัว) ได้รับเงินสงเคราะห์เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ และมีผู้พิการจำนวน 2 รายได้รับเงินสงเคราะห์เบี้ยผู้พิการ

งานพัฒนาชุมชนของอบต. ใหม่พัฒนามีข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์ของกลุ่มเปราะบางค่อนข้างดี แต่อบต. ไม่สามารถจัดการดูแลกลุ่มเปราะบางได้อย่างเพียงพอและทั่วถึง ทั้งจากการขาดแคลนบุคลากรและขาดแคลนงบประมาณ โดยงบประมาณของอบต. ถูกจัดสรรสำหรับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่เป็นหลัก (ราวร้อยละ 50 ของงบประมาณทั้งหมด - ตารางที่ 4.7) การดูแลกลุ่มเปราะบาง เด็กและเยาวชนจัดอยู่ในยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาสังคม ซึ่งได้รับการจัดสรรงบประมาณคิดเป็นร้อยละ 43.77 ของงบประมาณทั้งหมด อย่างไรก็ตาม งบประมาณส่วนใหญ่ของยุทธศาสตร์นี้ไม่ได้ถูกจัดสรรสำหรับภารกิจเชิงรุกในการดูแลเด็ก เยาวชน หรือกลุ่มเปราะบาง โดยร้อยละ 31.25 ของงบประมาณทั้งหมดเป็นงบประมาณที่อยู่ในแผนงานงบกลาง ซึ่งใช้สำหรับจ่ายเบี้ยยังชีพให้กับกลุ่มเปราะบาง (ผู้ป่วยเอดส์ ผู้สูงอายุ และผู้พิการ) ในขณะที่งบประมาณด้านการศึกษา ซึ่งใช้สำหรับการบริหารจัดการศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก การสนับสนุนอาหารกลางวันของนักเรียนโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่ และการจัดกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับเด็กนั้นคิดเป็นร้อยละ 5.16 ส่วนงบประมาณด้านงานสังคมสงเคราะห์ได้รับการจัดสรรน้อยกว่าร้อยละ 1 ของงบประมาณทั้งหมด โดยงบประมาณส่วนใหญ่ด้านสังคมสงเคราะห์นั้นจัดสรรเพื่อการปรับปรุงซ่อมแซมที่อยู่อาศัยของผู้ยากไร้ โดยครอบครัวของทองคำ (หมายเลข 7) เป็นหนึ่งในผู้ที่ได้รับการสนับสนุนงบวัสดุอุปกรณ์ในการซ่อมแซมบ้านจากอบต. (ภาพที่ 4.3)

ตารางที่ 4.7: การจัดสรรงบประมาณของอบต. ใหม่พัฒนา ประจำปีงบประมาณ 2566

ยุทธศาสตร์	งบประมาณ (บาท)	ร้อยละของงบประมาณทั้งหมด	หมายเหตุ
1. การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน	**21,941,200**	**49.56**	
2. การพัฒนา การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	**450,000**	**1.02**	
3.**การพัฒนาสังคม/ชุมชนและการรักษาความสงบเรียบร้อย**	**19,378,598**	**43.77**	
3.1 แผนงานงบกลาง	13,836,400	31.25	งบประมาณส่วนใหญ่ของแผนงานงบกลางเป็นงบประมาณเบี้ยยังชีพกลุ่มเปราะบาง
3.2 แผนงานการศึกษา	2,284,448	5.16	
3.3 แผนงานศิลปวัฒนธรรมและนันทนาการ	823,000	1.86	
3.4 แผนงานสาธารณสุข	500,000	1.13	
3.5 แผนงานสร้างความเข้มแข็งของชุมชน	537,000	1.21	
3.6 แผนงานสังคมสงเคราะห์	249,250	0.56	
3.7 แผนงานอุตสาหกรรมและการโยธา	1,148,000	2.59	
4.การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ	**680,000**	**1.54**	
5.พัฒนาส่งเสริมการบริหารจัดการที่ดีและการพัฒนาองค์กร	**1,826,000**	**4.12**	
รวม	**44,275,798**	**100**	

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลใหม่พัฒนา (2565)

ภาพที่ 4.3: บ้านของทองคำหลังได้รับการปรับปรุงด้วยการสนับสนุนจากอบต. ใหม่พัฒนา

รองนายกอบต. ใหม่พัฒนามองว่าข้อจำกัดของงบประมาณทำให้อบต. ไม่สามารถดูแลกลุ่มเปราะบางได้อย่างทั่วถึง

> *“เขตเรามีคนเปราะบางเยอะ อบต. อยากช่วยทุกคน แต่เราช่วยไม่ได้ เราไม่มีงบประมาณ ที่ช่วยไปก็ช่วยได้แค่บรรเทาความเดือดร้อน ถามว่าพอไหม ก็ไม่พอหรอก เขาก็ยังเดือดร้อนอยู่ แต่จะให้ช่วยจนเขาหายเดือดร้อนก็ทำไม่ได้ มันยังมีคนอื่นที่ก็เดือดร้อนแล้วรอให้เราช่วยอีก ถ้าเราช่วยแต่ครอบครัวเดิม คนอื่นที่เขาเดือดร้อนเราก็ไปช่วยไม่ได้”*

เนื่องจากข้อจำกัดด้านบุคลากรและงบประมาณ อบต. จึงมีบทบาทอย่างจำกัดในการดูแลกลุ่มเปราะบางในพื้นที่ อบต.ไม่สามารถดำเนินการดูแลกลุ่มเปราะบางในเชิงรุกได้ ภาระหน้าที่หลักในการดูแลกลุ่มเปราะบางของอบต. คือ การดำเนินการเรื่องการขึ้นทะเบียนและจ่ายเบี้ยยังชีพแก่ผู้สูงอายุ ผู้พิการ และผู้ป่วยเอดส์ เมื่อมีสถานการณ์ความเปราะบางในลักษณะอื่นเกิดขึ้นในพื้นที่ อบต. จึงทำได้แต่เพียงการประสานงานเพื่อขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานอื่นๆ อาทิ สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดลำปาง (พมจ. ลำปาง) บ้านพักเด็กและครอบครัวจังหวัดลำปาง ฯลฯ การเข้าถึงความช่วยเหลือของกลุ่มเปราะบางจึงขึ้นอยู่กับนโยบายและงบประมาณของหน่วยงานเหล่านี้ เช่น ในปีที่ผ่านมา อบต. ได้ประสานงานกับบ้านพักเด็กและครอบครัวฯ เพื่อให้เข้ามาดูแลเด็กที่เกิดจากแม่วัยรุ่น เป็นต้น นอกจากนี้ อบต. มีบทบาทเสมือนเป็นกลไกหนึ่งของราชการส่วนภูมิภาคในการให้การดูแลกลุ่มเปราะบาง เช่น การคัดเลือกกลุ่มเปราะบางที่ควรได้รับความช่วยเหลือจากสำนักงานพมจ. ลำปาง ดังที่นักพัฒนาชุมชนของอบต. ให้ข้อมูล “เวลาพมจ.มีโครงการ มีงบช่วยเหลือเขาก็แจ้งมาทางอบต. เช่น เขามีโควตาสงเคราะห์เด็กยากไร้ 10 ทุนนะ ให้อบต. ส่งรายชื่อไปให้เขา เราก็ส่งรายชื่อไปให้เขา หรือมีโควตาสงเคราะห์ผู้สูงวัยในครอบครัวยากจน 10 ทุนนะ เราก็ส่งชื่อไปให้เขา”

4.5.4 การดูแลของภาครัฐ

การดูแลจากภาครัฐที่ครอบครัวเปราะบางบ้านหัวทุ่งได้รับที่เป็นรูปธรรมที่สุด คือ เงินช่วยเหลือค่าครองชีพผ่านบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ สมาชิกของครอบครัวที่ศึกษาทั้ง 13 ครอบครัวได้รับสวัสดิการดังกล่าว ในสถานการณ์การระบาดของโควิด 19 นั้น ครอบครัวจำนวน 10 ครอบครัวได้รับเงินเยียวยาเกษตรกรจากรัฐบาลจำนวน 15,000 บาท ในปี 2563 ส่วนครอบครัวอีก 3 ครอบครัวนั้นไม่ได้รับเงินเยียวยาดังกล่าว เนื่องจากไม่ได้ขึ้นทะเบียนเกษตรกร และมีครอบครัวเพียง 1 ครอบครัวเท่านั้นที่สมาชิกของครอบครัวได้รับเงินเยียวยาจำนวน 15,000 บาทผ่านโครงการ “เราไม่ทิ้งกันของรัฐบาล” ครอบครัวจำนวน 13 ครอบครัว มีสมาชิกที่สามารถลงทะเบียนรับสวัสดิการโครงการ “คนละครึ่ง” แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่พบว่าพวกเขาแทบไม่ได้ใช้สิทธิในโครงการคนละครึ่งเลย เนื่องจากร้านค้าในหมู่บ้านที่เข้าร่วมโครงการมีน้อย

หน่วยงานรัฐที่มีภารกิจโดยตรงในการดูแลกลุ่มเปราะบางโดยตรงได้แก่ สำนักงานพมจ.ลำปาง ซึ่งได้รับการจัดสรรงบประมาณเป็นเงินช่วยเหลือเฉพาะกิจแก่กลุ่มเปราะบาง เช่น เงินสงเคราะห์ผู้มีรายได้น้อยและผู้ไร้ที่พึ่ง เงินสงเคราะห์ผู้สูงอายุในภาวะยากลำบาก เงินสงเคราะห์และฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ ทุนสงเคราะห์เด็กในครอบครัวอุปถัมภ์ เป็นต้น ในจำนวนครอบครัวจำนวน 13 ครอบครัวในการศึกษานี้ ไม่มีครอบครัวใดได้รับความช่วยเหลือดังกล่าว ข้อมูลจากรายงานสถานการณ์ทางสังคมของจังหวัดลำปาง (สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดลำปาง, 2564) ระบุว่าในปี 2563 นั้น จังหวัดลำปางมีผู้สูงอายุทั้งสิ้น 170,029 คน โดยร้อยละ 89.73 ได้รับเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ (โดยรับผ่านองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น) แต่มีผู้สูงอายุเพียงร้อยละ 0.09 เท่านั้นที่ได้รับเงินสงเคราะห์ผู้สูงอายุในภาวะยากลำบาก ส่วนผู้พิการ จำนวน 35,158 คนนั้น ผู้ที่ได้รับเงินสงเคราะห์และฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการคิดเป็นร้อยละ 1 ของผู้พิการทั้งหมด และมีเด็กจำนวน 34 คนได้รับการจัดสรรทุนครอบครัวอุปถัมภ์ เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนของอบต.ใหม่พัฒนาซึ่งเป็นผู้จัดทำรายชื่อกลุ่มเปราะบางที่ควรได้รับความช่วยเหลือส่งให้กับสำนักงานพมจ.ลำปางให้ข้อมูลว่าจำนวนทุนช่วยเหลือที่สำนักงานพมจ. จัดสรรให้กับแต่ละพื้นที่นั้นค่อนข้างน้อย การจัดสรรทุนสงเคราะห์ของสำนักงานพมจ.ลำปางเป็นการจัดสรรโดยพยายามเกลี่ยโควตาทุนช่วยเหลือให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ ในขณะที่ระดับความเปราะบางและความเร่งด่วนของการได้รับความช่วยเหลือเป็นเกณฑ์ในลำดับรองลงมา

หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ซึ่งมีความสำคัญในการดูแลเด็กได้แก่โรงเรียน โรงเรียนบ้านหัวทุ่ง เปิดสอนในระดับชั้นอนุบาล (1-3) และประถมศึกษา (ป.1- ป.6) มีนักเรียนรวมทั้งสิ้น 86 คน ครูรวมทั้งสิ้น 9 คน โดยเป็นข้าราชการจำนวน 4 คน ครูอัตราจ้างจำนวน 4 คน ครูมีบทบาทสำคัญในการดูแลเด็กทั้งในด้านความรู้ทางวิชาการ และการส่งเสริมพัฒนาการของนักเรียน ครูจัดทำแผนการเรียนรู้รายบุคคลของนักเรียน (IPE) ซึ่งครอบคลุมข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับเด็ก ได้แก่ ข้อมูลสุขภาพ สถานการณ์ของครอบครัว การศึกษา และแนวทางในการส่งเสริมพัฒนาศักยภาพของเด็ก โรงเรียนกำหนดให้ครูออกเยี่ยมบ้านเด็กเป็นระยะๆ ครูจึงมีข้อมูลต่างๆ ของเด็กค่อนข้างดี นักเรียนราว 80 % ได้ถูกฝากให้ครูช่วยดูแลสอนการบ้านให้เพิ่มเติมหลังเลิกเรียน เนื่องจากผู้ปกครองของเด็กส่วนใหญ่ไม่สามารถสอนการบ้านให้กับเด็กในความดูแลของตนเอง

โรงเรียนมีบทบาทในการช่วยส่งเสริมหรือร่วมแก้ไขปัญหาพัฒนาการของเด็ก เมื่อพบเด็กที่น่าจะมีปัญหาพัฒนาการหรือมีปัญหาด้านพฤติกรรม เช่น พฤติกรรมก้าวร้าว การหนีเรียน เป็นต้น โรงเรียนหารือกับผู้ปกครองเพื่อร่วมกันหาทางแก้ไขปัญหาให้กับเด็ก หนึ่งในกรณีที่โรงเรียนร่วมแก้ไขกับผู้ปกครองคือ กรณีของพิมลวรรณ (หมายเลข 13) พ่อแม่ของพิมลวรรณทำงานอยู่ต่างประเทศ เธออยู่ในความดูแลของยายและป้า แต่เนื่องจากป้าทำงานอยู่ในตัวเมืองลำปาง พิมลวรรณจึงอยู่กับยายสองคน ในสายตาของครู เธอเป็นเด็กเรียนดี มีน้ำใจ มีลักษณะของผู้นำ เธอมักเป็นผู้นำในการทำกิจกรรมต่างๆ ของโรงเรียน เป็นคนเอาจริงเอาจังและเข้มงวดกับเรื่องต่างๆ ในภาวะปกติพิมลวรรณคือลูกศิษย์ที่น่ารักของครู รุ่นพี่ที่น้องๆ ชื่นชม แต่เมื่อถูกขัดใจ พิมลวรรณไม่

สามารถควบคุมอารมณ์โกรธของตนเองได้ เธอด่ากราดทุกคนรอบตัว ครูประจำชั้นคุยกับพิมลวรรณเพื่อพยายามปรับพฤติกรรมของเธอ แต่พิมลวรรณยังไม่สามารถควบคุมอารมณ์เวลาโกรธได้ ครูไปพบยายเพื่อหาทางออก แต่ยายแนะนำให้ครูปรึกษากับป้าของเธอแทน ครูตั้งข้อสังเกตว่าการด่ากราดด้วยคำหยาบคายเมื่อไม่ได้ดั่งใจอาจเป็นสิ่งที่พิมลวรรณซึมซับมาจากยายที่เธออยู่ด้วย ครูเสนอกับป้าของเธอว่าต้องการติดต่อให้นักจิตวิทยามาประเมินปัญหาของพิมลวรรณ เมื่อป้าเห็นด้วย โรงเรียนได้ติดต่อไปยังกลุ่มส่งเสริมการจัดการศึกษา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาลำปาง เขต 2 เพื่อขอให้ส่งนักจิตวิทยามาทำการประเมินปัญหาของพิมลวรรณ นักจิตวิทยาได้ให้คำแนะนำแก่ครูและผู้ปกครองในการดูแลพิมลวรรณ หลังได้รับคำแนะนำจากนักจิตวิทยา ยายของพิมลวรรณปรับตัวโดยพยายามลดความฉุนเฉียวและการด่าทอลง พิมลวรรณเข้าพบนักจิตวิทยาเป็นระยะๆ ครูตั้งข้อสังเกตว่าพฤติกรรมของเธอค่อยๆ ดีขึ้น ครูให้ข้อมูลว่าในระยะ 2 -3 ปีที่ผ่านมานั้น โรงเรียนได้ส่งนักเรียนประมาณ 3-4 คน เข้ารับการประเมินพฤติกรรมจากนักจิตวิทยา ครูเห็นว่าพฤติกรรมของนักเรียนมีแนวโน้มดีขึ้น อย่างไรก็ตาม เมื่อนักเรียนกลุ่มนี้สำเร็จการศึกษา โรงเรียนไม่ได้มีมาตรการในการติดตามหรือการส่งต่อข้อมูลของเด็กให้กับสถานศึกษาแห่งใหม่ที่นักเรียนไปเรียน ดังนั้นโรงเรียนจึงไม่มีข้อมูลว่าพฤติกรรมในปัจจุบันของเด็กเป็นเช่นไร

4.6 สรุป

ครอบครัวในพื้นที่บ้านหัวทุ่งซึ่งเป็นชุมชนชนบทในจังหวัดลำปางมีประวัติศาสตร์การย้ายไปทำงานต่างถิ่นของสมาชิกในครอบครัวมายาวนานกว่าสามทศวรรษ ครอบครัวเกือบทุกครอบครัวมีสมาชิกที่กำลังทำงานอยู่ต่างถิ่น และการอยู่อาศัยร่วมกันของครอบครัวส่วนใหญ่เป็นการอยู่ร่วมกันของคนรุ่นปู่ย่า ตายาย และคนรุ่นหลาน ลักษณะแหว่งกลางของครอบครัวในพื้นที่ศึกษานั้นทับซ้อนไปด้วยสถานการณ์การหย่าร้างของคนรุ่นพ่อแม่ซึ่งมักส่งลูกของตนเองกลับมาอยู่ในความดูแลของตายายของเด็ก สถานการณ์ครอบครัวดังกล่าวส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับพ่อแม่ที่อยู่ทางไกล ครอบครัวของเด็กในครอบครัวแหว่งกลางซึ่งพ่อแม่ย้ายถิ่นแต่ไม่ได้หย่าร้างยังคงรักษาความสัมพันธ์ การติดต่อ การสนับสนุนทั้งทางการเงินและทางอารมณ์ระหว่างสมาชิกที่อยู่ต่างพื้นที่กัน ส่วนเด็กในครอบครัวแหว่งกลางซึ่งพ่อแม่หย่าร้างและอยู่ในการดูแลของญาติข้างแม่นั้น มักไม่สามารถรักษาความผูกพันกับพ่อ ความสัมพันธ์ระหว่างเด็กที่อยู่ในการดูแลของญาติข้างพ่อกับแม่ก็มีลักษณะทำนองเดียวกัน

ครอบครัวบ้านหัวทุ่งล้วนเป็นครอบครัวที่มีลักษณะเปราะบาง ครอบครัวทุกครอบครัวเผชิญกับความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ และความเปราะบางยังทับซ้อนไปกับการเป็นครอบครัวที่มีแนวโน้มพึ่งพิงผู้สูงอายุในการดูแลสมาชิกในครอบครัว การมีสมาชิกเจ็บป่วยเรื้อรัง สมาชิกในครอบครัวเป็นผู้พิการ หรือติดการพนัน ความเปราะบางที่ทับซ้อนกันในหลายลักษณะทำให้ครอบครัวและเด็กที่อยู่ในครอบครัวเหล่านี้เผชิญกับความเสี่ยงสูง และยากที่จะหลุดพ้นจากความเปราะบางดังกล่าว

การดูแลกลุ่มเปราะบางในพื้นที่บ้านหัวทุ่งปรากฏใน 4 ลักษณะ คือ การดูแลของครอบครัวและเครือญาติ ซึ่งเป็นรูปแบบการดูแลหลักที่พบในพื้นที่ศึกษา การศึกษานี้พบข้อจำกัดของการดูแลของครอบครัว เนื่องจากผู้ที่ทำหน้าที่ในการดูแลมักเป็นผู้เปราะบาง (ผู้สูงอายุ) ซึ่งในด้านหนึ่งก็เป็นกลุ่มที่ต้องการการดูแล แต่จำเป็นต้องแบกรับภาระในการดูแลสมาชิกรุ่นเด็กของครอบครัว โดยขาดการสนับสนุนที่เพียงพอ นอกจากนี้ สถานการณ์เด็กที่มีลักษณะเฉพาะ (เช่น เด็กพิเศษ เด็กที่มีปัญหาพัฒนาการ ปัญหาด้านพฤติกรรม เป็นต้น) ครอบครัวและเครือญาติมีศักยภาพที่จำกัดในการแก้ไขหากไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาคส่วนอื่น การดูแลลักษณะที่ 2 เป็นการดูแลของชุมชน ซึ่งพบว่ากลุ่มเปราะบางมีข้อจำกัดในการเข้าถึงการดูแลจากชุมชนเช่นกัน เนื่องจากชุมชนมีลักษณะเป็นชุมชนที่พึ่งพากันน้อยลง และมีลักษณะต่างคนต่างอยู่มากขึ้น การดูแลลักษณะที่ 3 เป็นการดูแลผ่านอปท. ซึ่งพบว่าอปท. มีข้อมูลเกี่ยวกับคนเปราะบางค่อนข้างดี แต่มีข้อจำกัดในการดูแลคนเปราะบาง โดยภารกิจในการดูแลกลุ่มเปราะบางไม่ได้ถูกจัดไว้เป็นภารกิจหลักของอปท. ซึ่งสะท้อนผ่านจำนวนบุคลากรและการจัดสรรงบประมาณของอปท. นอกจากนี้ยังพบว่าการดูแลของอปท. มักเป็นการดูแลเสมือนอปท. เป็นกลไกหนึ่งของราชการส่วนภูมิภาค

การดูแลในลักษณะที่ 4 เป็นการดูแลผ่านกลไกราชการส่วนภูมิภาค ซึ่งพบว่าการดูแลที่สำคัญคือ การดูแลผ่านสำนักงานพมจ.ลำปาง ซึ่งมีภารกิจในการดูแลกลุ่มเปราะบางโดยตรง อย่างไรก็ตาม การดูแลภายใต้สำนักงานพมจ. มักเป็นการดูแลในลักษณะการให้เงินสงเคราะห์ ช่วยเหลือ อย่างไรก็ตาม การให้เงินสงเคราะห์แต่เพียงอย่างเดียวไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่ครอบครัวเปราะบางในพื้นที่ประสบได้ นอกจากนี้ การช่วยเหลือดูแลของสำนักงานพมจ. นั้นผูกติดกับงบประมาณที่ได้รับการจัดสรรร และการเกลี่ยงบประมาณในการช่วยเหลือให้ครอบคลุมทั้งจังหวัด ซึ่งนำไปสู่การจัดสรรโควตากลุ่มเปราะบางที่ควรได้รับการช่วยเหลือในแต่ละพื้นที่มากกว่าการให้ความช่วยเหลือตามระดับปัญหาและความเร่งด่วนที่กลุ่มเปราะบางเผชิญ นอกจากสำนักงานพมจ. แล้ว โรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่เป็นหน่วยงานที่มีบทบาทในการดูแลเด็ก โรงเรียนมีบทบาทที่ค่อนข้างกระตือรือร้นในการร่วมแก้ไขปัญหาของเด็กที่ต้องการความช่วยเหลือเป็นพิเศษ เช่น เด็กที่มีปัญหาพัฒนาการ เด็กที่มีปัญหาพฤติกรรม เป็นต้น โดยการประสานกับผู้ปกครองและสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาลำปาง เขต 2 เพื่อให้ความช่วยเหลือเด็ก บทบาทดังกล่าวทำให้เด็กได้รับการดูแลแก้ไขปัญหาตั้งแต่เขายังเล็ก อย่างไรก็ตาม โรงเรียนยังขาดมาตรการติดตามเด็กและขาดการส่งต่อข้อมูลของเด็กไปยังสถาบันการศึกษาอื่นหลังเด็กสำเร็จการศึกษา ซึ่งอาจทำให้การดูแลการช่วยเหลือเด็กขาดความต่อเนื่อง

บทที่ 5
ครอบครัวแรงงานข้ามชาติในเชียงราย: แหว่งกลางข้ามพรมแดนและความเปราะบางของการเข้าถึงสิทธิ

5.1 ความนำ

บทนี้นำเสนอพลวัตครอบครัวและการดูแล ตลอดจนเข้าการเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการของแรงงานข้ามชาติจำนวน 8 ครอบครัวที่อาศัยอยู่ในเขตเทศบาลนครเชียงราย โดยพวกเขาอาศัยอยู่ในพื้นที่ต่างๆ ที่อยู่ใน 4 ตำบลหลัก ได้แก่ตำบลเวียงทั้งตำบล ตำบลรอบเวียง (หมู่ที่ 1-26 ตำบลริมกก (บางส่วนของหมู่ที่ 1-6) และตำบลสันทราย (บางส่วนของหมู่ที่ 6 และ 13) ครอบคลุมพื้นที่รวมทั้งสิ้น 60.85 ตารางกิโลเมตร (เทศบาลนครเชียงราย, ม.ป.ป.) ทั้งนี้คณะวิจัยได้สัมภาษณ์สมาชิกครอบครัวของแรงงานข้ามชาติที่มีประเทศต้นทางจากเมียนมา มีเพียงภรรยาของแรงงานข้ามชาติชายคนหนึ่งที่เป็นคนจีนยูนนานที่เกิดในจังหวัดเชียงราย มีสถานะทางทะเบียนอยู่ในชนกลุ่มน้อยและกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานาน[4] นอกจากนั้นผู้ให้สัมภาษณ์เป็นคนกลุ่มชาติพันธุ์พม่า (Bamar/Burmese) และไทใหญ่

ผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดมีทั้งที่เป็นหัวหน้าครอบครัว สมาชิกครอบครัว ผู้ที่เกี่ยวข้องตลอดจนผู้ที่สามารถให้ข้อมูลเนื่องจากอยู่ในชุมชนเดียวกัน รวมทั้งหมด 17 คน เป็นผู้ชาย 6 คน และผู้หญิง 10 คน โดยผู้ที่ให้สัมภาษณ์ที่มีอายุมากสุดเป็นหญิงอายุ 52 ปี เป็นแม่ของแรงงานที่เป็นหัวหน้าครอครัว ส่วนที่อายุน้อยที่สุดเป็นผู้หญิงอายุ 14 ปี เป็นลูกสาวของผู้ให้สัมภาษณ์หลักที่ทำหน้าที่ดูแลแม่ที่ป่วย ซึ่งคณะวิจัยเห็นว่าเป็นสมาชิกคนสำคัญคนหนึ่งของครอบครัวที่ทำหน้าที่ผู้ให้การดูแล จากจำนวนผู้ให้ข้อมูลทั้งหมด ผู้ที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยครั้งแรกคือในพ.ศ. 2539 หรือมีประวัติการอพยพและโยกย้ายเข้าประเทศไทยรวมเป็นเวลา 26 ปี และที่เข้ามาในประเทศไทยหลังสุดคือในพ.ศ.2562 หรือมีประวัติการอพยพเข้าไทยเป็นเวลา 3 ปี ซึ่งเป็นเด็กสาวที่ตามแม่กลับมาจากการไปเยี่ยมบ้านเกิดในประเทศเมียนมาและเดินทางกลับมาประเทศไทยพร้อมกัน ส่วนประวัติและประสบการณ์ในอพยพของแรงงานข้ามชาติ ญาติ และคนติดตามที่สัมภาษณ์ทั้งหมดมีค่าเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 14-15 ปี โดยนับจากการเดินทางเข้าประเทศไทยครั้งแรก ซึ่งอาจจะมีการ

[4] ชนกลุ่มน้อยและกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานาน ที่มีการสำรวจจัดทำทะเบียนประวัติระหว่างปี พ.ศ. 2550 ถึงวันที่ 2 พฤศจิกายน 2554 ซึ่งเป็น การสำรวจตามยุทธศาสตร์การจัดการปัญหาสถานะและสิทธิของบุคคล ตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 18 มกราคม 2548 กลุ่มนี้จะมีเลขประจำตัว 13 หลัก เรียกว่า “บัตรประจำตัวบุคคลที่ไม่มีสถานะทางทะเบียน” ที่บัตรขึ้นต้นหลักแรกเป็นเลข 0 และมีข้อความกำกับว่า “บุคคลตามยุทธศาสตร์ (กลุ่มชาติพันธุ์ตกสำรวจ)”

เดินทางกลับไปยังเมียนมาหลังจากเข้ามาครั้งแรก แต่งานวิจัยนี้ถือว่าเป็นจำนวนปีที่มีประสบการณ์เดินทางหรืออพยพเข้ามาในประเทศไทยครั้งแรก

ตารางที่ 5.1: ครอบครัวแรงงานข้ามชาติและจำนวนสมาชิกที่สัมภาษณ์

หมายเลขครอบครัว	จำนวนสมาชิกที่อาศัยอยู่ด้วยกันในประเทศไทย	จำนวนผู้สัมภาษณ์	อายุของผู้ให้สัมภาษณ์	ปีที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยครั้งแรก (พ.ศ.)
1	6	1. สามี (หัวหน้าครอบครัว)	28	2550
		2. ภรรยา	30	2551
		3. แม่สามี (ย่า)	52	2543
2	2	1. สามี	43	2539
		2. ภรรยา	42	2542
3	2	1. ภรรยา	37	2556
		2. สามี	33	2559
4	3	1. ภรรยา	40	2552
		2. สามี	45	2552
		3. ลูกสาว	14	2562
5	6	1. สามี	36	2549
		2. ภรรยา	27	2552
6	4	1. ภรรยา	48	2548
		2. ลูกสาว	19	2556
		3. ลูกชาย	16	2556
7	4	1. แม่เลี้ยงเดี่ยว(หย่ากับสามี)	38	2547
8	1	1. ภรรยา(แยกทางกับสามี)	34	2554

5.2 บริบทเขตเทศบาลนครเชียงราย

แรงงานข้ามชาติในงานศึกษานี้อาศัยอยู่ในพื้นที่หลักของเทศบาลนครเชียงรายประกอบขึ้นจาก 4 ตำบลที่กล่าวไปในบทนำ บางส่วนของตำบลถูกรวมเป็นเขตเทศบาลเพราะมีเขตติดต่อกับพื้นที่ที่มีลักษณะเทศบาล ทั้งนี้ เทศบาลนครเชียงราย ยังมีการแบ่งย่อยลงไปอีกด้วยระบบชุมชนที่มีทั้งหมด 65 ชุมชนย่อย เทศบาลนครเชียงรายมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เอื้อต่อการตั้งบ้านเรือนใน

อดีตคือมีแม่น้ำกกและแม่น้ำกรณ์ไหลผ่าน และส่งเสริมต่อการประกอบอาชีพสำคัญนอกเหนือจากเกษตรกรรม คืออุตสาหกรรม การท่องเที่ยวและการบริการ (เทศบาลนครเชียงราย, ม.ป.ป.) เชียงรายเป็นจังหวัดที่ได้รับการพัฒนาในระดับภูมิภาค เพราะมีชายแดนติดกับประเทศเมียนมาในตอนเหนือของจังหวัด และประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) ทางตอนเหนือและตะวันออก มีอำเภอที่ติดชายแดนทั้งหมด 4 อำเภอ ได้แก่อำเภอเชียงของติดต่อกับแขวงบ่อแก้ว สปป.ลาว อำเภอเชียงแสนติดกับรัฐฉาน (ประเทศเมียนมา) และแขวงบ่อแก้ว (สปป.ลาว) อำเภอแม่สายติดกับรัฐฉาน (เมียนมา) และอำเภอเวียงแก่นติดกับเมืองห้วยทรายและเมืองปากทา แขวงบ่อแก้ว สปป.ลาว

ด้านประชากร จากการสำรวจสำมะโนประชากรล่าสุดในปี 2553 อำเภอเมืองเชียงรายทั้งหมดมีประชากร 223,725 คน จากจำนวนประชากรรวมของจังหวัดทั้งหมด 1,198,218 คน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2553) หลังจากนั้นประมาณ 10 ปี เชียงรายมีจำนวนประชากรในอำเภอเมืองเพิ่มขึ้นเป็น 223,725 คน (คณะกรรมการเลือกตั้งจังหวัดเชียงราย, ม.ป.ป.) และมีจำนวนประชากรรวม 1,298,425 คน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2564) โดยมีประชากรเขตเทศบาลเมืองเชียงรายทั้งหมด 77,545 คน (การเคหะแห่งชาติ, 2563) ซึ่งเขตเทศบาลเมืองเป็นพื้นที่ที่ครอบครัวแรงงานข้ามชาติที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักอาศัยและทำงานกระจัดกระจายอยู่ในพื้นที่ชุมชมที่อยู่ในเขตเทศบาล โดยครอบครัวที่เป็นกรณีศึกษานั้นอยู่ในชุมชนวัดศรีเกิด ชุมชนบ้านน้ำลัด ชุมชนสันโค้งหลวง (ตำบลสันทราย) ชุมชนป่าตึง ชุมชนแม่กรณ์ (โรงงานข้าวโพด) และชุมชนป่ายางมน

ด้านโครงสร้างเศรษฐกิจ จังหวัดเชียงรายมีเศรษฐกิจด้านอุปทานที่มีการผลิตทั้งในภาคการเกษตร อุตสาหกรรม และการบริหาร ในภาคเกษตร มีพืชเศรษฐกิจหลักคือข้าว ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ถั่วเหลือง ลำไย ลิ้นจี่ ยางพารา และพืชผัก ประกอบกับการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ที่เติบโตอย่างก้าวกระโดดคือ ชา กาแฟ สับปะรด ยางพารา และมันสำปะหลัง (นิตยา บัตรวิเศษ และคณะ, 2561) ที่ผลผลิตขยายตัวจากการสำรวจในไตรมาสแรกของปี 2565 ที่ร้อยละ 122.9 เมื่อเทียบกับไตรมาสสุดท้ายในปี 2564 ที่อยู่ที่ร้อยละ 55.6 ส่วนภาคอุตสาหกรรมส่วนใหญ่เป็นโรงงานผลิตอาหารและแปรรูปสินค้าเกษตร เช่น โรงงานผลิตชาและกาแฟ โรงงานสับปะรดกระป๋อง โรงงานผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และภาคบริการ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวนั้น มาตรการเปิดประเทศหลังการระบาดของโควิด-19 ทำให้ภาคการท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงรายฟื้นขึ้นเป็นลำดับ ในส่วนของพื้นที่เทศบาลเมืองจังหวัดเชียงราย ได้รับการส่งเสริมให้มีกิจกรรมการท่องเที่ยวตลอดปี เช่นเทศกาลเชียงรายอาร์ต (Chiang Rai Art Festival) และงาน “เที่ยวเชียงราย จิบชากาแฟ” (Chiang Rai Coffee & Tea Season) ภายใต้ธีมการท่องเที่ยวหลักของจังหวัดคือ “บานสะพรั่งเชียงราย” หรือ Booming Chiang Rai (EBELS, 2561)

ศักยภาพทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะการผลิตในหลายภาคส่วน ทำให้จังหวัดเชียงรายมีการพัฒนาในด้านโครงสร้างพื้นฐานและโครงข่ายคมนาคมเชื่อมต่อทั้งในระดับประเทศและภูมิภาคมา

ตั้งแต่ในอดีต ณัฐกร วิทิตานนท์ (2562) แบ่งการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในพื้นพี่เฉพาะของเมืองเชียงรายไว้ 2 ยุคคือ ยุคก่อนการวางผังเมืองสมัยใหม่ (พ.ศ.1825- พ.ศ.2529) และหลังวางผังเมืองสมัยใหม่ (พ.ศ.2530-พ.ศ.2557) ในยุคก่อนการวางผังเมืองสมัยใหม่ มีการขยายถนนเชื่อมระหว่างลำปางกับเชียงรายหลังจากมีการขยายเส้นทางรถไฟมาถึงจังหวัดลำปาง ส่งผลให้เกิดส่วนต่อขยายจากเขตเมืองไปสู่อำเภออื่นรอบนอก เช่นถนนเส้นอำเภอเมืองไปสู่อำเภอแม่สายที่มีชายแดนติดกับเมียนมา ส่วนภายในจังหวัดมีการตัดถนนใหม่ให้มีลักษณะเหมือนตารางหมากรุกตามแบบตะวันตก ส่วนหลังการวางผังเมืองสมัยใหม่ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานถูกแบ่งไปตามยุคที่มีปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจทั้งภายในประเทศและต่างประเทศมากำกับ เริ่มจากช่วงทศวรรษพ.ศ. 2530 เป็นต้นมาที่รัฐบาลเปลี่ยนทิศทางสร้างความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านจาก “สนามรบเป็นสนามการค้า” จึงทำให้เมืองเชียงรายถูกพัฒนาเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว มีการสร้างโรงแรม ห้างสรรพสินค้า และธุรกิจอื่นๆ รองรับปัจจัยดังกล่าว ในช่วงเข้าสู่ยุควิกฤตเศรษฐกิจในพ.ศ. 2540 ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ทำให้เกิดฟองสบู่แตกหลังจากการเก็งกำไรที่ดินในพื้นที่เมืองและในพื้นที่ที่ทำเลดี หลังจากเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ ประเทศไทยเลือกกู้ยืมเงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) เพื่อทำให้เศรษฐกิจฟื้นตัวและเศรษฐกิจมีการขยายตัวอีกครั้ง ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์กลับมาเฟื่องฟูส่งผลให้ที่ดินในพื้นที่เมืองมีราคาสูงขึ้นอีก ทำให้การลงทุนทางธุรกิจเลี่ยงไปหาพื้นที่นอกเมืองหรือต่างอำเภอในการลงทุนในราคาที่ดินที่ยังพอสร้างกำไรได้ในอนาคต

การขยายตัวทางเศรษฐกิจและการลงทุนยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งเริ่มทศวรรษ 2550 ที่เศรษฐกิจของประเทศจีนรุ่งเรืองสูงสุด คนจีนได้ระดับกลุ่มหรือบุคคลมองหาช่องทางทำมากินด้วยการย้ายออกสู่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีอาณาเขตติดต่อกันหรือเชื่อมต่อกันโดยการลงทุนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเชื่อมในระดับภูมิภาคโดยการลงทุนของรัฐบาลจีน โดยเฉพาะการสร้างถนนสายสำคัญคือสาย R3A (สุมาลี สุขดานนท์, 2561) ในช่วงนี้มีการขยายการลงทุนด้านการค้าและบริการอย่างต่อเนื่อง เช่นเกิดห้างสรรพสินค้าเซ็นทรัล พลาซ่า และคอนโดหรืออาคารขนาดสูงจำนวนมาก และการเติบโตดังกล่าวได้ขยายไปยังพื้นที่รอบนอก เช่นในตำบลท่าสุดที่มีมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวงตั้งอยู่ ตลอดจนพื้นที่ในอำเภอแม่จันและอำเภอแม่สายที่มีการพัฒนาก่อนหน้านี้มาอย่างต่อนเนื่อง (ณัฐกร วิทิตานนท์, 2562)

พื้นที่เทศบาลนครเชียงรายและบริเวณใกล้เคียงจึงมีแหล่งงานและเป็นพื้นที่ดึงดูดคนจากประเทศเพื่อนบ้านเพื่อหางานทำ ประกอบกับลักษณะเฉพาะของจังหวัดเชียงราย ที่เป็นพื้นที่ชายแดนติดต่อกับสปป.ลาวและเมียนมา ทำให้มีการเคลื่อนย้ายของประชากรสูง เป็นปลายทางของการย้ายถิ่นของคนลาวและเมียนมาที่เข้ามาทำงานในประเทศไทย และหนีภัยการสู้รบในกรณีของคนเมียนมา ทำให้มีแรงงานข้ามชาติเข้ามาอยู่ในจังหวัดจำนวนมาก ทั้งที่เข้ามาถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย รวมถึงเส้นทางในการค้าและขนส่งยาเสพติด ทางสาธารณสุขจังหวัดเชียงรายจึงมีการตั้งงานสาธารณสุขชายแดนขึ้นมาป้องกันโรคติดต่อหรือโรคระบาดตามแนวชายแดนด้วย (งานสาธารณสุขชายแดนจังหวัดเชียงราย, ม.ป.ป.)

สำนักงานแรงงานจังหวัดเชียงรายได้รายงานจำนวนแรงงานและคนต่างด้าวที่สำรวจล่าสุดในไตรมาสแรกของปี 2565 ว่ามีแรงงานถูกต้องตามกฎหมายที่มีการจดทะเบียนในจังหวัดตามกลุ่มประเภทต่างๆ อยู่ที่ 28,556 คน (สำนักงานแรงงานจังหวัดเชียงราย, 2565) โดยใช้หลักการแบ่งจากมิติคณะรัฐมนตรีที่มีการผ่อนผันให้แรงงาน 3 สัญชาติหลักได้แก่ กัมพูชา ลาว และเมียนมาลงทะเบียนและทำงานได้ตามกฎหมาย ซึ่งคณะรัฐมนตรีให้ความเห็นชอบเป็นระยะๆ (ดูแผนภาพ 5.1 ประกอบ) จำนวนแรงงานลงทะเบียนในปีล่าสุดนั้นไม่ต่างมากนักกับจำนวนแรงงานในปี 2562 ก่อนเกิดสถานการณ์โควิด-19 ซึ่งอยู่ที่ 28,473 คน (สำนักแรงงานจังหวัดเชียงราย, 2562) ขณะที่การรายงานสถิติแรงงานที่ผิดกฎหมายหรือไม่ได้มีการขึ้นทะเบียนเป็นเรื่องที่ท้าทาย แต่งานศึกษาของ สมเดช มุงเมือง (2557) ระบุว่าเชียงรายมีคนหลบหนีเข้าเมืองและเข้าสู่การทำงานแบบไม่ถูกต้องตามกฎหมายนั้นมีถึง 30,000 คน ขณะที่รายงานของประชาไท (2565) ที่สัมภาษณ์สืบสกุล กิจนุกร อาจารย์ประจำสำนักนวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งศูนย์ประสานช่วยเหลือแรงงานข้ามชาติในจังหวัดเชียงรายในช่วงสถานการณ์ระบาดโควิด-19 ระลอกแรก ก็ระบุไปในทิศเดียวกันว่าจำนวนแรงงานที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียนในระบบอยู่ที่ 30,000-40,000 คน แต่ในจำนวนนี้เป็นแรงงานสัญชาติเมียนมา ลาว และกัมพูชา อยู่ที่ 13,000 คน ส่วนที่เหลือเป็นแรงงานชาติพันธุ์กลุ่มอื่นๆ ที่อาศัยและทำงานอยู่ในจังหวัดเชียงรายอยู่มาเป็นเวลานานแล้ว ซึ่งคนเหล่านี้อาจจะมีสถานะที่ได้รับเลขประจำตัว 13 หลักจากกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ที่ออกให้โดยฝ่ายทะเบียนของอำเภอ ตลอดจนสมาชิกครอบครัวคนอื่นๆ ที่ติดตามมาหรืออยู่ด้วยกันแต่ไม่ได้ทำงาน

แผนภาพ 5.1: จำนวนแรงงานข้ามชาติจดทะเบียนที่มีการจัดประเภทในช่วงไตรมาส 1 พ.ศ.2565

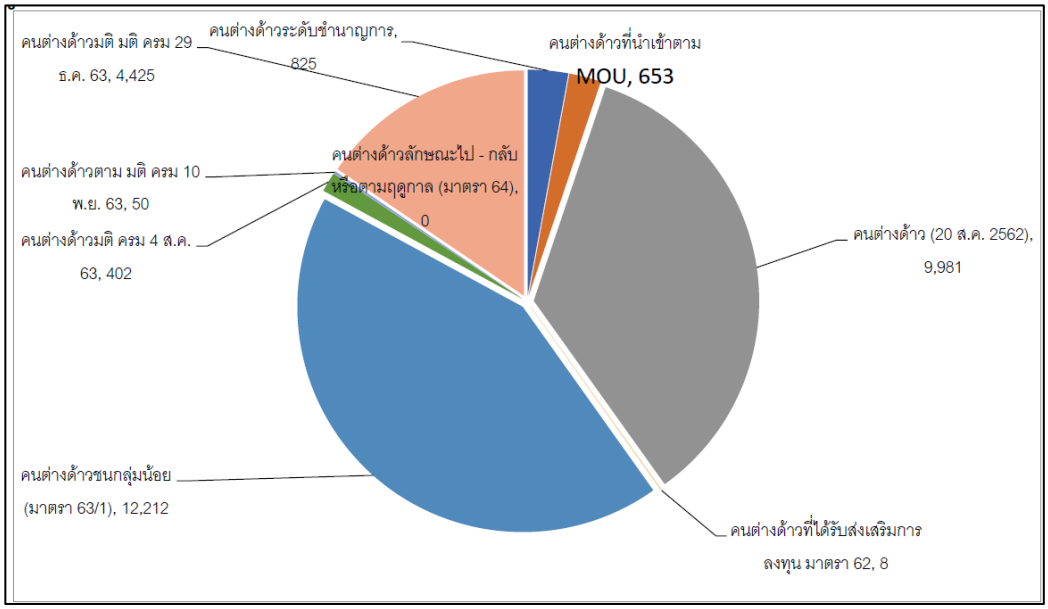

ที่มา: สำนักงานแรงงานจังหวัดเชียงราย (2565)

จากการเก็บข้อมูลของคณะวิจัยในช่วงเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม 2565 พบสถานการณ์ของแรงงานข้ามชาติในเขตเทศบาลนครเชียงรายในชุมชนต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับรายงานขององอาจ เดชา (2565) สำนักข่าวประชาไท ที่สรุปว่าแรงงานข้ามชาติได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของเทศบาลนครเชียงราย โดยอาศัยและทำงานอยู่อย่างกระจัดกระจายตามพื้นที่ต่างๆ องอาจสรุปว่าพวกเขาพักอาศัยอยู่ใน 3 รูปแบบคือ 1) อาศัยอยู่ตามหอพักและห้องเช่าใกล้กับย่านแหล่งธุรกิจใจกลางเมือง 2) อาศัยอยู่ในแคมป์คนงานก่อสร้างที่กำลังดำเนินโครงการที่อยู่ทั้งในใจกลางเมืองและพื้นที่ชานเมือง และ 3) อาศัยอยู่ตามพื้นที่สวนเกษตรที่อยู่นอกเขตเมืองออกไป และพวกเขาได้เข้าไปเป็นแรงงานสำคัญในการผลิตของทุกภาค ไม่ว่าจะเป็นเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และภาคบริการ

ภาพที่ 5.1: แผนที่ดาวเทียมแสดงพื้นที่การศึกษาหรือบริเวณที่แรงงานข้ามชาติอาศัยอยู่

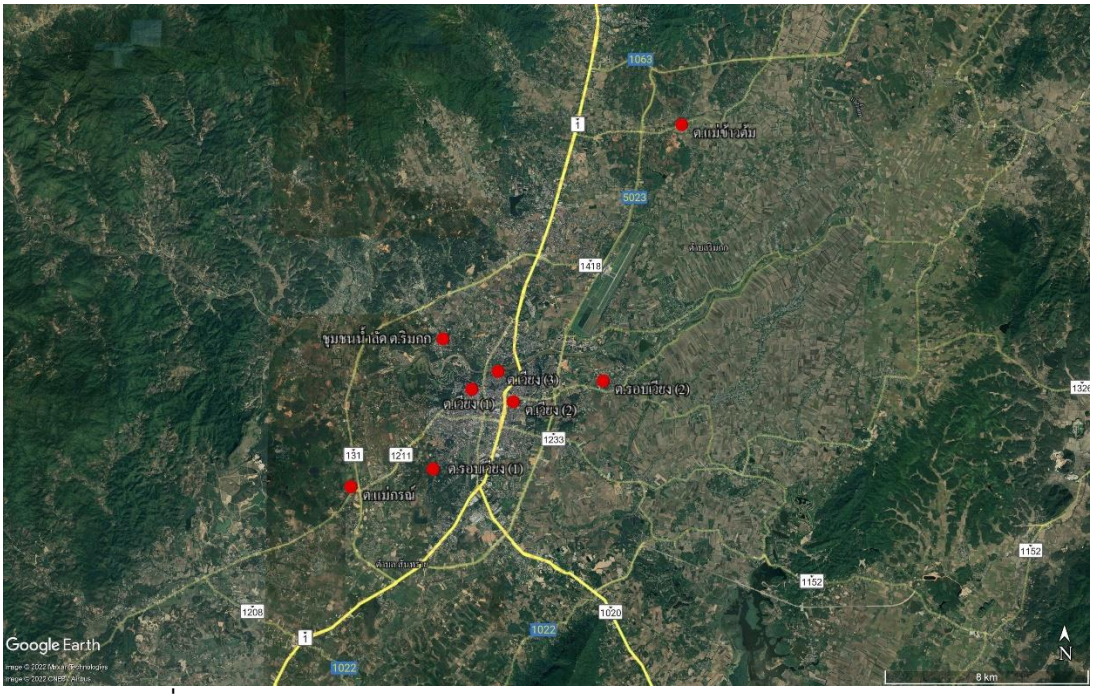

ที่มา: คณะวิจัย (สิงหาคม 2565)

ภาพที่ 5.2: (ซ้าย) ที่พักอาศัยของแรงงานข้ามชาติในตำบลบาอ้อดอนชัย อำเภอเมืองเชียงราย
ภาพที่ 5.3: (ขวา) หออภิสแควร์ซึ่งปรับมาจากห้างสรรพสินค้าเก่าในใจกลางเมืองเชียงราย

ที่มา: คณะวิจัย (เมษายน, 2565)

5.3 สถานการณ์ครอบครัว

จากการสัมภาษณ์แรงงานข้ามชาติและสมาชิกของครอบครัวทั้ง 8 ครอบครัว (ดูตารางที่ 5.1) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่เป็นผู้ใหญ่ในวัยทำงานนั้นส่วนใหญ่เป็นแรงงานรับจ้างทั้งในระบบหรือที่มีการจดทะเบียนและขึ้นเป็นแรงงานประกันตนด้วยหลักประกันสังคมซึ่งนายจ้างลงทะเบียนให้ เช่นเป้ (นามสมมติ) วัย 28 ปี ที่ทำงานเป็นช่างขัดสีรถยนต์ให้กับบริษัทรถยนต์สัญชาติญี่ปุ่นชื่อดัง เขาได้ทั้งเงินเดือนประจำและเงินค่าขัดสีรถเป็นคันๆ ประกอบ หรือจ่อโซววัย 43 ปีที่ทำงานเป็นเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย และยังทำงานต่อเอกสารให้กับแรงงานคนอื่นๆ เป็นอาชีพเสริม ขณะที่แรงงานอีกจำนวนมากเป็นแรงงานนอกระบบที่ไม่ได้มีการจดทะเบียน เป็นการรับจ้างรายวันทั้งในโรงงานอุตสาหกรรม สวนเกษตร และพื้นที่โครงการก่อสร้าง หรือจ้างโดยผู้ประกอบการขนาดเล็กที่มีกิจการขนาดเล็ก ตลอดจนกลุ่มที่ทำงานแบบไม่มีนายจ้างอย่างถูกต้องตามกฎหมาย แต่เป็นการรับจ้างทั่วไปในภาคบริการ เช่นการเป็นผู้ช่วยแม่ครัวในร้านอาหาร พนักงานเสิร์ฟ หรืองานอื่นๆ ในร้าน ตลอดจนทำงานอิสระเช่นเก็บของเก่าขาย หรือขายของบางประเภทตามที่มีการสั่งมา ทั้งนี้ในจำนวนนี้มี แรงงานชาย 2 คนที่มีระดับภาษาไทยดี จึงสามารถหารายได้ด้วยการช่วยต่ออายุเอกสารและเป็นล่ามภาษาในยามที่มีองค์กรหรือบริษัทเอกชนร้องขอหรือว่าจ้างมาด้วย ทั้งนี้มีผู้ให้สัมภาษณ์ซึ่งเป็นแรงงานข้ามชาติชาย 2 รายที่เคยเป็นแรงงานก่อสร้าง แต่ทำงานไม่ได้เนื่องจากประสบอุบัติเหตุในที่ทำงาน และแรงงานหญิงอีกรายที่ต้องหยุดงานเพราะมีปัญหากล้ามเนื้ออ่อนแรงกะทันหัน

ตารางที่ 5.2: อาชีพของผู้ให้สัมภาษณ์

ประเภท	อาชีพ	จำนวน*
1	พนักงานบริษัท (นายจ้างจดทะเบียน)	1
2	เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย	1
3	รับจ้างในโรงงานเป็นรายวัน (นอกระบบ)	2
4	รับจ้างในสวนเกษตร	1
5	แรงงานก่อสร้าง	2
6	รับจ้างทั่วไป เช่น ตระเวนซื้อของให้ร้านค้าที่ว่าจ้าง	1
7	รับจ้างต่อเอกสาร/ ล่ามภาษา	2
8	แม่บ้าน/ ทำความสะอาด	3
9	ทำงานในร้านอาหาร เช่นพนักงานเสิร์ฟ ผู้ช่วยแม่ครัว	3
10	เก็บของเก่าขาย	1
11	ตกงาน/ ว่างงาน (ทุพลภาพทางร่างกาย)	1
	รวม	**18**

* จำนวนอาชีพมีมากกว่าจำนวนผู้ให้สัมภาษณ์เนื่องจากหลายคนทำมากกว่าหนึ่งอาชีพ

ส่วนรายได้ในครัวเรือนนั้น หากครอบครัวใดมีสมาชิกที่ทำงานได้มาก รายได้ก็จะมากกว่าครอบครัวที่มีคนทำงานได้อยู่คนเดียว โดยเฉพาะครอบครัวที่มีสมาชิกในเครือญาติมาอาศัยอยู่ด้วยกัน รวมถึงบางครอบครัวที่ต้องส่งเงินเพื่อสร้างการดูแลข้ามแดน จึงมีอัตราการพึ่งพิงอยู่ที่ 1 ต่อ 2.25 คน โดย 3 ใน 8 กรณีมีรายได้อยู่ที่ระหว่าง 10,000-15,000 ต่อเดือน มี 2ครอบครัวมีรายได้ระหว่าง 15,000-20,000 บาทต่อเดือน มี 1 กรณีมีรายได้เกิน 20,000 บาท เพราะมีสมาชิกช่วยกันหารายได้ และมี 2 ครอบครัวที่มีรายได้น้อยกว่า 10,000 บาท ด้านหนี้สินนั้น จำนวน 4 ใน 8 ครอบครัวระบุว่าไม่มีหนี้สินใดๆ ส่วนอีก 4 ครอบครัวที่มีหนี้สินนั้นส่วนหนึ่งเป็นการหยิบยืมจากญาติ เจ้านาย เพื่อนบ้าน หรือองค์กรที่ไม่แสวงผลกำไรเช่นโบสถ์ ที่เป็นแหล่งพึ่งพิงให้กับพวกเขา รวมถึงหนี้นอกระบบหรือไม่ใช่การกู้ยืมจากสถาบันการเงินในประเทศไทย เนื่องด้วยสถานะที่เป็นแรงงานด้วยส่วนหนึ่งที่อาจทำให้การกู้ยืมจากสถาบันการเงินเป็นไปได้ยาก ขณะที่แรงงานรายหนึ่งต้องกู้ยืมจากประเทศเมียนมา และบางรายเป็นหนี้จากการผ่อนรถมอเตอร์ไซค์

ตารางที่ 5.3: สถานการณ์การของครัวเรือนข้ามชาติในพื้นที่เมืองเชียงราย

ประเภท	ลักษณะครอบครัว	จำนวน (8 ครอบครัว)
1	พ่อแม่ลูกอยู่ด้วยกัน	4
2	พ่อแม่ส่งลูกกลับไปให้คนรุ่นปู่ย่าตายายและญาติให้ช่วยดูแล	2
3	ครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยว (single-mother family) จากการหย่าร้าง/แยกกันอยู่/เสียชีวิต	1
4	ครอบครัวพ่อเลี้ยงเดี่ยว (single-father family) จากการหย่าร้าง/แยกกันอยู่/เสียชีวิต	-
5	พ่อแม่แยกทางกัน เด็กอยู่กับอีกฝ่าย (ฝ่ายพ่อ)	1
6	พ่อแม่แยกทางกัน เด็กอยู่กับญาติ	-
7	ครอบครัวที่พ่อแม่หย่าร้างกันและลูกอยู่กับพ่อหรือแม่ของฝ่ายพ่อหรือฝ่ายแม่	-
	รวม	**8**

สำหรับรูปแบบครอบครัวของแรงงานข้ามชาติทั้งหมด งานวิจัยนี้จัดกลุ่มออกเป็น 7 ประเภท (ตารางที่ 5.3) และพบว่าครึ่งหนึ่งเป็นครอบครัวที่มีสมาชิกครอบครัวอยู่ด้วยกันคือพ่อ แม่ และลูก ซึ่งเป็นทั้งครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวที่มีพ่อแม่ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมาอยู่ด้วยเพื่อช่วยดูแลครอบครัวและหลาน เช่นครอบครัวเป้ (ครอบครัวหมายเลข 1) ที่สามีหรือพ่อของลูกวัย 28 ปี เป็นกำลังหลักของครอบครัวในขณะที่ศึกษา เนื่องจากภรรยาของเขากำลังตั้งครรภ์ลูกสาวคนที่ 2 ทำให้เธอไม่ได้ทำงานมาอย่างต่อเนื่อง เพราะต้องเลี้ยงดูลูกสาวคนโตวัย 5 ขวบ ทั้งคู่อยู่กับพ่อแม่ของฝ่ายสามีหรือปู่ย่าที่เช่าแฟลตอยู่กันคนละห้องในอาคารเดียวกันย่านวัดศรีเกิด ผู้ที่เป็นปู่และย่าวัย 62 และ 52 ปีตามลำดับนั้นได้เข้ามาอาศัยและทำงานในประเทศไทยก่อนหน้า โดยฝ่ายปู่ทำงานตั้งแต่สวนผลไม้ รับจ้างทั่วไป และเป็นเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยในปัจจุบัน ส่วนผู้เป็นย่าทำงานเป็นแม่ค้าขายของในเมืองท่าขี้เหล็ก ฝั่งเมียนมา ก่อนย้ายมาประเทศไทยและรับจ้างและเป็นแม่บ้านทำความสะอาดในปัจจุบัน (ดูแผนผัง 5.1)

แผนผัง 5.1: ครอบครัวที่มีคน 3 รุ่นอาศัยอยู่ด้วยกัน

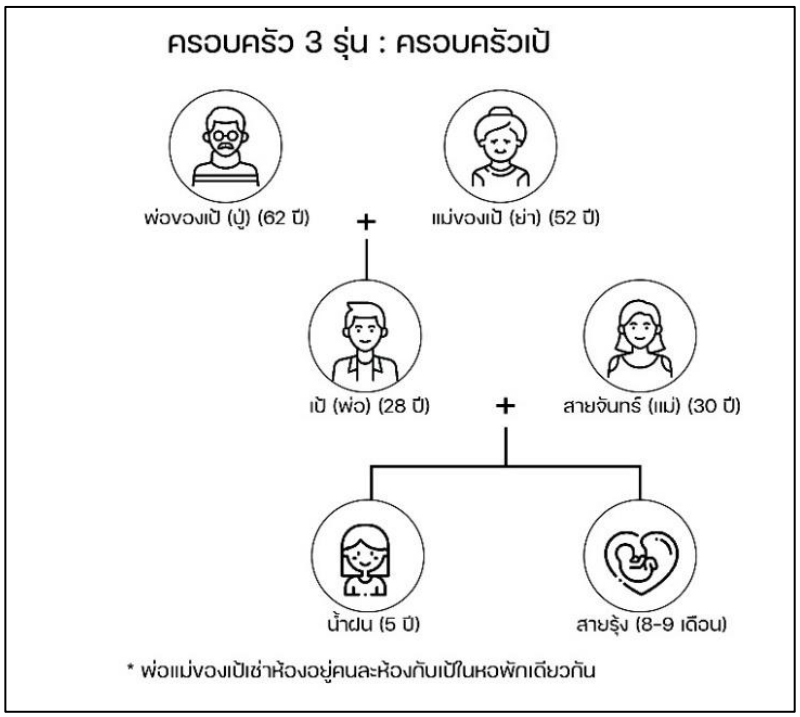

อีกครอบครัวที่สมาชิกรุ่นพ่อแม่และลูกอยู่ด้วยกันพร้อมหน้าพร้อมตา (ครอบครัวหมาย 5) แต่ก็เป็นไปด้วยความลำบาก เนื่องจากสามีหรืออู่แม วัย 36 ปี ที่เคยทำงานเป็นช่างกอสร้างเกิดประสบอุบัติเหตุรถยนต์ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ปี 2565 ระหว่างเดินทางจากที่ทำงานที่อำเภอเชียงแสนกลับมายังตัวเมืองเชียงราย อุบัติเหตุครั้งนั้นทำให้แขนซ้ายเขาใช้การไม่ได้เช่นเดิมและเดินไม่ถนัดจนกลายเป็นคนตกงานหรือว่างงานในที่สุด ขณะที่ซูอู ภรรยาวัย 26 ปี ผู้เป็นภรรยาก็ไม่สามารถออกไปหางานทำเพื่อทดแทนรายได้ที่เสียไปได้ เนื่องจากทั้งคู่มีลูกที่ยังต้องการดูแลอย่างใกล้ชิดถึง 4 คน คือลูกชายวัย 10 และ 6 ขวบ และลูกสาวอายุ 8 และ 3 ขวบ (แผนผัง 5.2) ทำให้ครอบครัวนี้ต้องกู้หนี้ยืมสินจากเจ้านายและแม่ค้าในไซต์งานก่อสร้างมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน อย่างไรก็ตาม อู่แมเองมีพี่ชายอีก 2 คน อายุ 46 ปี ที่อาศัยและทำงานก่อสร้างอยู่ที่กรุงเทพฯ ส่วนคนที่ 2 อายุ 43 ปี ทำงานขับรถแม็คโครในงานก่อสร้างเช่นกันที่อำเภอเชียงแสนเช่นกัน แต่ต่างพื้นที่กับงานที่อู่แมทำก่อนหน้านี้ แต่เนื่องจากพี่ชายทั้งคู่เองก็มีครอบครัวที่ต้องรับผิดชอบ จึงทำให้อู่แมไม่ได้คิดที่จะรบกวนเรื่องเงินทองกับพี่น้องของตนเอง

แผนผัง 5.2: ครอบครัวที่มีคน 2 รุ่นอยู่ด้วยกัน

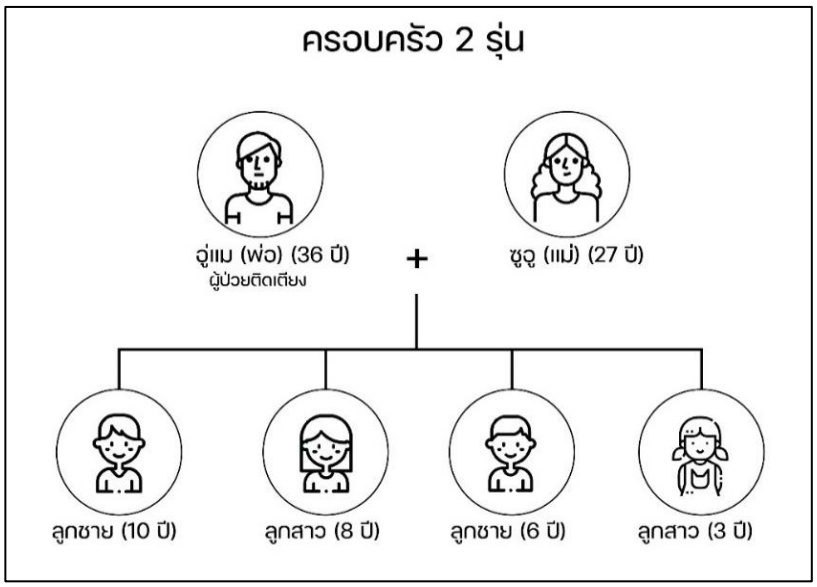

ครอบครัวอาซิง (หมายเลข 6) เป็นอีกครอบครัวที่อยู่ด้วยกันพ่อแม่ลูก อาซิงหรือภรรยาอายุ 48 ปี มีอาชีพเป็นแม่บ้านทำความสะอาดในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง ส่วนสามีของเธอวัย 50 ปี หารายได้ด้วยการเก็บของเก่าขาย ทั้งคู่มีลูกสาวและลูกชายอายุ 19 และ 16 ปี ตามลำดับ เรียนอยู่ในระดับชั้นมัธยมปลายที่ดูแลตัวเองได้ อีกทั้งลูกของเธอยังใช้เวลาว่างในการช่วยพ่อแม่ทำงานเสริม อย่างลูกสาวเมื่อไม่มีเรียนก็ไปช่วยแม่ทำความสะอาดที่มหาวิทยาลัยสำหรับผู้สูงอายุในเชียงราย ลูกชายก็ทำงานร้านอาหารช่วยผ่อนแรงพ่อแม่ไปได้มาก ถึงกระนั้น ทั้งคู่เปิดเผยว่าแทบไม่ค่อยได้ส่งเงินกลับบ้านมากนัก เนื่องจากมีภาระที่ต้องเลี้ยงดูลูกทั้ง 2 คน รายจ่ายจึงหมดไปกับค่าเทอมของลูกในวัยมัธยม ตกเทอมละประมาณ 4,000 จนเกือบถึง 6,000 บาท บวกกับค่าเช่าบ้าน ค่าน้ำ ค่าไฟ อาหาร และของใช้ในชีวิตประจำวัน ทำให้เป็นหนี้สินโบสถ์ เพื่อนบ้าน และร้านค้าที่ให้กู้นอกระบบอยู่ประมาณ 20,000-30,000 บาท

ส่วนอีก 2 ครอบครัว ครอบครัวแรกเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยว คือมะผิ่ววัย 38 ปี (หมายเลข 7) ที่หย่าร้างกับสามีตั้งแต่ลูกสาวคนโตของเธออายุได้เพียง 3 เดือน (ปัจจุบันอายุ 11 ปี) ส่วนอีกกรณีคืออาแหง่วัย 34 ปี (หมายเลข 8) ที่เลิกกับสามีที่มีอายุห่างกับเธอประมาณ 19 ปี หลังจากอยู่กินกันมาได้เกือบ 20 ปี จนมีลูกสาวด้วยกัน 2 คน อายุ 17 และ 5 ปี ลูกสาวคนโตกลับไปใช้ชีวิตอยู่ฝั่งเมียนมาที่จังหวัดท่าขี้เหล็กตรงข้ามอำเภอแม่สายแล้ว ส่วนลูกสาวคนเล็กวัย 5 ขวบที่ขณะนี้อยู่ในความดูแลของสามี ที่มีความเข้มงวดและห้ามไม่ให้เธอไปพบลูกแม้แต่น้อย จึงทำให้เธอกลายเป็นแม่หม้ายหย่ากับสามีในปัจจุบัน ส่วนอีกประเภทคือครอบครัวเป็นสามีภรรยาหรือจ่อจ่อและโซวโซวที่อยู่ด้วยกันที่เชียงราย (หมายเลข 2) แต่ได้ส่งลูกสาวและลูกชายกลับไปอยู่ในความดูแลของยายหรือแม่ของภรรยาที่ย่างกุ้ง ซึ่งเป็นบ้านเกิดของทั้งคู่ รวมทั้งให้ความช่วยเหลือด้านการเงินเป็นครั้งคราวกับญาติฝ่ายสามีในเมืองมิถิลา และญาติฝ่ายภรรยาในเมืองตองจี (แผนผัง 5.3)

แผนผัง 5.3: แผนผังครอบครัวแรงงานข้ามชาติที่ส่งลูกกลับไปอยู่กับปู่ย่าตายายและญาติที่เมียนมา

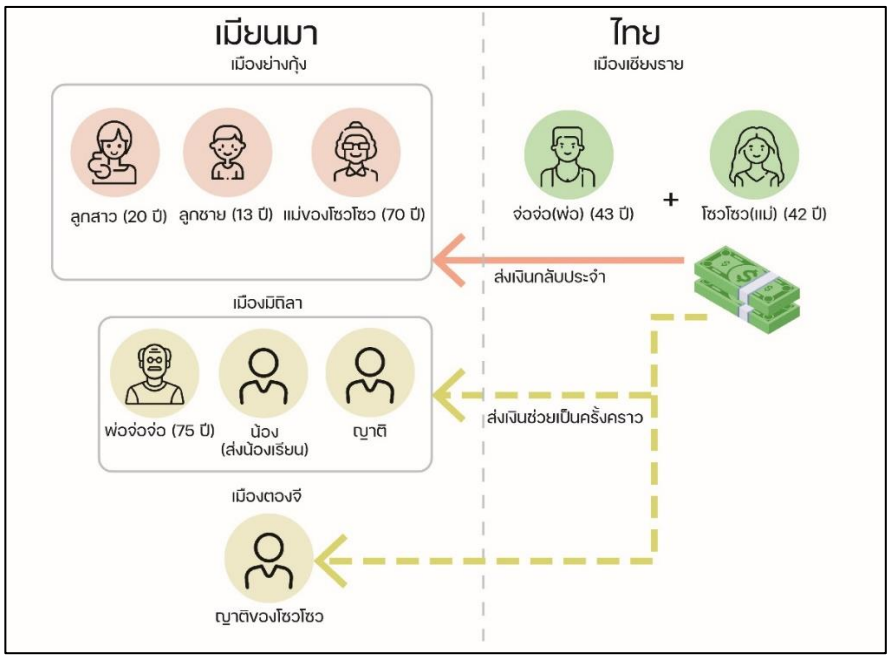

ส่วนอีกครอบครัวเป็นสามีภรรยาวัย 30 กว่าที่อยู่ด้วยกัน (หมายเลข 3) แต่เนื่องจากสามีเกิดทุพพลภาพทางร่างกาย ทำให้เดินไม่ได้ เป็นผู้ป่วยติดเตียง ฝ่ายภรรยาจึงต้องทำงานและหารายได้คนเดียว ก่อนที่จะประสบอุบัติเหตุนั้น ฝ่ายสามีทำงานเป็นช่างก่อสร้าง จนเกิดลูกสาวคนแรกและเลี้ยงได้เพียง 2-3 เดือนเท่านั้นในปี 2556 ก่อนที่เขาจะตัดสินใจส่งแม่กับลูกสาวกลับไปอยู่ย่างกุ้ง ในปี 2564 ซึ่งเป็นปีที่สามีประสบอุบัติเหตุไม่มีใครดูแล ทำให้ภรรยาต้องกลับมาประเทศไทยอีกครั้งและทิ้งลูกไว้กับยายและป้าช่วยดูแล โดยเบื้องต้นจะเห็นได้ว่าสถานการณ์โครงสร้างครอบครัวแรงงานข้ามชาติที่งานวิจัยนี้นำเสนอนั้นมีพลวัต แม้ว่าจะได้แบ่งกลุ่มไว้เพื่อให้เห็นลักษณะที่หลากหลายของครอบครัว แต่เมื่อศึกษาลงในรายละเอียดเกี่ยวกับความสัมพันธ์และการดูแลนั้นยังแตกต่างและมีความซับซ้อนในหลายระดับ และเป็นความสัมพันธ์ที่ข้ามพรมแดนและเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลาด้วย

5.4 สถานการณ์ความเปราะบางของครัวเรือน

สถานการณ์ของครอบครัวแรงงานข้ามชาติด้านความเปราะบางนั้น จากการแบ่งออกเป็น 7 ประเภทในตารางที่ 5.4 พบว่ามีเพียง 1 ครอบครัวคือครอบครัวเป้ที่มีสมาชิกในครัวเรือนมีผู้สูงอายุอาศัยอยู่ด้วย ซึ่งเป็นพ่อของเป้ในวัย 62 ปี (ครอบครัวหมายเลข 1) แต่พ่อของเป้ก็ยังทำงานเป็นผู้ดูแลอาคารหอพักอภิสแควร์ในย่านวัดศรีเกิด ที่มีแรงงานข้ามชาติจากเมียนมาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนผู้เป็นแม่หรือย่าของเด็กๆ ก็ยังอยู่ในวัยที่ทำงานหารายได้ช่วยดูแลครอบครัวด้วย สถานการณ์ความเปราะบางที่น่ากังวลคือครอบครัวที่มีคนพิการหรือทุพพลภาพทางร่างกายที่อาศัยอยู่ร่วมกัน และคนร่วมชีวิตอีกฝ่ายไม่มีงานที่เป็นหลักแหล่ง แต่ยังต้องเลี้ยงดูบุตรหลาน

ตารางที่ 5.4: สถานการณ์ความเปราะบางในครัวเรือน

ประเภท	สถานการณ์เปราะบางของครัวเรือน	จำนวน (8 ครอบครัว)
1	มีผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป แต่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้	1
2	มีผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป แต่ต้องได้รับการดูแล	-
3	มีคนพิการหรือทุพลภาพทางร่างกาย	3
4	มีคนพิการหรือทุพลภาพทางสมอง	
5	สมาชิกในครอบครัวป่วยด้วยโรครื้อรัง เช่น ซึมเศร้า ติดยาเสพติด เบาหวาน มะเร็ง	2
6	ความรุนแรงในครอบครัว	-
รวม		**7**

สำหรับครอบครัวหมายเลข 3 ที่กล่าวถึงไปข้างต้น โกวแยในวัย 33 ปี ต้องนอนติดเตียงตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ 2564 เป็นต้นมา เขาเดินไม่ได้ มีแผลใหญ่ขนาดใหญ่ที่ศีรษะ และมือหงิกงอ เขาพอสื่อสารได้ด้วยการฟังแต่ก็พูดตอบกลับได้ช้า และต้องการการรักษาที่โรงพยาบาลตลอดและต่อเนื่อง ด้วยสถานการณ์ดังกล่าวจึงทำให้ภรรยาต้องทำงานคนเดียว แต่ก็มีรายได้ไม่แน่นอน เนื่องจากเป็นแรงงานรายวันตามแต่จะมีการว่าจ้าง เช่นไปทำงานในสวนเห็ด บางวันก็ไปทำงานในโรงงานผลิตข้าวโพด และงานอื่นๆ โดยเป็นการเลือกทำงานใกล้ที่พักเพื่อที่เธอสามารถกลับมาดูแลสามีได้ในช่วงพักกลางวันและหลังเลิกงาน นอกจากนี้ สถานการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้เธอต้องไปกู้เงินที่เมียนมาประมาณ 2 แสนจัต (ประมาณ 6,000 บาท) และจากคนเมียนมาด้วยกันในเชียงราย เพื่อมาใช้สอยในระหว่างที่สามีทำงานไม่ได้ ส่วนความเปราะบางซ้อนทับที่เกิดขึ้นกับครอบครัวนี้คือการที่มีแม่ของภรรยาหรือยายอายุ 70 ปี อาศัยอยู่ในกรุงย่างกุ้ง ซึ่งต้องเลี้ยงลูกสาววัย 9 ขวบของทั้งคู่เป็นหลัก การเป็นผู้ป่วยติดเตียงขาดรายได้จึงส่งผลกระทบต่อการส่งเงินกลับบ้าน ก่อนหน้าที่เขาจะกลายเป็นผู้ป่วยติดเตียง ในช่วงปี 2561-2564 หลังจากที่ส่งลูกกับภรรยาไปอยู่ย่างกุ้ง เขาส่งเงินกลับบ้านและตัวเขาเองก็กลับบ้านไปเยี่ยมภรรยาและลูกสาวค่อนข้างบ่อย และเพื่อกลับไปสร้างบ้านที่นั่น แต่สถานการณ์พลิกผัน ทำให้ภรรยาต้องเดินทางกลับมาไทยเพื่อดูแลเขา เขาจึงไม่มีแผนการใดๆ ในการกลับประเทศบ้านเกิด กลับตั้งใจปักหลักในประเทศไทยเสียมากกว่า เพราะหากกลับไปเมียนมาด้วยสภาพติดเตียงเช่นนี้คงไม่ได้รับการรักษาจากรัฐบาลอย่างแน่นอน ประกอบกับสถานการณ์การเมืองในประเทศหลังรัฐประหารจึงยิ่งทำให้การกลับบ้านนั้นแทบไม่ใช่ทางเลือกก็ว่าได้ ซึ่งเขาได้เปรียบเทียบชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในช่วงที่นางอองซาน ซูจีอดีตที่ปรึกษาแห่งรัฐของเมียนมาหรือผู้นำประเทศในทางปฏิบัติ นั้นแตกต่างจากปัจจุบัน รัฐบาลเมียนมาในเวลานั้นให้สวัสดิการกับประชาชน ซึ่งนโยบายดังกล่าวไม่มีทางเกิดขึ้นได้ในช่วงที่ทหารปกครองประเทศ

อองซานช่วยเหลือคนจน เบี้ยเพิ่งขึ้นมาตอนอองซานขึ้นมา แต่ก่อนไม่มีเพราะเขาดูแลประชาชน คนจนแบ่งกันกิน แล้วก็อายุ 60 ขึ้น ช่วยเท่าไหร่ อายุ 70 ก็ช่วยเหมือนเมืองไทย เรียนก็เรียนฟรีด้วย ตั้งแต่โควิดมา 1 ปีแทบจะบ่ได้จ่าย (ไม่ได้จ่าย) เลย อองซานดูแลหมด มะเดวนี้ (ตอนนี้) ทหารขึ้นมาเก็บเงินย้อนหลังด้วย 3-4 แสนจัต บ้านผมโดนไป 5 แสนครับ

ส่วนอีกรายคือครอบครัวที่กล่าวถึงไปบ้างคือครอบครัวอูแม (หมายเลข 5) ที่ภรรยาก็ต้องรับบทหนักในการดูแลสามีที่ต้องไปโรงพยาบาลอย่างต่อเนื่องเช่นกันโดยภรรยา แต่สถานการณ์แตกต่างตรงที่ครอบครัวนี้มีลูกเด็กเล็กที่ต้องการดูแลถึง 4 คนที่เกิดในประเทศไทย ซึ่งคนเล็กยังไม่ถึงวัยเข้าโรงเรียน ครอบครัวนี้เคยคิดจะเอาลูกชายคนโตไปฝากไว้กับวัดในบริเวณใกล้เคียงเพื่อที่จะได้แบ่งเบาภาระพ่อแม่ แต่สุดท้ายก็ไม่ได้ส่งไปเพราะอยากให้อยู่ด้วยกันครบสมาชิกครอบครัวมากกว่า โดยเฉพาะผู้เป็นแม่ที่ไม่อยากอยู่ห่างกับลูก และคิดว่าลูกๆ สามารถอยู่กันเองได้ในห้องพัก โดยเฉพาะช่วงที่เธอต้องพาสามีไปพบหมอเพื่อเช็คอาการและทำกายภาพบำบัดเป็นระยะๆ โดยฝากให้คนในชุมชนช่วยกันดูแลหากเกิดสถานการณ์ฉุกเฉิน

ครอบครัวสุดท้ายที่มีความเปราะบางในแง่ที่สมาชิกครอบครัวทุพลภาพคือครอบครัวหมายเลข 4 ที่มีสมาชิกอยู่กันพ่อแม่ลูก โซฉุ่ยหรือสามีวัย 45 ปีทำงานรับจ้างตระเวนซื้อของให้กับร้านค้า ส่วนมะอู ภรรยาอายุ 40 ปี ณ ปัจจุบันทำงานไม่ได้เนื่องจากเป็นอัมพาตครึ่งซีกตั้งแต่ 4 ปีที่แล้ว (ราวปี 2561) เธอเกิดอาการกล้ามเนื้ออ่อนแรงขึ้นมากะทันหัน ทำให้เดินไม่ถนัดและแขนซ้ายใช้การไม่ได้ และมีผลต่อการใช้สมอง เธอต้องใช้เวลาคิดนานในการตอบสนอง เช่นพูดช้าลง หลังจากที่เป็นอาการนี้ในช่วงแรก โซฉุ่ยพยายามที่จะช่วยหลือภรรยาให้หายโดยพาเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลในไทยถึง 2 แห่ง แห่งหนึ่งเป็นโรงพยาบาลเอกชนที่เสียค่าใช้จ่ายสูงหลักหมื่น ทำให้โซฉุ่ยแบกรับค่ารักษาที่จ่ายอยู่ในตอนนั้นราว 30,000 บาทไม่ไหว จึงได้ส่งภรรยากลับไปรักษาที่บ้านเกิดเมืองมิถิลา (Meiktila) ใกล้กับมัณฑเลย์ จนอาการดีขึ้น ในปี 2562 จึงได้เดินทางกลับมาเมืองไทยพร้อมลูกสาววัย 14 ปีที่ก่อนหน้านี้เรียนหนังสืออยู่ในชั้นประถม 6 ของระบบเมียนมา ส่วนหนึ่งที่พาลูกสาวกลับมาด้วยเพื่อให้มาดูแลแม่ที่ยังไม่แข็งแรงดีและยังทำงานหารายได้ไม่ได้ แต่การย้ายถิ่นของลูกสาวกลับทำให้เธอไม่ได้เรียนต่อในชั้นสูงขึ้นไป จึงทำให้ลูกสาวตัดสินใจหางานทำในไทย แต่ก็ยังพบอุปสรรคเนื่องจากอายุยังน้อยเกินไปที่คนจะจ้างเธอทำงานได้ และเธอก็ตัดสินใจไม่กลับไปเรียนต่อเนื่องด้วยสถานการณ์บ้านเมืองหลังรัฐประหารของเมียนมาเป็นอีกปัจจัยสำคัญ

ส่วนสถานการณ์ความเปราะบางในครัวเรือนอีกประเภทคือการสมาชิกในครัวเรือนเป็นผู้ป่วยเรื้อรังจากโรคที่ต้องการรักษาและเสียค่าใช้จ่ายอย่างต่อเนื่อง เช่นครอบครัวที่ 6 ที่ผู้เป็นแม่อายุ 38 ปี อาชีพแม่บ้านทำความสะอาดเป็นโรคเบาหวานมาได้สัก 5 ปี การเป็นเบาหวานทำให้ต้องไปพบแพทย์เป็นระยะๆ ด้วยสิทธิประกันสังคมที่ได้จากบริษัททำความสะอาด การไปพบแพทย์ทำให้เธอขาดงาน จึงต้องให้ผู้เป็นลูกสาววัย 19 ปีไปทำงานแทนเธอ อีกครอบครัวคือมะผิ่ว

(หมายเลข 7) มีลูกสาววัย 11 ขวบ ซึ่งเกิดในจังหวัดพะเยาและอาศัยอยู่ในไทยจนถึง 9 ขวบ แต่ป่วยเนื่องจากมีก้อนเนื้องอกที่บริเวณปากมาตั้งแต่เกิดและพุงโตมากกว่าปกติ แม้ว่าได้พยายามพาไปพบแพทย์ในการรักษาทั้งที่โรงพยาบาลในจังหวัดพะเยา และในเมืองเชียงรายภายหลังจากย้ายมาอยู่ ซึ่งเธอได้รับคำแนะนำจากแพทย์จากทั้ง 2 โรงพยาบาลว่าไม่ได้เป็นโรคร้ายแรง สภาพท้องโตเหมือนโรคตาลขโมยจะหายไปเมื่อเด็กโตขึ้น แต่อาการก็ยังคงเดิมจนถึงปัจจุบัน ส่วนอาการเนื้องอกบริเวณปากนั้นมีการผ่าตัดไปเมื่อปี 2561 โดยมะผิ่วได้พาลูกสาวกลับไปรักษาที่บ้านเกิดเมืองมิถิลา ทำให้ต้องเดินทางออกจากประเทศไทยกลับบ้านและอยู่ดูแลลูกสาวอยู่เกือบ 2 เดือนที่เมียนมา

สถานการณ์เปราะบางจากครอบครัวแรงงานข้ามชาติที่สัมภาษณ์ในโครงการวิจัยนี้ที่น่ากังวลน่าจะมาจากการที่ผู้นำครอบครัวโดยเฉพาะฝ่ายชายที่กลายเป็นคนทุพพลภาพ อัมพาต หรือเป็นผู้ป่วยติดเตียง อันเนื่องมาจากอุบัติเหตุในการทำงาน และเกิดปัญหาตามมาทั้งในแง่ขาดรายได้หลักในการดูแลครอบครัวในฝั่งประเทศไทยและการส่งเงินกลับบ้านในเมียนมา ที่บางครอบครัวใช้เพื่อการดูแลบุตรที่ส่งไปอยู่กับปู่ย่าตายายหรือญาติ ขณะที่บางครอบครัว การป่วยไข้ของสมาชิกหลักทำให้เกิดภาระเพิ่มในการดูแล เช่นภรรยาของผู้ที่ทุพลภาพทางร่างกายต้องดูแลสามีที่ป่วยติดเตียง ทำให้ขาดรายได้ลงอีกเช่นกัน หรือกรณีที่ต้องให้สมาชิกที่อยู่ในเมียนมาเดินทางมาให้การดูแลที่ประเทศไทย เช่นกรณีลูกสาวของโซฉุ่ยที่ต้องมาดูแลแม่ที่มีอาการกล้ามเนื้ออ่อนแรง สภาพความเปราะบางด้านร่างกายของสมาชิกจึงส่งผลกระทบด้านสังคมอื่นๆ ตามมา ลูกสาวของโซฉุ่ยไม่ได้เรียนต่อในเมียนมา เมื่อมาอยู่ประเทศไทยก็ยังทำงานหาเงินเพิ่มรายได้ไม่ได้อีก ซึ่งการเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการทางสังคมจึงเป็นเรื่องสำคัญที่รัฐไทยอาจจะยังไม่เห็นปัญหาตรงนี้ เนื่องจากคนเหล่านี้ไม่ได้อยู่ในระบบลงทะเบียนของแรงงาน จึงเข้าไม่ได้ถึงสิทธิด้านการรักษาตามที่กฎหมายไทยกำหนด

5.5 การดูแลและการเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการ

ประเด็นการดูแลสำหรับครอบครัวแรงงานข้ามชาตินั้นมีหลายประเด็นโดยรายงานนี้แบ่งการอธิบายเป็น 3 ระดับ ดังนี้ 1) การดูแลในระดับครอบครัวและเครือญาติ ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภทย่อยได้แก่ *หนึ่ง* การดูแลด้านการเลี้ยงดูกล่อมเกลาเด็กที่เกิดมา และ*สอง*การดูแลพ่อแม่วัยชราของแรงงานข้ามชาติ 2) การดูแลโดยชุมชนแรงงานข้ามชาติด้วยกัน และ 3) การดูแลและให้สวัสดิการโดยนายจ้าง รัฐ และหน่วยงานเอกชน ที่เกี่ยวข้องกับ 3 ประเด็น *หนึ่ง* สถานะในฐานะแรงงานหรือบุคคลเข้าเมือง *สอง* การเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุขและการแพทย์ และ *สาม* การเข้าถึงบริการด้านการศึกษา โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.5.1 การดูแลในระดับครอบครัวและเครือญาติ

ประเด็นแรกที่เกี่ยวข้องกับการดูแลกล่อมเกลาเด็กหรือบุตรนั้นสอดคล้องกับสถานการณ์ครอบครัวของแรงงานข้ามชาติที่ปรากฏในตาราง 5.3 กล่าวคือหากแรงงานข้ามชาติมีลูกอยู่ด้วยกัน

ในประเทศไทย ซึ่งมีทั้งหมด 4 ครอบครัว บทบาทการเลี้ยงดูทางกายภาพและด้านจิตใจจะตกอยู่ที่พ่อแม่ แต่บางครอบครัวแบ่งหน้าที่ชัดเจนหากผู้นำครอบครัวซึ่งเป็นผู้ชายสามารถทำงานได้ บทบาทหลักในการดูแลจะตกกับผู้เป็นแม่ ในจำนวน 8 ครอบครัว มีเพียงครอบครัวของเป้ที่มีปู่กับย่าอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ทำให้ครอบครัวนี้อยู่ด้วยกันแบบ 3 รุ่นเพียงครอบครัวเดียว ซึ่งแม่ของเป้ได้มีโอกาสช่วยลูกสะใภ้เลี้ยงดูหลานในช่วงที่คลอดใหม่ๆ เนื่องจากเป้ต้องออกไปทำงานทุกวัน แต่โดยรวมภรรยาของเป้ก็รับบทบาทหลักเรื่อยมาในการเลี้ยงดูลูกคนแรก และในเวลาต่อมาเนื่องจากเธอไม่ได้ไปทำงานนอกบ้านจากการตั้งครรภ์ลูกคนที่ 2 ทำให้มีโอกาสอยู่กับลูกสาววัย 5 ขวบ เกือบทั้งวัน ฝ่ายภรรยาก็ยอมรับว่าเธอควบคุมพฤติกรรมลูกสาวอย่างใกล้ชิด ทั้งเป้และภรรยาเห็นตรงกันว่าสถานการณ์ของครอบครัวทำให้ลูกที่เกิดมาได้เรียนรู้จากคนหลายรุ่น รวมถึงญาติคนอื่นๆ ที่พักอยู่ในแฟลตเดียวกันและบางส่วนที่อาศัยอยู่ในอำเภอแม่สาย

> *เป้เขาหาเงินอยู่คนเดียวตั้งแต่ปีที่แล้ว ถึงเราจะได้ทำงานก็ไม่ได้ทำทั้งปี เพราะพอโควิดมาเราก็ต้องหยุด ลูกก็ไม่ได้ไปโรงเรียนเราก็ต้องหยุดมาดูแลลูก มันก็ลำบากเหมือนกัน แต่ยังดีที่เรามีญาติพี่น้องช่วยเหลือกัน ถ้าไม่มีจริงๆ เราก็ไปกู้ไปยืมเค้า*

ทั้งนี้ มีหนึ่งครอบครัวที่ผู้เป็นสามีและหรือพ่อของลูกมีปัญหาด้านสุขภาพ เช่นพิการ เป็นอัมพาต หรือเป็นผู้ป่วยติดเตียง ทำให้ผู้เป็นแม่ต้องออกไปหางานทำและสร้างรายได้ บทบาทการดูแลจึงตกอยู่กับผู้เป็นพ่ออย่างปฏิเสธไม่ได้ดังที่กล่าวถึงข้างต้น และมีครอบครัวที่เจอสถานการณ์เดียวกัน แต่พ่อแม่ตัดสินใจนส่งลูกกลับไปยังเมียนมาเพื่อให้ย่าหรือยายพร้อมกับญาติให้การดูแล ทำให้เกิดโครงสร้างครอบครัวข้ามรุ่นขึ้นในประเทศต้นทางของการย้ายถิ่น ซึ่งมีทั้งหมด 2 ครอบครัว ทำให้ครอบครัวแรงงานข้ามชาติต้องดูแลทางไกลผ่านการส่งเงินกลับบ้าน ซึ่งช่วงก่อนเกิดรัฐประหารในเดือนกุมภาพันธ์ 2564 แรงงานเมียนมาในไทยได้เริ่มส่งเงินแบบระบบไร้เงินสดด้วยการโอนผ่านบริษัทรับโอนเงินที่ใช้เวลารวดเร็ว แทนการโอนเงินผ่านคนรู้จักหรือเครือข่ายที่มีบัญชีธนาคารในพื้นที่เพื่อโอนและให้เจ้าของบัญชีนั้นไปถอนเงินสดให้กับคนที่ฝากเงินต้องการโอนให้ ซึ่งระบบหลังต้องใช้ระบบความเชื่อถือ (trust) ที่สูงและมักเป็นผู้ที่อยู่ในธุรกิจการโอนเงินมาค่อนข้างนาน แต่หลังจากเกิดรัฐประหาร ระบบธนาคารในประเทศควบคุมโดยผู้บริหารประเทศที่มาจากผู้นำทหาร การโอนเงินในรูปแบบนี้เริ่มไม่มั่นคงเนื่องจากระบบอินเทอร์เน็ตที่ไม่เสถียรและความเร็วลดลง แรงงานข้ามชาติเมียนมาจึงกลับไปพึ่งพิงระบบหลังอีกครั้ง แต่ค่าบริการอินเทอร์เน็ตและการบริการส่งเงินระหว่างประเทศก็มีราคาสูงมากขึ้นหลังจากรัฐประหารด้วย ประกอบกับสถานการณ์เศรษฐกิจที่ย่ำแย่ เงินเฟ้อราคาข้าวของเพิ่มสูงขึ้น และค่าเงินจัตอ่อนตัวลงอย่างต่อเนื่อง (Myanmar Now, 2021) ขณะที่ธนาคารกลางของประเทศกลับมีนโยบายกำหนดอัตราแรกเปลี่ยนเงินจัตต่อดอลลาร์สหรัฐฯ ให้อ่อนลงไปอีก (Bangkok Post, 2022)

การส่งเงินของแรงงานข้ามชาติคือการส่งเงินให้กับพ่อแม่ของตนเองหรือปู่ย่าตายายของเด็กๆ ไปในตัว ซึ่งเป็นการดูแลรูปแบบที่สองในหัวข้อนี้ ส่วนใหญ่การดูแลคือการโอนเงินให้ใน

รูปแบบที่อธิบายไปข้างต้น แรงงานข้ามชาติเกือบทั้งหมดส่งเงินกลับบ้านเพื่อดูแลพ่อแม่ของตนที่ส่วนใหญ่อยู่ในวัยผู้สูงอายุหรือเกิน 60 ปี บางรายพ่อหรือแม่เสียชีวิตแล้ว เช่นกรณีจ่อจ่อและโซวโซวที่ต้องส่งลูก 2 คน ลูกสาวอายุ 20 ปี และลูกชาย 13 ปีไปอยู่กับยายหรือแม่ของโซวโซวที่กรุงย่างกุ้ง ต้องส่งเงินเป็นค่าใช้จ่ายรายเดือนประมาณ 1 แสนจัต (ประมาณ 3,000 บาท) ขณะที่ก็ต้องส่งเงินไปให้พ่อของจ่อจ่อและญาติๆ ประมาณ 5 แสนจัต ที่มิถิลาบ้านเกิดของจ่อจ่อด้วย จำนวนหลักของเงินที่ส่งให้ครอบครัวของเขาที่มิถิลาคือเพื่อส่งให้น้องของจ่อจ่อที่กำลังเรียนหนังสืออยู่ (แผนผัง 5.3) อย่างไรก็ตาม สามีภรรยาคู่นี้ยอมรับว่าแม้การย้ายถิ่นมาทำงานในประเทศไทยเป็นระยะเวลานานทำให้ครอบครัวไม่ได้อยู่กันพร้อมหน้าพร้อมตา แต่ก็ทำให้ครอบครัวมีรายได้ มีกินมีใช้ไม่ขาดแคลน ที่สำคัญคือส่งเสียลูกเรียนได้ในระดับสูงและสามารถเรียนพิเศษด้วย อีกทั้งยังมีเงินออมเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว และการซื้อทรัพย์สินหรืออสังหาริมทรัพย์สะสมไว้อย่างที่ดินและบ้านเช่า

มีเพียงบางครอบครัวเช่นโกวแย (ครอบครัวหมายเลข 3) ที่ไม่ได้ส่งกลับบ้านทั้งที่ส่งลูกกลับไปเรียนหนังสือที่เมียนมา เนื่องจากประสบอุบัติเหตุจนร่างกายทำงานต่อไม่ได้มาเป็นระยะเวลาปีกว่าแล้ว แต่ตอนที่ทำงานส่งเงินได้ ครอบครัวนี้ก็ส่งเงินให้ยาย ภรรยา (ที่กลับไปอยู่บ้านเกิดเพื่อดูแลลูก) และลูกสาวใช้จ่ายไม่เคยขาดประมาณเดือนละ 2 แสนจัต (ประมาณ 6,000 บาทไทย) อีกทั้งซื้อโทรศัพท์ให้ลูกสาวเพื่อใช้สื่อสารข้ามพรมแดน และมอเตอร์ไซค์ให้ขับขี่ เช่นเดียวกับครอบครัวหมายเลข 4 ที่มะอู ฝ่ายภรรยาเป็นอัมพาตอยู่ช่วงหนึ่งจนต้องกลับบ้านไปรักษาตัว แม้จะมีอาการดีขึ้นและกลับประเทศไทยมาอยู่ร่วมกับสามีอีกครั้ง แต่ก็ยังไม่สามารถกลับไปทำงานหาเงินได้เหมือนเดิม ทำให้ต้องขาดรายได้ส่งเสียกลับไปยังบ้านเกิดเหมือนที่เคยทำก่อนล้มป่วย ที่เธอทำงานในร้านหมูกระทะได้รายได้พอส่งกลับไปให้แม่ที่เมืองมัณฑเลย์ประมาณเดือนละ 3,000 บาท แต่ปัจจุบันเธอไม่มีรายได้ในส่วนนี้ และอีกครอบครัวคือซูอู (หมายเลข 5) ที่แทบไม่ได้ส่งเงินกลับบ้านเลยหลังจากแต่งงานและตั้งครอบครัวและมีลูกทั้งหมด 4 คนที่ยังอยู่ในวัยที่ต้องการการดูแลอย่างใกล้ชิด และทั้งสองก็ไม่ได้ส่งลูกกลับไปอยู่กับพ่อแม่ของตนเอง ทำให้มีภาระที่ต้องรับผิดชอบในพื้นที่ปลายทางการย้ายถิ่น และเมื่อซูอูประสบอุบัติเหตุรถชนจนทำให้กลายเป็นคนที่เคลื่อนไหวไม่ได้เช่นเดิม ก็ยิ่งทำให้ขาดรายได้ ค่าแรงที่ได้จากภรรยาในการรับจ้างทั่วไปส่วนหนึ่งก็นำมาใช้เป็นการเดินทางไปพบแพทย์และเข้ารับการรักษาพยาบาล

การติดต่อสื่อสารของแรงงานข้ามชาติกับคนที่บ้านเกิดส่วนใหญ่ใช้สื่อออนไลน์หรือสื่อโซเชียลในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ เฟสบุ๊คเป็นแพลตฟอร์มที่ได้รับความนิยมของแรงงานข้ามชาติจากเมียนมา เพราะผู้คนในเมียนมาใช้กันอย่างแพร่หลายมากที่สุด (Pat, 2016) และเป็นการสื่อสารแบบวิดีโอคอลสามารถเห็นหน้ากันได้ระหว่างพูดคุย หากคนต้นทางการย้ายถิ่นอยู่ในพื้นที่ห่างไกลก็ใช้การโทรศัพท์ที่ราคาถูกลงกว่าแต่ก่อน ตกที่นาทีละ 3-4 บาท ต่างจากแต่ก่อนที่ค่าบริการเคยสูงถึงนาทีละ 10 บาทหรือมากกว่า ดังนั้นการติดต่อสื่อสารทางไกลด้วยรูปแบบปัจจุบันจึงไม่ได้เป็นอุปสรรคสำหรับครอบครัวที่ส่งลูกไปอยู่กับคนรุ่นปู่ย่าตายายหรือญาติในเมียนมา เช่นจ่อจ่อกับโซวโซวที่บอกว่าครอบครัวนั้นมีความสัมพันธ์กันดีและมีความใกล้ชิดกัน “โทร (วิดีโอคอล) หากัน

ทุกวัน ส่งเงินทุกเดือน ส่งเสื้อผ้า ของใช้ให้กันเสมอๆ" นอกจากนี้ เมื่อถึงช่วงเวลาปิดเทอมใหญ่ลูกของทั้งสองก็จะเดินทางมาเยี่ยมหาที่เมืองไทยพร้อมกับยายและใช้เวลาอยู่กันครบถ้วนเป็นเวลา 3-4 เดือน "พวกเขาไม่ได้รู้สึกว่าขาดพ่อหรือแม่ และพวกเขาก็มียาย น้า อา ที่คอยช่วยดูแลให้คำปรึกษาอีกทางหนึ่ง และมีลูกพี่ลูกน้องใช้ชีวิตอยู่ด้วยกัน" กับยายซึ่งถือเป็นการใช้ชีวิตแบบข้ามรุ่นนั้น โซวโซวในฐานะลูกสาวก็บอกว่า "แม่ดูแลหลาน 2 คนนี้มานาน ยังไม่เคยมีปัญหาอะไร ไม่มีปัญหาช่องว่างระหว่างวัย หลานโตและเชื่อฟังคุณยาย คุยกับยายทุกเรื่อง ตอนนี้หลานก็ช่วยกันดูแลยายด้วย" สถานการณ์นี้ใกล้เคียงกับครอบครัวของมะอู (หมายเลข 4) ในช่วงที่ส่งลูกกลับไปอยู่กับยายและน้านั้นก็ไม่ได้คิดว่าลูกสาวจะขาดความอบอุ่นหรือขาดคนค่อยสั่งสอน เพราะเชื่อว่าการมีผู้ใหญ่ที่บ้านคอยเป็นหูเป็นตาช่วยทำให้พวกเขาสบายใจขึ้นแม้ว่าจะอยู่ห่างกัน

5.5.2 การดูแลโดยชุมชนแรงงานข้ามชาติด้วยกัน

การช่วยเหลือในชุมชนแรงงานข้ามชาติในเขตเทศบาลนครเชียงรายยึดโยงกับพื้นที่อาศัยที่อยู่ในบริเวณเดียวกันหรือแฟลตเดียวกัน ซึ่งแต่ละครอบครัวจะรับรู้ข้อมูลต่างๆ ของแต่ละครอบครัวจนสามารถให้ข้อมูลกับคณะวิจัยว่าใครมีสถานการณ์ครอบครัวอย่างไร เช่นครอบครัวของเป้ที่อาศัยอยู่ในหออภิสแควร์ที่มีชุมชนแรงงานข้ามชาติอยู่กันจำนวนมาก เนื่องจากเป็นอาคารที่อยู่ใจกลางเมืองที่แวดล้อมไปด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกและการเดินทางไปทำงาน ภรรยาของเป้กล่าวว่าครอบครัวแรงงานที่มีจำนวนมากในที่พักแห่งนี้ก็ทำให้มีจำนวนเด็กมากขึ้นไปด้วย ซึ่งเธอนับคร่าวๆ ได้ว่าจะมีเด็กอาศัยกับครอบครัวในที่พักแห่งนี้มากถึง 70 คน รวมถึงบุตรของเธอด้วย ซึ่งเธอค่อนข้างมั่นใจถึงความปลอดภัยและวางใจชุมชนในการช่วยเหลือและดูแลกันหากมีใครคนใดคนหนึ่งเดือดร้อนหรือต้องการความช่วยเหลือ

แต่หากอยู่คนละพื้นที่อยู่อาศัย การพึ่งพายึดโยงกันด้วยความเป็นเครือญาติ เช่นครอบครัวเป้สัมพันธ์กับอาเหม่ (ครอบครัวหมายเลข 8) และให้ความช่วยเหลือกัน เพราะอาเหม่เป็นน้า เช่นช่วงที่อาเหม่แยกกันอยู่กับสามีก็มาอาศัยอยู่กับพ่อแม่ของเขาที่แฟลตเดียวกับเป้ชั่วคราว ก่อนที่จะได้งานทำเป็นแม่บ้านที่ร้านขายวัสดุก่อสร้าง เธอจึงได้ไปพักอาศัยอยู่ในที่ทำงานแทน ดังนั้นความช่วยเหลือระหว่างแรงงานจึงเป็นการช่วยเหลือในเครือญาติเป็นจุดเริ่มต้น ทั้งนี้พบว่าบางครอบครัวที่มีการสัมภาษณ์ได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านด้วยการกู้ยืมเงิน ทำให้เข้าใจได้ว่ามีการให้ความช่วยเหลือด้านการเงินกันในชุมชนแรงงานด้วยกัน เช่นกรณีของโกแยที่อุบัติเหตุทำให้เขาต้องกลายเป็นคนที่ทำงานไม่ได้และขาดรายได้ ต้องหยิบยืมจากคนเมียนมาด้วยกันประมาณ 20,000 บาทเพื่อมาซื้อของกินของใช้ประทังชีวิต

นอกจากนี้ งานวิจัยนี้ยังให้ความสนใจการช่วยเหลือและการดูแลของชุมชนแรงงานในช่วงสถานการณ์โควิด-19 ว่าส่งผลต่อการเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการของรัฐไทยอย่างไร ปรากฏกว่าในการระบาดของโควิด-19 ในช่วงต้นปี 2563 หรือการระบาดระลอกแรกนั้น รัฐบาลไทยแทบไม่ได้มุ่งให้ความช่วยเหลือแรงงานข้ามชาติมากนัก เนื่องจากรัฐบาลไทยก็ประสบปัญหาในการรับมือกับการ

ควบคุมโรคระบาดและให้ความช่วยเหลือคนไทย ดังนั้นแล้วในช่วงแรกของการระบาด จึงมีการรายงานข่าวถึงการเข้าไม่ถึงสิทธิในการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลอย่างเห็นได้ชัด ทำให้แรงงานข้ามชาติในพื้นที่เขตเทศบาลนครเชียงรายมีการรวมตัวกันผ่านความช่วยเหลือจนมีการจัดตั้งศูนย์ประสานงานให้ความช่วยเหลือแรงงานข้ามชาติในจังหวัดเชียงรายในกลางเดือนมีนาคม 2563 ซึ่งเริ่มต้นโดยสืบสกุล กิจนุกร อาจารย์ประจำสำนักนวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง เป็นผู้ริเริ่มและประสานงานรวบรวมหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทำงานร่วมกับแรงงานจำนวนหนึ่งในการทำหน้าที่ช่วยเหลือแรงงานข้ามชาติในเขตเทศบาลนครเชียงราย ด้วยการนำสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นในการป้องกันการแพร่ระบาดเช่นหน้ากากอนามัยและเจลล้างมือ ของกินและของใช้อุปโภคบริโภคต่างๆ ก่อนที่จะพัฒนามาให้ความช่วยเหลือในด้านสิทธิการเข้าถึงสวัสดิการของแรงงานและผู้อพยพ อีกทั้งเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ผ่านเพจเฟสบุ๊คด้วยภาษาแรงงานข้ามชาติ 10 ภาษา โดยตั้งเป้าให้ความช่วยเหลือแรงงานข้ามชาติกว่า 20 ชุมชนหรือประมาณเกือบ 3 หมื่นคนซึ่งเป็นตัวเลขประมาณการณ์ของจำนวนแรงงานข้ามชาติในเขตเทศบาลนครเชียงราย (มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง, 2563) ศูนย์นี้จึงกลายเป็นแหล่งความช่วยเหลือสำคัญที่ทำให้แรงงานเกิดการรวมตัวกันระหว่างแรงงานข้ามชาติในชุมชนต่างๆ ด้วยในขณะเดียวกัน ซึ่งก่อนหน้านี้แรงงานข้ามชาติแต่ละชุมชนอาจไม่ได้สัมพันธ์กันมากนัก

5.5.3 การดูแลและให้สวัสดิการโดยนายจ้าง รัฐ และหน่วยงานเอกชน

- ด้านสถานะและการถือบัตรต่าง ๆ

เนื่องด้วยสถานะที่แรงงานข้ามชาติได้รับมีความซับซ้อนกับสถานะของกลุ่มคนชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงรายที่ไม่มีสถานะ จึงทำให้การจัดประเภทสถานะบุคคลซ้อนทับกับกลุ่มแรงงานข้ามชาติที่เดินทางเข้าประเทศมาหลายช่วงเวลา ผู้ที่ให้สัมภาษณ์จาก 8 ครอบครัวและประวัติการเดินทางเข้ามาและอาศัยในประเทศไทยเป็นตัวอย่างตามที่กล่าวแล้วในส่วนความนำ และสถานะของคนเหล่านี้เชื่อมโยงกับสิทธิและสวัสดิการที่พวกเขาได้รับในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการคุ้มครองแรงงานและสิทธิในการเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุข

งานวิจัยนี้พบว่าแรงงานข้ามชาติในจังหวัดเชียงรายนั้นมีทั้งที่เป็นบุคคลที่มีสถานะต่างๆ ตามการนิยามของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย เช่นเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการสำรวจเพื่อให้ออกบัตรประจำตัวที่มีเลข 13 หลัก ตัวเลขที่ขึ้นต้นนั้นเป็นตัวบ่งบอกสถานะที่รัฐไทยให้การรับรองตามกฎหมายหลักอย่างน้อย 3 ฉบับ ได้แก่ พระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2522 (มาตรา 11 และ 17) พระราชบัญญัติทะเบียนราษฎร พ.ศ.2534 (แก้ไข 2551 และ 2552) และพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. 2551 รวมถึงมติคณะรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการแรงงานต่างด้าวที่เป็นไปตามบันทึกความเข้าใจหรือเอ็มโอยู (MOU) ที่ออกอย่างต่อเนื่องจากการประชุมคณะรัฐมนตรี ทำให้แรงงานหลายคนอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่แตกต่างกัน บางคนจดทะเบียนตามเงื่อนไขของเอ็มโอยู ทำให้ต้องใช้หนังสือเดินทางหรือพาสปอร์ตในการดำรงสถานะที่ถูกต้อง ซึ่งต้องมีการต่ออายุตามกรอบ

เวลา กรณีของเป้ซึ่งอยู่และทำงานในไทยด้วยการถือหนังสือเดินทาง เขาเล่าว่าอัตราค่าต่อใบอนุญาตหนังสือเดินทางนั้นล่าสุดขึ้นมาอยู่ที่ 1,900 บาทต่อปี ซึ่งเป็นอัตราที่ขึ้นมาในช่วงที่มีการระบาดของโควิด-19 เกือบเท่าตัวจากอัตราเดิม ก่อนหน้าการระบาดอยู่ที่ 2 ปี 1,900 บาท โดยที่เขาก็ไม่ทราบเหตุผลที่แน่ชัด บวกกับใบอนุญาตทำงานอีก 1,900 บาท และตัวหนังสือเดินทางที่มีอายุ 5 ปีที่ต้องเสียเมื่อหมดอายุที่อัตรา 6,500 บาท

- สิทธิการเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุขและการแพทย์

สิทธิในด้านนี้รวมถึงการมีประกันสุขภาพหรือประกันสังคมตามกฎหมายของกระทรวงแรงงาน หากแรงงานเข้าสู่การจ้างงานโดยมีนายจ้างรับรองและลงทะเบียนก็จะได้รับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ. 2533 มาตรา 33 ที่จะได้รับความคุ้มครอง 7 กรณี ได้แก่ 1) ประสบอันตรายหรือเจ็บป่วย 2) คลอดบุตร 3) ทุพพลภาพ 4) เสียชีวิต 5) สงเคราะห์บุตร 6) ชราภาพ และ 7) ว่างงาน

ดังนั้น แรงงานที่ขึ้นทะเบียนตามมาตรา 33 ของพ.ร.บ.ประกันสังคมฯ จึงได้รับความคุ้มครองตามเงื่อนไขดังกล่าว กรณีโกแยที่ได้รับอุบัติเหตุจากการทำงานทำให้ต้องเข้าโรงพยาบาลอยู่ถึง 3 เดือนกว่า ซึ่งตอนนั้นเขาได้รับการจดทะเบียนโดยนายจ้างเดิมที่เขาเรียกว่า “แม่เลี้ยง” จึงได้ใช้สิทธิประกันสังคมในการรักษาช่วงแรก โดยที่นายจ้างช่วยหาคนพาเขาไปโรงพยาบาลหลังออกมารักษาด้วยตนเอง และก่อนที่ภรรยาเขาจะเดินทางกลับมาให้การดูแล อย่างไรก็ตามสิทธิประกันสังคมที่เขาได้จากเจ็บป่วยและต่อมาว่างงานนั้นไม่เป็นไปตามยอดเงินหรือระยะเวลาที่เขาสะสมมา เนื่องจากปัญหาที่ทางนายจ้างไม่ได้ส่งเงินเข้าระบบกันสังคมเข้ารัฐอย่างสม่ำเสมอตามเงื่อนไขการจ้างงาน สถานการณ์ดังกล่าวเป็นปัญหาที่ลูกจ้างจะไม่สามารถทราบได้จนกว่าจะพบว่าเมื่อต้องการสิทธิประกันตนตามหลักประกันสังคมยามป่วยหรือได้รับอุบัติเหตุแล้วไม่ได้รับความช่วยเหลือหรือเข้าถึงสิทธิได้เต็มที่ นอกจากสิทธิที่ได้จากประกันสังคมจำนวนหนึ่งแล้ว โกแยยังได้รับความช่วยเหลือจากศูนย์ประสานงานแรงงานข้ามชาติในการขับรถพาไปตรวจร่างกายเวลาที่มีการพบแพทย์ แต่ปัจจุบันใบอนุญาตทำงานเขาหมดอายุไปเพราะไม่ได้มีการจ้างงานหรือมีนายจ้างใหม่ทำให้เขาตกอยู่ในสถานะที่ขาดการคุ้มครองไปโดยปริยาย เรื่องนี้แรงงานข้ามชาติคนหนึ่งเปิดเผยว่าการอยู่โดยไม่มีใบอนุญาตของคนที่อพยพมาจากเมียนมานั้นมีอยู่จำนวนมาก หากเจอเจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมืองก็อาจจะถูกจับ ปรับ หรือตามกฎหมายคือการส่งกลับ เนื่องจากเป็นการทำผิดกฎหมายพ.ร.บ.คนเข้าเมืองฯ แต่แน่นอนว่าหากมีการให้เงินสักเล็กน้อย ก็ทำให้พวกเขายังอยู่ต่อในประเทศไทยได้

ส่วนซูอู ซึ่งเป็นอีกคนที่ได้รับอุบัติเหตุจากการทำงานจนกลายเป็นบุคคลทุพลภาพนั้นมีความแตกต่างตรงที่เขาไม่มีสิทธิประกันสังคมในช่วงที่ได้รับการรักษาที่โรงพยาบาล เขาได้รับความช่วยเหลือจากนายจ้างในการออกเงินค่ารักษาในโรงพยาบาลและเงินจากประกันภัยที่ซื้อไว้ในวงเงิน 30,000 บาท และในเวลาต่อมาเขาเลือกรักษากับแพทย์ทางเลือกและการไปคลินิกเอกชนเพื่อใช้

ไฟฟ้าในการกระตุ้นร่างกายให้เกิดความรู้สึกจากการเป็นอัมพาต รวมถึงการได้รับความช่วยเหลือจากศูนย์ประสานงานฯ เช่นกันในการไปรับไปส่งในช่วงแรกที่อาการยังหนักสาหัส ต่อมาภรรยาและเขาต้องเดินทางไปเองโดยเสียค่าเหมารถครั้งละ 50-60 บาท ซึ่งเหล่านี้เป็นค่าใช้จ่ายที่ไม่สามารถเบิกจากสิทธิอะไรได้ เพราะเขากลายเป็นคนว่างงานและไม่ได้อยู่ในระบบจดทะเบียนโดยนายจ้าง

ประเด็นนี้ ประกันสังคมจังหวัดเชียงราย กล่าวว่าตามกฎหมายแล้ว แรงงานต่างชาติทุกคนต้องเข้าสู่ระบบประกันสุขภาพหรือประกันสังคมขึ้นอยู่กับสถานะการจ้างงาน การตัดสินใจของนายจ้าง และปัจจัยอื่นๆ เช่นบางอาชีพที่ไม่ได้อยู่ในการคุ้มครองของประกันสังคมเช่นแรงงานภาคเกษตรและในภาคการก่อสร้าง ซึ่งปัจจุบันการเข้าถึงสิทธิต่างๆ รวมถึงด้านสุขภาพและสาธารณสุขมีอยู่ 3 ประเภทได้แก่ 1) การทำประกันสุขภาพก่อนเข้าประกันสังคม มีระยะเวลาตั้งแต่ 3 เดือน อัตรา 500 บาท/ 1 ปี อัตรา 1,600 บาท/ 2 ปี อัตรา 3,200 บาท ซึ่งเป็นการกำหนดที่สอดคล้องกับระยะเวลาที่รัฐอนุญาตให้อยู่ในราชอาณาจักรและระยะเวลาที่มีชื่อในระบบการลงทะเบียนที่ต้องมีการต่ออายุเป็นระยะๆ 2) การซื้อประกันเอกชน 4 เดือน ในอัตรา 990 บาท เมื่อครบกำหนดแล้วก็สามารถเข้าสู่ระบบประกันสังคมได้ แต่หากทำงานโดยไม่เข้าสิทธิประกันสังคม การซื้อประกันสุขภาพในข้อ 1 จะทำให้สถานะแรงงานข้ามชาติในประเทศถูกต้องตามเงื่อนไขส่วนหนึ่งและอาศัยอยู่ในประเทศไทยต่อได้ และ 3) เข้าสู่ระบบประกันสังคมที่ต้องมี 3 ฝ่ายนำเงินเข้าสู่ระบบได้แก่ ลูกจ้างสมทบร้อยละ 5 นายจ้างร้อยละ 5 และรัฐสมทบอีกร้อยละ 2.75

ทั้งนี้ นักวิชาการแรงงานชำนาญการพิเศษ สำนักงานจัดหางานเชียงราย ยอมรับว่าการจ้างงานและการเข้าสู่หลักประกันสุขภาพหรือประกันสังคมไม่ได้เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนดเสมอไป

> *ช่องโหว่มันเกิดจากทั้งตัวนายจ้างและคนต่างด้าว เป็นปัญหาจากทั้งคู่ บางกรณีไม่ได้ถูกบังคับด้วยสัญญาจ้างเนื่องด้วยเข้ามาทำงานในระยะเวลาสั้น หากเข้ามาในระบบประกันสังคม หมายถึงการต้องเข้าสู่ระบบลูกจ้างแบบระยะเวลานานๆ เป็นสถานการณ์แบบนี้มาตลอด เพราะนายจ้างก็ไม่อยากเข้าสู่ระบบประกันสังคม ขณะที่ลูกจ้างไม่อยากให้โดนหักเงิน สถานการณ์ที่เกิดขึ้นจึงต้องอาศัยการทำงานร่วมกันระหว่างสำนักงานจัดหางาน สำนักงานประกันสังคม และโรงพยาบาลที่อยู่ในระบบประกันสังคมด้วยว่า หากมีแรงงานเข้ามาแล้วควรจะเข้าสู่ระบบไหน ระบบประกันสุขภาพหรือระบบประกันสังคม*

แรงงานจังหวัดเชียงรายกล่าวเสริมจากประสบการณ์การทำงานของเขาว่า คนทำงานที่ไม่อยู่ในระบบหรือไม่มีใบอนุญาตก็ถือว่าเป็นแรงงานต่างด้าวหลบหนีเข้าเมือง ซึ่งมีอยู่จำนวนมากในหลายพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นในกรุงเทพฯ หรือปริมณฑล ซึ่งเขามองว่าแรงงานน่าจะซื้อหลักประกันสุขภาพไว้ แต่หากเขาไม่ซื้อก็ยังอยู่และทำงานได้นอกระบบ โดยเฉพาะคนที่มาจากชายแดนและเดิน

ทางเข้าสู่พื้นที่ชั้นของประเทศ ซึ่งมีสถานการณ์ที่เขาเข้าไปอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวได้ 2-3 เดือน แล้วเกิดเจ็บป่วยซึ่งหากเข้าโรงพยาบาลก็ต้องเสียเงินค่ารักษาด้วย แต่ทางโรงพยาบาลเองก็ไม่รู้จะทำอย่างไร ก็ต้องให้การสังคมสงเคราะห์หรือให้การรักษาเท่านั้น

ทั้งนี้ คณะวิจัยได้ติดต่อขอพูดคุยและข้อเสนอแนะจากสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (พม.) จังหวัดเชียงรายด้วย แม้จะมีข้อมูลว่าหน่วยงานนี้ให้ความช่วยเหลือด้านสิทธิและสวัสดิการต่างๆ กับคนกลุ่มเปราะบางหรือผู้ที่เข้าข่ายได้รับสิทธิต่อผู้ที่มีสัญชาติไทยเป็นพื้นฐานก็ตาม (ดูโครงสร้างการบริหารงานและภารกิจของพม. ในภาพ 5.4) นักพัฒนาสังคมชำนาญการ จังหวัดเชียงราย รายหนึ่งได้อธิบายถึงการทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือกลุ่มคนที่มีสถานะเปราะบางซึ่งเป็นหน้าที่หลักของพม. ที่ทำงานติดตามชุมชนเป็นระยะ โดยจุดเริ่มต้นคือการพิจารณาถึงสถานะบุคคลและสิทธิที่เขาพึงได้ตามเกณฑ์ของพม. จึงเห็นได้ว่าสถานะความเป็นแรงงานข้ามชาติที่ไม่ใช้คนสัญชาติไทยเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงความช่วยเหลือ ดังนั้นหากพบกรณีคนพิการหรือผู้ป่วยติดเตียงที่ต้องการความช่วยเหลือ ก็จะมีการประสานไปยังหน่วยงานด้านแรงงาน หากเป็นแรงงานข้ามชาติที่ต้องการได้รับความช่วยเหลือ รวมถึงการประสานขอความร่วมมือจากภาคเอกชนหรือประชาสังคมในพื้นที่ เช่นศูนย์สงเคราะห์คามิลเลียน เชียงราย (Camillian Social Center Chiang Rai) หรือหน่วยงานที่สามารถตรวจสอบได้ว่าเขามาจากไหน หากเป็นคนหลบหนีเข้าเมือง ก็ส่งศูนย์พักตัวชั่วคราวแล้วให้ตำรวจตรวจคนเข้าเมือง (ตม.) พิจารณา

ภาพที่ 5.4 โครงสร้างการบริหารงานและภารกิจของหน่วยงานด้านพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

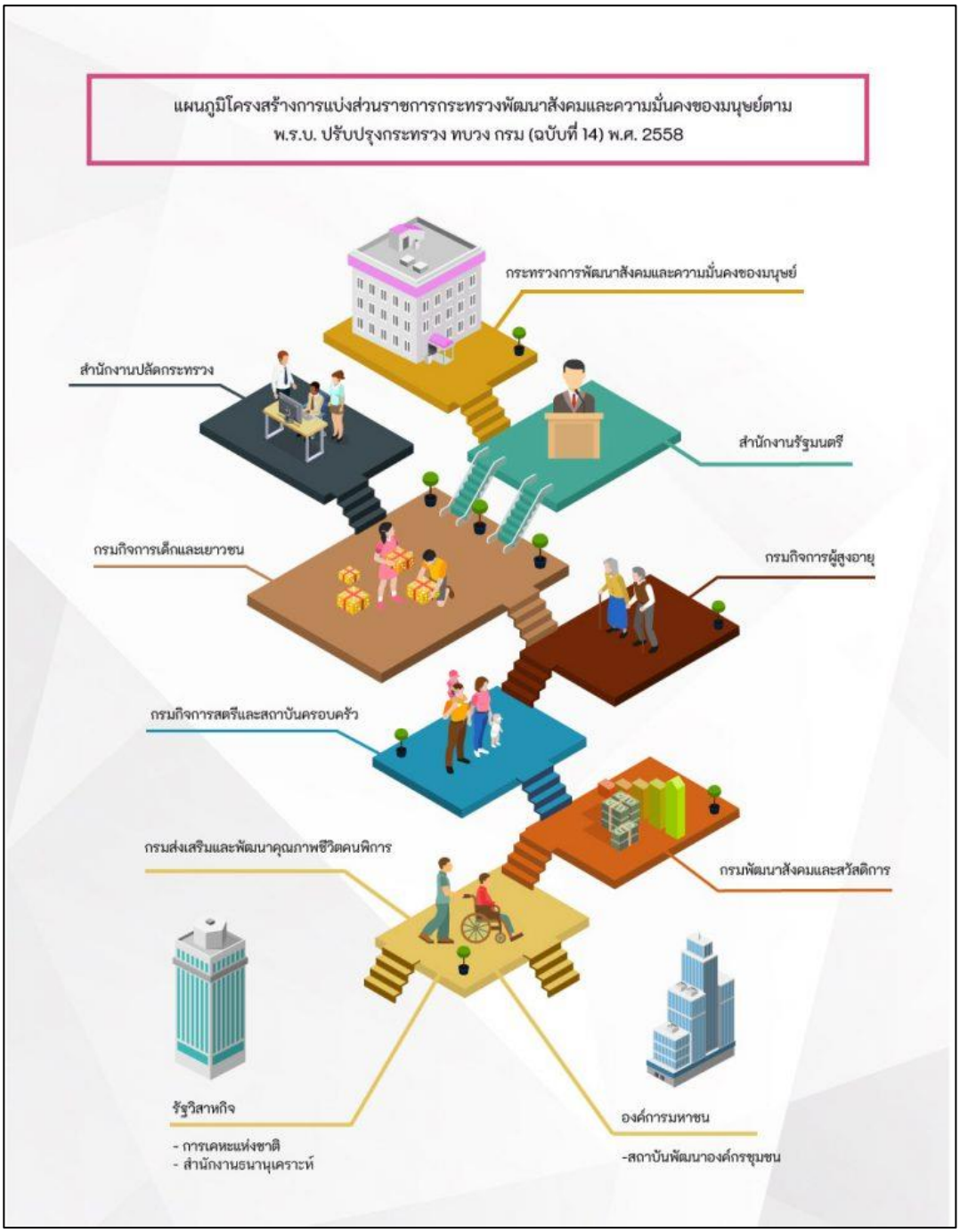

ที่มา: สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดเชียงราย[5]

[5] สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดเชียงราย. (ม.ป.ป.). โครงสร้างหน่วยงาน. เข้าถึงเมื่อ 28 สิงหาคม 2565, จาก https://bit.ly/3AWrEXz

ส่วนการเข้าถึงสิทธิในช่วงการระบาดของโควิด-19 นั้น ผู้ที่ให้สัมภาษณ์ในงานวิจัยนี้หรือสมาชิกคนใดคนหนึ่งของครอบครัวติดเชื้อโควิด-19 นั้นได้รับความช่วยเหลือที่แตกต่างกันไปตามแต่สถานะและเครือข่ายการดูแลที่พวกเขาได้รับ รวมถึงช่วงเวลาที่ติดโควิดด้วย หากเป็นการติดเชื้อในช่วงระลอกแรกของการระบาดการเข้าถึงความช่วยเหลือต่างๆ จากรัฐในด้านนี้ก็เป็นไปได้ยาก ซึ่งแตกต่างจากช่วงการระบาดตั้งแต่กลางปี 2564 เป็นต้นมาที่สามารถเข้าไปขอรับยาหรือการรักษาจากโรงพยาบาลได้ และในช่วงเวลาที่มีการสัมภาษณ์ ผู้ที่ทำงานในระบบมีการฉีดวัคซีนโดยการจัดการโดยนายจ้างที่ติดต่อให้มีการนำแรงงานไปฉีดตามจุดให้บริการ เช่นโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพสต.) ตลอดจนการให้อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) ประชาสัมพันธ์ให้ไปฉีดวัคซีนควบคุมการระบาดของโรค

- สิทธิการเข้าถึงบริการด้านการศึกษา

ลูกหลานและเยาวชนแรงงานข้ามชาติที่เกิดหรืออาศัยอยู่ในจังหวัดเชียงรายทั้งหมดนั้นได้รับสิทธิการเข้าถึงการศึกษาในโรงเรียนไทยรวมถึงศูนย์เด็กเล็กของท้องถิ่นตามเกณฑ์ที่ได้รับอนุญาต โดยพวกเขาต้องจ่ายเงินให้โรงเรียนไทยที่ต้องการนำเข้าบุตรหลานเข้าเรียนด้วยจำนวนที่แตกต่างกันออกไป ที่ผ่านมาทางรัฐบาลพยายามประชาสัมพันธ์ว่ามีการสนับสนุน “นโยบายเรียนฟรี 15 ปี” ที่ริเริ่มในสมัยที่นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ เป็นนายกรัฐมนตรี ในวันที่ 13 มกราคม 2552 เป็นต้นมา แต่เป็นที่น่าประหลาดใจว่าผู้ที่เป็นพ่อแม่แรงงานข้ามชาติหรือบุคคลที่ไม่มีสถานะทางทะเบียนที่ส่งลูกเข้าโรงเรียนบางรายไม่เคยได้ยินนโยบายที่ว่า หรือพบว่านโยบายดังกล่าวไม่ได้ฟรีจริงตามชื่อนโยบาย เช่นกรณีของเป้และแสงจันทร์ที่บอกเล่าว่านโยบายนี้ไม่เคยเกิดขึ้นจริง ทั้งสองส่งลูกสาววัย 5 ขวบเข้าโรงเรียนอนุบาล 1 ปีแรกก็เสียค่าใช้จ่ายเกือบหนึ่งหมื่นบาท เทอมต่อๆ มาก็เสียอีกราว 3,000-4,000 บาท เช่นเดียวกับกรณีของซูอูที่มีลูกต้องเข้าโรงเรียนถึง 3 คน ภรรยาบอกว่าต้องเตรียมเงินไว้สำหรับจ่ายให้โรงเรียนสูงถึง 8,000 บาท ขณะที่ลูกสาวคนเล็กวัย 3 ขวบสามารถเข้าศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในพื้นที่ได้แล้ว แต่ก็ติดตรงที่ต้องเสียค่าธรรมเนียมอีก ทำให้เธอตัดสินใจเลี้ยงลูกด้วยตนเองไปก่อน

ประเด็นนี้ทางผู้อำนวยการโรงเรียนวัดป่ายางมน กลับเห็นต่างว่า แรงงานจำนวนมากรับรู้ก็นำลูกหลานเข้ามาเรียนจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ

> *แล้วแรงงานเขาเข้ามากับนายจ้างส่วนใหญ่ก็มีความรู้ เขารู้ว่ามีนโยบายเรียนฟรี 15 ปี เขาก็จะมาบอกโรงเรียนว่าต้องรับเด็กเข้าเรียนนะ เราก็เลี่ยงไม่ได้ บางทีนายจ้างก็เป็นคนที่รู้จักกันบ้าง บางทีก็เป็นนายตำรวจที่เขาเอาแรงงานมาเฝ้าสวน มีที่นาอยู่แถวนี้เยอะ หลังๆ ก็จะเป็นพวกแรงงานก่อสร้างเข้ามาช่วงปีหลังๆ เยอะ เพราะนายจ้างเขารับแรงงานมาเยอะ ก็มีลูกเต้าตามมาเยอะเช่นกัน มามีลูกที่นี้ก็ด้วย บางครอบครัวมีลูก 3-4 คน ก็หอบหิ้วเดินกันมา ก็ไกลอยู่นะจากที่เขาพักอยู่ ตอนหลังก็มีมอเตอร์ไซค์ที่นายจ้างซื้อให้แล้วหักเงินเดือนมาส่งลูกเขาบ้าง เขาก็มี*

ฐานะมากพอที่จะดูแลลูกได้ และยังได้เงินอุดหนุนจากรัฐบาลอีก เขาก็แทบไม่ต้องจ่ายอะไรแล้วนะ พอเอาลูกมามีอาหารกลางวันกิน มีนมแจก อุปกรณ์การเรียน เสื้อผ้าก็ได้ฟรี

อย่างไรก็ดี ปัญหาที่พบในการเข้าเรียนคือขั้นตอนการยื่นเอกสารให้กับทางโรงเรียน เพื่อที่จะให้บุตรเข้าเรียนที่ทางโรงเรียนต้องประสานไปกับทางอำเภอและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น นายจ้ายและสำนักงานแรงงาน และสำนักงานพื้นฐานการศึกษา (สพฐ.) ที่ต้องได้รับตัวเลขสถานะของบุคคลจากทางอำเภอนั้น เป็นเงื่อนไขที่ทำให้ลูกหลานแรงงานข้ามชาติที่ไม่มีสูติบัตรรับรองการเกิดในประเทศเข้าเรียนได้ เนื่องจากประเด็นเหล่านี้สัมพันธ์กับการจัดสรรงบประมาณของจำนวนเด็กที่ต้องนำเสนอไปยังส่วนกลางก่อนเปิดการศึกษา ที่เกี่ยวพันกับงบประมาณในการจัดสรรอาหารกลางวัน นมโรงเรียน และอุปกรณ์การเรียนที่โรงเรียนต้องให้กับเด็ก ซึ่งในความเป็นจริงพบว่าเด็กที่จะเข้าเรียนได้นั้นต้องมีหลักฐานยืนยันว่าเขาได้เกิดที่ประเทศไทยและมีสูติบัตรหรือใบเกิดยืนยันดังที่กล่าวไป ซึ่งทำให้กระบวนการพิสูจน์เอกสารใช้เวลามากกว่าระยะเวลาปกติ หากเป็นบุตรหลานที่ไม่ได้เกิดในประเทศไทย หากต้องการเข้าเรียนก็สามารถเข้าเรียนได้ แต่นั่นหมายถึงการจ่ายเงินพิเศษในการเข้า ซึ่งกระบวนการต่างๆ เหล่านี้ทำให้บางโรงเรียนปฏิเสธไม่รับเด็กที่มีผู้ปกครองเป็นแรงงานข้ามชาติหรือบุคคลที่ไม่มีสถานะทางทะเบียนเข้าเรียนเลยก็ได้ ทำให้เกิดปัญหาตามมาคือโรงเรียนที่รับเด็กเข้าเรียนมีการจำกัดจำนวนนักเรียนตามเกณฑ์ที่สพฐ. กำหนด สถานการณ์ที่เกิดขึ้นตามมาคือเด็กไม่สามารถเข้าเรียนได้ตามช่วงเทอมของการเรียนหากโรงเรียนรับเด็กครบตามจำนวนแล้ว ผู้ปกครองจึงต้องรอส่งเด็กเข้าเรียนในปีการศึกษาถัดไป ซึ่งก็เป็นปัญหาสำหรับผู้ปกครองที่ต้องทำงานและไม่มีคนดูแลในตอนกลางวัน หรือถ้าต้องการให้เรียนก็อาจจะต้องจ่ายค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่โรงเรียนดำเนินการเอง

ครูคนหนึ่งของโรงเรียนบ้านน้ำลัดเล่าว่าโรงเรียนนี้ก็รับเด็กจำนวนมากทั้งที่เป็นเด็กกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถือบัตรขึ้นต้นด้วยเลข 0 หรือ 00 เป็นหลักก่อน รวมถึงเด็กที่เกิดจากแรงงานข้ามชาติในไทยด้วย อย่างไรก็ตามพบว่าในช่วงสถานการณ์โควิด-19 มีเด็กประมาณ 10 กว่าคนที่กลับมาเยี่ยมพ่อแม่ แต่เมื่อจุดผ่านแดนถาวรปิดทำให้กลับบ้านไม่ได้ เลยทำให้พ่อแม่ต้องส่งเข้ามาเรียนที่โรงเรียน ซึ่งข้อมูลส่วนนี้สอดคล้องกับการเก็บข้อมูลของโครงการวิจัยที่มีเด็กจำนวนมากที่เป็นบุตรหลานแรงงานข้ามชาติที่เกิดในไทยและมีใบเกิดที่แสดงหลักฐานในการพิสูจน์กับทางอำเภอได้ แต่พ่อแม่อาจส่งกลับไปเรียนอยู่ที่บ้านเกิดในฝั่งเมียนมา ดังนั้นก็มีสิทธิในการเข้าเรียนในโรงเรียนไทยได้ แต่ปัญหาตกอยู่ที่ค่าใช้จ่ายที่ต้องเตรียมในการเข้าโรงเรียนที่เป็นภาระกับผู้ปกครอง เช่น ชุดนักเรียนที่นอกเหนือจากชุดนักเรียนทั่วไปอย่างชุดพละหรือชุดส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น และอุปกรณ์การเรียนบางอย่าง

5.6 สรุป

บทนี้นำเสนอโครงสร้างครอบครัวและรูปแบบความสัมพันธ์ของแรงงานข้ามชาติในเขตเทศบาลนครเชียงรายจำนวน 8 ครอบครัว ตลอดจนการดูแลของสมาชิกที่มีต่อบุตรหลานและสมาชิกในครอบครัวคนอื่นๆ รวมถึงผู้สูงอายุ พบว่าครอบครัวแรงงานข้ามชาติโดยรวมมีลักษณะครอบครัวแหว่งกลางที่ต้นทางการย้ายถิ่น นั่นหมายความว่าแรงงานข้ามชาติส่วนใหญ่จากจำนวนที่ศึกษาส่งบุตรหลานกลับไปปู่ย่าตายายหรือญาติดูแล เพื่อที่ผู้ที่เป็นพ่อแม่ของบุตรหลานสามารถที่จะใช้เวลาในการหารายได้และส่งเงินกลับไปเลี้ยงดูแบบข้ามพรมแดนรัฐ-ชาติแทน อย่างไรก็ มีบางครอบครัวที่ดูแลลูกหลานที่เกิดมาในไทยด้วยตนเองซึ่งทำให้ต้องมีภาระและไม่เหลือเงินเก็บสำหรับส่งไปยังต้นทางการย้ายถิ่นเหมือนที่เคยปฏิบัติก่อนมีลูกที่เกิดในไทย ทั้งนี้พบว่าครอบครัวที่มีความเปราะบางอย่างมากคือสมาชิกในครอบครัวไม่สามารถหารายได้เหมือนเดิม เนื่องจากผู้นำครอบครัวหรือผู้หารายได้หลักประสบอุบัติเหตุ ซึ่งมี 2 กรณีที่เกิดอุบัติเหตุในระหว่างการทำงาน แต่ก็เข้าถึงสิทธิในการรักษาตามเงื่อนไขการจ้างงานได้ไม่เต็มที่ จนปัจจุบันสมาชิกเหล่านี้ได้กลายเป็นคนอัมพาตหรือผู้ป่วยติดเตียง และเป็นภาระให้กับสมาชิกครอบครัวคนอื่นๆ นอกจากขาดรายได้ที่จะใช้ดูแลครอบครัว ทั้งนี้อุปสรรคหรือปัญญาที่เกิดขึ้นเชื่อมโยงกับสถานะและการถือบัตรต่างๆ ของแรงงานข้ามชาติเหล่านี้ หากเป็นแรงงานในระบบและเข้าสู่หลักประกันสังคมหรือประกันสุขภาพตามเงื่อนไขและกรอบเวลา ตลอดจนการส่งเงินเข้าระบบอย่างต่อเนื่องของนายจ้าง ก็จะไม่เกิดปัญหาที่เข้าไม่ถึงสิทธิและสวัสดิการด้านการสาธารณสุขหรือการแพทย์ที่พวกเขาควรจะได้รับ สิทธิและสวัสดิการด้านการศึกษานั้น แม้ว่ารัฐบาลไทยได้ดำเนินนโยบายเรียนฟรีให้กับทุกคนไม่ว่าจะเป็นสัญชาติใดก็ตามตามที่กฎหมายระบุ แต่ในทางปฏิบัติการส่งบุตรหลานเข้าเรียนฟรีได้นั้น ต้องมีพิสูจน์หลักฐานว่าบุตรหลานแรงงานข้ามชาติเกิดในประเทศไทยและได้รับสถานะบางประการที่อำเภอและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรับรอง ดังนั้นการปฏิบัติตามนโยบายจึงไม่ได้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของนโยบายเสมอไป หรือการที่พ่อแม่ผู้ปกครองอาจต้องเสียค่าธรรมเนียม และค่าใช้จ่ายอื่นๆ ในการส่งบุตรหลานเข้าเรียน นอกเหนือจากการสนับสนุนชุดนักเรียนทั่วไป อาหารกลางวัน นม และอุปกรณ์การเรียน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นภาระในการส่งเสียบุตรหลานของแรงงานข้ามชาติที่นโยบายเรียนฟรีสนับสนุนค่าใช้จ่ายเพียงบางส่วนเท่านั้น

บทที่ 6

ครอบครัวแรงงานข้ามชาติในแม่สอด: ความเปราะบางของครอบครัวเดี่ยวกับปัญหาเรื้อรังของสถานะทางทะเบียน

6.1 ความนำ

บทนี้นำเสนอพลวัตครอบครัวและการดูแล ตลอดจนเข้าการเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการของแรงงานข้ามชาติทั้งหมด 9 ครอบครัวในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก แบ่งเป็นครอบครัวที่อาศัยในเขตเทศบาลนครแม่สอด จำนวน 7 ครอบครัว ในจำนวนนี้ มี 2 ครอบครัวอาศัยอยู่ในชุมชนบ้านทุ่ง ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากตลาดพาเจริญหรือตลาดหลักใจกลางเมืองแม่สอด ส่วนอีก 3 ครอบครัวอาศัยอยู่ในห้องเช่าในอาคารและบริเวณที่เพิงพักอาศัยบนถนนถุงทอง ชุมชนวัดหลวงซึ่งอยู่ติดกับชุมชนอิสลามหรือเรียกอย่างไม่เป็นทางการว่าบริเวณหลังโรงพยาบาลแม่สอด และอีกครอบครัวอาศัยอยู่ในเขตบ้านชุมชนบ้านเหนือสามัคคี ส่วน 2 ครอบครัวสุดท้ายอาศัยอยู่ในบริเวณหมู่บ้านตะบือ เทศบาลตำบลท่าสายลวด สมาชิกทั้งหมดมีประเทศต้นทางจากเมียนมา บางคนมีสถานะทางทะเบียนอยู่ในชนกลุ่มน้อยและกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานาน โดยแบ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์พม่า (Bamar) มอญ กะเหรี่ยง เมียนมามุสลิม และที่เป็นผสมผสานระหว่างชาติพันธุ์ดังกล่าว เช่นผู้ให้สัมภาษณ์คนหนึ่งมีพ่อเป็นคนมอญและแม่เป็นกะเหรี่ยง แต่เธอไม่สามารถพูดภาษามอญได้ สื่อสารด้วยภาษาเมียนมาเป็นหลัก

ทั้งนี้ ผู้ให้สัมภาณ์ทั้งหมดมีทั้งที่เป็นหัวหน้าครอบครัว สมาชิกครอบครัว ผู้ที่เกี่ยวข้องตลอดจนผู้ที่สามารถให้ข้อมูลด้วย เนื่องจากอยู่ในชุมชนเดียวกัน (ตารางที่ 6.1) รวมทั้งหมด 14 คน เป็นผู้ชาย 6 คน และผู้หญิง 8 คน โดยผู้ที่ให้สัมภาษณ์ที่มีอายุมากสุดเป็นหญิงอายุ 56 ปี ซึ่งเป็นแม่ของแรงงานที่เป็นหัวหน้าครอบครัว ส่วนที่อายุน้อยที่สุดเป็นผู้ชายอายุ 18 ปี ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลครอบครัวคู่กับมารดาหลังจากที่ผู้เป็นพ่อเสียชีวิตจากโควิด-19 และอีก 2 คนเป็นผู้หญิงอายุ 19 ปี ซึ่งหนึ่งในนั้นเป็นล่ามภาษาให้กับผู้วิจัย ส่วนอีกคนเป็นเพื่อนชั้นเรียนในเมืองของคนที่เป็นล่าม จำนวนผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดผู้ที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยครั้งแรกคือในพ.ศ.2536 หรือมีประวัติการอพยพและโยกย้ายเข้าไทยรวมเป็นเวลา 29 ปี และที่เข้ามาในประเทศไทยหลังสุดคือในเดือนเมษายน 2564 หรือประมาณ 1 ปี 4 เดือน ซึ่งเป็นเด็กสาวที่แม่และน้าสาวส่งมาอยู่ในประเทศไทยเพื่อให้ดูแลหลานซึ่งเป็นลูกของน้าที่ส่งมาเรียนในฝั่งไทยหลังจากที่โรงเรียนที่เมียนมาปิดตั้งแต่ช่วงสถานการณ์ระบาดของโควิด-19 และแม่ของเธอได้ส่งให้น้องอีก 2 คนมาอยู่กับเธอด้วย เพราะไม่มีคนดูแลในฝั่งเมียนมา ส่วนประวัติและประสบการณ์ในอพยพของแรงงานข้ามชาติ ญาติ และคนติดตามที่สัมภาษณ์ทั้งหมดมีค่าเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 19-20 ปี โดยนับจากการเดินทางเข้าประเทศไทยครั้งแรก พวกเขาอาจจะมีการเดินทางกลับไปยังเมียนมาหลังจากเข้ามาครั้งแรก รวมถึงคนที่เกิดในประเทศไทย หากงานวิจัยนี้ถือว่าเป็นจำนวนปีที่มีประสบการณ์เดินทางหรืออพยพเข้ามาในประเทศเป็นครั้งแรก

ตารางที่ 6.1: ครอบครัวแรงงานข้ามชาติและจำนวนสมาชิกที่สัมภาษณ์

หมายเลขครอบครัว	จำนวนสมาชิกที่อาศัยอยู่ด้วยกันในประเทศไทย	จำนวนผู้ที่ได้มีการสัมภาษณ์	อายุของผู้ให้สัมภาษณ์	ปีที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยครั้งแรก (พ.ศ.)
1	3	1. พ่อ (หัวหน้าครอบครัว)	49	2537
		2. ลูกสาวคนโต	19	เกิดที่แม่สอด (ไทย) กลับไปอยู่เมาะลำไย (เมียนมา) 2-3 ปี เพื่อไปเรียนต่อระดับมัธยมปลาย และกลับมาไทยในปี 2563
2	5	1. ภรรยา	44	2539
		2. ลูกสาวคนโต	19	เกิดที่แม่สอด (ไทย) กลับไปอยู่เมาะลำไย (เมียนมา) ตอนจบอนุบาล 2 และกลับมาไทยในปลายปี 2564
3	3	1. สามี	44	2530
		2. ภรรยา	39	2538
4	5	1. สามี	35	2553
5	6	1. แม่ (ย่า/ยาย)	56	2547
		2. ลูกชายคนโต	37	2536
6	5 (รวมบุตรที่อยู่ในครรภ์)	1. ภรรยา	33	2547
7	5	1. ลูกสาว/ น้าของหลานๆ	19	เมษายน 2564
8	2	1. สามี	37	2554
		2. ภรรยา	42	2551
9	5	1. พี่ชายคนโต (บิดาเสีย)	18	2550

6.2 บริบทพื้นที่วิจัย

บทนี้เลือกศึกษาครอบครัวจำนวน 9 ครอบครัวในเขตอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ซึ่งเป็นจังหวัดชายแดนที่มีนัยสำคัญในทางการเมืองของเมียนมา นัยสำคัญในทางเศรษฐกิจคือมี

อุตสาหกรรมที่ต้องการแรงงานจำนวนมากในการผลิต และการค้าชายแดนที่มีจุดผ่านแดนถาวรที่รัฐบาลไทยประกาศเปิดอย่างเป็นทางการในปี 1988 นอกจากนี้ จังหวัดตากได้ถูกยกระดับให้เป็นเมืองเศรษฐกิจชายแดนที่สำคัญของไทยโดยรัฐบาลนำโดยพล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา ในพ.ศ.2557 อำเภอแม่สอดตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของประเทศไทย ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 500กิโลเมตร ขณะที่ห่างจากกรุงย่างกุ้ง อดีตเมืองหลวงและเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจของเมียนมา 441 กิโลเมตร ก่อนจะเข้าตัวแม่สอดจะผ่านอำเภอเมืองซึ่งห่างกันประมาณ 90 กิโลเมตรโดยมีเทือกเขาตะนาวศรีกั้นทั้ง 2 อำเภอไว้ การเดินทางแม่สอดก่อนการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษต้องขึ้นถนนบนเส้นภูเขาที่มีความลาดชันและเป็นเลนสวน ซึ่งค่อนข้างอันตรายโดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน ทำให้การค้าและการขนส่งไม่ได้มีความรวดเร็วเท่าในปัจจุบันที่มีถนนสองด้าน ด้านละ 3 เลน ประชากรส่วนใหญ่กว่า 1.2 แสนคนอาศัยอยู่ในเขตเทศบาลที่เป็นศูนย์กลางการค้าและการบริการต่างๆ นอกจากนี้ แม่สอดยังมีสนามบินพาณิชย์ที่พัฒนามาจากสนามบินที่อยู่ในการดูแลของกองทัพอากาศ สร้างขึ้นในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 และมีการใช้ในการปฏิบัติการรบโดยญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่ 2 ด้วย (เทศบาลนครเชียงราย, 2563)

ด้วยความที่แม่สอดเป็นเขตติดต่อชายแดนกับเมียนมา ทำให้คนข้ามจากเมียนมามาเป็นแรงงานข้ามชาติที่ทั้งอาศัยและเดินทางไปกลับมาทำงานในโรงงานในฝั่งไทยจำนวนมาก จากสถิติรายงานว่ามีจำนวนแรงงานข้ามชาติที่ในพื้นที่มากถึง 200,000 - 300,000 คน จากจำนวนดังกล่าวจำนวน 60,000-80,000 คนทำงานในอุตสาหกรรมสิ่งทอและประมง ร้อยละ 70 อยู่ในอุตสาหกรรมสิ่งทอเป็นผู้หญิง แต่การจดทะเบียนแรงงานข้ามชาตินั้นต่ำกว่าจำนวนจริงอยู่มาก ในปี พ.ศ.2551 มีแรงงานเพียง 25,000 คนจดทะเบียนกับสำนักงานแรงงานจังหวัดตาก ปี พ.ศ.2555 จำนวน 35,984 คน เป็นผู้หญิง 23,062 คน ส่วนในปี พ.ศ.2556 ลดลงเหลือ 9,700 ที่จดทะเบียนพร้อมมีหนังสือเดินทางและใบอนุญาตทำงาน สำหรับสถานการณ์ก่อนโควิด-19 ระบาด มีแรงงานเมียนมาจดทะเบียนในปีพ.ศ. 2562 จำนวน 62,540 คน จากจำนวนแรงงาน 3 สัญชาติหลัก (กัมพูชา ลาว และเมียนมา) ทั้งหมด 62, 839 คน ส่วนในปี 2563 นั้นเป็นปีที่มติคณะรัฐมนตรีขยายเวลาให้แรงงานต่างด้าวลงทะเบียนอย่างต่อเนื่อง เพื่อควบคุมการแพร่ระบาดของโควิด-19 ยอดลงทะเบียนแรงงานต่างด้าว 3 สัญชาติอยู่ที่ 172,051 คน มีแรงงานเมียนมาจำนวน 170,823 คน ส่วนปี 2564 มีแรงงาน 3 สัญชาติจดทะเบียน 57,815 คน มีแรงงานเมียนมา 57,593 คน จนกระทั่งสถานการณ์ล่าสุดในปี 2565 ไตรมาส 2 มีแรงงานเมียนมาอยู่ที่ 50,321 คน จากจำนวน 3 สัญชาติ จำนวน 50,506 คน (สำนักงานแรงงานจังหวัดตาก, 2562, 2563, 2564, 2565) โดยสำนักงานแรงงานจังหวัดตาก (2565) แบ่งประเภทแรงงานต่างด้าวทั้งหมด 5 ประเภท ได้แก่ 1) ประเภทพิสูจน์สัญชาติเดิม จำนวน 38,186 คน 2) ประเภทต่างด้าวที่เข้ามาทำงานในลักษณะไป-กลับหรือตามฤดูกาล 8,866 คน 3) ประเภทนำเข้าตาม MOU 3,286 คน 4) ประเภททั่วไป 800 คน และ 5) ประเภทส่งเสริมการลงทุน 86 คน (แผนภาพ 6.1 ประกอบ)

แผนภาพ 6.1: ประเภทและจำนวนของแรงงานต่างด้าวในจังหวัดตากในปี 2565 ไตรมาส 2

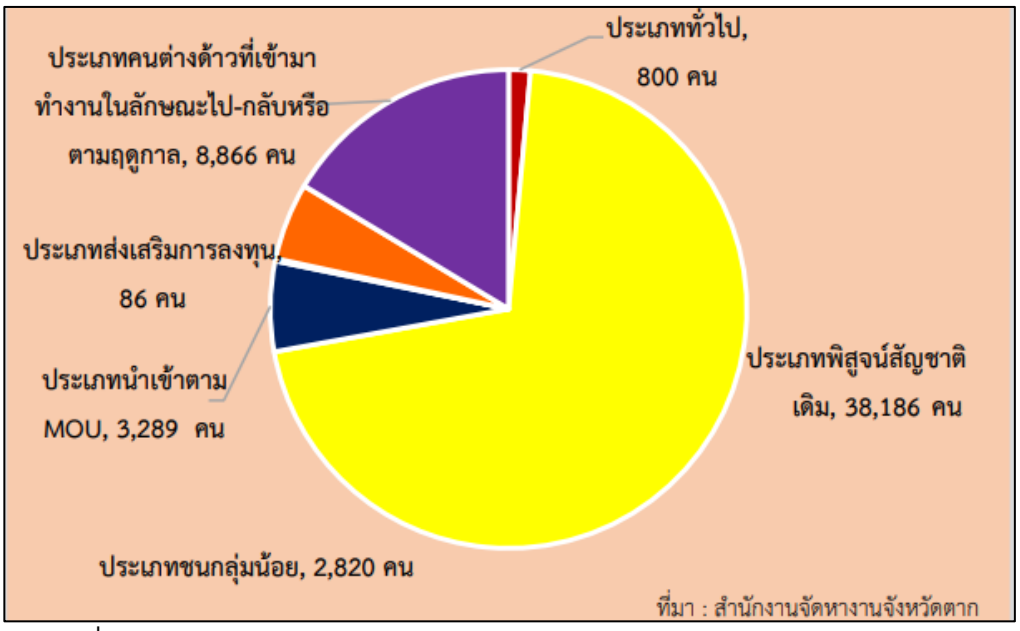

ที่มา: สำนักงานแรงงานจังหวัดตาก (2565)

เมื่อศึกษาผ่านประวัติศาสตร์ แม่สอดไม่ได้เพิ่งได้รับความสำคัญในการพัฒนาเพื่อสร้างความร่วมมือในระดับภูมิภาคเช่นในปัจจุบันเท่านั้น แม่สอดเป็นพื้นที่สำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางหรือชุมทางการค้าตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงอยุธยา และเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญชื่อว่า “ด่านแม่ละเมา” ของอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ศตวรรษที่ 13 ถึงศตวรรษที่ 18 หรือในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เชื่อมทางตะวันตกกับเมืองสำคัญคือเมาะลำไย/มะละแหม่ง (Mawlamyine/ Moulmein) และอาณาจักรล้านนา สำหรับแม่สอดในฐานะเมืองนั้นเดิมคนเรียกว่า “เมืองฉอด” ตั้งแต่สมัยสุโขทัย (จักรพันธ์ ขัดชุมแสง, 2543) มีขุนสามชนเป็นเจ้าเมืองปรากฏอยู่ในหลักฐานในสมัยนี้ และมีพะวอหรือนักรบชาวกะเหรี่ยงหรือปกาเกอะญอช่วยในการต่อสู้กับพม่าในสมัยพระเจ้าตากสิน (ไทยรัฐออนไลน์, 2560)

แม่สอดยังขึ้นเชื่อว่ามีความเป็นพหุวัฒนธรรมสูงมากตั้งแต่ในอดีตจากการเป็นศูนย์กลางสำคัญในหลายด้านและเป็นเมืองบนเส้นทางการค้า และยิ่งคึกคักเมื่อเมียนมาตกอยู่ภายใต้อาณานิคมของอังกฤษที่ปกครองพม่าในนามบริติช ราช (British Raj) ที่มีการทำธุรกิจค้าไม้ ซึ่งอาณาจักรล้านนาในเวลานั้นก็ได้รับอิทธิพลการค้าไม้จากอินเดียด้วย ทำให้พื้นที่แม่สอดและตากในเวลานั้นใช้เงินรูปีเป็นสกุลหลัก จนกระทั่งเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีการปฏิรูประบบราชการในปี 1898 หรือพ.ศ.2441 เพื่อรวมศูนย์อำนาจ ในเวลานั้นเริ่มมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมในตัวอำเภอเมืองตากเพื่อเชื่อมกับกรุงเทพฯ ส่วนการพัฒนาถนนระหว่างเมืองตากกับแม่สอดเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2513 การพัฒนาถนนและโครงสร้างพื้นฐานนี้จึงดึงดูดให้คนหลากหลายเข้ามาตั้งรกรากในแม่สอด (Balcaite, 2018)

อรรคณัฐ วันทนะสมบัติ (2561) ได้ศึกษาพัฒนาการการรกลายเป็นเมืองการค้าชายแดนของแม่สอด โดยเริ่มจากการเมืองและความขัดแย้งในเมียนมา หลังจากเกิดรัฐประหารโดยนายพลเนวิน นำไปสู่การปฏิรูปเศรษฐกิจของประเทศสู่ “แนวทางสังคมนิยมพม่า” (Burmese Way to Socialism) รัฐบาลทหารได้เข้ามาควบคุมเศรษฐกิจ และยึดธุรกิจคืนจากชาวต่างชาติ ขณะที่เกิดการสู้รบของกองกำลังทหารของรัฐบาลกับชนกลุ่มน้อยบริเวณชายแดนมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการสะสมกำลังและทุนเพื่อต่อสู้กับทหารเมียนมา ในพื้นที่ตรงข้ามแม่สอด กองกำลังติดอาวุธกะเหรี่ยงนาม “เคเอ็นยู” หรือ “สหภาพแห่งชาติกะเหรี่ยง” (Karen National Union-KNU) คุมพื้นที่ที่ ณ เวลานั้นยังมีความเป็นพื้นที่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐ ขณะที่การสู้รบเป็นอานิสงค์ของการทำให้เกิดการค้าทางไกลจากพื้นที่ส่วนในของเมียนมาเนื่องจากต้องการสินค้าที่จำเป็นสำหรับความอยู่รอด และความต้องการสินค้าอุปโภคบริโภคจากฝั่งไทย ทำให้เกิดการค้านอกระบบหรือตลาดมืดขึ้น ตลาดมืดที่ชื่อว่า “วังข่า” อยู่ภายใต้กำกับของเคเอ็นยู ในเวลานั้นมีการนำเข้าสินค้าจากเมียนมาเป็นไม้ เฟอร์นิเจอร์ไม้ อัญมณี ทองคำ บุหรี่ วิสกี้ และสินค้าทะเล ในรูปแบบของการค้าที่ไม่เป็นทางการ หรืออาจผิดกฎหมายหรือนอกระบบ รวมทั้งการค้าขนาดเล็ก (small-scale trade)

จนในช่วงทศวรรษ 1980 ที่รัฐบาลไทยเปลี่ยนนโยบายจากสนามรบเป็นสนามการค้า พลิกพื้นที่ชายแดนให้กลายเป็นพื้นที่โอกาสทางเศรษฐกิจ และเป็นปีที่เริ่มสนับสนุนให้มีการท่องเที่ยว ขณะที่เมียนมาเองก็ต้องการเปิดประเทศเพื่อการลงทุน หลังจากที่รัฐบาลบริหารจัดการเศรษฐกิจล้มเหลว และการนโยบายถูกโดดเดี่ยวทางการเมืองจากประเทศตะวันตก ในเวลานั้นแม่สอดจึงเกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจ 3 ประเภท ได้แก่การค้าชายแดน เขตอุตสาหกรรม และการท่องเที่ยว (เดินทางป่า คาสิโนฝั่งเมียวดี) จนเข้าสู่ทศวรรษ 1990 แม่สอดก้าวเข้าสู่ยุคของการพัฒนาอุตสาหกรรมเต็มตัวจากนโยบายส่วนกลางของประเทศที่เปลี่ยนโครงสร้างเกษตรกรรมสู่อุตสาหกรรม และมีความต้องการแรงงานราคาถูก อย่างไรก็ตาม การเมืองภายในและสงครามกลางเมืองในเมียนมายังเกิดการสู้รบของทหารเมียนมากับกองกำลังชนกลุ่มน้อยอย่างต่อเนื่อง รวมถึงระหว่างชนกลุ่มน้อยด้วยกันเอง เช่นระหว่างกลุ่มเคเอ็นยู และดีเคบีเอ (KNU-DKBA: Democratic Karen Buddhist Army) หรือเป็นการต่อสู้กันระหว่างกลุ่มกะเหรี่ยงคริสต์และกะเหรี่ยงพุทธ ซึ่งเป็นความแตกต่างในความเชื่อทางศาสนาของทั้งสองกลุ่ม

ในปี 1995 ทหารเมียนมาได้สลายของฐานที่มั่นของเคเอ็นยูหรือในชื่อมาเนเปอ (Manerplaw) ทำให้เกิดการอพยพของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากสงคราม และจำนวนผู้ลี้ภัยทางการเมืองและผู้อพยพเพื่อแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เหล่านี้บางส่วนได้กลายเป็นแรงงานอพยพเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม เช่น ผัก กุหลาบ (อำเภอพบพระ) และแรงงานภายในบ้าน (domestic worker) ขณะที่แม่สอดได้กลายเป็นพื้นที่ของการทำงานขององค์กรระหว่างประเทศในด้านต่างๆ เช่นด้านสิทธิมนุษยชน สาธารณสุข แรงงาน และการศึกษา เป็นต้นเมืองแม่สอดมีลักษณะเป็นนานาชาติหรือความหลากหลายในแง่นี้ ดังที่กล่าวแล้วว่ารัฐไทยมีแนวคิดพัฒนาแม่สอดให้เป็นเมืองชายแดนสำคัญทางเศรษฐกิจมาตลอด จนเข้าสู่ช่วงทศวรรษ 2000-2010 แม่สอดถูก

สร้างตำแหน่งแห่งที่ให้เป็นประตูหรือช่องทางสำคัญในการสร้างความร่วมมือในระดับภูมิภาค และนโยบายหนึ่งในนั้นคือการเขตเศรษฐกิจพิเศษในสมัยรัฐบาลคสช. ดังที่กล่าวไปในตอนต้น

ดังนั้น แม่สอดจึงมีสถานะและเปลี่ยนผ่านด้วยความหลากหลายตั้งแต่เป็นช่องทางการค้าสมัยสุโขทัยและอยุธยา สู่ความเป็นเมืองสำคัญทำการค้าขายกับอังกฤษในช่วงที่ปกครองพม่าในนามบริติช ราช (British Raj) และเป็นที่ตั้งสำคัญของกองกำลังชนกลุ่มน้อยที่ต่อสู้กับรัฐบาลทหารพม่าในยุคสงครามกลางเมืองหรือทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา หลังจากนั้นในช่วงทศวรรษ 1980 รัฐบาลไทยดำเนินนโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า โดยพล.อ.ชาติชาย ชุณหวัณ แม่สอดเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการพัฒนาดังกล่าวด้วย และได้กลายเป็นเมืองศูนย์กลางทางภูมิภาค เปลี่ยนมุมมองในเชิงภูมิศาสตร์จากชายขอบของรัฐสู่ศูนย์กลางของความร่วมมือ

แน่นอนว่าแม่สอดจะเติบโตไม่ได้ หากไม่มีเมืองแฝดหรือเมืองคู่ขนานที่เชื่อมโยงและเป็นเครือข่ายในการพัฒนาหรือส่งเสริมการค้าในด้านอื่นๆ อย่างเมียวดี เมืองที่ตั้งอยู่ในรัฐคะยิน (กะเหรี่ยง) ห่างจากย่างกุ้งประมาณ 400 กิโลเมตร หรือ 170 กิโลเมตรจากเมืองเมาะลำไย เมียวดีมีประชากรประมาณ 1.2 แสนคน มีกะเหรี่ยงเป็นชาติพันธุ์ที่มีจำนวนมากที่สุด รองลงมาคือมอญ ที่มาจากรัฐใกล้เคียง รวมถึงพม่า ไทใหญ่ และชาติพันธุ์ที่มาอยู่ก่อนหน้านั้น เช่น อินเดีย โรฮิงยา จีน ผ่านการค้าในช่วงประวัติศาสตร์ก่อนหน้า เมียวดีกับแม่สอดเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ของการเป็นจุดพักในการขนส่งสินค้า (hub of transit) และมีความเติบโตทางเศรษฐกิจหลังแม่สอดในช่วงทศวรรษ 1980 หลังจากที่ฝั่งไทยเริ่มสร้างอุตสาหกรรมในแม่สอดรองรับ ทำให้เมียวดีมีพัฒนาการอย่างรวดเร็ว ในปี 2015 เมียวดีมีมูลการค้าสูงเป็นอันดับ 2 จากด่านชายแดน 15 แห่งในเมียนมา มีมูลค่าส่งออก 6.18 ล้านเหรียญสหรัฐฯ และมูลค่านำเข้า 122.74 ล้านเหรียญสหรัฐฯ (Balcaite, 2018)

6.2.1 เทศบาลนครแม่สอดและเทศบาลตำบลท่าสายลวด

บทนี้เลือกศึกษาครอบครัวสัญชาติเมียนมา 7 จาก 9 ครอบครัวที่อาศัยอยู่ในเขตเทศบาลนครแม่สอด และอีก 2 ครอบครัวจากหมู่บ้านตะบือ ในพื้นที่การบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบลท่าสายลวด โดยนครแม่สอด และอบต.ท่าสายลวดได้เคยถูกเสนอให้ยกฐานะเป็น “นครแม่สอด” ซึ่งเป็นการปกครองส่วนท้องถิ่นพิเศษ เพื่อให้เกิดอำนาจบริหารจัดการที่เป็นอิสระและหารายได้เพื่อรองรับการจัดตั้งเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษตาก คล้ายคลึงกับเมืองพัทยา โดยเนื้อหานี้ระบุในร่างพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการนครแม่สอด พ.ศ. ....ที่เข้าสู่การพิจารณาของรัฐสภาแต่ก็ไม่ได้มีการทำให้เกิดเป็นรูปธรรมหรือผลต่อเนื่อง จึงทำให้ไม่เกิดการปกครองท้องถิ่นพิเศษขึ้นที่แม่สอด (นครเทศบาลเชียงราย, 2563)

ทั้งนี้ ในรายงานข้อเสนอดังกล่าวที่เสนอต่อคณะอนุกรรมาธิการการบริหารราชการรูปแบบพิเศษและการกระจายอำนาจในคณะกรรมาธิการการกระจายอำนาจ การปกครองส่วนท้องถิ่น และการบริหารราชการรูปแบบพิเศษ สภาผู้แทนราษฎร ได้ระบุข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับเทศบาลนครแม่

สอดและอบต.ท่าสายลวด โดยเขตเทศบาลแม่สอดมีพื้นที่ทั้งหมด 27.2 ตารางกิโลเมตร มีประชากร 68,620 คน และประชากรแฝง 161,567 คน ส่วนเทศบาลตำบลท่าสายลวดมีพื้นที่ 10.1 ตารางกิโลเมตร ประชากร 24,400 คน เมื่อรวมเทศบาลนครแม่สอดกับเทศบาลตำบลท่าสายลวด และยกฐานะเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบพิเศษ “นครแม่สอด” แล้วจะทำให้มีพื้นที่ 37.2 ตารางกิโลเมตร ประชากร 93,020 คน ประชากรแฝง 161,567 คน

หากอีกรายงานหนึ่งอธิบายด้วยว่าเทศบาลนครแม่สอดมีการแบ่งการบริหารออกเป็น 20 ชุมชน (ภาพ 6.1) มีการสำรวจประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนทั้งหมดในเดือนพฤศจิกายน 2564 อยู่ที่ 41,580 คน และ 19,699 ครัวเรือน ชุมชนที่มีประชากรมากที่สุดคือชุมชนอิสลามจำนวน 6,049 คน รองลงมาคือชุมชนวัดหลวง 2,678 คน ถัดมาคือชุมชนที่มีประชากรอยู่ระหว่าง 2,000-2,500 คน ได้แก่ชุมชนร่วมแรงและชุมชนบัวคูณ ส่วนชุมชนที่มีประชากรอยู่ระหว่าง 1,500-2,000 คน ได้แก่ชุมชนสันต้นปิน ชุมชนดอนไชย และชุมพลพัฒนา ชุมชนที่มีประชากรระหว่าง 1,000-1,500 คน ได้แก่ชุมชนตาลเดี่ยว ชุมชนบ้านทุ่ง ชุมชนอินทร์คีรี ชุมชนสองแคว 2 ชุมชนร่วมใจ ชุมชนประชารักษ์ ชุมชนบ้านเหนือสามัคคี ชุมชนปู่แดง นอกจากนั้นเป็นชุมชนที่มีประชากรต่ำกว่า 1,000 คน โดยชุมชนที่มีประชากรน้อยที่สุดคือชุมชนสองแคว 1 มีประชากรอยู่ที่ 813 คน นอกจากนี้ยังมีคนที่กระจัดกระจายไม่สามารถระบุชุมชนได้มากถึง 9,445 คน (เทศบาลนครเชียงราย, 2564)

ภาพที่ 6.1: แผนที่ชุมชนในเทศบาลนครแม่สอด

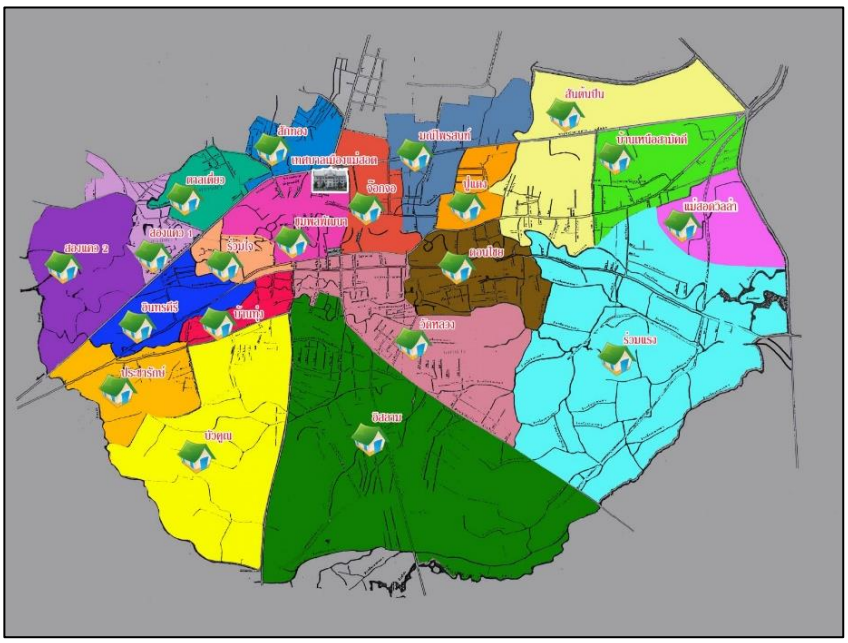

ที่มา: เทศบาลนครแมสอด (ม.ป.ป.)[6]

[6] เทศบาลนครแม่สอด. (ม.ป.ป.) ชุมชน 20 ชุมชน. เข้าถึงเมื่อ 18 สิงหาคม 2565, จาก https://www.nakhonmaesotcity.go.th/web/th/grouppage/1/detail-news/N0000045.html

ภาพที่ 6.2: ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงพื้นที่หรือแหล่งอาศัยของแรงงานข้ามชาติในงานวิจัยนี้

ที่มา: คณะวิจัย (สิงหาคม, 2565)

6.3 สถานการณ์ครอบครัว

จากการสัมภาษณ์แรงงานข้ามชาติและสมาชิกของครอบครัวทั้ง 9 ครอบครัว (ดูตารางที่ 6.2) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่เป็นผู้ใหญ่ในวัยทำงานนั้นส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่มีการประกอบอาชีพที่หลากหลาย ตั้งแต่เป็นลูกจ้างในร้านซ่อมจักรยานยนต์ และรับจ้างทั่วไป เช่น ตัดหญ้าหรือทำสวนเด็ดพริก แล้วแต่จะมีคนว่าจ้าง นอกจากนี้ 2 ครอบครัวที่อยู่ในชุมชนบ้านทุ่งหรือแถวตลาดพาเจริญเป็นลูกจ้างในร้านขายผ้าถุงหรือโสร่งพม่ามาหลาย 10 ปี ซึ่งเป็นกิจการขนาดกลางที่มีเจ้าของเป็นคนอินเดียจากกรุงเทพฯ ส่วนผู้หญิงก็เป็นแม่บ้านรับจ้างทำความสะอาดบ้านในสำนักงานและบ้านเรือนของผู้คน บางคนรับเอาผ้าจากร้านซักรีดมารีดหารายได้เพิ่มอีก ทั้งนี้ มีสมาชิก 1 คนมีรถสามล้อรับจ้างขนส่งคนและของในบริเวณตลาดและใจกลางเมือง หรือว่าจ้างให้รับส่งเด็กไปโรงเรียนเป็นรายเดือน บางคนที่เป็นลูกจ้างรายวันหารายได้เสริมด้วยทักษะที่เรียนรู้ด้วยตนเอง เช่น โบโบ่ ชายจากเมืองพะสิม (Pathein) เมืองท่าสำคัญในเขตอิรวดี ห่างจากกรุงย่างกุ้ง 190 กิโลเมตร เขาจบการศึกษาระดับปริญญาตรีด้านเคมี แต่เลือกที่จะมาประเทศไทยเพื่อมาเยี่ยมแม่เมื่อเรียนจบใหม่ๆ จนปัจจุบันได้ตั้งรกรากที่แม่สอด เขาทำงานเป็นช่างตัดต่อเหล็ก ในยามว่างเพื่อหารายได้เสริม เขารับซ่อมโทรศัพท์และคอมพิวเตอร์และออกแบบการ์ดต่างๆ ให้คนที่ว่าจ้างให้เขาทำ

ที่น่าสนใจคือลูกหลานแรงงานข้ามชาติหรือวัยเยาวชนที่เกิดที่ประเทศไทยเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักในงานวิจัยนี้ด้วย เช่นหญิงที่มีความสามารถในด้านภาษาไทยในระดับดีเยี่ยม ได้เข้าทำงานในมูลนิธิองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีอยู่จำนวนมากในพื้นที่เขตเทศบาลเมืองแม่สอด เธอมีหน้าที่ฝึกทักษะด้านภาษาและการใช้ชีวิตในประเทศไทยให้กับเยาวชนลูกหลานที่ต้องการใช้ชีวิตในประเทศไทย

อีกทั้งความรู้ความสามารถในด้านภาษาทำให้เธอรับงานล่ามและงานแปลเป็นแหล่งรายได้เสริมด้วย ส่วนอีก 2 คนซึ่งเป็นผู้หญิงในวัยเดียวกันเริ่มเข้าสู่อาชีพใหม่คือการขายสินค้าออนไลน์ ทั้งคู่มาจากเมืองเมาะลำไยที่เห็นโอกาสด้านการค้า เนื่องจากสถานะเข้าเมืองของทั้งคู่ถือว่าผิดกฎหมาย ทำให้เดินทางไปไหนในแม่สอดไม่สะดวก รายแรกรับเสื้อผ้าที่ผลิตในเมียนมาที่ส่งมาขายในเมืองไทยโดยเฉพาะให้กับคนเมียนมาที่อาศัยและทำงานในที่ต่างๆ ในประเทศ ส่วนอีกคนมีเชื้อสายกะเหรี่ยงจึงโพสต์ข้อความขายเสื้อผ้าชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ผ้าทอจากแม่บ้านหรือผู้สูงอายุผู้หญิงในหมู่บ้านตะบือที่เธออยู่นั่นเอง ซึ่งรายหลังเพิ่งจะเริ่มทำขายของออนไลน์ได้ไม่นาน เนื่องจากต้องการมีรายได้เพิ่มขึ้นระหว่างรอเข้าสถานที่ฝึกอาชีพและทักษะในแม่สอด

ตารางที่ 6.2: อาชีพของผู้ให้สัมภาษณ์

ประเภท	อาชีพ	จำนวน*
1	เจ้าหน้าที่องค์กรไม่แสวงหากำไร	1
2	ลูกจ้างของผู้ประกอบการขนาดกลาง	2
3	ช่างตัดต่อเหล็ก	1
4	รับซ่อมมือถือและคอมพิวเตอร์ที่หอพัก	1
5	ขับรถสามล้อ	1
6	งานอาสาสมัครชุมชน	1
7	แม่บ้าน/ ทำความสะอาด	2
8	รับจ้างทั่วไปแล้วแต่มีการว่าจ้าง	3
9	ขายของออนไลน์	2
10	เรียนหนังสือและทำงานไปด้วย	1
11	รับรีดเสื้อผ้าจากร้านซักรีด	1
	รวม	**16***

* จำนวนอาชีพมีมากกว่าจำนวนผู้ให้สัมภาษณ์เนื่องจากหลายคนทำมากกว่าหนึ่งอาชีพ

ส่วนรายได้และรายจ่ายของครัวเรือนนั้น พบว่ามีเพียงครอบครัวหมายเลข 2 หมายเลข 4 และหมายเลข 8 ที่สามีภรรยาหรือพ่อแม่ของลูกที่มีงานทำหรือสามารถหารายได้ทั้งคู่ ครอบครัวหมายเลข 2 นั้นสามีและภรรยาทำงานให้กับคนอินเดียที่กิจการขายผ้าถุงและผ้าโสร่งให้กับคนเมียนมา และมีลูกสาวคนโตวัย 19 ปีขายเสื้อผ้าออนไลน์เป็นรายได้เสริมอีกทางหนึ่ง ทำให้ครอบครัวนี้มีรายได้รวมกันประมาณเดือนละ 20,000 บาท ส่วนครอบครัวหมายเลข 4 โบโบ่ทำงานเป็นช่างตัดต่อเหล็ก ได้รายได้ประมาณเดือนละ 9,000 บาท บวกกับรายได้เสริมจาการซ่อมคอมพิวเตอร์และโทรศัพท์มือถือ และออกแบบการ์ดเชิญ ที่อาจเริ่มให้บางเดือนมีรายได้เพิ่มขึ้นบ้างอีกเล็กน้อย ส่วนภรรยาของเขาทำงานรับจ้างทั่วไปอยู่กับที่พัก งานหลักคือการรับพริกจากตลาดแม่สอดที่ส่งมา

จากเมียนมามาตากแห้งและเด็ดขั้วพริกออก โดยคิดเป็นกิโลกรัมที่ขึ้นอยู่กับขนาดของพริก หากพริกเม็ดใหญ่อยู่ที่กิโลกรัมละ 7 บาท ขนาดเล็กกิโลกรัมละ 14 บาท ส่วนพ่อตาและแม่ยายของโบโบ่ซึ่งอาศัยอยู่ด้วยกันก็รับจ้างทั่วไป รวมถึงเด็ดพริกด้วยเช่นกัน แต่โบโบ่ไม่ได้นับรวมรายได้ครอบครัวของเขากับครอบครัวพ่อตาแม่ยาย ส่วนครอบครัวหมายเลข 8 เป็นสามีภรรยาที่ผ่านการแต่งงานและมีลูกติดมาใช้ชีวิตร่วมกัน ฝ่ายชายมาจากเมืองก่อกะเร็ก (Kawkoreik) ฝ่ายหญิงมาจากเมืองผะอัน โดยฝ่ายสามีรับจ้างทั่วไป ส่วนฝ่ายภรรยาเป็นแม่บ้านทำความสะอาดและรับจ้างอื่นๆ เพื่อส่งเสียลูกที่อยู่ในฝั่งเมียนมา ทั้งคู่มีรายได้สม่ำเสมอแต่ก็ไม่ได้มากพอที่จะเก็บออมหรือให้ความช่วยเหลือครอบครัวต้นทางการย้ายถิ่นได้ตลอด

ขณะที่อีก 6 ครอบครัวมีเพียงสมาชิกคนใดคนหนึ่งหนึ่งหรือบางคนในครอบครัวที่เป็นผู้หารายได้หลัก เช่นครอบครัวหมายเลข 1 ที่มีพ่อกับลูกสาวคนโตหารายได้หลักในปัจจุบัน โดยผู้เป็นพ่อเป็นลูกจ้างคนอินเดียเช่นเดียวกับครอบครัวหมายเลข 2 จึงทำให้มีเงินเดือนต่อเนื่องและมั่นคง ก่อนหน้านี้ภรรยาของเขาก็ทำงานอยู่ที่เดียวกันด้วย แต่ในช่วงที่งานวิจัยนี้เข้าไปศึกษา ผู้เป็นภรรยาต้องกลับไปอยู่เมืองพะอันตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ 2565 เพื่อไปดูแลแม่ของตนเองที่ต้องการคนดูแล ทำให้เธอขาดรายได้ในส่วนนี้ไป แต่หญิง ลูกสาวคนโตวัย 19 ปีมีรายได้ประจำจากการเป็นเจ้าหน้าที่มูลนิธิไม่แสวงผลกำไรได้ประมาณ 3 เดือน จึงอยู่ในระหว่างการทดลองงานที่ได้เงินเดือนเดือนละ 8,000 บาท หากผ่านการทดลองงาน เธอน่าจะได้เงินเดือนเพิ่มขึ้นอีก ส่วนครอบครัวพูโล (หมายเลข 3) มีเพียงภรรยาของเขาที่ทำงานมีรายได้หลัก เนื่องจากอุบัติเหตุทำให้เขาทำงานต่อไม่ได้ ส่วนครอบครัวหมายเลข 5 ที่งานวิจัยนี้ให้มะหน่วยวัย 56 เป็นศูนย์กลางหลักในการอธิบายสถานการณ์ครอบครัวในฐานะที่ต้องรับผิดชอบดูแลลูกและหลานๆ รวมสมาชิก 7 คนในครอบครัว เธอทำงานรับจ้างเล็กๆ น้อยๆ ขณะที่มีจอริน ลูกชายคนโตวัย 37 ปี ที่ยังไม่ได้แต่งงานเป็นผู้หาเลี้ยงหลัก ขณะที่ลูกวัย 15 ปีจากสามีคนที่ 2 และหลานอีก 4 คนนั้นต่างเป็นภาระและค่าใช้จ่ายในด้านการเลี้ยงดูและการศึกษาทั้งสิ้น

ส่วนครอบครัวหมายเลข 6 ที่มีเพียงสามีของพิมวัย 33 ปีเท่ากับเธอ ทำงานหลักด้วยการเป็นช่างปะยางรถยนต์ที่ร้านอู่ซ่อมรถบริเวณริมแม่น้ำเมย ห่างออกไปจากหมู่บ้านตะบือราว 3 กิโลเมตร เขาได้รายได้วันละ 200 บาท ส่วนเธอกำลังตั้งครรภ์ลูกคนที่ 2 จึงไม่มีรายได้ที่แน่นอน แม่ของเธอเชื้อชาติกะเหรี่ยงได้เงินบ้างเป็นครั้งคราวจากผ้าทอมือกะเหรี่ยงที่เป็นอาชีพเสริมสำหรับแม่บ้านและผู้สูงอายุผู้หญิงในละแวกหมู่บ้าน และครอบครัวหมายเลข 7 และหมายเลข 9 มีสถานการณ์ที่แตกต่างไปจากครอบครัวทั่วไป ครอบครัว 7 มีเหมกะดา เด็กสาววัย 19 ปี ทำหน้าที่ดูแลน้อง 2 คนและหลานอีก 2 คน เธอต้องทำหน้าที่พาหลานเดินไปโรงเรียนที่อยู่ใกล้กับที่พัก ส่วนน้องของเธอยังไม่ได้เข้าโรงเรียน จึงทำให้เธอต้องดูแลน้องในช่วงกลางวัน เหมกะดาไม่มีรายได้ที่แน่นอน เธอได้รับเงินช่วยเหลือจากน้าสาว ซึ่งเป็นแม่ของหลาน 2 คนที่เธอดูแล เดือนละ 7,000 บาท ที่ต้องใช้ในการจ่ายค่าเช้าห้องแถวเดือนละ 1,700 บาท ไม่รวมค่าน้ำไฟ และเธอต้องใช้เงินที่เหลือเป็นค่ากินอยู่อื่นๆ เธอต้องการมีรายได้เป็นของตัวเอง จึงเริ่มขายเสื้อผ้าทอกะเหรี่ยงบน

แพลตฟอร์มออนไลน์ แต่ก็เพิ่งทำได้ไม่นาน จึงยังไม่สามารถบอกได้ว่ามีรายได้จากการขายของออนไลน์มากน้อยแค่ไหน ส่วนครอบครัวของอ่อง (หมายเลข 9) เด็กหนุ่มวัย 18 ปีจากเมืองพะโค (Bago) ที่ขึ้นมาเป็นหัวหน้าครอบครัว เนื่องจากครอบครัวสูญเสียพ่อไปจากการติดโควิด-19 ฝ่ายภรรยาหรือแม่ของอ่องนั้นทำงานประจำที่ร้านขายเครื่องใช้ไฟฟ้าในตลาดพาเจริญ แต่อ่องเปิดเผยว่าแม่ของเขามักเอารายได้ไปเล่นหวยและใช้เงินไปในทางความเชื่อและศาสนาจนเกินพอดี และไม่พอเลี้ยงดูลูกของเธอทั้ง 4 คน

สถานการณ์ด้านเศรษฐกิจโดยรวมของทั้ง 9 ครอบครัวแสดงให้เห็นว่า หากครอบครัวใดมีสมาชิกโดยเฉพาะคนที่เป็นพ่อและแม่ของเด็กทำงานได้ทั้งคู่ ก็จะมีความมั่นคงทางการเงินมากกว่า นั่นคือไม่มีหนี้สิน บางครอบครัวต้องส่งเงินกลับบ้านที่ฝั่งเมียนมาด้วย หรือครอบครัวที่พ่อแม่อพยพเข้ามาในไทยเนิ่นนาน มีงานทำที่เป็นหลักแหล่งมั่นคงแล้ว ก็ทำให้ไม่ค่อยมีหนี้สิน รวมถึงปัจจัยในด้านที่อยู่อาศัย เช่นครอบครัวหญิงและครอบครัวหมายเลข 2 นั้นไม่ต้องเสียค่าที่พัก อีกทั้งยังสามารถเอาลูกมาอยู่เป็นครอบครัวได้ ก็ทำให้ไม่มีรายจ่ายในส่วนนี้ จึงทำให้สามารถเก็บเงินได้มากกว่า ต่างจากครอบครัวที่มีสมาชิกทำงานคนเดียวเช่นครอบครัวพูโล (หมายเลข 3) ที่เขาและภรรยาเป็นหนี้สินคนในชุมชนหรือเจ้านาย ส่วนใหญ่ภรรยาของเขาจะเบิกเงินจากเจ้านายออกมาก่อนและทำงานหักเงินค่าจ้างในภายหลัง หรือครอบครัวของมะหน่วยที่ลูกชายคนโตเป็นกำลังหลักเพียงคนเดียว ทำให้ต้องไปกู้หนี้ยืมสินจากคนเมียนมาด้วยกันเพื่อดำรงชีวิต หรือบางครอบครัวสามารถหยิบยืมญาติพี่น้องได้ก็จะได้เปรียบกว่าคนที่ต้องเป็นหนี้สินนอกระบบ

สำหรับโครงสร้างครอบครัวและรูปแบบความสัมพันธ์ในครัวเรือนนั้นก็มีความหลากหลายและมีความเป็นพลวัตที่เปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลา และเป็นความสัมพันธ์ที่ต้องทำความเข้าใจสถานการณ์ทางการเมืองของเมียนมาควบคู่กันไป จากตารางที่ 6.3 ทั้งหมด 9 ครอบครัว จำนวนเกือบครึ่งหรือ 4 ครอบครัวนั้นมีรูปแบบที่พ่อแม่อยู่ในครัวเรือนเดียวกัน 2 ครอบครัวจากจำนวนนี้เป็นครอบครัว 2 รุ่นคือรุ่นพ่อแม่และรุ่นลูกที่เกิดในไทย ส่วนใหญ่คนเป็นพ่อแม่อยู่ในช่วงอายุระหว่าง 25-45 ปีที่อพยพเข้ามาในประเทศไทยมากกว่า 10 ปี และมาพบกับคู่รักหรือสามีภรรยาในไทย จนได้สร้างครอบครัวที่ประเทศไทยในเวลาต่อมา เช่นครอบครัวพูโลกับภรรยาและลูกสาววัย 7 ขวบ (หมายเลข 3) พูโลเข้าประเทศไทยครั้งแรกตั้งแต่อายุ 9 ขวบเพื่อมาอยู่กับแม่ของเขาที่มาอยู่แม่สอดก่อนหน้านั้นแล้ว แม่เขาเลิกกับพ่อของเขาที่อยู่ในเมียนมา ส่วนตัวเขาเดินทางมากับญาติเพื่อมาหาแม่ เวลานั้นจนถึงปัจจุบันเขาใช้ชีวิตอยู่ในแม่สอดจนสื่อสารภาษาไทยได้คล่องจนไม่จำเป็นต้องสื่อสารโดยใช้ล่าม ปัจจุบันเขาทำหน้าที่เลี้ยงดูลูกสาวเป็นหลัก ด้วยความที่ต้องอยู่บ้านเพราะประสบอุบัติเหตุจากการทำงาน เขาตกจากที่สูงระหว่างไปเชื่อมต่อสายไฟติดตั้งอินเทอร์เน็ต อุบัติเหตุทำให้เขามีปัญหาเกี่ยวกับหลังจนทำงานหนักไม่ได้ หรือเคลื่อนไหวร่างกายบ่อยๆ ไม่ได้ ทำได้เพียงดูแลบ้านเล็กๆ น้อยๆ และขี่จักรยานไปมัสยิดซึ่งห่างจากบ้านที่เขาอยู่ไปไม่กี่นาที สถานการณ์ที่เกิดขึ้นจึงทำให้เขากลับบทบาทเพศภาวะกับภรรยา นั่นคือเขาอยู่บ้านดูแลลูกสาวและงานเล็กน้อยอื่นๆ ในบ้าน ส่วนภรรยาวัย 38 ปี ออกไปหาเงินด้วยการเป็นแม่บ้านทำความสะอาดและเอาผ้ามารีดหา

รายได้เพิ่มในช่วงที่ไม่ต้องไปทำความสะอาดบ้าน ทั้งคู่อาศัยอยู่ในบ้านซึ่งเป็นพื้นที่แออัดมีบ้านเพิงและตึกแถวที่คนจากเมียนมาอาศัยอยู่เป็นหลัก ในบริเวณหลังโรงพยาบาลแม่สอดที่มีคนเมียนมามุสลิมอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก

ตารางที่ 6.3: สถานการณ์การของครัวเรือนข้ามชาติ

ประเภท	ลักษณะครอบครัว	จำนวน (9 ครอบครัว)
1	พ่อแม่ลูกอยู่ด้วยกัน	2
2	พ่อแม่ลูกอยู่ด้วยกันและมีปู่ย่าตายายอาศัยอยู่ด้วย	2
3	พ่อแม่ส่งลูกกลับไปให้คนรุ่นปู่ย่าตายายและญาติให้ช่วยดูแล	2
4	พ่อแม่แยกกันอยู่ เนื่องจากฝ่ายหนึ่งต้องกลับไปดูแลบุพการีที่ชราภาพ	1
5	ครอบครัวอยู่กันหลายรุ่นโดยมีผู้เป็นย่า/ยายเป็นศูนย์กลางในการดูแลคนรุ่นลูกและหลานในขณะเดียวกัน	1
6	สมาชิกรุ่นลูกอยู่ด้วยกันตามลำพัง เนื่องจากบิดามารดาเสียชีวิต	1
7	ครอบครัวการดูแลที่ผู้รับผิดชอบหลักเป็นพี่สาวและหลานของเด็ก	1
8	ครอบครัวที่ทั้งสามีภรรยามีลูกติดจากความสัมพันธ์ครั้งก่อน และได้ส่งให้ญาติของต่างฝ่ายดูแลในเมียนมา	1
	รวม	**11***

หมายเหตุ: จำนวนรวมมากกว่าครอบครัวที่สัมภาษณ์ เนื่องจากบางครอบครัวมีสถานการณ์ที่สามารถระบุได้มากกว่าหนึ่งสถานการณ์

ส่วนอีกครอบครัวเป็นครอบครัวเดี่ยวที่อาศัยร่วมกันในที่พักของเจ้าของร้านขายผ้าถุงและโสร่งที่เป็นคนอินเดียจากกรุงเทพฯ (หมายเลข 2) ครอบครัวนี้มีความสัมพันธ์ของสมาชิกผันแปรไปตามช่วงเวลา โซอ่าวและชอซูผู้เป็นพ่อและแม่ อายุ 41 และ 44 ปี ตามลำดับ ทำงานให้กับเจ้านายอินเดียคนนี้มาตั้งแต่เข้ามาอยู่ในไทยตั้งแต่ครั้งแรกในช่วงปลายทศวรรษ 2530 ทั้งคู่พบรักกันในที่ทำงานแห่งนี้ และสร้างครอบครัวโดยมีลูกสาว 2 คนที่เกิดในแม่สอด ปัจจุบันอายุ 19 และ 14 ปี และอาศัยอยู่ในที่พักซึ่งเป็นอาคารพาณิชย์ที่เป็นโกดังผ้าถุงและโสร่งและเป็นที่พับและตัดสินค้าสำหรับส่งไปขายในเมียนมา ผู้เป็นพ่อและแม่ของครอบครัวนี้เลี้ยงดูลูกและส่งเข้าโรงเรียนหรือศูนย์การเรียนรู้ซ่าทูเหล่ (Hsa Thoo Lei School) ที่พัฒนาหลักสูตรโดยคนกะเหรี่ยง แต่มีสอนภาษาเมียนมาและภาษาไทยด้วย จนลูกสาวคนโตจบอนุบาล 2 จึงได้ส่งกลับไปเรียนที่เมียนมาที่เมืองเมาะลำไยซึ่งเป็นบ้านเกิดของฝ่ายภรรยา ลูกสาวคนที่ 2 ก็เป็นไปในแนวทางเดียวกันคือส่งกลับไปเรียนที่เมียนมา จนกระทั่งลูกสาวคนที่สองอายุได้ 11 ปี จบชั้นประถมที่โรงเรียนเมียนมา จึงได้กลับมาอยู่

กับพ่อแม่อีกครั้งที่แม่สอด และเมื่อลูกสาวคนโตจบชั้นมัธยมปลายในเมียนมา หรือราว 2 ปีที่แล้ว ก็เดินทางเข้าไทยผ่านช่องทางธรรมชาติกลับมาอยู่เป็นครอบครัวพร้อมหน้าพร้อมตาในแม่สอด ครอบครัวนี้จึงสะท้อนพลวัตครอบครัวและความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนระหว่างไทยและเมียนมา โดยช่วงที่อยู่ในเมียนมา โซอ่าวและชอซูต้องพึ่งพาตายายและญาติๆ ในเมาะลำไยดูแลลูกทั้ง 2 คน จนกระทั่งเกิดการแพร่ระบาดของโควิด-19 และรัฐประหารในเมียนมาในเดือนกุมภาพันธ์ 2564 จึงได้ตัดสินใจให้ลูกสาวกลับมาอยู่ในไทย โดยลูกสาวคนโตพยายามหารายได้ช่วยครอบครัวทำอาชีพขายเสื้อผ้าสไตล์เมียนมาผ่านแพลตฟอร์มออนไลน์ที่เธอเริ่มมาตั้งแต่อยู่มัธยมปลายที่เมียนมา ระหว่างที่มาอยู่ที่แม่สอดเธอช่วยงานเล็กๆ น้อยๆ ในครอบครัว เช่นดูแลบ้านและทำกับข้าว แบ่งเบาภาระพ่อแม่ขณะที่เธอออกจากแม่สอดไปไหนไม่ได้มากนัก ด้วยสถานที่เอกสารหรือผิดกฎหมาย

อีก 2 ครอบครัวที่มีพ่อแม่อยู่พร้อมหน้าพร้อมตากับลูกนั้นมีคนรุ่นปู่ย่าตายายอาศัยอยู่ด้วยหรือในบริเวณเดียวกัน เช่นครอบครัวของโบโบ่อายุ 28 ปี (ครอบครัวหมายเลข 4) ที่มีพ่อตาแม่ยายของเด็กๆ ซึ่งอายุ 56 และ 52 ปีตามลำดับ อาศัยอยู่อีกห้องในตึกแถวเดียวกัน ทำให้เป็นอีกหนึ่งแรงที่ช่วยดูแลหลานในเวลาผู้เป็นแม่ตั้งท้องหรือคลอดลูกใหม่และในยามที่ทั้งพ่อและแม่ไม่อยู่บ้าน ด้วยความที่ครอบครัวฝ่ายภรรยาของโบโบ่เดินทางเข้ามาในไทยก่อนแทบจะทั้งครอบครัว และเปิดร้านข้ายผลไม้ในตัวเมืองแม่สอดมาหลายปี ส่วนอีกครอบครัวคือครอบครัวของพิม (หมายเลข 7) ซึ่งเป็นคนกะเหรี่ยงจากเมืองก่อกะเร็ก (Kawkareik) ตั้งอยู่ระหว่างเมียวดีและผะอัน หรือระยะทางจากเมืองนี้ไปเมียวดีประมาณ 1 ชั่วโมง ก่อกะเร็กเป็นเมืองหลักของอำเภอก่อกะเร็กที่พัฒนาเป็นศูนย์กลางสำคัญทางเศรษฐกิจและการพัฒนาอุตสาหกรรม[7] ครอบครัวนี้มียายอายุ 56 ปี มาอยู่กับพิมประมาณ 4 ปีที่แล้ว (พ.ศ.2561) หลังจากที่สามีหรือพ่อของพิมเสียชีวิตและต้องเริ่มอยู่คนเดียว อีกทั้งพิมต้องการให้เธอมาช่วยเลี้ยงหลาน จึงได้มาอยู่ร่วมกันในบ้านเช่าที่บ้านตะบือ นอกจากแม่แล้วครอบครัวนี้จึงมีเธอ สามี และลูกชาย วัย 7 ขวบที่เกิดที่คลินิกแม่ตาว ซึ่งเป็นคลินิกในพื้นที่ที่รับรักษาคนเมียนมามาหลายทศวรรษ ก่อนที่พิมจะกลับไปเลี้ยงดูลูกชายที่บ้านเกิด และต้องจากบ้านมาเมื่อต้องกลับมาหางานเป็นแม่บ้านและดูแลคนชราทั้งในกรุงเทพฯ และจังหวัดอื่นๆ เช่น สมุทรปราการ พิจิตร และพิษณุโลก ปัจจุบันเธอกำลังตั้งครรภ์และคาดว่าจะคลอดที่คลินิกแม่ตาวเช่นเดิม ซึ่งเป็นคลินิกที่ออกสูติบัตรไปขอเลขทะเบียนกับทางอำเภอแม่สอดต่อไปได้ เธอจึงมีแม่คอยช่วยเลี้ยงลูกคนที่ 2 หลังจากที่คลอดออกมา

[7] ก่อกะเร็กยังเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาถนนเส้นทางทางหลวง Eindu-Kawkareik ภายใต้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (Greater Mekong Subregion: GMS) บนเส้นทางระเบียงเศรษฐกิจสายตะวันออก-ตะวันตก (East-West Economic Corridor: EWEC) รวมถึงถนนเส้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของทางหลวงไตรภาคีอินเดีย-เมียนมา-ไทย (India-Myanmar-Thailand Trilateral Highway) (กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ, 2564)

ครอบครัวที่ถือว่าซับซ้อนในการจัดการความสัมพันธ์และการดูแลคือครอบครัวของมะหน่วย เธอมีพื้นเพดั้งเดิมเป็นคนเมียวดี (ครอบครัวหมายเลข 5, แผนผัง 6.1) เธอเป็นย่าและยายของหลาน 5 คนที่เกิดจากลูกชายและลูกสาวของเธอ เธอมีลูกทั้งหมด 5 คน 4 คนแรกเกิดจากสามีคนแรกจากเมียวดี เธอเลิกรากับเขาหลังจากมีลูกแล้ว 4 คน และตัดสินใจเดินทางมาประเทศไทยในตอนอายุ 38 ปี ปัจจุบันสามีคนแรกของเธอเสียชีวิตแล้ว สำหรับลูกทั้ง 4 คนนั้นก็เติบโตและแต่งงานและมีหลานดังรายละเอียดต่อไปนี้ ลูกคนแรกหรือจ่อรินวัย 37 ปี อาศัยอยู่ในบ้านหลังคาเดียวกันกับมะหน่วย ปัจจุบันยังมีสถานะเป็นโสดแต่เป็นกำลังหลักต่อครอบครัวดังที่อธิบายไปแล้วเบื้องต้น ลูกชายคนที่ 2 วัย 34 ปี แต่งงานแล้วและมีลูกอายุ 3 ปี ทั้งหมดอาศัยอยู่ที่เมียวดี ลูกชายคนที่ 3 อายุ 32 ปี แต่งงานแล้วเช่นกัน มีลูกชายวัย 10 ขวบ ที่อยู่ในความดูแลของมะหน่วย ลูกคนที่ 4 เป็นผู้หญิง ปัจจุบันอายุ 27 ปี แต่งงานและมีความสัมพันธ์กับผู้ชาย 4 คน และมีลูกกับทั้ง 4 คน เป็นลูกชายอายุ 11 ขวบกับสามีคนแรก ต่อมาเธอมีลูกชายอีกคนกับสามีคนที่ 2 ปัจจุบันอายุ 7 ขวบ คนที่ 3 เป็นลูกสาววัย 6 ขวบ จากสามีคนที่ 3 ปัจจุบันเธอมีความสัมพันธ์ใหม่และมีลูกกับเขาเป็นผู้หญิงอายุประมาณ 1 ขวบครึ่ง ลูก 3 คนแรกจากสามี 3 คนที่เลิกรากันไปแล้ว ปัจจุบันอยู่ในความดูแลและเลี้ยงดูโดยมะหน่วยผู้เป็นยาย ส่วนหลานยายคนสุดท้องนั้นมาอยู่กับมะหน่วยเป็นครั้งคราวเวลาที่ลูกสาวและลูกเขยของเธอไม่สะดวกในการดูแล เนื่องจากทั้งคู่ทำงานในโรงงานและมีวันหยุดเพียง 1 วันต่อสัปดาห์ นอกจากนี้ ช่วงที่มะหน่วยได้ย้ายมาอยู่แม่สอดแล้วเธอมีความสัมพันธ์กับชายอีกคนและมีลูกด้วยกันเป็นผู้ชาย ปัจจุบันอายุ 15 ปี ที่ยังอยู่เรียนอยู่ในระดับประถม 4 ในโรงเรียนไทยชื่อค้างภิบาลในตำบลพระธาตุแดง อำเภอแม่สอด

แผนผัง 6.1: ครอบครัวมะหน่วย

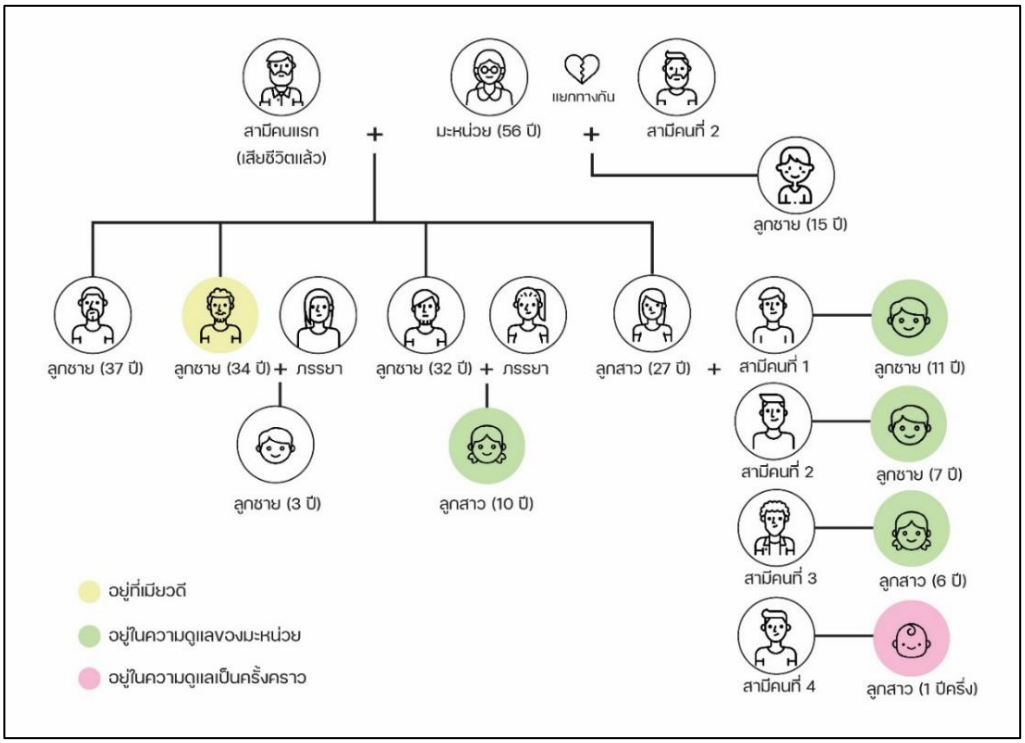

ครอบครัวที่มีสถานการณ์น่าสนใจคือหมายเลข 7 (แผนผัง 6.3) เนื่องจากไม่ได้เป็นครอบครัวที่มีแรงงานข้ามชาติย้ายมาทำงานแล้วส่งเงินกลับไปยังฝั่งเมียนมา เหมกะดา เด็กสาววัย 19 ปี กลายมาเป็นผู้ดูแลเด็ก 4 คนที่เป็นทั้งน้องและหลาน ภายในห้องแถวราคาเช่าตกเดือนละ 1,700 บาทในหมู่บ้านตะบือ เทศบาลตำบลท่าสายลวด เหมกะดาอยู่ห้องเช่าและบริเวณใกล้เคียงของหมู่บ้านซึ่งอยู่ห่างจากถนนหลวงสาย 12 เพียงไม่กี่ร้อยเมตร และใกล้กับจุดผ่านแดนถาวรหรือสะพานมิตรภาพไทย-เมียนมาแห่งที่ 1 เพียงไม่กี่กิโลเมตร สถานการณ์ของเธอคือต้องรับผิดชอบและดูแลเด็ก 4คนที่ดูเหมือนเป็นงานที่ใหญ่โตเกินอายุ แต่เธอบอกกับผู้วิจัยว่ามีน้าสาวอีกคนอยู่ในห้องเช่าใกล้ๆ กันด้วย แม่ของเธอซึ่งเป็นพี่คนโตอายุ 45 ปี มีพี่น้องทั้งหมด 5 คน คนถัดมาเป็นน้าสาวที่สองอายุ 39 ปีที่มีลูกฝาแฝด คนที่ 3 เป็นน้องสาวอายุ 37 ปีที่ย้ายมาอยู่แม่สอดก่อนหน้านี้และอยู่กับสามีและลูกชายอีก 4คน อายุ 17, 14, 12 และ 8 ปีตามลำดับ และน้าชายอีก 2 คน ทั้งหมดยกเว้นน้องสาวคนที่ 2 ของแม่ที่มีลูกชาย 4 คน ต่างอาศัยอยู่และทำงานในเมียวดี

เหมกะดายังหารายได้ไม่ได้ แต่ได้รับความช่วยเหลือจากน้าสาวที่ต้องการส่งลูกฝาแฝด 2 คน อายุ 10 ปีมารับการศึกษาในไทย เนื่องจากโรงเรียนและการศึกษาในเมียนมาแถบชายแดนหยุดชงักตั้งแต่สถานการณ์โควิด-19 มาตรการหยุดโรงเรียนและให้เด็กนักเรียนอยู่กับบ้านด้วยโครงสร้างพื้นฐานในการเรียนออนไลน์ยังไม่ใช่คำตอบสำหรับเมียนมาในภาพใหญ่ ทำให้เด็กจำนวนมากหลุดออกจากการศึกษาหรือได้รับการศึกษาที่ไม่มีคุณภาพมากพอ น้าสาวของเหมกะดาซึ่งเป็นน้องสาวของแม่ของเธอจึงได้ส่งให้เธอและหลาน 2 คนมาอยู่ที่ฝั่งแม่สอด และได้ส่งให้เข้าเรียนที่โรงเรียนภัทรวิทยา โรงเรียนเอกชนที่อยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านที่เธออยู่ การส่งลูกเข้าโรงเรียนเอกชนไม่ใช่เป้าหมายของน้าเหมกะดาในตอนแรก หากแต่เป็นโรงเรียนแม่ตาวที่เป็นโรงเรียนรัฐ แต่เนื่องจากในช่วงที่น้าของเธอต้องการส่งลูกโรงเรียนนั้น จำนวนนักเรียนที่โรงเรียนแม่ตาวนั้นโควตาเต็มไปเสียก่อน ส่วนน้องของเธออีก 2 คนวัย 11 และ 6 ปีนั้นยังไม่ได้เข้าโรงเรียนที่ในไทย เนื่องจากพ่อแม่ของเหมกะดายังขาดทุนรอนในการส่งลูกเข้าโรงเรียน และน้องของเธอในวัย 11 ปีในช่วงที่มีการเก็บข้อมูลวิจัยนั้นยังมีความรู้แค่ระดับชั้นอนุบาลเท่านั้น ยังไม่ทันได้เข้าเรียนระดับประถมศึกษาก็เกิดสถานการณ์โควิด-19 จนทำให้การเรียนหยุดชงักไป ส่วนน้องสาววัย 6 ขวบในเวลานั้นก็ยังอายุน้อยไปที่จะไปโรงเรียนได้ สถานการณ์ที่เกิดขึ้นจึงทำให้เหมกะดาต้องกลายเป็นครูสอนหนังสือน้องไปโดยปริยาย เธอเล่าว่าได้สอนให้น้องเริ่มอ่านออกเขียนได้เบื้องต้น และหวังว่าหากโรงเรียนเปิดและสามารถเตรียมค่าใช้จ่ายแรกเข้าได้ เธอก็จะพาน้อง 2 คนไปเรียนที่โรงเรียนแม่ตาว

ส่วนครอบครัวหมายเลข 9 ได้กล่าวไปเบื้องต้นว่ามีสมาชิกครอบครัวทั้งหมด 5 คน โดยผู้เป็นพ่อเสียชีวิตจากโควิด-19 ทำให้อ่องต้องกลายมาเป็นกำลังหลักของครอบครัวในวัยเพียง 18 ปี ที่ต้องดูแลน้องอีก 3 คนอายุ 17 ปี 16 ปี และ 3 ขวบตามลำดับ ส่วนแม่ของอ่องอายุ 45 ปีแม้ว่าจะทำงานแต่ก็ฝักใฝ่ในการซื้อหวยและใช้เงินไปกับความเชื่อทั้งทางศาสนาและปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติ จนทำให้รายได้ที่ได้มาจากการทำงานไม่สามารถนำมาใช้สนับสนุนการดูแลในครอบครัวได้

6.4 สถานการณ์ความเปราะบางของครัวเรือน

ภาพรวมของสถานการณ์ความเปราะบางในเขตเทศบาลนครแม่สอดจาก 9 ครัวเรือนนั้น มี 3 ประเภทหลัก คือมี 1 ครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุที่ได้ต้องการการดูแล สถานการณ์นี้เกิดขึ้นกับครอบครัวของหญิง (ครอบครัวหมายเลข 1, แผนผัง 6.2) ที่แม่ของเธอต้องกลับดูแลแม่อายุที่อายุ 65 ปี ซึ่งเกิดอาการเดินไม่ได้หรือพิการขึ้นมากะทันหัน และต้องการการดูแลจากลูกสาวในการปรนนิบัติรดูแลอย่างใกล้ชิดโดยเฉพาะช่วยอาบน้ำและแต่งตัวให้ ทำให้บทบาทนี้ตกอยู่กับลูกสาว ซึ่งแม่ของหญิงเป็นลูกสาว 1 ใน 2 คนจากพี่น้องทั้งหมด 4 คน เมื่อเกิดเหตุการณ์นี้แม่ของหญิงเป็นลูกสาวที่พร้อมจะเดินทางไปช่วยเหลือแม่มากที่สุด ขณะที่ลูกสาวอีกคนซึ่งเป็นคนเล็กทำงานอยู่ที่กรุงเทพฯ ซึ่งไม่สะดวกเดินทางในทันที สถานการณ์ที่เกิดขึ้นจึงทำให้ครอบครัวของหญิงต้องแยกกันอยู่เป็นการชั่วคราวตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ 2565 เป็นต้นมา และส่งผลกระทบต่อการทำงานและส่งเงินของคนที่อยู่ในแม่สอดกลับไปยังเมียนมาด้วย ก่อนหน้านี้ที่พ่อกับแม่ของหญิงยังทำงานด้วยกันและมีเงินเดือนประจำจากการเป็นลูกจ้างร้านขายผ้าถุงและโสร่งพม่านั้น ทั้งคู่ส่งเงินกลับไปที่เมาะลำไยซึ่งมีลูกชายคนโตหรือพี่ชายของหญิงให้เรียนหนังสือ ปัจจุบันพี่ชายอายุ 23 ปีและเรียนอยู่ชั้นปีที่ 2 โดยอยู่ในความดูแลของย่าอายุ 84 ปี และพี่ชายของพ่อหรือลุงอีก 2 คน พร้อมด้วยลูกๆ ของลุงที่ได้กลายเป็นเพื่อนกับพี่ชายของหญิงในช่วงที่ไม่ได้อยู่กับพ่อแม่

ตารางที่ 6.4: สถานการณ์ความเปราะบางของครัวเรือน

ประเภท	สถานการณ์เปราะบางของครัวเรือน	จำนวน(9 ครอบครัว)
1	มีผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป แต่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้	-
2	มีผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป แต่ต้องได้รับการดูแล	1 (ผู้สูงอายุ 2 คนในครอบครัวเดียว)
3	มีคนพิการหรือทุพลภาพทางร่างกาย	2
4	มีคนพิการหรือทุพลภาพทางสมอง	
5	สมาชิกในครอบครัวป่วยด้วยโรครื้อรัง เช่น ซึมเศร้า ติดยาเสพติด เบาหวาน มะเร็ง	1
6	ความรุนแรงในครอบครัว	-
รวม		**4**

ต่อมารัฐประหารในเมียนมาทำให้พี่ชายของหญิงต้องออกจากการเรียนกลางคัน และได้ออกมาช่วยพ่อทำงานด้วยการโอนเงินจากคนที่ทำงานในไทยส่งให้กับคนที่อยู่ที่เมาะลำไยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ปัญหาการเมืองไม่ได้ส่งผลกระทบกับการเรียนของพี่ชายของหญิงเท่านั้น แต่ยังส่งผล

กระทบต่อการธุรกิจของลุงทั้ง 2 คนและขาดรายได้ในการเลี้ยงดูครอบครัว กลายเป็นว่าพ่อของหญิงจึงต้องส่งเงินไปช่วยเหลือพี่ชายหรือลุงของหญิงด้วยทั้ง 2 ครอบครัว ครอบครัวละ 1 แสนจัตหรือประมาณ 3,000 บาท ขณะที่แม่ของหญิงซึ่งอยู่ที่บ้านก็ต้องการใช้เงินในการดูแลแม่หรือหรือยาย ทำให้เงินเดือนที่หญิงทำงานได้ถูกส่งไปเป็นความช่วยเหลือแม่และยายที่เมืองผะอันด้วย ดังนั้นจะเห็นได้ว่าความเปราะบางที่เกิดขึ้นในเมียนมาคือผู้สูงอายุ 65 ปีซึ่งเป็นยายที่เกิดป่วยกระทันได้ส่งผลกระทบต่อการดูแลจากสมาชิกที่ทำงานอยู่ฝั่งไทย บวกกับปัจจัยต้นทางการย้ายถิ่นเช่นนโยบายการควบคุมการแพร่ระบาดของโรคติดต่อและปัญหาทางการเมืองของเมียนมาที่ทำให้ความเปราะบางถูกซ้ำเติมมากยิ่งขึ้น

แผนผัง 6.2: ครอบครัวหญิงและการส่งเงินกลับบ้านจากแม่สอดสู่ครอบครัวและญาติในเมียนมา

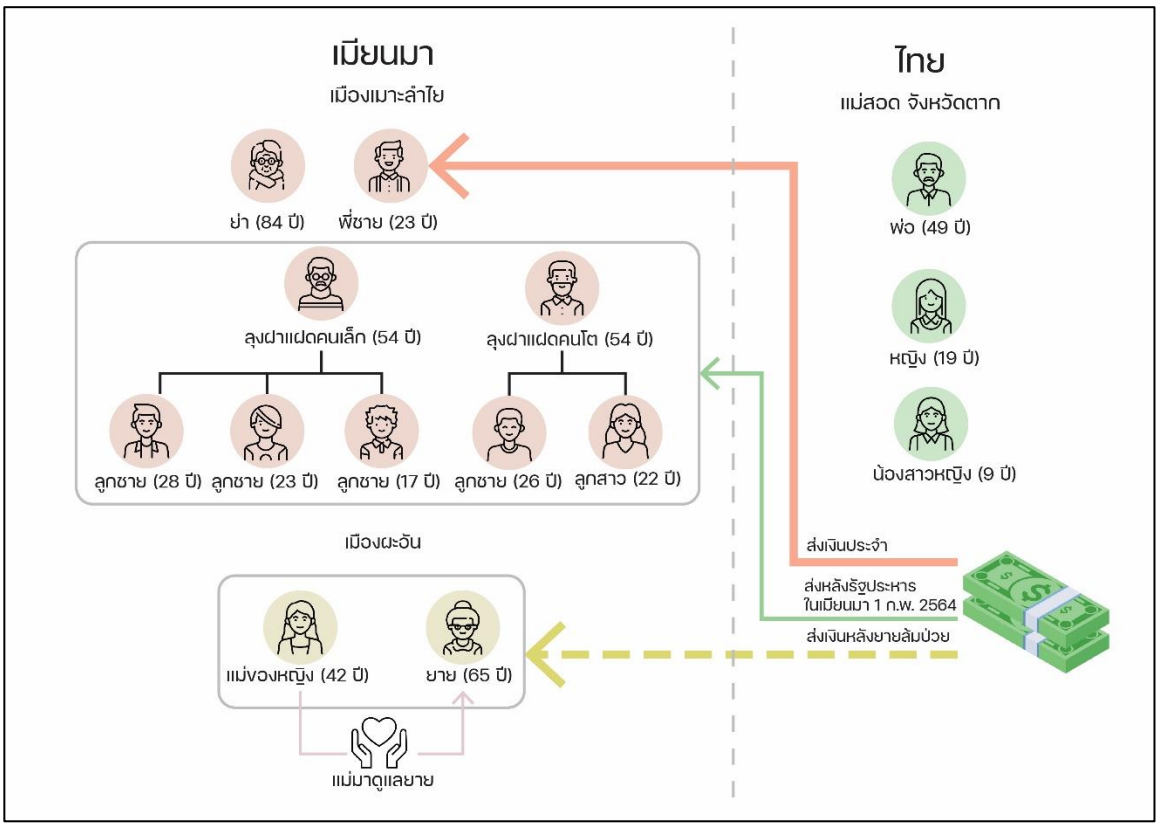

ส่วนความเปราะบางที่เกิดขึ้นคล้ายคลึงกับแรงงานข้ามชาติในเขตเทศบาลนครเชียงรายคือผู้ที่เกิดอุบัติเหตุจากการทำงาน จนร่างกายไม่สามารถทำงานได้อีกหรือทำงานได้เหมือนเดิม ซึ่งเกิดขึ้นกับพูโลที่พลัดตกจากที่สูงในระหว่างที่ไปติดตั้งสัญญาณเครือข่ายอินเทอร์เน็ต (ครอบครัวหมายเลข 3) ทำให้เขากลายมาเป็นคนดูแลบ้านแทนภรรยาที่ต้องออกไปทำงานนอกบ้านแทน และดูแลลูกสาววัย 7 ขวบแทน หากเปรียบเทียบสถานการณ์ความเปราะบางในครัวเรือนของแรงงานข้ามชาติในเทศบาลนครเชียงรายกับพื้นที่เทศบาลนครแม่สอดและเทศบาลตำบลท่าสายลวด จังหวัดตาก พบว่าตัวอย่างครัวเรือนในพื้นที่แม่สอดมีความเปราะบางมากกว่า จากการเปรียบเทียบสิทธิ

และการดูแลจากการเป็นแรงงานข้ามชาติของทั้ง 2 พื้นที่จากตัวอย่างที่เลือกศึกษา แรงงานคนหนึ่งในพื้นที่เชียงรายมีบัตรประกันสังคม ส่วนอีกรายได้เงินค่าชดเชยจากอุบัติเหตุรถยนต์ที่ยังพอช่วยเยียวยาการรักษาและค่าเข้าโรงพยาบาลได้บ้าง แต่พูโลไม่ได้มีสิทธิหรือสามารถเป็นผู้ประกันตนได้จากประกันสังคม ก่อนหน้านี้เขามีบัตรสีชมพูหรือบัตรประจำตัวคนที่ไม่มีสัญชาติไทย ที่สามารถใช้ในการทำงานได้โดยไม่ผิดกฎหมาย แต่ก็ต้องมีการต่ออายุเป็นระยะๆ โดยเงื่อนไขหนึ่งคือการที่ผู้ถือบัตรต้องซื้อประกันสุขภาพเพื่อให้เขาถึงสิทธิหากเกิดเจ็บป่วยหรือได้รับอุบัติเหตุจากการทำงาน แต่เนื่องจากเขาไม่ได้ไปต่ออายุบบัตรนี้จึงทำให้เขาเข้าไม่ถึงสิทธิในการรักษาหรือเยียวยาใดๆ สถานะในขณะนั้นเขาเป็นเพียงลูกจ้างที่ได้รับงานจากผู้รับเหมาหรือที่เขาเรียกว่า “เถ้าแก่” มาอีกต่อหนึ่ง ได้ค่าจ้างวันละ 200 บาท จึงเรียกได้ว่าเป็นการทำงานนอกระบบที่นายจ้างไม่ต้องมาจ่ายสมทบเป็นเงินประกันสะสม เจ้าของงานที่ว่าจ้างเพียงแต่นำตัวเขาส่งโรงพยาบาล และได้โทรหาภรรยาว่าเกิดอะไรขึ้นกับเขา จากนั้นเขาต้องอยู่ในโรงพยาบาลอยู่ 3 คืน ก่อนที่ต้องออกจากโรงพยาบาลเพราะสู้ค่าใช้จ่ายไม่ไหว แต่หลังจากนั้นมาเขากลายเป็นคนหลังเจ็บที่ต้องไปพึ่งหมอคลินิก รวมถึงซื้อยาแก้ปวดจากร้านขายยา ที่ค่าใช้จ่ายในส่วนนี้ครั้งหนึ่งตกอยู่ 400 บาท และสามารถกินต่อเนื่องได้ 15 วัน

ส่วนครอบครัวที่มีสมาชิกเป็นโรคเรื้อรังนั้น มีเพียงครอบครัวหญิงครอบครัวเดียวที่มีพ่อเป็นโรคเบาหวาน ทำให้เขารับประทานอาหารแบบเดิมโดยไม่ควบคุมปริมาณน้ำตาลไม่ได้ และต้องเสียค่าใช้จ่ายไปกับโรคประจำตัวที่เกิดขึ้นด้วยการไปพบแพทย์ที่คลินิกประจำโดยที่ไม่สามารถใช้สิทธิการรักษาใดๆ อีกทั้งเจ้าของกิจการก็ไม่ได้ให้ความช่วยเหลือ

6.5 การดูแลและการเข้าถึงสิทธิ์และสวัสดิการในระดับต่างๆ

การดูแลสำหรับครอบครัวแรงงานข้ามชาตินั้นมีหลายประเด็นโดยจะแบ่งเป็น 3 ระดับดังนี้ 1) การดูแลในระดับครอบครัวและเครือญาติ ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภทย่อยได้แก่ *หนึ่ง* การดูแลด้านการเลี้ยงดูกล่อมเกลาเด็กที่เกิดมา และ*สอง*การดูแลพ่อแม่วัยชราของแรงงานข้ามชาติ 2) การดูแลโดยชุมชนแรงงานข้ามชาติ และ 3) การดูแลและให้สวัสดิการโดยนายจ้าง รัฐ และหน่วยงานเอกชนที่เกี่ยวข้องกับ 3 ประเด็น *หนึ่ง* สถานะในฐานะแรงงานหรือบุคคลเข้าเมือง *สอง* การเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุขและการแพทย์ และ *สาม* การเข้าถึงการบริการด้านการศึกษา รายละเอียดดังนี้

6.5.1 การดูแลในระดับครอบครัวและเครือญาติ

การดูแลในระดับครอบครัวและเครือญาติแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น ประเด็นแรกได้แก่การเลี้ยงดูกล่อมเกลาเด็กหรือบุตร ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์และรูปแบบโครงสร้างครอบครัว พบว่ามี 4 ครอบครัวที่สมาชิกรุ่นลูกได้อยู่กับพ่อแม่คือครอบครัวหมายเลข 2 และหมายเลข 3 ส่วนอีก 2 ครอบครัวในจำนวนนี้มีคนรุ่นปู่ย่าตายายอาศัยอยู่ด้วยหรือบริเวณใกล้เคียงที่ช่วยแบ่งเบาภาระการเลี้ยงดู ซึ่งสะท้อนการอยู่ร่วมกันแบบ 3 รุ่นในครอบครัว อย่างไรก็ตาม ครอบครัวหมายเลข 2 หรือ

โซอ่าวและซูซู ที่ทั้งคู่ให้กำเนิดลูกที่แม่สอดและส่งลูกเรียนจนถึงระดับอนุบาล 2 ที่ศูนย์เรียนรู้ซ่าทูเหล่ ซึ่งเป็นโรงเรียนที่ใช้หลักสูตรเมียนมาในการสอน ก่อนที่ทั้งคู่จะส่งลูกกลับไปโรงเรียนในเมาะลำไยเพื่อเข้าสู่ระบบการศึกษาแบบเมียนมาอย่างเต็มรูปแบบ ลูกสาวคนโตของซูซูเล่าให้ฟังว่าเธอได้เข้าโรงเรียนประจำเพื่อตั้งใจสอบให้ผ่านระดับมัธยมปลาย ส่วนผู้เป็นพ่อแม่ก็เป็นผู้ส่งเงินผ่านตากับยายให้ช่วยกันดูแล โดยซูซูเล่าว่า “ก็ส่งเงินให้เดือนละ 2 แสนจัตประจำ จะส่งเพิ่มหากลูกไม่สบาย”

ซูซูในตอนนั้นยังมีความหวังว่าจะกลับไปใช้ชีวิตในเมียนมา แต่หลังจากเกิดโควิด-19 ตามด้วยรัฐประหาร ความคิดนั้นก็ต้องล้มพับไป ทำให้ลูกสาวทั้ง 2 คนกลับมาอยู่แม่สอดแบบพร้อมหน้าพร้อมตาอีกครั้ง ขณะที่ครอบครัวของหญิงกลับมีประสบการณ์ที่พ่อแม่ลูกไม่เคยอยู่ด้วยกันเสียด้วยซ้ำ โดยเฉพาะพี่ชายที่เกิดในเมาะลำไย ขณะที่เธอกับน้องสาวยังได้เกิดที่แม่สอดและใช้ชีวิตกับพ่อแม่ช่วงหนึ่ง จนปัจจุบันแม่ก็ต้องกลับไปบ้านเกิดที่ผะอันเนื่องจากต้องกลับไปดูแลยายที่ป่วยขยับตัวไม่ได้ ซึ่งทำให้ทั้งพ่อและลูกสาว 2 คนคิดถึงชีวิตที่อยู่ร่วมกันเป็นอย่างมาก อีกประการคือการที่พ่อของหญิงต้องทำงานบางอย่างแทนแม่ด้วยในการดูแลครอบครัว

> *เมื่อก่อนถ้าแม่อยู่ไปซื้อของหรือทำกับข้าวแม่ก็เป็นคนทำ แม่ไม่อยู่พ่อก็ต้องทำแทน อย่างที่โรงเรียนของน้องมีการเรียกผู้ปกครองไป พ่อก็ต้องไปแทน ตอนที่หนูกับน้องชอบทะเลาะกัน ตอนที่แม่อยู่แม่ก็จะช่วยไกล่เกลี่ย แล้วพ่อเป็นคนที่ไม่ค่อยพูด จะบอกว่าให้พอได้แล้ว พ่อก็จะเครียดแทน*

ครอบครัวพูโลสะท้อนความคล้ายคลึงตรงที่ผู้เป็นสามีหรือพ่อต้องมาดูแลลูก เนื่องจากพูโลไม่สามารถทำงานหนักได้ รวมถึงการส่งลูกสาวไปโรงเรียนบ้านค้างพิบาลที่ห่างจากที่ที่เขาอาศัยอยู่ประมาณ 3 กิโลเมตร เขาเคยพยายามขี่จักรยานไปส่งลูกสาวแต่ก็ไม่เป็นสำเร็จ ด้วยระยะทางที่ค่อนข้างไกลทำให้เขาขี่จักรยานด้วยการปรับเปลี่ยนอิริยาบถขนาดนั้นไม่ได้ เขาจึงเหมาจ่อริน (สมาชิกครอบครัวหมายเลข 5) ขับรถ 3 ล้อไปส่งลูกสาวของเขาไปโรงเรียนทุกวันแทน เขามีแม่หรือย่าของเด็กอาศัยอยู่ในแม่สอดด้วย ตั้งแต่เขาแยกกันอยู่กับแม่และต่อมาได้ตั้งครอบครัวของตนเองแล้ว เขาไปเยี่ยมแม่บ้างเป็นครั้งคราวเท่านั้น เขายอมรับว่าไม่ได้ดูแลแม่ในด้านการเงินมากนัก เนื่องจากเขากับภรรยาก็ลำบากจนต้องยืมผู้คนหรือนายจ้างของภรรยาอยู่

ครอบครัวที่มีพ่อแม่ลูกอยู่ครบถ้วนอีก 2 ครอบครัวมีตายายของหลานเป็นคนดูแลอย่างกรณีของโบโบ่ (หมายเลข 4) และพิม (หมายเลข 6) ที่ขอให้แม่ของตนมาช่วยดูแลลูกของเธอด้วยการเดินไปส่งที่โรงเรียนแม่ตาวทุกวัน และช่วยเตรียมความพร้อมให้เธอในการคลอดลูกอีกคนในไม่กี่เดือนข้างหน้า ช่วงที่เธอมีบุตรคนแรกก็ฝากไว้กับแม่ดูแลในเมียนมา เพราะต้องทำงานในบ้านของเจ้านายในฐานะแม่บ้านและคนดูแลผู้สูงวัย สถานการณ์คล้ายคลึงกับจ่ออูและสุหร่าย (ครอบครัวหมายเลข 8) ที่ทั้งคู่ส่งลูกที่ติดจากความสัมพันธ์ครั้งก่อนกลับไปยังบ้านเกิด จ่ออูมีลูกสาววัย 14 ปีที่ส่งกลับไปอยู่กับปู่และย่าที่เมืองก่อกะเร็ก ส่วนสุหร่ายส่งลูกชายอายุ 18 ปีไปอยู่กับตายายในเมือง

ผะอัน ทั้งสองเล่าว่าไม่ได้ส่งเงินกลับบ้านแบบเป็นประจำในการเลี้ยงดูบุตรทั้ง 2 คน เนื่องจากข้อจำกัดของพวกเขาเองในเรื่องรายได้ แต่ด้วยความที่ทั้งปู่ย่าและตายายของหลานพอเลี้ยงดูบุตรของทั้ง 2 ได้และได้รับความช่วยเหลือจากญาติในการดูแล จึงทำให้ไม่ลำบากมากนัก

ในภาพรวม การดูแลข้ามพรมแดนด้วยการส่งเงินกลับบ้านจึงยังเป็นรูปแบบสำคัญในการรักษาความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนระหว่างแรงงานข้ามชาติกับญาติในต้นทางการย้ายถิ่น เพราะบางคนยังต้องดูแลพ่อแม่ที่อายุเริ่มแก่ชราด้วย แต่แนวโน้มการส่งเงินกลับไปช่วยที่บ้านจะลดลงหรือแทบไม่ได้ส่งเลย เมื่อคนย้ายถิ่นหรือที่ทำงานฝั่งไทยมีครอบครัวและมีลูกที่ต้องมีค่าใช้จ่ายจำนวนมากขึ้น เช่นโบโบ่ (ครอบครัวหมายเลข 4) ที่บอกว่าเขาและภรรยาต้องดูแลลูกสาว 2 คน อายุ 10 และ 8 ขวบ ที่อยู่ในวัยเข้าโรงเรียนแล้ว เขาตัดสินใจให้ลูกเรียนไทยชื่อบ้านหัวฝายแทนโรงเรียนหลักสูตรเมียนมาและโรงเรียนอิสลามศึกษา

> *มีส่งบ้าง ไม่มีบ่อยครั้งเพราะแล้วแต่ว่ามีมากน้อยแค่ไหนถ้ามีเยอะก็ส่งมาก ประมาณ 1-1.5 ล้านจัดต่อครั้ง บางทีถ้าไม่มีก็ขอจากทางบ้านบ้างแบบนี้ แต่ตั้งแต่ลูกสาวคนโตเกิดก็ไม่ได้มีการติดต่อกับทางบ้านอีกเลยประมาณ 8 ปี และกลับมาติดต่ออีกทีเมื่อ 3 ปีที่แล้ว...และถ้าเราไม่มีเงินใช้ทางบ้านก็จะส่งกลับมาให้ประมาณครั้งละ 9 แสน-1 ล้านจัด...หรือในวันเกิดหลานๆ พ่อก็ส่งเงินค่าขนมมาให้ พ่อผมเขาเป็นช่างทำอุปกรณ์ เวลาไม่ผมเงินไม่พอใช้ ผมก็ขอเขาไปเหมือนกัน แต่ไม่บ่อย เงินที่ผมให้ไปพ่อก็ไม่นับและเงินที่พ่อส่งกลับมาพ่อก็ไม่นับเหมือนกัน ไม่เหมือนหนี้สินที่ยืมเพราะผมไม่ยืม ผมขอ*

ครอบครัวของมะหน่วย (หมายเลข 5, แผนผัง 6.1) ที่ต้องดูแลทั้งลูกชายคนเล็กวัย 15 ปี และหลานถึง 4-5 คนนั้น มีจ่อรินหรือลูกชายคนโตวัย 37 ปีที่รับผิดชอบเลี้ยงดูสมาชิกทั้งหมดเป็นหลัก เขาได้รายได้ประมาณ 6,000-7,0000 บาทต่อเดือน โดยเงินได้ทั้งหมดต้องรับผิดชอบทั้งค่าเช่าบ้าน ค่าน้ำมันรถ และอื่นๆ จิปาถะ ที่สำคัญคือการเตรียมเงินประมาณ 3,000 บาทในแต่ละเดือนให้กับเจ้าหน้าที่รัฐไทยที่เป็นตำรวจสายตรวจด้านการขับขี่และการจราจร ไม่รวมกับค่าอาหารรายวันของสมาชิกทั้งหมด 7-8 คนที่เฉลี่ยวันละ 300 บาท ขณะที่หลานของมะหน่วยจากลูกชายคนที่ 3 วัย 10 ขวบ และหลานที่เกิดจากลูกสาวกับอดีตสามีทั้ง 3 คนนั้นก็อยู่ในความดูแลของมะหน่วยและการสนับสนุนทางการเงินของจ่อรินโดยที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือใดๆ จากน้องชายและน้องสาวทั้ง 2 คนเลย อดีตสามีของลูกสาวของมะหน่วยทั้ง 3 คนก็ไม่ได้ให้เงินช่วยเหลือใดๆ บางคนให้บ้างไม่ให้บ้าง ส่วนตัวลูกสาวก็ให้การเลี้ยงดูลูกสาวของตนวัย 1 ขวบครึ่งที่เกิดจากสามีคนล่าสุดเป็นหลัก ถึงกระนั้นเวลาที่ลูกสาวและสามีต้องทำงานก็จะพาเด็กมาฝากให้มะหน่วยเลี้ยง ทำให้บางครั้งความรับผิดชอบด้านอาหารและการดูแลอื่นๆ ตกเป็นภาระของจ่อรินและมะหน่วยอีก ขณะที่น้องชายต่างบิดาคนเล็กก็ยังเรียนหนังสือและยังไม่สมัครใจไปทำงานเสริมช่วยหารายได้ สถานการณ์ที่มะหน่วย

และจ่อรินประสบอยู่ทำให้จ่อรินไม่กล้ามีครอบครัวทั้งที่อายุ 37 ปีแล้ว และหลายคราเขาถึงกับท้อใจกับภาระที่แบกรับถึงขั้นอยากตายหรือหนีไปอยู่ที่อื่นเพื่อหลุดให้พ้นจากบ่วงภาระเหล่านี้

> *มันก็หลายอย่าง ผู้หญิงมีครอบครัวแต่งงานก็อยากได้เงิน ถ้าไม่มีเงินให้เขา เขาก็ไม่ทนอยู่กับเรา...บางครั้งเราเองก็ไม่อยากอยู่แล้ว อยากตาย เพราะมันมีอะไรต้องรับผิดชอบเยอะ มันเครียดเพราะเป็นหัวหน้าครอบครัวต้องดูแลทุกอย่าง แต่ก็ยังห่วงตายไปพวกเขาจะอยู่ยังไง*

ครอบครัวหมายเลข 7 หรือเหมกะดา (แผนผัง 6.3) ที่รับผิดชอบเลี้ยงน้องและหลานฝาแฝดรวมเป็น 4 คน และได้รับเงินเป็นค่าใช้จ่ายต่างๆ 7,000 บาทต่อเดือนจากเมียวดี สะท้อนให้เห็นอีกด้านของความสัมพันธ์และการดูแลในระดับครอบครัวและเครือญาติข้ามแดนระหว่างประเทศไทยและเมียนมา ขณะที่กรณีศึกษาส่วนใหญ่ในในรายงานวิจัยนี้คือการส่งเงินกลับบ้านจากแรงงานข้ามชาติหรือจากปลายทางย้ายถิ่นสู่ต้นทางย้ายถิ่น แต่กรณีนี้เป็นการส่งเงินจากต้นทางย้ายถิ่นสู่ปลายทางย้ายถิ่น เนื่องจากผู้รับผิดชอบหลักยังหารายได้ไม่ได้ เหมกะดาเพิ่งย้ายมาอยู่ในแม่สอดเพียงปีกว่าและยังไม่มีความรู้ภาษาไทยดีพอที่จะหางานได้ แต่เรื่องภาษาในการหางานอาจไม่ใช่ประเด็นหลัก ภารกิจของการย้ายถิ่นคือการดูแลเด็กที่ต้องไปโรงเรียนและช่วยแบ่งเบาภาระของแม่ที่ต้องทำงานร้านอาหารช่วยเหลือน้องสาวเจ้าของกิจการซึ่งเป็นมารดาของหลานฝาแฝดที่เหมกะดาให้การดูแลที่แม่สอด

<u>แผนผัง 6.3:</u> โครงสร้างการดูแลในระดับครอบครัวและเครือญาติที่มีเหมกะดาเป็นศูนย์กลาง

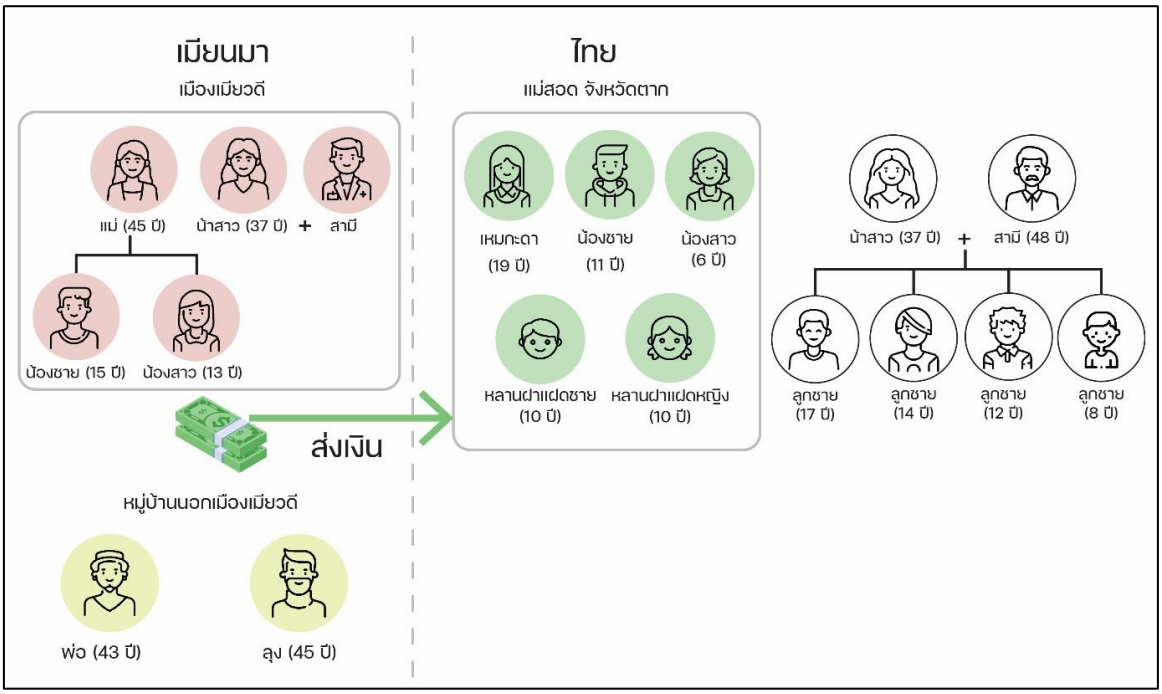

เนื่องด้วยสถานการณ์การครอบครัวที่เมียวดีของเหมกะดาเองก็ค่อนข้างลำบาก ปัจจุบันแม่ของเธอวัย 45 ปีช่วยน้องสาวทำกิจการร้านอาหาร แม่ของเธอมีลูกทั้งหมด 5 คน คนโตคือเหมกะดา อายุ 19 ปี คนถัดๆ มาเป็นผู้ชายอายุ 16 ผู้หญิงอายุ 13 ผู้ชายอายุ 11 และคนสุดท้องเป็นผู้หญิงอายุ 6 ขวบ ก่อนหน้าที่เหมกะดาจะย้ายมาอยู่แม่สอด เธอเองเรียนจบชั้นมัธยมปลายในโรงเรียนของเมียนมาแล้วและทำหน้าที่ดูแลน้องและหลานๆ แต่ที่กล่าวไปเบื้องต้นแล้วว่าสถานการณ์โควิด-19 และรัฐประหารทำให้โรงเรียนในเมียนมาส่วนใหญ่ปิดตัว การเรียนออนไลน์ไม่สามารถเกิดขึ้นได้อันเนื่องมาจากโครงสร้างพื้นฐานที่ไม่พร้อม ทำให้เด็กที่ควรอยู่ในโรงเรียนต้องมาอยู่ที่บ้านเป็นภาระการดูแลให้กับพ่อแม่ผู้ปกครอง เหมกะดาเองเมื่อจบการศึกษาระดับมัธยมแล้วก็เรียนต่อในระดับสูงไม่ได้และยังไม่มีงานทำ การย้ายถิ่นมายังประเทศไทยจึงเป็นทางออกสำหรับครอบครัวและเครือญาตินี้ในหลายเรื่อง ทั้งเรื่องการศึกษา การแบ่งเบาภาระการดูแลเด็ก และอาจรวมถึงการหารายได้เพิ่มเติมเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีกว่าในอนาคต ดังนั้น การพาน้อง 2 คนเล็กมาด้วยจึงช่วยแบ่งเบาภาระแม่ของเหมกะดา แม่ของเธอจึงดูแลลูกคนที่ 2 และ 3 ที่พอดูแลตัวเองได้ ส่วนพ่อของเหมกะดาอายุ 43 ปีนั้นปัจจุบันไม่ได้อยู่กับแม่ของเธอ เนื่องจากมีปัญหาเป็นโรคหอบและเหนื่อยง่าย ทำให้ไม่สามารถทำอะไรได้นาน แม้กระทั่งเดินก็เกิดอาการเหนื่อยหอบ เขาจึงย้ายไปอยู่ที่บ้านเกิดที่เป็นหมู่บ้านนอกเมืองเมียวดีกับพี่ชาย เนื่องจากหากอยู่ในเมืองเมียวดีก็ไม่มีคนช่วยดูแล สมาชิกครอบครัวของเหมกะดาทั้ง 7 คนจึงไม่ได้อยู่ด้วยกัน กระจัดกระจายทั้งในประเทศและข้ามประเทศ

ส่วนครอบครัวของอ่อง (หมายเลข 9) เป็นอีกกรณีที่เขาในฐานะลูกชายคนโตต้องลุกขึ้นมารับผิดชอบดูแลพี่น้อง หลังจากที่พ่อของเขาเสียชีวิตในวัย 40 ปีต้นด้วยโรคโควิด-19 และก่อนหน้านั้นเป็นโรคพิษสุราเรื้อรังไปเมื่อเดือนสิงหาคม 2564 ส่วนแม่ของเขาแม้ว่าจะมีงานทำและมีรายได้ประจำในร้านขายเครื่องใช้ไฟฟ้า แต่รายได้ที่ได้มาก็หมดไปกับการเสี่ยงโชคซื้อหวยและการบนบานศาลกล่าวกับความเชื่อด้านไสยศาสตร์ อ่องซึ่งเรียนหนังสือผ่านระบบการศึกษานอกโรงเรียนของไทยในระดับประถม 3 จึงต้องทำงานรับจ้างเพื่อหารายได้มาประคับประคองครอบครัว เช่นงานสาธารณะกู้ภัยพิบัติ งานผู้ช่วยงานศูนย์ประสานงานการจัดการศึกษาเด็กต่างด้าว (Migrant Education Coordination Center-MECC) รับจ้างทั่วไป และขายของเล็กๆ น้อยๆ

6.5.2 การดูแลโดยชุมชนแรงงานข้ามชาติด้วยกัน

การช่วยเหลือในชุมชนแรงงานข้ามชาติในเขตอำเภอแม่สอดมีความคล้ายคลึงกับชุมชนแรงงานข้ามชาติในพื้นที่เทศบาลนครเชียงราย ที่ยึดโยงกับพื้นที่อาศัยที่อยู่ในบริเวณเดียวกันหรือแฟลตเดียวกัน ซึ่งแต่ละครอบครัวจะรับรู้ข้อมูลต่างๆ ในบริเวณที่ตนเองอาศัยอยู่ แต่พื้นที่แม่สอดมีความเป็นชุมชนเมียนมาที่ค่อนข้างหลากหลายและเป็นเมืองต้นทางของการเข้ามายังประเทศไทยโดยตรง จึงทำให้แม่สอดกลายเป็นเมืองของคนเมียนมาขนาดใหญ่ดังที่กล่าวไปในตอนต้น ซึ่งต่างจากเทศบาลนครเชียงรายที่ยังไม่ใช่พื้นที่ใกล้ชิดในทางกายภาพของการข้ามแดนมาจากเมียนมาโดยตรง เนื่องจากการเดินทางจากเมียนมาฝั่งท่าขี้เหล็กต้องผ่านอำเภอแม่สายและอำเภอแม่จันก่อน

ถึงตัวอำเภอเมืองเชียงราย อย่างไรก็ตาม งานศึกษานี้ได้เลือกพื้นที่บางชุมชนในการนำเสนอข้อมูล โดยเฉพาะชุมชนวัดหลวง ซึ่งเป็นแหล่งที่มีห้องแถวและบ้านลักษณะเพิงอยู่จำนวนหนึ่งที่มีคนเมียนมาจากหลากหลายแหล่ง ไม่ว่าจะเป็นคนที่นับถือศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม และมีทั้งวัดและมัสยิดตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียง รวมทั้งสถานที่สำคัญทางราชการได้แก่อำเภอแม่สอดและโรงพยาบาลแม่สอด ความเป็นชุมชนแห่งนี้คือคนในชุมชนรู้จักกันบ้าง และมีการพึ่งพาอาศัยกัน เช่นพูโลชายหลังเจ็บ (ครอบครัวหมายเลข 3) ผู้ซึ่งไปส่งลูกสาววัย 7 ขวบไปโรงเรียนที่ห่างไป 3 กิโลเมตรได้ด้วยตนเอง ว่าจ้างให้จ่อริน (ครอบครัวหมายเลข 5) ที่มีสามล้อรับจ้างไปส่งโรงเรียนเป็นรายเดือน ทั้งนี้ยังพบความสัมพันธ์ที่ยึดโยงด้วยศาสนาหรือความเชื่อ เช่นในวันที่ผู้วิจัยเจอมะหน่วยและต้องการสัมภาษณ์ เธอเพิ่งกลับจากงานแต่งเพื่อนบ้านในชุมชนที่นับถือศาสนาอิสลาม หรือการที่มะหน่วยในฐานะที่เป็นผู้อาวุโสและพอที่จะสื่อสารภาษาไทยได้ ทำงานเป็นอาสาสมัครชุมชนประสานงานกับคนในพื้นที่ในการรับการฉีดวัคซีนจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขหรืออนามัย เป็นต้น

ในส่วนของชุมชนบ้านตาบือ เทศบาลตำบลท่าสายลวดนั้น เป็นพื้นที่ที่มีคนกะเหรี่ยงจากเมืองเมียวดีและผะอันมาอาศัยอยู่เป็นชุมชนเล็กๆ คนในบริเวณนั้นจึงสื่อสารกันด้วยภาษากะเหรี่ยง ทั้งนี้บริเวณดังกล่าวยังใกล้กับแม่ตาวคลินิก สถานให้บริการด้านสาธารณสุขโดยเฉพาะด้านอนามัยแม่และเด็ก ที่เริ่มให้บริการตั้งแต่ปี 1988 หรือพ.ศ.2531 เป็นต้นมาจากสถานการณ์ทางการเมืองในเมียนมาในเดือนสิงหาคมปีเดียวกันในการให้การรักษาผู้ลี้ภัยและผู้อพยพจากภัยการเมืองในประเทศ ทั้งนี้ แม่ตาวคลินิกยังเป็นสถานที่สำคัญในการบริการคลอดบุตรและออกใบรับรองการเกิดเพื่อไปขอสูติบัตรที่อำเภอแม่สอด นำไปสู่การขอพิสูจน์สถานะและสัญชาติตามกฎหมายของไทยต่อไป

6.5.3 การดูแลและให้สวัสดิการโดยนายจ้าง รัฐ และหน่วยงานเอกชน

- สถานะในฐานะแรงงานหรือบุคคลเข้าเมือง

จากการสัมภาษณ์สมาชิกครอบครัวทั้งหมด 9 ครอบครัว พบว่าผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่มีสถานะที่แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขของการให้สถานะและพิสูจน์สัญชาติ จำนวนเกือบทั้งหมดสถานะที่เข้าเมืองผิดกฎหมาย เนื่องจากบัตรต่างๆ ที่เคยถืออยู่นั้นอยู่ในระบบการจัดประเภทสถานะแบบเก่าและไม่ได้มีการต่ออายุใหม่ หรือแม้กระทั่งไม่ได้ถือบัตรใดๆ ในระหว่างที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย แต่อาศัยการเข้าเมืองมาด้วยความช่วยเหลือของเครือญาติ คนรู้จัก และกลุ่มคนที่ทางรัฐอาจเรียกว่าขบวนการค้ามนุษย์ จากการเปิดเผยของผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมด 15 คน ทำให้เห็นว่าแม่สอดเป็นพื้นที่คนจากเมียนมานั้นมีสถานะและการถือบัตรที่หลากหลายดังนี้ คนที่ถือบัตร 10 ปี 2 คน บัตรนี้เป็นบัตรประจำตัวสำหรับผู้ที่ไม่มีสถานะทางทะเบียนแต่มีสิทธิในการยื่นขอสัญชาติไทยได้ หนังสือเดินทางหรือพาสปอร์ต 2 คน หนึ่งในนั้นมีหนังสือเดินทางที่หมดอายุแล้ว ใบอนุญาตทำงานหรือเวิร์คเพอร์มิท (work permit) 1 ราย บัตรสีชมพูหรือบัตรประจำตัวคนซึ่งไม่มีสัญชาติไทย 3 ราย หนึ่งในนั้นถือบัตรหมดอายุ ขณะที่ 1 รายทำบัตรสีชมพูหายจึงต้องให้ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำชุมชนออกเอกสารแบบรับรองรายการทะเบียนประวัติที่มีเลขประจำตัวคนต่างด้าว บัตร 10 ปี 2 ราย และอยู่

แบบลักลอบหรือไม่มีบัตรใดๆ เลย 3 ราย และอีก 1 รายที่ถือทั้งบัตรสีชมพู ในอนุญาตทำงาน และพาสปอร์ตซีไอ (passport CI: Certificate of Identity) หรือหนังสือเดินทางเล่มสีเขียวที่ทางรัฐบาลเมียนมาออกให้ในฐานะเป็นหนังสือรับรองสถานะบุคคลให้กับแรงงานเมียนมาชั่วคราวเพื่ออยู่และทำงานในประเทศไทยได้อย่างถูกต้อง

สถานการณ์ที่เกิดขึ้นคือการดำเนินการเพื่อให้ได้บัตรต่างๆ เหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปตามนโยบายที่ออกมาในแต่ละช่วงของรัฐไทย จากแต่เดิมที่กรมการปกครองมีระบบการให้สถานะและสัญชาติคนที่ไม่มีสัญชาติรวมถึงคนที่เข้ามาเป็นผู้หนีภัยการสู้รบนั้นใช้ระบบบัตรที่มีสีต่างๆ ปัจจุบันได้เปลี่ยนไปใช้ระบบการออกเลข 13 ตัวด้วยการขึ้นตัวเลขที่แตกต่างกันออกไปเพื่อบ่งบอกสถานะที่ต่างกันออกไปของคนที่ไม่มีสัญชาติไทยที่อยู่ในประเทศไทย รวมถึงการสถานะและประเภทของแรงงานข้ามชาติที่เข้ามาด้วยหนังสือเดินทางและตามเงื่อนไขของบันทึกความเข้าใจ ตลอดจนมติคณะรัฐมนตรีที่ให้มีการลงทะเบียนแรงงานข้ามชาติหรือการทำให้แรงงานข้ามชาติที่ไม่มีสถานะหรือบัตรหมดอายุเข้าสู่ระบบและลงทะเบียนอย่างถูกต้องตามกฎหมายและปฏิบัติตามเงื่อนไขที่ถูกต้อง โดยทางอำเภอแม่สอดในรายงานจำนวนผู้ถือสถานะต่างๆ อย่างเป็นทางการในเดือนกรกฎาคม 2565 ดังนี้

ตารางที่ 6.5: จำนวนคนไร้สัญชาติในอำเภอแม่สอดที่ทางกรมการปกครองได้จัดทำทะเบียนประวัติไว้

ประเภท	เลข 0				เลข 00 (38 วรรค 2)	เลข 0 มีใบเกิด	
	กลุ่มที่ 1 (อพยพฯ)	กลุ่มที่ 2 (เด็กนักเรียน)	กลุ่มที่ 3 (ไร้รากเหง้า)	กลุ่มที่ 4 (ทำคุณประโยชน์)		89	00
จำนวน	5,939	2,702	2	0	3,206	22	7,999
จำนวนรวม	**8,643**				**3,206**	**8,021**	

ที่มา: อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

ตารางที่ 6.6: จำนวนคนไร้สัญชาติในอำเภอแม่สอดที่กรมการปกครองได้จัดทำทะเบียนประวัติไว้

ประเภท	เลข 3	เลข 6 (ทั่วไป)	เลข 6 (ชนกลุ่มน้อย)								เลข 7 (บุตรเลข 6)	เลข 7 (ทั่วไป)
			50	54	55	56	66	67	71	72		
จำนวน	4	42	193	31	56	275	38	31	304	57	159	807
จำนวนรวม	4	42	**985**								**966**	

ที่มา: อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

ปลัดหัวหน้าทะเบียนและบัตร อำเภอแม่สอด ถึงกับยอมรับว่าการให้สถานะด้วยการออกตัวเลขและพิสูจน์สถานะของคนในจังหวัดตากนั้นมีการดำเนินการตามกฎหมายและมติคณะรัฐมนตรีที่สัมพันธ์กับการอนุญาตจดทะเบียนแรงงานต่างด้วยมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในอำเภอแม่สอดที่น่าจะมีดำเนินการมาหลายหมื่นคนในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา สำหรับคนที่เข้าเมืองผิดกฎหมายหากจับกุมแล้วก็ผลักดันออกนอกประเทศ รวมถึงกลุ่มแรงงานที่เข้ามา ไม่ว่าจะเป็นมติครม.ที่ออกมาอย่างต่อเนื่อง

> *ก็จำไม่หวาดไม่ไหวว่ากลุ่มไหนทำอะไร ฝ่ายปกครองมีหน้าที่คือการให้บัตร อุปสรรคใหญ่คือจัดหางานหรือกระทรวงแรงงาน ที่กำหนดว่าปีนี้จะทำเอ็มโอยู่กับฝั่งโน้น เข้ามาก็มารับตรวจโรค แล้วก็มาสำรวจตัวเลข 13 หลัก ผมทำตัวเลขตั้งแต่ปี 2557 ที่เปิดประหอประชุมอำเภอดำเนินการ เนื่องจากคนจำนวนมากที่เข้ามาถึงแม่สอดแล้วไม่สะดวกเดินทางข้ามภูเขาไปทำได้ที่ในส่วนจังหวัดตาก เพราะฉะนั้นก็เริ่มต้นที่อำเภอแม่สอด จึงทำให้มีตัวเลขเยอะมาก ทั้งคนเกิดตาย คนไร้สัญชาติและแรงงาน*

สถิติคนต่างด้าวที่มีการจดทะเบียนโดยอำเภอแม่สอดล่าสุดในเดือนกรกฎาคม 2565 อยู่ที่ 9,601 คน เป็นชายจำนวน 4,806 คน หญิง 4,795 คน โดยมีจำนวนที่อายุระหว่าง 18-55 ปีหรือวัยทำงานมากสุดอยู่ที่จำนวน 7,619 คน แบ่งเป็นชายจำนวน 3,813 คน และหญิงจำนวน 3,806 คน ทำให้เห็นว่ากลุ่มคนในวัยดังกล่าวสามารถเข้ามาทำงานหรือรับจ้างในเมืองแม่สอดและมีแนวโน้มที่จะเป็นแรงงานนอกระบบหรือในระบบการจ้างงานที่ไม่เป็นทางการ

- การเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุขและการแพทย์

ดังที่กล่าวแล้วว่าสิทธิในการเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุขและการคุ้มครองสัมพันธ์กับสถานะและบัตรประจำตัวที่พวกเขาถือและเงื่อนไขอื่นๆ ที่ทำให้เขาอยู่อาศัยอย่างถูกต้องตามกฎหมาย เช่นการซื้อหลักประกันสุขภาพหรือหลักประกันสังคม อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้แรงงานบางคนที่ไม่มีเงินหรือทุนรอนมากพอในการซื้อประกันสุขภาพต้องอาศัยระบบการให้ประกันสุขภาพอย่างไม่เป็นทางการ เช่นประกันสุขภาพที่ออกโดยคนเมียนมาด้วยกันที่ไม่สามารถเรียกร้องสิทธิได้อย่างเต็มที่หากเกิดเจ็บป่วยหรืออุบัติเหตุ ดังกรณีของพูโลผู้ตกจากที่สูงจากการไปต่อเสาสัญญาณอินเทอร์เน็ต ที่เขาไม่สามารถเคลมหรือเรียกร้องสิทธิ์ใดๆ เนื่องจากถือบัตรสีชมพูที่หมดอายุ อีกทั้งยังต้องเป็นหนี้สินหยิบยืมคนอื่นเพื่อไปจ่ายค่ารักษาพยาบาลเป็นเวลา 3 วัน นอกจากพูโลแล้ว แรงงานในแม่สอดส่วนใหญ่ที่มีสถานะไม่ถูกต้องหรือเป็นแรงงานที่ไม่มีหลักประกันสุขภาพใดๆ จึงต้องพึ่งพาคลินิกเอกชนสำหรับคนที่มีอาการป่วยไม่หนักมาก แต่สำหรับแรงงานทั่วไปที่ไม่สิทธิอะไรเลยหรือที่เข้าเมืองผิดกฎหมายก็จะใช้บริการโรงพยาบาลรัฐ ดังนั้นโรงพยาบาลแม่สอดจึงเป็นที่พึ่งสำหรับคนเหล่านี้มาตลอด รวมทั้งช่วงที่เกิดสถานการณ์โควิด-19

ระบาดด้วยที่โรงพยาบาลรัฐต้องรับรองคนทุกประเภทและให้การรักษาเท่าที่กำลังและทรัพยากรจะมี หนึ่งในแพทย์ที่ประจำการในโรงพยาบาลแม่สอดได้เล่าสถานการณ์ให้ฟังว่า

> *จริงๆ แม่สอดเนี่ยคนไม่มีบัตรเยอะมากนะ ที่ไม่โดนจับเยอะเลย เพราะ ให้จับก็คงจับกันไม่ไหวหรอก นอกจากจะมีการขอตรวจบัตรเป็นรายๆ ไป แต่ช่วงโควิดจะบอกว่าทุกคนก็ต้องเข้ารับบริการในโรงพยาบาลหมด น่าจะใช้คำว่าหน่วยบริการทางการแพทย์มันมีจำกัด อย่างโรงพยาบาลเอกชนเขาไม่รับอยู่แล้ว เขาเอาแต่คนมีเงิน คลินิกก็ปิดหมดเพราะหมอก็กลัวติดโควิดกันทุกคนแหละ เพราะฉะนั้นคนทุกคนก็ต้องมุ่งมาที่โรงพยาบาลแม่สอดหมด เราไม่สนหรอกมีบัตร ไม่มีบัตร เพราะมันไม่เหลือที่อื่นให้คนเข้า ทุกคนป่วยก็ต้องมุ่งหน้ามาที่เรา*

- การเข้าถึงการบริการด้านการศึกษา

การเข้าถึงการบริการศึกษาของเยาวชนและลูกหลานแรงงานข้ามชาติหรือบุคคลไร้สถานในอำเภอแม่สอดนั้นแตกต่างจากกรณีศึกษาในเขตเทศบาลนครเชียงราย ตรงที่แม่สอดมีทางเลือกในการเรียนมากกว่าที่เชียงรายที่แรงงานข้ามชาติส่งลูกหลานของตนเองเข้าโรงเรียนรัฐไทยในชุมชนใกล้บ้านหรือโรงเรียนที่ยอมรับเด็กนักเรียนที่มีตัวเลข 13 หลักที่ออกโดยอำเภอหรือยืนยันได้ว่าเกิดและมีสูติบัตรว่าเกิดในประเทศไทย ขณะที่แม่สอดนั้นเป็นพื้นที่ที่มีการให้บริการศึกษาหลากหลายหลักสูตร นอกเหนือจากโรงเรียนไทยแล้ว ยังมีศูนย์การเรียนรู้ (learning center) ที่มีสถานะจดทะเบียนกับสำนักงานพื้นฐานการศึกษา (สพฐ.) กระทรวงศึกษาธิการ และสามารถจัดการและบริหารหลักสูตรได้ค่อนข้างมีอิสระ เช่นหลักสูตรโรงเรียนที่ดำเนินการโดยคนกะเหรี่ยง โรงเรียนหลักสูตรเมียนมา และโรงเรียนหลักสูตรที่ยึดกับหลักของศาสนาอิสลาม เป็นต้น จากการรายงานของศูนย์ประสานงานการจัดการศึกษาโรงเรียน นั้นโรงเรียนที่จัดว่าเป็นศูนย์การเรียนรู้จากการสำรวจในปีการศึกษาล่าสุดมีจำนวน 65 แห่ง (Migrant Educational Coordination Center, n.d.)

โรงเรียนเหล่านี้ได้กลายเป็นที่พึ่งให้กับเด็กที่ไม่ใบเกิดหรือสถานะยืนยันตัวตนว่าเกิดในประเทศไทยหรือเป็นลูกหลานแรงงานข้ามชาติหรือคนที่ไม่ได้รับการรับรองสถานะใดๆ ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่ทางโรงเรียนอาจไม่รับเข้าเรียนเนื่องจากไม่สามารถนับจำนวนเด็กเหล่านี้หรือใช้กระบวนการที่ยุ่งยากในการตั้งงบประมาณเบิกค่าอาหารกลางวันตามจำนวนนักเรียนกับรัฐบาล ทำให้โรงเรียนรัฐและเอกชนในหลายโรงเรียนได้เสนอแนวทางแก้ไขด้วยการออกหมายเลข G ก่อน ซึ่งเป็นนโยบายที่ออกโดยกระทรวงศึกษาธิการและเป็นมติคณะรัฐมนตรีในวันที่ 5 กรกฎาคม 2548 เพื่อขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับเด็กที่ไม่มีสถานะ และต่อมารหัสดังกล่าวออกขึ้นเพื่อให้เด็กได้รับการศึกษาในระหว่างที่อยู่ในระหว่างกระบวนการพิสูจน์สถานะและได้เลขทะเบียนที่ขึ้นต้นด้วย 0 หรือ 00 ตามมา นโยบายนี้เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์การจัดการปัญหาสถานะและสิทธิของบุคคล เมื่อวันที่ 18 มกราคม 2548 ตามที่สภาความมั่นคงแห่งชาติ (สมช.) เสนอ โดยในปี 2558

มีการสำรวจและพบว่ามีเด็กที่ไม่สถานะและต้องออกหมายเลข G มากถึง 67,443 คน ซึ่งในเวลานั้นเด็กเหล่านี้ไม่สิทธิในการรับบริการด้านสาธารณสุขหรือวัคซีนเพราะตัวเลขที่ได้รับจากกระทรวงศึกษาธิการไม่ได้ครอบคลุมการเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุข (สร้อยแก้ว คำมาลา, 2560) จนในปี 2559 มีการสำรวจตัวเลขอีกครั้งและพบ 78,893 คนที่อยู่แบบไม่มีสถานะ ซึ่งเป็นจำนวนที่มากขึ้นกว่าปีก่อนหน้าที่มีการรายงานในสื่อมวลชน (HFocus เจาะลึกระบบสุขภาพ, 2562) อย่างไรก็ตาม นโยบายดังกล่าวยังคงดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากทางโรงเรียนที่รับเด็กไร้สถานะดังกล่าวนี้สามารถขอจัดสรรงบประมาณสนับสนุนด้านอาหารกลางวัน นมโรงเรียน หรืออุปกรณ์การเรียนอื่นๆ (ผู้จัดการออนไลน์, 2563)

ศูนย์การเรียนรู้เพื่อเด็กด้อยโอกาสหรือซีดีซี (Children Development Center-CDC) เป็นหนึ่งใน 65 แห่งที่เปิดการเรียนการสอนด้วยหลักสูตรพิเศษต่างจากกระทรวงศึกษาธิการ โดยใช้ภาษาอื่นเช่นเมียนมา ภาษาอังกฤษ หรือกะเหรี่ยงในการสอนด้วย อีกทั้งผนวกหลักสูตรการศึกษาจากประเทศต่างๆ เพื่อให้มีความสากล เช่นหลักสูตรจากสิงคโปร์และออสเตรเลีย รวมถึงหลักสูตรที่ครูที่โรงเรียนนี้ไปศึกษาต่อตามประเทศต่างๆ และได้นำมาปรับใช้ในการเรียนการสอน ศูนย์การเรียนรู้นี้ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรต่างประเทศหรือผู้ให้บริจาคหลัก และงบประมาณอาหารกลางวันจากทางรัฐไทย เนื่องจากค่าใช้จ่ายในการศึกษาของเด็กในโรงเรียนซึ่งปัจจุบันมีประมาณ 800 คน จากระดับชั้นอนุบาลถึงมัธยมปลายอยู่ที่ 8,000 ต่อหัวต่อปี ทำให้โรงเรียนต้องเก็บค่าธรรมเนียมกับผู้ปกครองด้วย ซึ่งอยู่ระหว่าง 2,800 และ 3,400 บาทต่อปี แตกต่างกันไปแต่ละระดับชั้นการเรียน ค่าธรรมเนียมเหล่านี้ครอบคลุมอาหารกลางวันและอุปกรณ์การเรียนต่างๆ ส่วนค่าชุดนักเรียนผู้ปกครองเป็นผู้รับผิดชอบ

นอกจากนี้ ยังมีโรงเรียนที่อยู่ในสังกัดสพฐ. ที่เป็นแหล่งที่ให้ความช่วยเหลือเด็กที่มีปัญหาสถานะ เช่นโรงเรียนอิสลามศึกษาที่หลักสูตรทั่วไปเหมือนโรงเรียนรัฐหรือเอกชนอื่นๆ ของไทย แต่มีเนื้อหาเพิ่มเติมคือการเรียนหลักอิสลามและคัมภีร์อัลกุรอาน แต่โรงเรียนนี้ก็ไม่ได้รับเฉพาะเด็กมุสลิมเท่านั้น เด็กที่มีความเชื่อหรือนับถือศาสนาอื่นก็รับเข้าเรียนด้วย เพื่อเปิดโอกาสให้เกิดการศึกษาเท่าเทียมอย่างแท้จริงและช่วยเหลือเด็กที่ไม่มีสถานะทางทะเบียนหรือใบเกิด ตามที่รองผู้อำนวยการฝ่ายบริหารงานวิชาการ โรงเรียนอิสลามศึกษา ที่เปิดดำเนินมาเกือบ 75 ปี ได้ให้สัมภาษณ์กับคณะวิจัย

> *โรงเรียนอื่นเขาจะรับเด็กที่มีบัตรก่อน ตอนนี้เป้าหมายของผู้ปกครองเขาก็จะมองว่าไปเรียนที่ไหนที่โรงเรียนจะทำบัตรให้เขา โรงเรียนอื่นเขาไม่รับ แต่โรงเรียนนี้ค่อนข้างเปิด เป็นเหมือนบ้านอีกหลังของเขาเลย แต่เราก็เจอปัญหาเหมือนกันว่าพอทำบัตรให้เขา พอได้บัตรปุ๊บเขาก็ออกไปเลยก็มี แต่เราไม่รู้จะทำยังไง เพราะสถานศึกษาต้องเปิดโอกาสให้เด็กทุกคน เราจะไปไม่รับก็ไม่ได้ นอกจากว่าห้องมันเต็มจริงๆ ห้องหนึ่งจะหายใจไม่ออกแล้วจริงๆ แบบนั้นเราก็หยุดรับ*

ปัญหาที่เกิดตามมาคือหากมีความจำเป็นต้องรับเด็กเกินจำนวนที่สพฐ.กำหนดคือ 45 คน ต่อห้องเรียน จำนวนนักเรียนที่เกินมาทางโรงเรียนไม่สามารถขอรับการสนับสนุนงบประมาณค่าอาหารกลางวันจากรัฐได้ ทางโรงเรียนจึงต้องการรับบริจาคเงินจากคนที่มีจิตศรัทธาหรือเรียกว่า “ซะกาต” (zakat) ในศาสนาอิสลาม รวมถึงค่าธรรมเนียมที่ผู้ปกครองต้องจ่ายด้วย โดยอัตราแรกเข้าอยู่ที่ 4,000 บาทต่อปี ปีถัดไปอยู่ที่ 3,600 บาท โดยรวมค่าอาหารกลางวันอยู่ในอัตรานี้ด้วย

ในช่วงสถานการณ์โควิด-19 ที่รัฐบาลประกาศล็อกดาวน์และมีการปิดจุดผ่านแดนถาวรของจังหวัดตาก โดยเฉพาะมาตรการห้ามไม่ให้มีการเดินทางข้ามประเทศของคนที่ยังส่งผลจนถึงปัจจุบัน (ช่วงเดือนกรกฎาคม 2565) โรงเรียนเหล่านี้ได้รับผลกระทบจากเด็กนักเรียนที่ส่วนใหญ่มาจากเมียนมาหรือเกิดจากลูกหลานแรงงานข้ามชาติที่ยังคงเดินทางไปมาระหว่าง 2 ประเทศ การห้ามเดินทางทำให้เด็กนักเรียนบางส่วนที่เรียนในศูนย์การเรียนรู้ในอำเภอแม่สอดไม่สามารถเดินทางกลับมายังประเทศไทยได้ เช่นศูนย์การเรียนรู้ซีดีซีมีนักเรียนประมาณ 250 คนที่ตกค้างอยู่ในเมียนมา ซึ่งทำให้เด็กเหล่านั้นไม่ได้รับการศึกษาเนื่องจากโรงเรียนในเมียนมาเองก็ไม่ได้ทำการเรียนการสอนปกติ บางโรงเรียนที่เคยปิดช่วงสถานการณ์โควิด-19 แต่ก็ต้องประสบปัญหาช่วงสถานการณ์เมืองในประเทศที่ไม่สงบก็ต้องปิดยาวต่อเนื่อง และเมื่อรัฐบาลทหารเมียนมาเข้ามาบริหารประเทศและเข้ามาจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ทำให้ผู้ปกครองและเด็กนักเรียนโตจำนวนมากที่ไม่เห็นด้วยกับการยึดอำนาจ โดยเฉพาะคนกลุ่มชาติพันธุ์ตามแนวชายแดน ที่ปฏิเสธที่จะเข้าไปเรียนต่อทำให้เลิกเรียนกลางคัน บางครอบครัวตัดสินใจเดินทางมาไทยและรับการศึกษาในโรงเรียนหรือศูนย์การเรียนรู้ในอำเภอแม่สอดแทน

จากการสำรวจเอกสารและเก็บข้อมูลภาคสนาม คณะวิจัยได้ออกแบบการเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการของแรงงานข้ามชาติ และการทำงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับแรงงานข้ามชาติและบุคคลกลุ่มสถานะต่าง ๆ ในพื้นที่อำเภอแม่สอด ดังแผนภาพ 6.2

แผนภาพ 6.2: หน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวข้องกับแรงงานข้ามชาติและบุคคลสถานะต่างๆ ในอำเภอแม่สอด

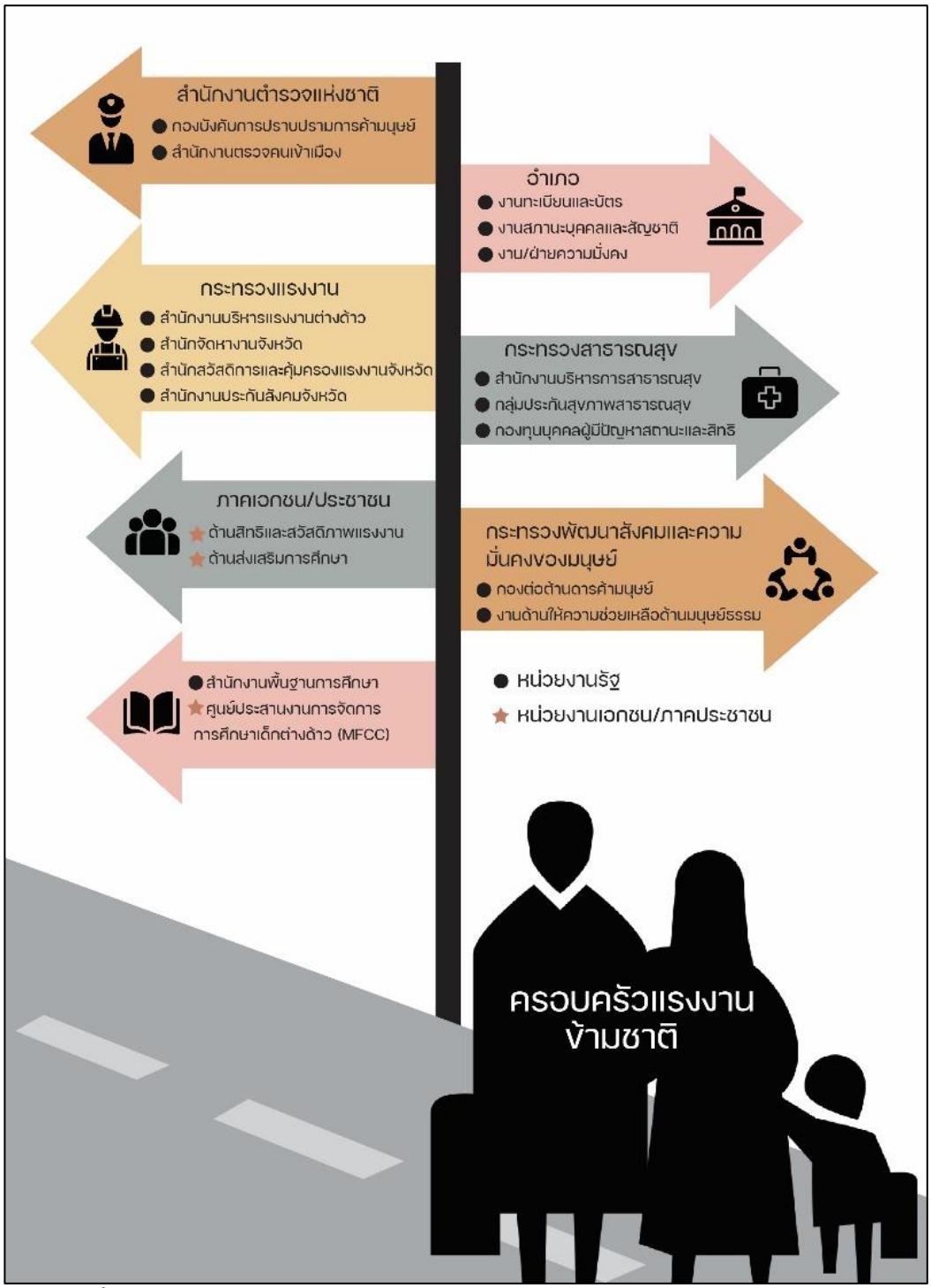

ที่มา: คณะวิจัย (สิงหาคม 2565)

6.5 บทสรุป

บทนี้นำเสนอโครงสร้างครอบครัวและรูปแบบความสัมพันธ์ของแรงงานข้ามชาติในเขตเทศบาลนครแม่สอดจำนวน 7 ครอบครัว และที่เทศบาลตำบลท่าสายลวดอีก 2 ครอบครัว โดยมุ่งทำความเข้าใจการดูแลของสมาชิกที่มีต่อบุตรหลานและสมาชิกในครอบครัวคนอื่นๆ รวมถึงผู้สูงอายุ พบว่าครอบครัวแรงงานข้ามชาติโดยรวมมีลักษณะครอบครัวที่อยู่กันพร้อมหน้าพ่อแม่ลูก 4 ครอบครัว 2 ครอบครัวในจำนวนนี้มีคนรุ่นปู่ย่าตายายอาศัยอยู่ด้วยหรือบริเวณใกล้เคียงกัน หรือเป็นครอบครัว 3 รุ่น ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวที่สมาชิกบางคนอยู่ที่เมียนมา เนื่องด้วยเหตุผลบางประการ เช่นครอบครัวที่ผู้เป็นแม่ต้องกลับไปดูแลแม่ของตนเองเนื่องจากเคลื่อนไหวตัวเองไม่ได้ นอกจากนี้ยังมีครอบครัวที่ส่งลูกไปให้อยู่ในความดูแลของปู่ย่าตายายหรือญาติตั้งแต่ก่อนสถานการณ์โควิด-19 ต่อเนื่องจนเกิดรัฐประหารในเดือนกุมภาพันธ์ 2564 จึงใช้การสื่อสารผ่านสื่อโซเชียลและการส่งเงินกลับบ้านเป็นทั้งการเชื่อมความสัมพันธ์และการเลี้ยงดูข้ามพรมแดน อย่างไรก็ มีบางครอบครัวที่ดูแลลูกหลานที่เกิดมาในไทยด้วยตนเองซึ่งทำให้ต้องมีภาระและไม่เหลือเงินเก็บสำหรับส่งไปยังต้นทางการย้ายถิ่นเหมือนที่เคยปฏิบัติก่อนมีลูกที่เกิดในไทย ทั้งนี้พบว่าครอบครัวที่มีความเปราะบางอย่างมากคือสมาชิกในครอบครัวไม่สามารถหารายได้เหมือนเดิม เนื่องจากผู้นำครอบครัวหรือผู้หารายได้หลักประสบอุบัติเหตุ กรณีที่เกิดอุบัติเหตุในระหว่างการทำงาน และเข้าไม่ถึงสิทธิได้อย่างเต็มที่เพราะเป็นแรงงานรรับจ้างที่ไม่เป็นทางการ ทำให้ต้องเสียเงินในการรักษาและเยียวยาด้วยตนเองมาอย่างต่อเนื่อง หรือบางครอบครัวที่ผู้เป็นยายซึ่งไม่มีรายได้ประจำต้องเลี้ยงดูลูกและหลานจำนวนมาก หรือครอบครัวที่เสียผู้นำครอบครัวและลูกชายคนโตต้องลุกขึ้นมาหารายได้หลักในรูปแบบต่างๆ ขณะที่ผู้เป็นแม่ไม่สามารถรับบทบาทผู้นำแทนได้ ในส่วนของการเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการต่างๆ นั้นพบว่าในพื้นที่อำเภอแม่สอดโดยรวมนั้นมีแรงงานจากเมียนมาที่มีสถานะไม่ถูกต้องเป็นจำนวนมาก ทั้งๆ ที่ภาครัฐเองก็พยายามที่จะรับลงทะเบียนเพื่อให้แรงงานเหล่านี้เข้าสู่ระบบที่ได้รับการคุ้มครองด้านสุขภาพ แต่จำนวนคนเมียนมาที่เดินทางเข้ามาอย่างต่อเนื่องทางช่องทางต่างๆ ก็ทำให้การเข้าสู่ระบบของแรงงานเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการจ้างงานนอกระบบหรือแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นความต้องการทั้งตัวนายจ้างที่ไม่ต้องรับผิดชอบในการเข้าสู่ระบบประกันสังคม ขณะเดียวกันคือลักษณะของงานและการจ้างงานที่มีความไม่เป็นทางการที่เอื้อต่อกลุ่มคนที่มีสถานะเข้าเมืองไม่ถูกต้อง

ส่วนของการเข้าถึงบริการการศึกษา แม่สอดถือเป็นพื้นที่ที่มีการศึกษาที่หลากหลายด้วยความที่เป็นพื้นที่รองรับผู้อพยพและผู้ลี้ภัย ตลอดจนลูกหลานแรงงานข้ามชาติมาเนิ่นนาน ทำให้เกิดศูนย์การเรียนรู้ที่ได้รับการสนับสนุนจากภาคเอกชนโดยเฉพาะองค์กรระหว่างประเทศ จึงทำให้มีการใช้หลักสูตรที่หลากหลาย ทั้งระบบเมียนมา ไทย และนานาชาติ รวมถึงบางแห่งใช้ภาษาชาติพันธุ์สอนด้วย ซึ่งการเรียนการสอนเหล่านี้เป็นทางเลือกของผู้ปกครองที่เคยมีความคิดกลับไปยังประเทศเมียนมา จึงได้เตรียมความพร้อมของบุตรหลานด้วยระบบที่สอดคล้องกับการศึกษาในเมียนมา รวมถึงความตั้งใจที่จะกลับไปยังบ้านเกิดที่เมียนมา แต่หลังจากเกิดการรัฐประหารเป็นต้นมา

การศึกษาในโรงเรียนไทย การเรียนภาษาไทย และโรงเรียนการศึกษานอกโรงเรียน กลายเป็นทางเลือกของทั้งตัวเด็กและเยาวชนและพ่อแม่ เนื่องจากมองสถานการณ์ชีวิตของตนเองที่น่าจะต้องอยู่ในไทยอย่างต่อเนื่อง ความหวังที่จะกลับไปยังบ้านเกิดท่ามกลางสถานการณ์บ้านเมืองที่ไม่สงบจึงไม่ใช่คำตอบ

บทที่ 7
บทสรุปและข้อเสนอเชิงนโยบาย

7.1 ความนำ

ในบทนี้ คณะผู้วิจัยจะสังเคราะห์ความเป็นพลวัตครอบครัวในสังคมไทยซึ่งในที่นี้รวมถึงครอบครัวของแรงงานข้ามชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยด้วย และงานศึกษานี้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาความเปราะบางของครอบครัวผ่านข้อมูลภาคสนามจากพื้นที่วิจัยทั้ง 5 พื้นที่ในจังหวัดพิษณุโลก อุดรธานี ลำปาง และชุมชนแรงงานข้ามชาติในเขตเทศบาลนครเชียงราย จังหวัดเชียงราย และอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ในส่วนสุดท้าย เป็นการวิเคราะห์ช่องโหว่ของสวัสดิการที่เกี่ยวกับเด็ก ครอบครัว และสวัสดิการของแรงงานข้ามชาติ รวมไปถึงสร้างข้อเสนอแนะทางนโยบายเกี่ยวกับความอยู่ดีมีสุขของเด็กที่อยู่ในครอบครัวเปราะบางในแบบต่างๆ

7.2 พลวัตครอบครัวในสังคมไทย

ตามคำจำกัดความของคำว่าครอบครัวโดยพื้นฐาน หมายถึง ระบบของเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกันโดยทางสายเลือดหรือการแต่งงาน (นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ, ม.ป.ป.) ทั้งนี้ข้อค้นพบจากงานภาคสนามของงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนและความไม่สมบูรณ์ (dysfunction) ของคนที่อยู่ร่วมในชายคาเดียวกันและสะท้อนลักษณะของครอบครัวที่ไม่สามารถให้คำจำกัดความได้ว่าเป็นแบบใดแบบหนึ่งและสภาพนั้นๆ ไม่ได้คงอยู่ตลอดเวลา หากแต่มีการเปลี่ยนแปลงหรือมีพลวัตขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายประการ เนื่องจากการเก็บข้อมูลเน้นไปที่กลุ่มครอบครัวเปราะบางหรือครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์ทั้งในกลุ่มครอบครัวไทยและครอบครัวแรงงานข้ามชาติ ข้อมูลภาคสนามสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบครอบครัวที่ไม่อาจสรุปได้ชัดเจนว่าครอบครัวไทยมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว ครอบครัวขยาย ครอบครัวแหว่งกลาง ครอบครัวพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว หรือครอบครัวไม่สมบูรณ์ อีกทั้งบางครอบครัวบางช่วงเวลาอาจมีหลายลักษณะทับซ้อนกันด้วย เช่น เป็นครอบครัวแหว่งกลางที่มีการหย่าร้าง เป็นต้น ขึ้นอยู่กับการให้คำนิยามและช่วงเวลาในการเก็บข้อมูลว่าครอบครัวนั้นๆ อยู่ในช่วงใดในวัฏจักรของครอบครัว อีกทั้งยังพบครอบครัวที่ไม่ได้ยึดโยงกันทางสายเลือดหรือผ่านการแต่งงานตามคำนิยามข้างต้น แต่มีความสัมพันธ์หรือผูกพันกันผ่านการเลี้ยงดูมาเป็นระยะเวลานาน (แผนภาพ 7.1)

แผนภาพ 7.1: พลวัตครอบครัวไทย

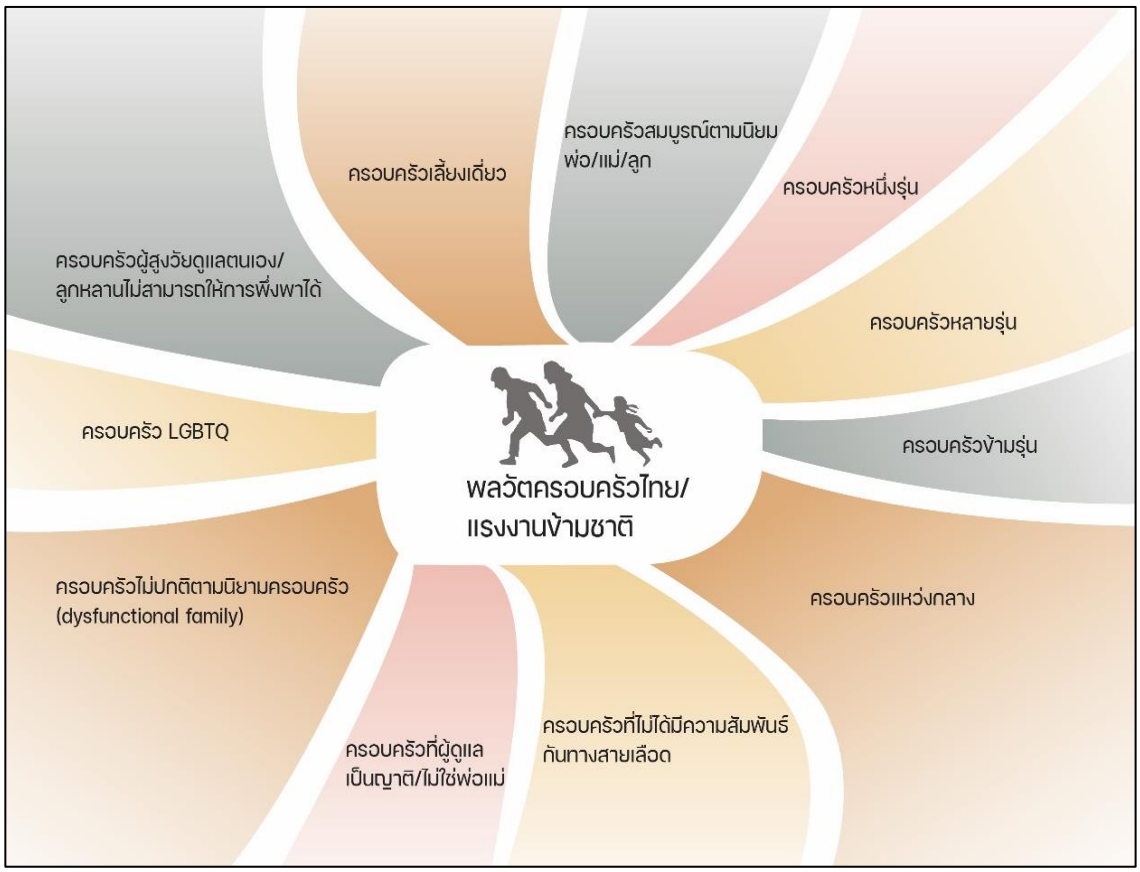

7.2.1 ครอบครัวแหว่งกลาง

งานวิชาการเกี่ยวกับครัวเรือนแหว่งกลางหรือครัวเรือนที่ต้องดูแลเด็กที่เติบโตมาโดยคนในครอบครัวแหว่งไปหนึ่งรุ่นคือรุ่นพ่อรุ่นแม่ให้ข้อเสนอว่า การที่ภาระการดูแลตกเป็นของปู่ย่าตายายเพราะพ่อแม่อาจไปทำงานถิ่นอื่นทำให้เด็กมีโอกาสที่จะอยู่กับพ่อแม่น้อยกว่าเด็กคนอื่นอาจส่งผลต่อพัฒนาการและการเติบโตของเด็ก (เนื้อแพร เล็กเฟื่องฟู และธัญมัชฌ สรุงบุญมี, 2561) รวมถึงเด็กที่แยกกันอยู่กับพ่อและแม่มักจะมีพัฒนาการช้า มีภาวะทุพโภชนาการเรื้อรัง มีผลการเรียนแย่กว่า และรู้สึกว่ามีความสุขน้อยกว่าเพื่อนร่วมชั้นเรียนเมื่อเทียบกับเด็กที่อยู่กับทั้งพ่อและแม่ ผู้ดูแลเด็กที่พ่อแม่ย้ายถิ่นทั้งคู่ที่มีอายุมากก็มักจะมีปัญหาจิตใจ (อารี จำปากลาย และคณะ, 2559) อย่างไรก็ตามงานที่ศึกษามาแล้วดังกล่าวไม่ได้สะท้อนให้เห็นถึงมิติในเรื่องพื้นที่และเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งครัวเรือนแหว่งกลางที่เกิดจากการย้ายถิ่นหรือการแยกกันอยู่ของครัวเรือนที่มีทั้งแยกกันอยู่แบบชั่วคราว หรือแยกกันอยู่แบบถาวรกรณีที่พ่อและแม่ของเด็กในครอบครัวแหว่งกลางไปมีครอบครัวใหม่โดยแทบจะไม่ได้ดูแลลูกจากครอบครัวเดิม หรือในบางกรณีการเป็นครอบครัวแหว่งกลางมีการส่งต่อข้ามจากรุ่นพ่อแม่สู่รุ่นลูกเนื่องจากการย้ายถิ่นไปทำงานนอกถิ่นที่อยู่อาศัยทั้งการย้ายแบบชั่วคราวหรือการย้ายไปเป็นเวลาหลายปี ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้ชี้ให้เห็นพลวัตครอบครัวที่ซับซ้อนดังกล่าว

การเก็บข้อมูลภาคสนามในจังหวัดพิษณุโลก อุดรธานี และลำปางสะท้อนให้เห็นบริบทที่แตกต่างกันระหว่างครัวเรือนแหว่งกลางในพื้นที่ที่ยังคงมีรายได้จากภาคเกษตรกรรมแต่การย้ายถิ่นเป็นยุทธศาสตร์หลักในการหารายได้ในช่วงเวลาหนึ่งของครัวเรือนกับครัวเรือนแหว่งกลางที่เกิดจากปัจจัยอื่น เช่น การหย่าร้าง หรือปัญหาครอบครัวอื่นๆ เช่น พ่อหรือแม่กลายเป็นผู้ต้องขังทำให้ต้องฝากลูกหลานไว้กับคนรุ่นปู่ย่าตายาย

ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก ผู้วิจัยเลือกศึกษาครอบครัวที่มีประวัติการย้ายถิ่นไปทำงานที่ต่างประเทศในบ้านนาจาง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ ซึ่งเป็นครอบครัวชาติพันธุ์ม้งที่มีสัญชาติไทย 3 ครอบครัว พบว่าผู้ชายหัวหน้าครอบครัวกลุ่มชาติพันธุ์ม้งมีการย้ายถิ่นไปทำงานที่ประเทศเกาหลีใต้และอิสราเอลโดยมีภรรยาเป็นกำลังหลักในการดูแลลูกร่วมกับครอบครัวตนเองหรือครอบครัวสามี[8] การไปทำงานต่างประเทศของหัวหน้าครอบครัวเป็นการไปแบบชั่วคราว เมื่อเก็บเงินได้ก้อนหนึ่งจนสามารถนำมาเป็นทุนที่บ้านเกิดได้แล้วก็ย้ายถิ่นกลับมา สภาพความเป็นครอบครัวแหว่งกลางหรืออยู่กันข้ามรุ่นของครัวเรือนม้งจึงเป็นสถานการณ์ชั่วคราว นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเก็บข้อมูลภาคสนามกับครอบครัวในพื้นที่ ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก จำนวน 9 ครอบครัว และพบครอบครัวแหว่งกลางที่ไม่ได้เกิดจากการที่พ่อแม่ย้ายถิ่นไปทำงานต่างพื้นที่หรือต่างประเทศ แต่เกิดจากการที่ผู้เป็นพ่อเป็นแม่มีเหตุที่ทำให้อยู่ร่วมกันแบบพ่อแม่ลูกไม่ได้ เช่น ปัญหาหย่าร้างและการสร้างครอบครัวใหม่ทำให้ลูกที่เกิดจากความสัมพันธ์เดิมต้องตกอยู่ในความดูแลของคนที่เป็นตายาย หรือการที่พ่อหรือแม่ได้รับโทษและต้องขังในเรือนจำทำให้ภาระการเลี้ยงดูลูกต้องอยู่กับปู่ย่าตายายของเด็ก[9] การศึกษาภาคสนามของงานวิจัยนี้สะท้อนให้เห็นบริบทของครอบครัวแหว่งกลางที่ไม่ได้มาจากการย้ายถิ่นเพียงอย่างเดียวแต่เป็นความแหว่งกลางจากสาเหตุอื่นๆที่ทำให้ครอบครัวทวีความซับซ้อนซึ่งงานวิจัยเกี่ยวกับครอบครัวแหว่งกลางอื่นอาจไม่ได้กล่าวถึงมากนัก

ในพื้นที่ที่ประชากรยังมีอาชีพอยู่ในภาคเกษตรกรรม เช่น พื้นที่ภาคสนามในบ้านนาสนุก อำเภอเมือง และบ้านสว่าง อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ครัวเรือนแหว่งกลางเกิดจากการย้ายถิ่นโดยเฉพาะการไปทำงานต่างประเทศซึ่งเป็นภาวะการแหว่งกลางแบบชั่วคราวเช่นกัน ระยะเวลาการไปทำงานต่างประเทศของพ่อแม่เด็กมักจะอยู่ในช่วงเวลา 1-9 ปี ตามสัญญาการจ้างงานและการตัดสินใจว่าจะอยู่เป็นแรงงานผิดกฎหมายต่อในประเทศนั้นๆ หรือไม่ แต่กระนั้น ช่วงเวลาของการห่างจากครอบครัวมีความสัมพันธ์กับการเติบโตของเด็ก พ่อแม่ของเด็กบางครอบครัวในจังหวัดอุดรธานีมองว่าหากจะห่างจากลูกไปควรจะเป็นช่วงที่ลูกยังเล็กหรือเรียนอยู่ในระดับชั้นประถมศึกษา

[8] ครอบครัวของอภิชัยและสมชัย บ้านนาจาง อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก

[9] ครอบครัวของยายแป้นและตุ๊กตุ่น ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

เพราะยังสามารถดูแลสั่งสอนให้เชื่อฟังได้มากกว่าลูกที่เริ่มเติบโตเป็นวัยรุ่น[10] นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลบางส่วนในพื้นที่ภาคสนามยังเชื่อว่าเทคโนโลยีสามารถทำให้ตนเองและครอบครัวไม่ห่างกันมาก พ่อแม่จำนวนหนึ่งสื่อสารกับครอบครัวผ่านโปรแกรมไลน์ ส่วนปู่ย่าตายายที่ต้องเป็นผู้ดูแลลูกหลาน หากยังมีสุขภาพแข็งแรงก็ยังทำหน้าที่แทนพ่อแม่ได้ไม่ลำบาก โดยเฉพาะหากพ่อแม่ของเด็กมีรายได้ส่งมาให้อย่างสม่ำเสมอ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสภาพการเป็นครอบครัวแหว่งกลางในบางครัวเรือนอาจไม่ได้เกิดขึ้นอย่างถาวรในกรณีที่คนรุ่นพ่อแม่ไปทำงานต่างประเทศและหมดสัญญาจนตัดสินใจกลับมาพำนักที่หมู่บ้านต้นทาง ข้อมูลจากภาคสนามในจังหวัดอุดรธานีชี้ให้เห็นว่าการกลับบ้านของพ่อและแม่หลังจากไปทำงานต่างประเทศก็ไม่ได้ทำให้ครอบครัวดีขึ้นเสมอไป สภาพที่เคยแหว่งกลางที่ต่อมาไม่ได้แหว่งเพราะมีการคืนถิ่นแต่ในบางครั้งอาจมีปัญหามากกว่าเดิม เช่น พ่อหรือแม่กลับมาแล้วไม่ประสบความสำเร็จในการหารายได้ทำให้มีหนี้สินเรื้อรัง หรือกลับมาพร้อมกับปัญหาสุขภาพ ปัญหาโรคซึมเศร้าและติดยาเสพติด การกลับบ้านในลักษณะนี้ทำให้สถานการณ์ครัวเรือนแย่ลง[11] และกรณีที่พบมากที่สุดคือปัญหาการหย่าร้างที่เกิดจากการแยกกันอยู่โดยเฉพาะในช่วงที่พ่อในฐานะหัวหน้าครอบครัวไปทำงานต่างประเทศ ส่วนแม่ไม่ได้ไปด้วยจนสุดท้ายเลิกรากันและต่างฝ่ายต่างมีครอบครัวใหม่ทำให้ปู่ย่าตายายยังจำเป็นต้องเป็นผู้ดูแลหลานไปโดยปริยาย[12]

ครัวเรือนแหว่งกลางอีกลักษณะเป็นการแหว่งกลางแบบเกือบถาวร โดยเฉพาะครัวเรือนที่พ่อแม่เด็กหย่าร้างกัน ทั้งพ่อและแม่ไปทำงานถิ่นอื่นและมีครอบครัวใหม่ กรณีนี้ปู่ย่าตายายจำเป็นต้องทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองเต็มตัว มีข้อสังเกตว่าครัวเรือนที่พ่อแม่เด็กหย่าร้างกันจะเห็นว่าเป็นครัวเรือนของพ่อหรือแม่ที่มีบุตรตั้งแต่อายุยังน้อย (อายุ 14-23 ปี) เด็กบางคนแทบไม่เคยเจอพ่อแม่และได้รับการเลี้ยงดูโดยปู่ย่าตายายตั้งแต่แรกเกิด[13] ในกรณีนี้ ครูศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและผู้นำชุมชนต่างมองว่าการที่เด็กอยู่กับปู่ย่าตายายอาจจะได้รับความเอาใจใส่มากกว่าอยู่กับพ่อแม่ที่ยังอายุน้อย อีกทั้งการอยู่อาศัยในครัวเรือนกลางชุมชนเกษตรกรรมที่ยังมีความใกล้ชิดกันและแวดล้อมด้วยญาติพี่น้องเป็นข้อดีข้อหนึ่ง โดยเฉพาะบางชุมชนที่ยังพอจุนเจือช่วยเหลือกันได้ ฝากกันดูแลเด็กได้ แต่อาจไม่สามารถช่วยเหลือกันถึงขนาดจัดหาอาหารพึ่งพากันเพราะแต่ละครอบครัวต่างต้องเอาตัวรอด นอกจากนี้ยังพบว่ากรณีที่ปู่ย่าตายายดูแลเด็กเล็กในวัยอนุบาลหรือประถมต้นอาจไม่พบปัญหามากเท่ากับครอบครัวที่มีเด็กย่างเข้าสู่วัยรุ่นที่มักจะมีปัญหาช่องว่างระหว่างวัยเกิดขึ้น แต่ครูก็ยังสังเกตว่าเด็กในครัวเรือนแหว่งกลางเทียบกับเด็กที่อยู่กับพ่อแม่ที่เอาใจใส่ดูแลจะมีพัฒนาแตกต่างกัน เด็กที่อยู่กับพ่อแม่ที่เอาใจใส่จะพูดเก่งและไวกว่าเด็กที่อยู่กับปู่ย่าตายาย

---

[10] ครอบครัวของน้ำ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

[11] เช่น ครอบครัวของอาภรณ์ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

[12] เช่น ครอบครัวของอาภรณ์ สมใจ และพ่อเสือ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

[13] เช่น ครอบครัวของกลิ่น อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี และสวย อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ส่วนในพื้นที่ภาคสนามที่บ้านหัวทุ่ง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง พบสถานการณ์คล้ายคลึงกันกับพื้นที่ในจังหวัดอุดรธานีคือเป็นพื้นที่ที่มีประชากรย้ายถิ่นไปทำงานต่างถิ่นทั้งการย้ายถิ่นในประเทศ และการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศมาเป็นเวลากว่า 3 ทศวรรษ ครัวเรือนที่ให้ข้อมูลกว่าครึ่งที่มีสมาชิกไปทำงานนอกพื้นที่ทั้งในและต่างประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่ไม่ได้กลับมาบ้านเกิดเมื่อโควิด-19 แพร่ระบาด แรงงานบางส่วนกลับบ้านในช่วงการระบาดของโควิด -19 แต่เป็นการกลับบ้านด้วยเหตุผลที่ไม่เกี่ยวข้องกับโรคระบาด ได้แก่ การถูกส่งกลับเพราะอยู่ทำงานอย่างผิดกฎหมายในเกาหลีใต้ และการออกจากงานด้วยเหตุผลเรื่องสุขภาพ สถานการณ์ครอบครัวและการอยู่ร่วมกันของสมาชิกครอบครัวในพื้นที่ศึกษาไม่เพียงเป็นผลจากการย้ายถิ่นไปทำงานต่างถิ่นของคนรุ่นพ่อแม่ ในขณะที่ให้เด็กอยู่ในการดูแลของคนรุ่นปู่ย่าตายายเท่านั้น ลักษณะแหว่งกลางของครอบครัวยังทับซ้อนไปด้วยสถานะครอบครัวของคนรุ่นพ่อแม่ โดยพบว่ามีครอบครัวที่พ่อแม่แยกทางกันมากถึง 11 ครอบครัวจากครอบครัวทั้งหมด 13 ครอบครัว ในปัจจุบัน เด็กกลุ่มนี้จาก 8 ครอบครัว อาศัยอยู่กับปู่ย่าตายายหรือญาติ ขณะที่เด็กซึ่งอยู่ในความดูแลของแม่โดยตรงมีเพียง 3 ครอบครัวเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ในบางช่วงเวลาที่แม่ไปทำงานต่างถิ่น เด็กจากทั้ง 3 ครอบครัวล้วนเคยอยู่ในการดูแลของปู่ย่าตายายและญาติ ลักษณะของครอบครัวแหว่งกลางในพื้นที่ศึกษาจึงมีทั้งการแหว่งกลางที่พ่อแม่ย้ายไปทำงานต่างถิ่นโดยไม่ได้แยกทางกัน การแหว่งกลางซึ่งพ่อแม่ทั้งย้ายถิ่นและแยกทางกัน ซึ่งส่งผลต่อความเป็นครอบครัว การอยู่ร่วมกัน ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกและการดูแล ในครอบครัวแหว่งกลางที่พ่อแม่ย้ายถิ่นและไม่ได้หย่าร้างนั้นมีการรักษาความสัมพันธ์ การติดต่อ และการสนับสนุนดูแลครอบครัวมากกว่าครอบครัวแหว่งกลางที่คนรุ่นพ่อแม่ย้ายถิ่นและหย่าร้าง ส่วนใหญ่ของเด็กในครอบครัวกลุ่มหลังนี้อยู่ในความดูแลของญาติข้างแม่และมักขาดการติดต่อกับพ่อและญาติข้างพ่อ ส่วนเด็กที่อยู่ในความดูแลของญาติข้างพ่อก็ขาดการติดต่อกับแม่

ครอบครัวแหว่งกลางยังเกี่ยวพันกับการตั้งครรภ์ของแม่ในขณะที่ยังเรียนหนังสืออยู่ โดยพบว่าเด็กจาก 2 ครอบครัวซึ่งผู้เป็นแม่ตั้งครรภ์ขณะยังเรียนหนังสืออยู่ โดยหนึ่งในนั้นตั้งครรภ์ขณะมีอายุเพียง 15 ปี หลังคลอดเด็กถูกส่งให้อยู่ในความดูแลของตายาย ในขณะที่ผู้เป็นแม่ไม่ได้ให้การดูแล การสนับสนุนทางเศรษฐกิจการดูแลเชิงอารมณ์ต่อเด็กมากนัก เด็กจึงถูกเลี้ยงและเติบโตมาในครอบครัวแหว่งกลางและไม่ค่อยมีความรู้สึกผูกพันกับแม่

ในขณะที่ครอบครัวแหว่งกลางเป็นปรากฏการณ์ทั่วไปในพื้นที่ศึกษา ลักษณะแหว่งกลางของครอบครัวมีความเป็นพลวัต ครอบครัวบางส่วนได้เปลี่ยนจากครอบครัวที่ประกอบด้วยสมาชิก 3 รุ่น ไปสู่ครอบครัวแหว่งกลางหลังการย้ายถิ่นไปทำงานนอกพื้นที่ของคนรุ่นพ่อแม่[14] หรือครอบครัวบางส่วนเคยมีลักษณะแหว่งกลาง คือมีแต่สมาชิกรุ่นปู่ย่าตายายอยู่ร่วมกันกับสมาชิกรุ่น

[14] เช่น ครอบครัวของกรกนก (หมายเลข 9) ซึ่งกนกพร ลูกสาววัย 39 ปีของเธอเพิ่งเดินทางไปทำงานที่เกาหลีใต้ โดยที่ลูกทั้ง 2 คน ของกนกพรอยู่ในการดูแลของกรกนก

หลาน แต่ในปัจจุบันเป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยสมาชิก 3 รุ่น หลังการย้ายถิ่นกลับของคนรุ่นพ่อแม่[15] แต่การกลับบ้านของคนรุ่นพ่อแม่ไม่ได้เป็นหลักประกันว่าสภาวะแหว่งกลางของครอบครัวจะไม่เกิดขึ้นในอนาคต การกลับบ้านในขณะที่ปัญหาความขาดแคลนทางเศรษฐกิจของครอบครัวยังดำรงอยู่อาจนำไปสู่การย้ายถิ่นในอนาคตของคนรุ่นพ่อแม่อีกครั้ง และครอบครัววนกลับไปสู่ภาวะแหว่งกลางอีกครั้ง ลักษณะของครอบครัวในพื้นที่ทั้งลักษณะครอบครัวที่สมาชิก 3 รุ่นอยู่ร่วมกันและครอบครัวแหว่งกลางจึงไม่ได้หยุดนิ่ง

ดังนั้น จากที่ได้กล่าวข้างต้นคำว่าครอบครัวแหว่งกลางจากงานวิจัยนี้นอกจากจะเกิดจากการย้ายถิ่นของคนรุ่นพ่อแม่แล้วยังเกิดจากปัจจัยอื่นๆ ที่ทำให้พ่อและแม่ไม่สามารถดูแลลูกได้ด้วยตนเอง ความแหว่งกลางเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาแต่อาจไม่ได้เกิดขึ้นถาวร และกรณีนี้อาจไม่ใช่เรื่องของการอยู่หรือไม่อยู่ของคนรุ่นพ่อแม่ แต่เป็นเรื่องการไปและการอยู่อย่างมีคุณภาพของทั้งผู้ออกจากครอบครัวและผู้ที่ถูกทิ้งไว้ข้างหลัง รวมถึงปัญหาเรื่องการหย่าร้าง การข้องเกี่ยวกับยาเสพติดจนต้องโทษคุมขัง ตลอดจนการมีลูกเมื่อยังไม่พร้อมเป็นลักษณะครอบครัวหลักที่พบในพื้นที่วิจัยและจำเป็นต้องมีกลไก มาตรการในการรองรับปัญหาเหล่านี้

ในส่วนของกลุ่มครอบครัวแรงงานข้ามชาติในพื้นที่เทศบาลนครเชียงราย จังหวัดเชียงรายและอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ที่ไม่พบครัวเรือนแหว่งกลางในพื้นที่ดังกล่าวชัดเจนมากนัก เนื่องจากบุตรของแรงงานถูกบางครอบครัวเกิดและเติบโตจนเข้าโรงเรียนในประเทศไทยและอยู่ด้วยกันแบบพร้อมหน้าพร้อมตา ขณะที่บางครอบครัว แต่ก็พบว่าในบางครอบครัวนั้น เพื่อต้องการให้ลูกของตนเองได้เข้าสู่ระบบการศึกษาของเมียนมา (ก่อนการรัฐประหารในวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2564) ได้ตัดสินใจส่งลูกกลับไปยังเมียนมา ทำให้เกิดสภาวะการที่พ่อแม่และลูกอยู่ต่างพื้นที่กัน และเกิดสภาพแหว่งกลางขึ้นที่บ้านเกิด เนื่องจากลูกของครอบครัวเหล่านี้กลับไปอยู่ภายใต้การดูแลของปู่ย่าตายายหรือญาติฝั่งพ่อหรือแม่ก็ตาม สถานการณ์นี้ใกล้เคียงกับครอบครัวที่พ่อแม่ได้ส่งลูกกลับไปยังหมู่บ้านหรือเมืองต้นทางที่ประเทศเมียนมาตั้งแต่เกิด หรือผู้เป็นแม่เดินทางกลับไปคลอดลูกที่เมียนมา และอยู่เลี้ยงดูโดยความช่วยเหลือของผู้เป็นยายสักพักหนึ่ง ก็เดินทางกลับมาทำงานหารายได้ที่ประเทศไทยโดยทิ้งลูกไว้ให้กับคนที่เป็นคนรุ่นปู่ย่าตายายดูแล เนื่องจากไม่สะดวกต่อการมีลูกอยู่ด้วยในการทำงาน เช่นครอบครัวของพิมที่ปัจจุบันอาศัยอยู่ในหมู่บ้านตะบือ อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ที่เธอทำงานเป็นแม่บ้านและดูแลผู้สูงอายุของคนในบ้านในกรุงเทพฯ หรือเมืองอื่นที่เธอย้ายไปทำงาน ดังนั้น จึงเกิดลักษณะครอบครัวแหว่งกลางในพื้นที่ต้นทางการย้ายถิ่นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเช่นกัน ในกรณีครัวเรือนแรงงานข้ามชาติในไทยนั้นจึงมีแนวโน้มพบเพียงครัวเรือนที่อยู่

[15] เช่น ครอบครัวของบุญยืน (หมายเลข 4) ซึ่งลูกชายย้ายกลับบ้านหลังถูกให้ออกจากงานในช่วงการระบาดของโควิด-19 และครอบครัวของนุชนารถ (หมายเลข 10) ซึ่งถูกทางการเกาหลีใต้ส่งตัวกลับเนื่องจากทำงานโดยไม่มีวีซ่าทำงาน

ร่วมกันหลายรุ่น ครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว และครัวเรือนที่ไม่สมบูรณ์แบบดังจะกล่าวถึงในส่วนต่อไป

7.2.2 ครอบครัวไม่สมบูรณ์ (dysfunctional family)

คำว่าไม่สมบูรณ์แบบในที่นี้ หมายถึง ครอบครัวที่ไม่ปกติตามความหมายของคำว่าครอบครัว หรือเป็นครอบครัวที่นิยามไม่ได้จนอาจต้องใช้ความหมายว่า “เป็นผู้ที่อยู่ร่วมชายคาเดียวกัน” ซึ่งอาจผูกพันทางสายเลือดหรือไม่ก็ได้ แต่มีความสัมพันธ์ต่อกันและดูแลซึ่งกันและกันในลักษณะความเป็นครอบครัว ความไม่สมบูรณ์ที่เป็นลักษณะสำคัญของทุกพื้นที่วิจัยเกิดจากปัญหาการหย่าร้างหรือเลิกรากันของพ่อแม่ และยังพบว่าในบางกรณีโครงสร้างครอบครัวไทยที่ยึดโยงกันด้วยระบบเครือญาติอาจไม่สามารถนำมาอธิบายความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวได้ ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลกพบว่ามี 2 ครอบครัวที่เด็กไม่ได้มีความสัมพันธ์ใดๆ ทางสายเลือดกับผู้เลี้ยงดู แต่เป็นเพียงคนรู้จักกันในชุมชน แต่เลี้ยงดูเด็กมาด้วยความผูกพันที่เห็นกันมาตั้งแต่แรกเกิด เช่น พ่อแม่นำมาฝากเลี้ยงไว้ แต่ เมื่อพ่อแม่ของเด็กมีเหตุที่ทำให้เลี้ยงดูลูกด้วยตนเองไม่ได้เพราะว่าถูกจับกุมด้วยคดียาเสพติดเพื่อนบ้านที่เลี้ยงดูเด็กมาก็รับเลี้ยงเด็กไว้ด้วยความเมตตา หรืออีกครอบครัวหนึ่งที่มีลูกเป็นทอมบอยซึ่งมีเพื่อนหญิงที่ตั้งครรภ์อยู่ย้ายเข้ามาอยู่ร่วมบ้านด้วย และผู้เป็นแม่เห็นเพื่อนหญิงของลูกสาวหรือแม่ของเด็กมาตั้งแต่ตอนที่ท้องแก่ใกล้คลอด เมื่อคลอดแล้วก็เลิกรากับลูกสาวที่เป็นทอมบอยโดยทิ้งเด็กเอาไว้ ครอบครัวของลูกสาวที่เลิกกับทอมบอยก็รับเลี้ยงดูเด็กคนนี้จนปัจจุบันอายุ 11 ปี ทั้งที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์ทางสายเลือดต่อกัน[16] หรืออีกกรณีเป็นครอบครัวที่รับจ้างเลี้ยงจากพ่อแม่ตั้งแต่แบเบาะเมื่อ 20 ปีก่อน เลี้ยงเด็กได้เพียง 2 เดือนพ่อแม่ของเด็กก็หายไป แต่ความสงสารเด็กจึงรับเลี้ยงเด็กมาเรื่อยๆ จนปัจจุบันอายุ 20 ปี[17] คล้ายกับครอบครัวในพื้นที่วิจัยในจังหวัดอุดรธานี ที่คณะวิจัยพบครอบครัวหนึ่งที่เป็นครอบครัวแหว่งกลาง ผู้เป็นย่าต้องเลี้ยงดูหลานแท้ๆ 2 คนจากลูกของตนเองที่ไปทำงานนอกพื้นที่ ในขณะเดียวกันก็รับดูแล หลานๆ ที่เกิดจากพ่อแม่ที่เลิกรากัน 3 คน โดยแม่ของหลานเป็นลูกของน้า (น้องสาวของแม่)[18] กรณีนี้อาจผูกพันกันทางสายเลือดอยู่บ้างแต่ก็ไม่ได้มีความใกล้ชิดกันดังนิยามความเป็นครอบครัวดั้งเดิม

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาครอบครัวแรงงานข้ามชาติในประเทศไทย จะยิ่งพบความหลากหลายตั้งแต่ที่มาที่ไปของสมาชิกในครอบครัว เช่น รุ่นปู่ย่าตายายอาจจะอยู่ที่เมียนมา รุ่นพ่อแม่และลูกอาจจะเกิดที่ประเทศไทย และแต่ละครัวเรือนมีการย้ายถิ่นข้ามพรมแดนไปมารวมถึงมีการส่งคนรุ่นลูกข้ามแดนไปเรียนหนังสือในประเทศเมียนมาหรือพากลับมาเข้าโรงเรียนที่ไทย

---

[16] ครอบครัวของป้าดาและป้าพร ตำบลท่าโพธิ์ อำเมือง จังหวัดพิษณุโลก

[17] ครอบครัวของป้าฉลวยกับเอี๊ยม อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

[18] ครอบครัวของกลิ่น อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

บางครอบครัวมียายเป็นกำลังหลักในการดูแลหลาน 4 คนที่เป็นลูกของลูกสาวซึ่งเกิดจากสามี 4 คน เด็กแต่ละคนจึงมีแม่เดียวกันแต่คนละพ่อ และตัวยายเองก็มีสามีใหม่หลังจากสามีคนแรกเสียชีวิต และมีลูกที่เกิดจากสามีคนที่สองเช่นกัน[19] หรืออีกครอบครัวแรงงานเมียนมาที่ อำเภอแม่สอด หัวหน้าครอบครัวเป็นเด็กสาวอายุเพียง 19 ปี ต้องทำหน้าที่ดูแลเด็ก 4 คน ที่เป็นลูกฝาแฝดของน้า (น้องสาวของแม่โดยแม่เป็นลูกคนโตมีน้องสาว 2 คน น้องชาย 2 คน) ที่ส่งมาเรียนในฝั่งไทย เนื่องจากโรงเรียนฝั่งเมียนมาติดตั้งแต่ช่วงสถานการณ์โควิด-19 ต่อเนื่องถึงการรัฐประหาร ถึงแม้ว่าเธอจะอยู่กับน้าสาวอีกคนกับน้าเขยที่มีลูกอายุ 8, 12, 14, 17 ปีตามลำดับ แต่ก็เป็นการอยู่แบบแยกครัวเรือนคือไม่ได้ใช้จ่ายหรือทำกับข้าวจากครัวเดียวกัน[20] อีกครอบครัวเป็นครัวเรือนที่พ่อเสียชีวิตจากโควิด-19 ทำให้ลูกชายที่อายุ 18 ปี ต้องกลายเป็นหัวหน้าครอบครัวดูแลน้องอายุ 17, 16 และ 3 ปี ตามลำดับเพราะแม่ไม่สามารถจะพึ่งพาได้เนื่องจากใช้เงินไปกับการซื้อหวยและความเชื่อทางศาสนา ตัวอย่างทั้งหมดนี้เป็นลักษณะครอบครัวที่นิยามได้ยากว่าเป็นครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวขยายตามการจัดประเภทของครอบครัวโดยทั่วไป

7.3 ครอบครัวและการอยู่กับความเปราะบาง

ครอบครัวเปราะบางที่พบในการศึกษาภาคสนามของงานวิจัยนี้เป็นเรื่องของครัวเรือนที่มีสมาชิกที่มีความเปราะบางทางร่างกาย เช่น การเป็นผู้พิการแต่กำเนิด หรืออาจเป็นความปราะบางทางร่างกายจากปัจจัยอื่น เช่น การประสบอุบัติเหตุ ความเจ็บป่วยทั้งทางร่างกายและทางจิต หรือความเปราะบางจากอัตลักษณ์และสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคม เช่น การเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ชนกลุ่มน้อย ผู้อพยพ คนไร้รัฐที่ไม่มีสถานะบุคคลตามกฎหมาย การเป็นผู้ต้องขัง การเป็นผู้มีความหลากหลายทางเพศที่ทำให้ถูกเลือกปฏิบัติและเข้าไม่ถึงสวัสดิการรวมถึงการดำรงชีพในมาตรฐานเดียวกับคนอื่นๆ ในสังคม ซึ่งโดยทั่วไปแล้วชุมชนพอมีศักยภาพในการดูแลจัดการสุขภาวะของตนเองตามสมควร อย่างไรก็ตามเมื่อความ “เปราะบาง” ของครัวเรือนเกิดขึ้นกับคนหลายกลุ่ม โดยเฉพาะเด็ก ผู้สูงอายุ ผู้หญิง และมีลักษณะของความทับซ้อน (intersectionality) เช่น เป็นเด็กผู้หญิงแต่มีความผิดปกติทางสมอง (เป็นออทิสติก) เป็นผู้สูงอายุที่มีปัญหาทางจิต เป็นแม่ที่เลิกกับสามีที่ได้รับโทษจากคดียาเสพติด และอาการติดยาเสพติดยังคงต่อเนื่องจนไม่สามารถเลี้ยงดูลูกของตนเองได้ ศักยภาพในการดูแลในครอบครัวและชุมชนละเริ่มลดลงจนในบางครั้งถึงกับจัดการไม่ได้ ดังแผนภาพ 7.2

[19] ครอบครัวของมะหน่วย อ. แม่สอด จ. ตาก

[20] ครอบหัวเหมกะดา อ. แม่สอด จ. ตาก

แผนภาพ 7.2: ครอบครัวเปราะบาง

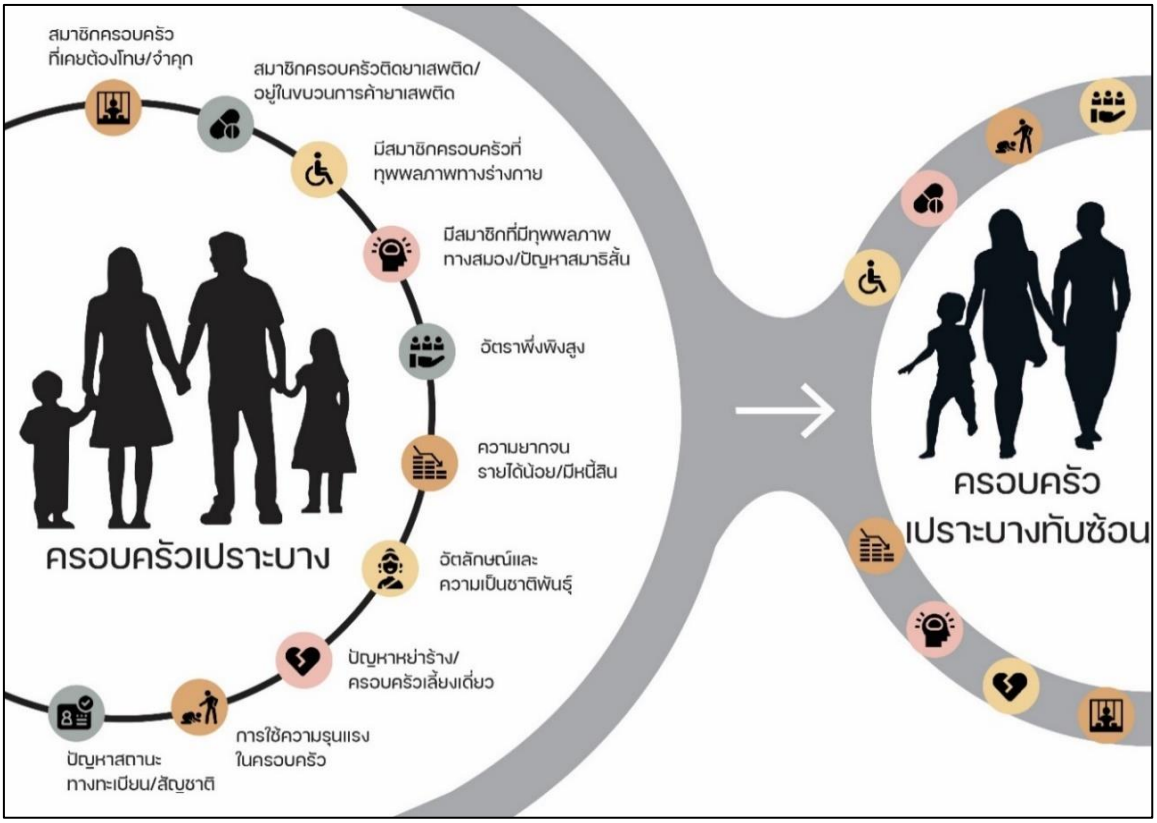

7.3.1 ก่อนหรือหลังโควิด-19: ความเปราะบางที่คงอยู่และยิ่งเปราะบางยิ่งขึ้น

ครอบครัวเปราะบางในการศึกษานี้มีส่วนใหญ่มีความเปราะบางตั้งแต่ก่อนที่โควิด-19 จะแพร่ระบาด ดังนั้น หลังโควิด-19 ครอบครัวเหล่านี้จึงยิ่งทวีความเปราะบางในเรื่องการหารายได้เลี้ยงชีพและการดำรงชีวิตที่จะป้องกันตนเองและครอบครัวให้รอดพ้นจากการติดต่อของโรค เด็กในครอบครัวเปราะบางนอกจากจะเผชิญกับภาวะถดถอยทางการเรียนรู้ มีอุปกรณ์การเรียนไม่เพียงพอในช่วงของการเรียนออนไลน์ โรงเรียนปิด เด็กในพื้นที่ต่างจังหวัดขาดการเข้าถึงการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ มีมาตรฐาน และขาดการติดตามตรวจสอบ การที่มีผู้ดูแลที่เป็นคนรุ่นปู่ยาตายายที่อายุมาก มีโรคประจำตัว และมีรายได้ไม่เพียงพอทำให้ขาดการเตรียมพร้อมและการดูแลในชีวิตประจำวัน เช่น ไม่มีคนไปส่งเด็กไปโรงเรียนเพราะปู่ย่าตายายมีร่างกายไม่พร้อม พ่อแม่ทำงานรับจ้างทำให้ต้องเข้า-ออกงานตามเวลา สภาพที่อยู่อาศัยทำให้เด็กไปโรงเรียนไม่ได้เพราะน้ำท่วมบ้านในช่วงฝนตก ข้อค้นพบเหล่านี้สะท้อนว่าโควิด-19 ไม่ใช่ตัวแปรที่ทำให้เกิดปัญหาการดูแลเด็กอย่างมีนัยสำคัญ แต่ปัญหาการขาดการดูแลเกิดขึ้นก่อนอย่างต่อเนื่องจากความเปราะบางทับซ้อนของสมาชิกในครอบครัว

ครอบครัวเปราะบางในพื้นที่ภาคสนามในจังหวัดพิษณุโลก ลำปางและอุดรธานีเป็นความเปราะบางที่เกิดจากร่างกายและจิตใจ ผู้สูงอายุในชุมชนโดยส่วนใหญ่สามารถดูแลตนเองและยังเป็น

ที่พึ่งของลูกหลาน แต่ความเปราะบางจะแปรผันตามสุขภาพและความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว เช่น มีผู้ที่มีความเปราะบางทางร่างกายหรือจิตใจที่จำเป็นต้องได้รับการดูแล หรือสมาชิกในครอบครัวมีการหย่าร้างและต้องรับภาระดูแลเด็กมีความเปราะบางทับซ้อนทั้งมาจากพ่อแม่ที่หย่าร้างและมีความปกติทางร่างกายหรือสมอง หรือครอบครัวที่มีอัตราการพึ่งพิงสูงหรือมีผู้หารายได้หลักเพียงคนเดียว ทำให้เกิดภาวะความท้อแท้ใจไร้ทางออก แต่สวัสดิการที่ได้รับเป็นเพียงสวัสดิการที่เน้นแก้ไขความเปราะบางทางเศรษฐกิจ เช่น เงินอุดหนุนคนพิการ เงินอุดหนุนเด็กแรกเกิด เงินอุดหนุนทางการศึกษาซึ่งยังไม่เพียงพอ อีกทั้งละเลยสภาพปัญหาปลีกย่อยที่ไม่นำไปสู่การสร้างคุณภาพทางการศึกษา เช่นแม้ว่าเด็กสามารถเข้าเรียนในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหรือระดับชั้นมัธยมตามนโยบายสนับสนุนการขยายโอกาสของรัฐบาลไทย แต่ปัญหาค่าใช้จ่ายในอุปกรณ์ยังเป็นภาระหนักสำหรับครอบครัวที่มีรายได้น้อยและมีหนี้สิน หรือการส่งลูกหลานไปโรงเรียนให้อยู่ในความดูแลของครูและโรงเรียนก็เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ยากสำหรับแรงงานรับจ้างที่ต้องเข้าออกตามเวลาปฏิบัติงานที่อาจส่งผลต่อการถูกเลิกจ้างได้ เป็นต้น

ครอบครัวเปราะบางที่มีผู้พิการทางร่างกายจากการทำงานและยังมีเด็กในวัยเรียนที่ต้องดูแลบางครอบครัวดำรงชีพอยู่ได้ด้วยเงินชดเชยจากการทำงาน[21] บางครอบครัวดำรงชีพด้วยเงินผู้สูงอายุและเงินช่วยเหลือคนพิการ[22] ในขณะที่บางครอบครัวมีความเปราะบางซ้ำซ้อนยิ่งกว่านั้น กล่าวคือเป็นครัวเรือนที่อยู่ร่วมกันของคนถึง 4 รุ่น โดยคนรุ่นทวดมีโรคประจำตัว คนรุ่นปู่ย่ามีปู่ที่ติดเหล้าและเป็นโรคซึมเศร้าที่จำเป็นต้องพบแพทย์เพื่อรักษา ทำให้ย่ากลายเป็นผู้นำครอบครัว แต่ก็เป็นผู้ที่มีโรคประจำตัว โดยอยู่ระหว่างการรักษามะเร็งเต้านม แม้ว่าอาการป่วยดีขึ้น แต่ยังคงต้องไปรับยาที่โรงพยาบาล อีกทั้งยังเป็นครัวเรือนแหว่งกลางเพราะคนรุ่นลูกไปทำงานต่างประเทศและหย่าร้างทำให้ย่าต้องเป็นผู้ดูแลหลานชายวัยประถม[23] บางครอบครัวอาจเคยแหว่งกลางเพราะคนรุ่นลูกไปทำงานต่างประเทศแต่ปัจจุบันคนรุ่นลูกกลับมาพร้อมกับปัญหาติดยาเสพติด ทำให้ช่วยเหลือครอบครัวไม่ได้ ปู่ย่าจำเป็นต้องดูแลหลาน แต่ปู่เป็นผู้ พิการทางสายตา ครอบครัวนี้ดำรงชีพด้วยเงินผู้สูงอายุและเงินผู้พิการจากปู่ ส่วนย่าทำงานรับจ้างและยอมรับว่าในช่วงโควิด-19 แพร่ระบาดที่หลานไม่ได้ไปโรงเรียนก็อาจไม่ได้รับประทานอาหารบางมื้อเพราะไม่มีใครดูแล[24] ส่วนอีกครัวเรือนหัวหน้าครอบครัวซึ่งเป็นปู่มีโรคประจำตัวและมีอาการนิ้วล็อคทำให้ทำงานไม่ได้เท่าเดิม ดำรงชีพด้วยเงินเบี้ยผู้สูงอายุและเงินเดือนในฐานะอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) และเงิน

[21] ครอบครัวของโหระพา อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

[22] ครอบครัวของเฉลียว ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

[23] ครอบครัวของสมใจ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

[24] ครอบครัวของอาภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ส่งกลับบ้านของลูกที่อยู่ต่างถิ่น ในขณะที่ต้องเลี้ยงดูหลานวัยประถมสองคน[25] ครัวเรือนเหล่านี้เผชิญปัญหาหลักๆ ด้านเศรษฐกิจและการดูแล แม้จะมีการดูแลกันในชุมชนและช่วยเหลือกันในหมู่เครือญาติแต่ก็ไม่ได้ทำได้ตลอดเวลา และถึงแม้จะได้รับความช่วยเหลือเป็นเงินอุดหนุน แต่ข้อมูลจากภาคสนามในงานวิจัยนี้ชี้ว่าการสนับสนุนเพียงเงินช่วยเหลือยังไม่เพียงพอหากไม่มีการพัฒนาระบบคุ้มครองทางสังคมให้ครัวเรือนเปราะบางสามารถเข้าถึงบริการพื้นฐานทั้งบริการทางสุขภาพและการศึกษาที่จะช่วยยกระดับความเป็นอยู่

ครัวเรือนในพื้นที่ภาคสนามจังหวัดลำปางและพิษณุโลกมีความเปราะบางทับซ้อนเพิ่มขึ้นในเรื่องของการมีเด็กพิเศษ เช่น เด็กที่มีความบกพร่องทางพัฒนาการและมีปัญหากล้ามเนื้ออ่อนแรงที่ต้องการการดูแลพิเศษ[26] และเมื่อเป็นครัวเรือนที่มีปัญหาหย่าร้างและเด็กอยู่กับแม่เลี้ยงเดี่ยวทำให้ผู้ดูแลเองก็ไม่สามารถทำงานหารายได้อย่างเต็มที่ ในขณะที่ครัวเรือนที่ผู้สูงอายุต้องเลี้ยงดูลูกหลานที่มีปัญหาสมาธิสั้นและมีปัญหาการควบคุมอารมณ์จนเมื่อเติบโตเข้าสู่วัยรุ่นก็นำไปสู่ปัญหาการใช้ความรุนแรง[27] ในจังหวัดพิษณุโลก พบครัวเรือนที่มีผู้มีความทุพลภาพทางร่างกายและทางสมองและครัวเรือนที่เด็กอยู่กับผู้ปกครองที่พัวพันกับยาเสพติดที่ต่างเป็นครัวเรือนยากจน หาเช้ากินค่ำที่ต่างขาดศักยภาพที่จะแก้ปัญหาเนื่องจากต่างต้องดิ้นรนหารายได้มาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องในแต่ละวันจนกลายเป็นความเปราะบางรอบด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ (ความยากจน) กายภาพ (การอยู่ในที่อยู่อาศัยที่ผุพัง ไม่ถูกสุขลักษณะ เสี่ยงต่อภัยพิบัติ) และยังมีผู้มีความเปราะบางทางร่างกายและจิตใจเป็นสมาชิกในครัวเรือน[28] และแม้สมาชิกในครัวเรือนเหล่านี้จะกลายเป็นผู้ติดเชื้อโควิด-19 หรือเป็นกลุ่มเสี่ยงก็เป็นเรื่องยากที่จะปฏิบัติตามมาตรการของรัฐในการกักตัวให้ครบตามจำนวนวัน หรือการกักตัวของผู้ที่เป็นกลุ่มเสี่ยง ในกลุ่มพ่อแม่และปู่ย่าตายาย พวกเขาต่างต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพบางครัวเรือนกักตัวไม่ครบ 10 วันตามมาตรการของรัฐก็จำเป็นต้องออกไปทำงาน ส่วนบุตรหลานก็จำเป็นต้องนำไปฝากที่โรงเรียนแม้จะเป็นกลุ่มเสี่ยง ส่วนโรงเรียนต้องรับภาระหนักในการคัดกรองเด็กที่เป็นกลุ่มเสี่ยงแล้วมาโรงเรียนรายวัน ส่งผลกระทบต่อการจัดการการเรียนการสอนและคุณภาพของการเรียนที่มีต่อการเรียนรู้

ในส่วนของครอบครัวแรงงานข้ามชาติในไทย งานวิจัยนี้พบว่าพวกเขาไม่ใช่ผู้ที่เพิ่งย้ายเข้ามาทำงานชั่วคราวเหมือนกับแรงงานไทยไปต่างประเทศแล้วกลับบ้าน แต่ล้วนเป็นผู้พำนักอาศัยใน

[25] ครอบครัวของพ่อเสือ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

[26] ครอบครัวของดวงกมล (หมายเลข 8) อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

[27] ครอบครัวของซลลดา (หมายเลข 12) อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

[28] ครอบครัวของจิ๊บและครอบครัวของป้าสา ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

ประเทศไทยเกิน 10 ปี[29] บางครอบครัวมีเด็กที่เกิดในประเทศไทยแล้วส่งกลับไปให้ครัวเรือนต้นทางที่เมียนมาช่วยดูแล หรือบางครอบครัวอยู่ร่วมกันเป็นครัวเรือน 2-3 รุ่น[30] แต่การอยู่พร้อมหน้าพร้อมตาก็เป็นไปด้วยความยากลำบากเพราะนั่นหมายถึงครอบครัวเข้ามาอยู่ในประเทศไทยตั้งแต่รุ่นปู่ย่าจนไปถึงรุ่นหลาน แต่ต่างทำงานรับจ้างหาเช้ากินค่ำ และกลับกลายเป็นว่าครัวเรือนเปราะบางที่สุดของกลุ่มแรงงานข้ามชาติเป็นครัวเรือนที่อยู่ร่วมกันเพราะมักประกอบไปด้วยสมาชิกที่เป็นคนพิการ ป่วยด้วยโรคเรื้อรัง ซึมเศร้า ติดการเล่นหวยหรือมีความเชื่อทางศาสนาที่มากเกินไป การเป็นแรงงานข้ามชาติในประเทศไทยที่ไม่มีใบอนุญาตการทำงานเมื่อประสบอุบัติเหตุจากการจ้างงานทำให้ไม่สามารถได้รับค่าชดเชยที่เป็นธรรม และยังทำให้ขาดรายได้ส่งกลับบ้าน แต่พวกเขาก็ไม่คิดจะกลับบ้านด้วยสภาพพิการหรือติดเตียงเพราะคาดว่าจะไม่ได้รับการดูแลจากรัฐบาลทหารที่ยึดอำนาจมาอย่างแน่นอน ทำให้เป็นภาระของคนในครอบครัวที่ต้องดูแลสมาชิกที่ป่วยติดเตียง ประกอบกับสภาพการเมืองหลังรัฐประหารยิ่งทำให้แรงงานเมียนมาที่ให้ข้อมูลงานวิจัยนี้คิดว่าการกลับบ้านไม่ใช่ทางเลือกของครอบครัวเลย หรือบางครอบครัวมีย่าหรือยายเป็นผู้ดูแลคนรุ่นหลานเพราะพ่อแม่ของหลานเลิกกันทำให้ต้องดูแลหลานถึง 4 คน ที่เกิดจากแม่เดียวกันแต่คนละพ่อ[31] ที่น่าสนใจคือกลุ่มแรงงานข้ามชาติที่ให้ข้อมูลในงานวิจัยนี้ในเขตอำเภอแม่สอดแทบจะไม่มีผู้ที่มีใบอนุญาตทำงานอย่างถูกกฎหมายเลย ดังนั้นสถานการณ์ความเปราะบางของครอบครัวแรงงานข้ามชาติจึงขึ้นอยู่กับสภาพร่างกายและสุขภาวะความเป็นอยู่ ครัวเรือนที่มีสมาชิกในครอบครัวเป็นผู้พิการหรือประสบปัญหาสุขภาพหรือเจ็บป่วยกระทันหันจึงมีความลำบากกว่าครัวเรือนอื่นๆ[32] เพราะไม่ได้รับสิทธิการรักษาใดๆ อันเนื่องมาจากการทำงานนอกระบบหรือระบบที่ไม่เป็นทางการที่ไม่สามารถเข้าถึงการคุ้มครองได้ นอกจากพึ่งพิงความช่วยเหลือจากองค์กรเอกชนหรือองค์กรระหว่างประเทศที่ให้การสนับสนุนโดยยึดหลักมนุษยธรรม

แม้ว่าแรงงานข้ามชาติในอำเภอแม่สอด และในเมืองเชียงรายจะอยู่ร่วมกัน มีญาติหรือคนรู้จักในประเทศไทย แต่โดยส่วนใหญ่พวกเขาไม่สามารถช่วยเหลือกันได้มากนักเพราะต่างต้องดิ้นรนหารายได้และต่างทำงานรับจ้างหาเช้ากินค่ำที่รายได้ต่ำ ส่วนใหญ่เป็นแรงงานรับจ้างรายวันมีรายได้เพียง 200-300 บาทต่อวัน หากครัวเรือนใดมีปัญหาก็ยังคงต้องดูแลกันเองในครอบครัวเป็นหลักก่อน อย่างไรก็ตาม แรงงานบางคนเปิดเผยว่าหากมีความเดือดร้อนทางการเงินก็ยังพอหยิบยืมเพื่อนแรงงานได้บ้าง เช่นเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วยหรือเกิดอุบัติเหตุที่ต้องใช้เงินจำนวนมากกระทันหัน ซึ่งพบ

---

[29] ครัวเรือนแรงงานข้ามชาติในจังหวัดเชียงรายที่ให้ข้อมูลทั้งหมดอพยพเข้ามาในประเทศไทยครั้งแรกระหว่างปี 2539-2554

[30] ครอบครัวของเป้และครอบครัวของอาชิง เขตเทศบาลนครเชียงราย จังหวัดเชียงราย

[31] ครอบครัวของมะหน่วย อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

[32] ครอบครัวของพูโล อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

ในครอบครัวแรงงานข้ามชาติในเมืองเชียงราย ที่แรงงานชาย 2 คนประสบอุบัติจากการทำงานและไม่ได้รับสิทธิการรักษาพยาบาลและเยียวยาตามเงื่อนไขของการจ้างงาน ทั้งที่หนึ่งนั้นทำงานเป็นลูกจ้างตามเงื่อนไขหลักประกันสังคม แต่เนื่องจากนายจ้างของเขาไม่ส่งเงินเข้ากองทุนประกันสังคมอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นที่นายจ้างเหมือนพยายามที่จะเอาเปรียบ ทำให้เมื่อเกิดปัญหาดังกล่าวขึ้น แรงงานชายคนนี้จึงได้รับการสนับสนุนตามเงินประกันสังคมเพียงจำนวนเล็กน้อยเท่านั้น นอกจากนี้ การกลายเป็นผู้ทุพพลภาพทำให้ส่งผลต่อการดูครอบครัวที่ต้นทางการย้ายถิ่นในเมียนมา เนื่องจากขาดรายได้หลักทำให้ไม่สามารถส่งเงินกลับไปยังบ้านเกิดได้ อีกทั้งยังสร้างภาระการดูแลให้กับสมาชิกคนอื่นในครอบครัว

7.3.2 การส่งต่อความเปราะบางทางเศรษฐกิจข้ามรุ่น

ข้อมูลจากภาคสนามสะท้อนให้เห็นถึงประเด็นความเปราะบางที่เกิดจากความยากจนซึ่งมักจะเป็นต้นเหตุของความเปราะบางในด้านอื่นๆ ที่ยังคงส่งต่อถึงคนรุ่นต่อไปโดยเฉพาะในครัวเรือนที่รายได้ต่ำ มีอัตราการพึ่งพิงสูง เป็นหนี้สิน

ตารางที่ 7.1: ความเปราะบางทางเศรษฐกิจ

พื้นที่การศึกษาและจำนวนครอบครัว	อัตราการพึ่งพิง (ผู้หารายได้: จำนวนผู้พึ่งพิง)	หนี้สินโดยเฉลี่ย (บาท)	รายได้โดยเฉลี่ย/เดือน
ครอบครัวในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลก (N=12)	1 ต่อ 2.1	ต่ำสุด: ไม่มีหนี้สิน สูงสุด: 150,000 บาท เฉลี่ย: ประมาณ 40,000 บาท	15,000-20,000 บาท
ครอบครัวในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี (N=14)	1 ต่อ 2.1	ต่ำสุด: ไม่มีหนี้สิน สูงสุด: 400,000 เฉลี่ย: 190,714	15,000 บาท
ครอบครัวในพื้นที่จังหวัดลำปาง (N=13)	1 ต่อ 2.86	ต่ำสุด: 50,000 สูงสุด: 500,000 เฉลี่ย: 175,384	14,230 บาท
ครอบครัวแรงงานข้ามชาติในเขตเทศบาลบาลนครเชียงราย (N=8)	1 ต่อ 2.3	ต่ำสุด: ไม่มีหนี้สิน สูงสุด: 26,000 บาท เฉลี่ย: ประมาณ 10,000 บาท	ต่ำกว่า 10,000 บาท
ครอบครัวแรงงานข้ามชาติในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก (N=9)	1 ต่อ 3	ต่ำสุด: ไม่มีหนี้สิน สูงสุด: 18,000 บาท เฉลี่ย: ประมาณ 12,500 บาท	5,000 บาท

ครอบครัวในพื้นที่ศึกษาเป็นครอบครัวที่มีความเปราะบางทางเศรษฐกิจ รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนกรณีศึกษาทั้งในจังหวัดอุดรธานี ลำปาง และพิษณุโลก ต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยครัวเรือนของแต่ละจังหวัด[33] ครอบครัวทุกครอบครัวในกรณีศึกษาของจังหวัดลำปางถูกจัดว่าเป็นครอบครัวยากจน และทุกครอบครัวมีสมาชิกที่อยู่ในเกณฑ์ที่ได้รับบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ (บัตรคนจน) ครอบครัวในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีนั้นสัดส่วนของผู้ที่หารายได้ต่อจำนวนผู้พึ่งพิงอยู่ที่ 1 ต่อ 2.1 คน เท่ากับอัตราการพึ่งพิงของครอบครัวในจังหวัดพิษณุโลก ขณะที่อัตราการพึ่งพิงของจังหวัดลำปางนั้นสูงสุดอยู่ที่ 1 ต่อ 2.86 คน โดยปัญหาหนี้สินเป็นปัญหาร่วมของครัวเรือนในทุกพื้นที่ ในพื้นที่จังหวัดลำปางนั้นทุกครอบครัวเผชิญกับปัญหาหนี้สิน โดยหนี้ต่อครัวเรือนเฉลี่ยคือ 175,384 บาท ครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่สามารถชำระหนี้ได้ตามกำหนด มูลค่าหนี้สินจึงเพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ

ส่วนครอบครัวแรงงานข้ามชาติใน 2 พื้นที่มีอัตราการพึ่งพิงอยู่ที่ 1 ต่อ 2.3 คนในพื้นที่เมืองเชียงราย และอัตรา 1 ต่อ 3 คนในพื้นที่อำเภอแม่สอด ส่วนรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนต่ำกว่า 10,000 บาทสำหรับพื้นที่เมืองเชียงราย และต่ำกว่า 5,000 บาทสำหรับพื้นที่อำเภอแม่สอด ส่วนหนี้สินนั้นเป็นการกู้ยืมจากจากญาติ แรงงานข้ามชาติด้วยกัน นายจ้าง หรือแม้กระทั่งกู้เงินจากคนเมียนมาในฝั่งเมียนมาสำหรับบางครอบครัวในเมืองเชียงราย ดังนั้นจึงมีค่าเฉลี่ยของหนี้สินอยู่ที่ 10,000 บาท และ 12,500 บาทของครอบครัวในเมืองเชียงรายและแม่สอดตามลำดับ ซึ่งจำนวนอาจไม่มากเท่ากับหนี้สินครัวเรือนไทย เนื่องจากแรงงานข้ามชาติไม่สามารถกู้ยืมเงินจากสถาบันการเงินด้วยจำนวนมากๆ ได้

การศึกษาภาคสนามในพื้นที่ศึกษานี้พบแนวโน้มของการส่งต่อความยากจนข้ามรุ่น แม้ว่าครอบครัวในพื้นที่ศึกษาสามารถส่งคนรุ่นหลานเข้าสู่ระบบการศึกษาทั้งหมด แต่เมื่อดูประวัติของคนรุ่นปู่ย่าจนถึงพ่อแม่จะพบว่าจะพบครัวเรือน 2 ลักษณะได้แก่รุ่นปู่ย่าและพ่อแม่ที่มีการศึกษาเฉลี่ยอยู่ที่ระดับประถมศึกษาหรือมัธยมศึกษาทำให้ไม่ได้มีทางเลือกในการประกอบอาชีพมากนัก และมักเข้าสู่ตลาดแรงงานในฐานะแรงงานทักษะต่ำหรือแรงงานกึ่งทักษะ ส่วนครัวเรือนส่วนน้อยที่มีผู้สำเร็จการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) และอุดมศึกษาขึ้นไป แต่เมื่อเข้าสู่ตลาดแรงงานก็พบว่าไม่สามารถสะสมทุนและเลื่อนชั้นทางสังคมได้ ในทางตรงข้าม ความอยู่รอดของแรงงานกลุ่มนี้วางอยู่บนการพึ่งพาการดูแล การสนับสนุนจากคนรุ่นพ่อแม่ (เช่น การส่งลูกกลับไปให้พ่อแม่ดูแลที่บ้านเกิด) แม้ว่าสมาชิกของครอบครัวในพื้นที่ศึกษาบางส่วนเดินทางไปทำงานเป็นแรงงานในต่างประเทศเพื่อนำรายได้มาเป็นค่าใช้จ่ายในการดูแลครอบครัวและการลงทุนทางการศึกษาของสมาชิกรุ่นต่อมาของครอบครัว อย่างไรก็ตาม สมาชิกรุ่นเด็กของครอบครัวก็เผชิญกับความท้าทายในการเข้าถึงการศึกษาที่มีคุณภาพ และการคงอยู่ในระบบการศึกษา ความท้าทายดังกล่าวยิ่งพบ

[33] การสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติระบุว่าในปี 2564 รายได้ครัวเรือนเฉลี่ยของจังหวัดอุดรธานีคือ 22,606.52 บาทต่อเดือน จังหวัดลำปาง 19,857.63 บาท และจังหวัดพิษณุโลก 20,912.97 บาทต่อเดือน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2565 ข)

มากในกลุ่มโดยเฉพาะผู้ที่มาจากพ่อแม่ที่หย่าร้างกันและครอบครัวที่มีผู้มีปัญหาสุขภาพกายและจิต กลุ่มคนเปราะบางที่ต้องการการดูแลที่มีลักษณะเฉพาะ ซึ่งโอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมเศรษฐกิจของคนกลุ่มนี้มีอย่างจำกัด ส่วนครัวเรือนแรงงานข้ามชาติพบว่าโอกาสในการเลื่อนชั้นทางเศรษฐกิจและสังคมยิ่งแทบจะเป็นไปไม่ได้เลย ดังนั้น การดูแลเด็กในครอบครัวเปราะบางและการแก้ปัญหาจึงไม่ใช่เพียงเรื่องของเด็กเท่านั้น หากยังเกี่ยวข้องกับการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสวัสดิการของคนรุ่นพ่อแม่ซึ่งต้องมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม หากเกิดความเปราะบางแล้วก็จะส่งต่อความเปราะบางข้ามรุ่นไปเรื่อยๆ

7.4 ช่องโหว่ของนโยบายสาธารณะและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเกี่ยวกับพลวัตครอบครัวไทย

นักวิจัยในแต่ละพื้นที่ได้สำรวจข้อมูลเกี่ยวกับสวัสดิการในระดับปัจเจก ครัวเรือน ชุมชน รวมถึงสิ่งที่ครอบครัวที่ให้ข้อมูลในงานวิจัยนี้เข้าถึงและได้รับ รวมไปถึงอุปสรรคต่างๆ ในการเข้าถึงสวัสดิการของพวกเขา ทั้งนี้พบว่ารัฐสร้างนโยบายช่วยเหลือครัวเรือนเปราะบางผ่านเงินช่วยเหลือประชาชนกลุ่มต่างๆ แทบจะคลอบคลุมแล้ว ไม่ว่าจะเป็นเงินเบี้ยผู้สูงอายุ เงินอุดหนุนคนพิการ และเงินอุดหนุนเด็กแรกเกิด เป็นต้น แต่ปัญหาสำคัญที่งานวิจัยชิ้นนี้พบคือการแก้ปัญหาสวัสดิการของรัฐมักตั้งต้นด้วยการจัดสรรเงินงบประมาณเป็นหลัก แต่ไม่ได้พัฒนาโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน รูปแบบการสนับสนุนการดูแลในด้านอื่นๆ ซึ่งมีความสำคัญสำหรับการดูแล และการสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้กับกลุ่มเปราะบาง

7.4.1 สวัสดิการและการดูแลครัวเรือนเปราะบาง

จากข้อค้นพบของงานวิจัยนี้ คำว่าครัวเรือนเปราะบางที่พบในพื้นที่ภาคสนามไม่ได้มีเพียงความเปราะบางเชิงเศรษฐกิจ แต่มีความเปราะบางทั้งทางร่างกาย จิตใจ และครอบครัวจำนวนมากมีความเปราะบางหลายลักษณะทับซ้อนกัน นอกจากความช่วยเหลือในรูปแบบของการสังคมสงเคราะห์เป็นรายกรณี ในปัจจุบันกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ยังพยายามบูรณาการบทบาทของภาคส่วนต่างๆ ทั้งรัฐ ชุมชน และเอกชนในการดูแลกลุ่มเปราะบาง โดยมีเป้าหมายว่าจะไม่ทอดทิ้งใครไว้ข้างหลัง โดยเน้นการบูรณาการภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในระดับท้องถิ่นในการเก็บข้อมูลกลุ่มเปราะบาง ในขณะเดียวกันก็เน้นการให้ความช่วยเหลือและรับแจ้งเหตุโดยมีการแก้ปัญหาผ่านคณะทำงานที่เป็นสหวิชาชีพ[34] แต่กระนั้น จากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเกี่ยวกับสวัสดิการและการดูแลครัวเรือนเปราะบางพบว่ากระบวนการแก้ไขปัญหายังค่อนข้างรวมศูนย์ โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) มักทำหน้าที่เพียงเก็บข้อมูลและส่งเรื่องต่อไปยัง

[34] สามารถดูเพิ่มเติมได้ในคู่มือจัดการรายกรณีโครงการบูรณาการเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตกลุ่มเปราะบางรายครัวเรือน โดย กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2564)

สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ในระดับจังหวัด (พมจ.) ในขณะที่งบประมาณรวมศูนย์ที่ส่วนกลาง งานวิจัยนี้พบกว่าการขอความช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ กลับกระจัดกระจายและทับซ้อน การที่ปัจเจกบุคคลเผชิญกับปัญหาความเปราะบางทางร่างกายและจิตใจและต้องการเข้าถึงบริการต่างๆ ของรัฐจำเป็นจะต้องหาหน่วยงานที่รับผิดชอบให้ถูกต้องเสียก่อน มิฉะนั้นอาจจะไม่ได้รับความช่วยเหลือ เพราะแต่ละหน่วยงานมีกฎหมายของตนเอง และรัฐก็ไม่ได้มีการให้บริการจุดเดียวเบ็ดเสร็จหรือ one-stop service ที่จะตรวจสอบสิทธิ์และส่งต่อความช่วยเหลือให้กับประชาชน และถึงแม้ว่าภาครัฐพยายามทำงานร่วมกับชุมชนโดยมีการเก็บข้อมูลชุมชน ในแต่ละชุมชนมีฐานข้อมูลกลุ่มเปราะบางที่รวบรวมโดยอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) แต่กระนั้นพบว่าแม้จะมีการเก็บรวบรวมข้อมูล แต่ข้อมูลถูกใช้ในเชิงการตั้งรับในการแก้ปัญหามากกว่าการทำงานเชิงรุก และเป็นมิติที่แยกส่วนระหว่างความเปราะบางทางร่างกาย จิตใจ และความสามารถในการหารายได้ในทางเศรษฐกิจซึ่งรับผิดชอบโดยคนละหน่วยงานกัน

จากการสัมภาษณ์นักสังคมสงเคราะห์ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น[35]พบว่านอกจากจะขาดแคลนงบประมาณ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมักจะประสบปัญหาขาดแคลนบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญ เช่น นักสังคมสงเคราะห์ทำให้ต้องส่งต่อไปที่ พมจ. และเมื่อมีการช่วยเหลือ ก็จะอยู่ในรูปแบบของการสงเคราะห์มากกว่าการป้องกัน งบประมาณที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มเปราะบางอยู่ที่กระทรวง พม. ส่วนกลางค่อนข้างมาก แต่เนื้องานในการหาทางป้องกันและช่วยเหลืออยู่ในพื้นที่ซึ่ง พม ไม่สามารถลงไปทำได้ด้วยตัวเอง ในเชิงนโยบายจึงควรมีการกระจายงบประมาณไปที่ท้องถิ่นให้มากขึ้น สร้างบุคลากรใน อปท. ให้เพียงพอ แต่ในความเป็นจริงทำได้ยากภายใต้ระบบราชการรวมศูนย์ อีกทั้งบาง อปท. ก็มีผู้บริหารที่ขาดความรู้งานเกี่ยวกับสวัสดิการสังคมซึ่งยังเป็นจุดอ่อนของการกระจายอำนาจ นอกจากนี้ อปท. ในหลายพื้นที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับปัญหาครอบครัวเปราะบางเป็นลำดับต้น นอกจากวิสัยทัศน์ของผู้บริหาร ยังมีปัจจัยความจำเป็นอื่น เช่น ในกรณีที่ อปท. อยู่ในพื้นที่ทุรกันดาร อปท. ก็มักต้องการใช้งบประมาณกับการพัฒนาโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานเป็นเรื่องแรกมากกว่าที่จะเน้นงานด้านการพัฒนาสังคม เป็นต้น

งานวิจัยนี้มีข้อเสนอว่าภาระกิจในการดูแลกลุ่มเปราะบางควรกระจายลงไปสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) และให้อปท. เป็นหน่วยงานหลักในการดูแลกลุ่มเปราะบาง เนื่องจากเป็นหน่วยงานที่ทำงานใกล้ชิดกับชุมชนและเข้าใจสถานการณ์เปราะบางในพื้นที่ได้ดีกว่าหน่วยงานราชการส่วนภูมิภาค (เช่น พมจ.) อย่างไรก็ตาม ในการผ่องถ่ายภารกิจในการดูแลกลุ่มเปราะบางสู่อปท.นั้น จำเป็นต้องสร้างความเข้าใจแก่อปท. ให้ตระหนักว่าภารกิจในการดูแลกลุ่มเปราะบางเป็น

[35] สัมภาษณ์นักสังคมสงเคราะห์ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีประสบการณ์ทำงานคุ้มครองเด็กในกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

หนึ่งในภารกิจหลักของอปท. และสนับสนุนให้อปท. มีบทบาทในการทำงานเชิงรุกในการดูแลและแก้ไขปัญหากลุ่มเปราะบาง

7.4.2 สวัสดิการและการดูแลเด็ก

ในปัจจุบัน ประเทศไทยจัดสวัสดิการให้กับเด็กแรกเกิด – 6 ปี ผ่านเงินอุดหนุนเด็กแรกเกิด โดยพ่อแม่และเด็กต้องมีสัญชาติไทย มีรายได้ไม่เกิน 100,000 บาทต่อปี ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีที่มีผู้ย้ายถิ่นเป็นจำนวนมากและเด็กอยู่อาศัยกับผู้ที่ไม่ใช่พ่อแม่ มีการอนุโลมให้ผู้ปกครองเด็กที่พ่อแม่ยินยอมให้เป็นผู้ดูแลสามารถรับเงินแทนได้ ในทุกพื้นที่ภาคสนามของงานวิจัยมีการจัดศูนย์พัฒนาเด็กเล็กสำหรับเด็กอายุ 3-5 ปี ที่ไม่มีค่าใช้จ่าย ซึ่งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กดังกล่าวดูแลโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และครูประจำศูนย์พัฒนาเด็กเล็กมักจะเป็นคนในชุมชนที่รู้จักกันกับผู้ปกครองของเด็กเป็นอย่างดี สวัสดิการที่เกี่ยวกับเด็กมีความครอบคลุมดังแผนภาพ 7.3

แผนภาพ 7.3: สวัสดิการเด็ก

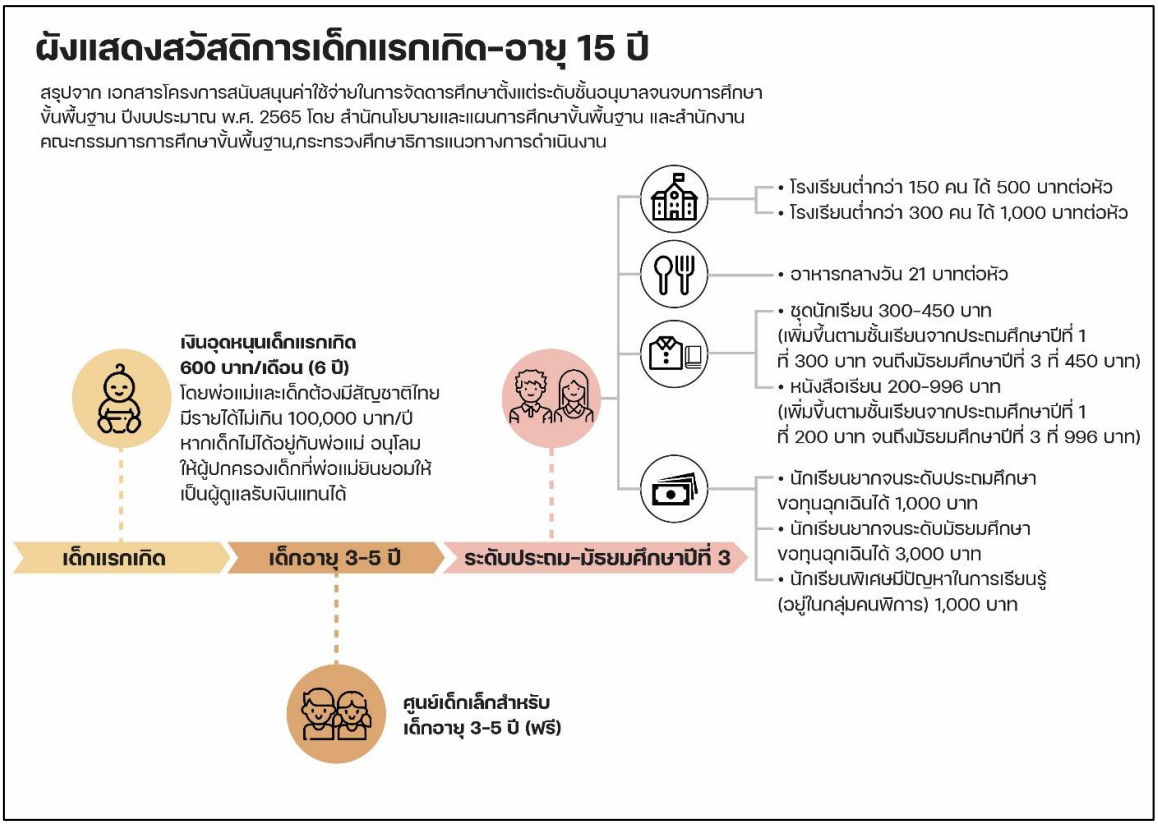

จากข้อมูลภาคสนาม ความเหลื่อมล้ำในสวัสดิการที่เกี่ยวกับเด็กเห็นได้ชัดเจนเมื่อเด็กเรียนอยู่ในระดับชั้นประถมศึกษาขึ้นไป ครัวเรือนที่พอมีรายได้มักจะส่งบุตรหลานเข้าไปเรียนในโรงเรียนประจำอำเภอ หรือโรงเรียนประจำจังหวัดเพราะเห็นว่าเป็นโรงเรียนที่ครูเก่งกว่า ดีกว่า ปัญหาดังกล่าวส่วนหนึ่งมาจากการอุดหนุนเงินช่วยเหลือโรงเรียนจากภาครัฐที่สนับสนุนโรงเรียนตามราย

หัว ทำให้โรงเรียนขนาดใหญ่ที่มีทั้งรายได้มากกว่าและเงินอุดหนุนมากกว่าสามารถจัดสาธารณูปโภคให้เด็กได้มากกว่าโรงเรียนขนาดเล็ก เช่น ผู้ปกครองในบ้านนาสนุกส่วนหนึ่งนิยมส่งบุตรหลานไปเรียนโรงเรียนอนุบาลในอำเภอหนองวัวซอ แม้ว่าผู้ปกครองต้องรับส่งเป็นระยะทางไป-กลับ กว่า 20 กิโลเมตร แต่ผู้ปกครองมองว่าโรงเรียนอนุบาลในอำเภอเป็นโรงเรียนใหญ่ มีครูจากต่างประเทศ มีสระว่ายน้ำ ในขณะที่โรงเรียนในตำบลไม่มีสิ่งดังกล่าว เมื่อขึ้นชั้นมัธยมศึกษา ผู้ปกครองจำนวนหนึ่งก็เลือกที่จะส่งบุตรหลานไปเรียนที่โรงเรียนในตัวเมืองด้วยเหตุผลเดียวกันว่าโรงเรียนดีกว่าในแง่ของสถานที่และครูก็เก่งกว่า ส่วนครอบครัวที่มีทางเลือกน้อย โดยเฉพาะครอบครัวเปราะบางทับซ้อนก็อาจต้องเรียนโรงเรียนประจำตำบลขยายโอกาส การจะเรียนจบหรือไม่จบในระดับการศึกษาภาคบังคับมีหลายปัจจัยเป็นองค์ประกอบ ไม่ว่าจะเป็นสถานการณ์ของครอบครัว และสถานการณ์ของตัวเด็กเอง

เด็กในครอบครัวเปราะบางจำนวนหนึ่งในงานวิจัยนี้เป็นผู้ที่กำลังติดยาเสพติด หรือสุ่มเสี่ยงต่อการติดยาเสพติด และการก่ออาชญากรรม เด็กอยู่ในครัวเรือนที่คนในครอบครัวเกี่ยวข้องกับยาเสพติดและใช้ความรุนแรง และเป็นครัวเรือนที่เปราะบางข้ามรุ่น[36] รัฐควรจะต้องพิจารณาด้านภาระทางงบประมาณที่อาจเกิดขึ้นจากปัญหาสังคมของกลุ่มเปราะบางเหล่านี้ด้วย แทนที่จะคิดถึงเพียงการปราบปรามและการแก้ไขปัญหาเชิงรับโดยการส่งต่อให้กับชุมชนและ อปท. เป็นผู้ติดตามดูแล นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตว่าครอบครัวผู้ให้ข้อมูลในงานวิจัยนี้ในทุกพื้นที่มีการศึกษาเพียงภาคบังคับหรือชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 หรือเทียบเท่า ความสามารถในการตั้งรับความเปราะบางของครอบครัวที่มีอยู่น้อยทำให้เมื่อเกิดสถานการณ์ฉุกเฉิน เช่น พ่อหรือแม่เสียชีวิต หรือเจ็บป่วย อาจทำให้ลูกต้องออกจากโรงเรียน ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดกับครัวเรือนที่มีลักษณะอยู่ในภาวะเสี่ยงที่จะเกิดปัญหาซึ่งเมื่อเกิดปัญหาแล้วไม่สามารถจะดูแลตัวเองได้ และการอยู่ในครอบครัวเปราะบางที่พ่อแม่ต้องเอาตัวรอดด้วยการหาเช้ากินค่ำทำให้การดูแลในเรื่องการศึกษาค่อนข้างน้อยจนทำให้เด็กหลุดออกจากระบบการศึกษาได้ง่าย ในพื้นที่จังหวัดพิษณุโลกและลำปางที่มีสมาชิกในครัวเรือนเป็นเด็กที่มีปัญหาพัฒนาการล่าช้า ทุพลภาพทางสมอง หรือเด็กซึ่งต้องการความช่วยเหลือดูเป็นพิเศษ การดูแลเด็กด้วยเงินช่วยเหลือเพียงอย่างเดียวจึงไม่เพียงพอ แต่จำเป็นจะต้องมีโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น โรงเรียนสำหรับเด็กพิเศษที่อยู่ไม่ไกลจากพื้นที่และมีสวัสดิการช่วยเหลือที่ทำให้ครอบครัวสามารถพาเด็กไปเข้าโรงเรียนได้ด้วย หรือในพื้นที่ที่เด็กอยู่อาศัยในครอบครัวแหว่งกลาง กรณีที่ปู่ย่าตายายมีข้อจำกัดดูแลเด็กได้ ก็ควรมีทางเลือก เช่น โรงเรียนขยายโอกาสที่เป็นโรงเรียนประจำที่จะช่วยแบ่งเบาภาระของครอบครัวได้ รวมทั้งการสนับสนุนในด้านอื่นๆ แก่ครอบครัวเพื่อให้สามารถดูแลเด็กกลุ่มนี้ได้ เช่น การให้ความรู้แก่ครอบครัวในการดูแลเด็กที่ต้องการการดูแลเป็นพิเศษ การสนับสนุนทั้งทางการเงิน สังคม และอารมณ์แก่ครอบครัวในการดูแลเด็ก เป็นต้น

[36] ครอบครัวของดารา จ. พิษณุโลก และครอบครัวของชลลดา จ. ลำปาง

สถานการณ์ช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19 แม้ว่าสมาชิกในครอบครัวจากการศึกษานี้จะได้รับความช่วยเหลือผ่านการลงทะเบียนในโครงการที่รัฐพยายามเยียวยาในช่วงของการระบาดใน 2 ปีกว่าที่ผ่านมา แต่ความช่วยเหลือดังกล่าวก็มีระยะสั้นและเป็นตัวเงินที่ให้คนที่มีรายได้น้อยหรือได้รับผลกระทบจากการระบาดและมาตรการควบคุมของรัฐในลักษณะการให้เงินแบบให้เปล่าที่ออกมาแต่ละช่วง (แผนภาพ 7.4) แต่ไม่ได้นำไปสู่การต่อยอดหรือเยียวยาในลักษณะยาว เป็นอีกตัวบ่งชี้ความเปราะบางของเด็กซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเกี่ยวกับการศึกษาทั้งครูและเจ้าหน้าที่ในเขตพื้นที่การศึกษาจะพบว่าแทบจะทุกพื้นที่มีปัญหาข้อจำกัดเรื่องการเข้าถึงอุปกรณ์การเรียนออนไลน์ ไม่สามารถมีสมาธิจดจ่อกับการเรียนออนไลน์ เด็กประสบปัญหาการเรียนรู้ และปัญหาพัฒนาการในกลุ่มเด็กเล็ก ซึ่งมีแนวโน้มว่าสถานการณ์ของปัญหาดังกล่าวในกลุ่มเด็กจากครอบครัวเปราะบางรุนแรงกว่าเด็กจากครอบครัวทั่วไป มาตรการในการแก้ไขปัญหาการเรียนรู้และพัฒนาการที่ถดถอยของเด็กจึงต้องพร้อมกับเป้าหมายการลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาระหว่างเด็กกลุ่มต่างๆ ด้วย

แผนภาพ 7.4: ความช่วยเหลือสำหรับประชาชนทั่วไปในช่วงล็อกดาวน์และผลกระทบจากโควิด-19

แม้ว่าครอบครัวมีความสำคัญในการดูแลเด็ก แต่การพัฒนาส่งเสริมให้เด็กเติบโตอย่างมั่นคงและมีพัฒนาการที่สมวัยนั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากปล่อยให้ครอบครัวทำหน้าที่ดูแลเด็กโดยปราศจากการสนับสนุนจากภาคส่วนอื่น งานวิจัยนี้จึงมีข้อเสนอให้ภาคส่วนต่างๆ ทั้งชุมชน ครอบครัว รัฐ เข้ามามีบทบาทร่วมกับครอบครัวในการดูแลเด็ก โดยเห็นว่าภาคส่วนต่างๆ จำเป็นต้องทำงานร่วมกันในการดูแลเด็ก (ดังแสดงในแผนภาพที่ 7.5 และ 7.6)

แผนภาพ 7.5: ความร่วมมือของภาคส่วนต่างๆ ในการพัฒนาเด็ก

แผนภาพ 7.6: การสร้างความอยู่ดีมีสุขของเด็กในครอบครัวแหว่งกลาง

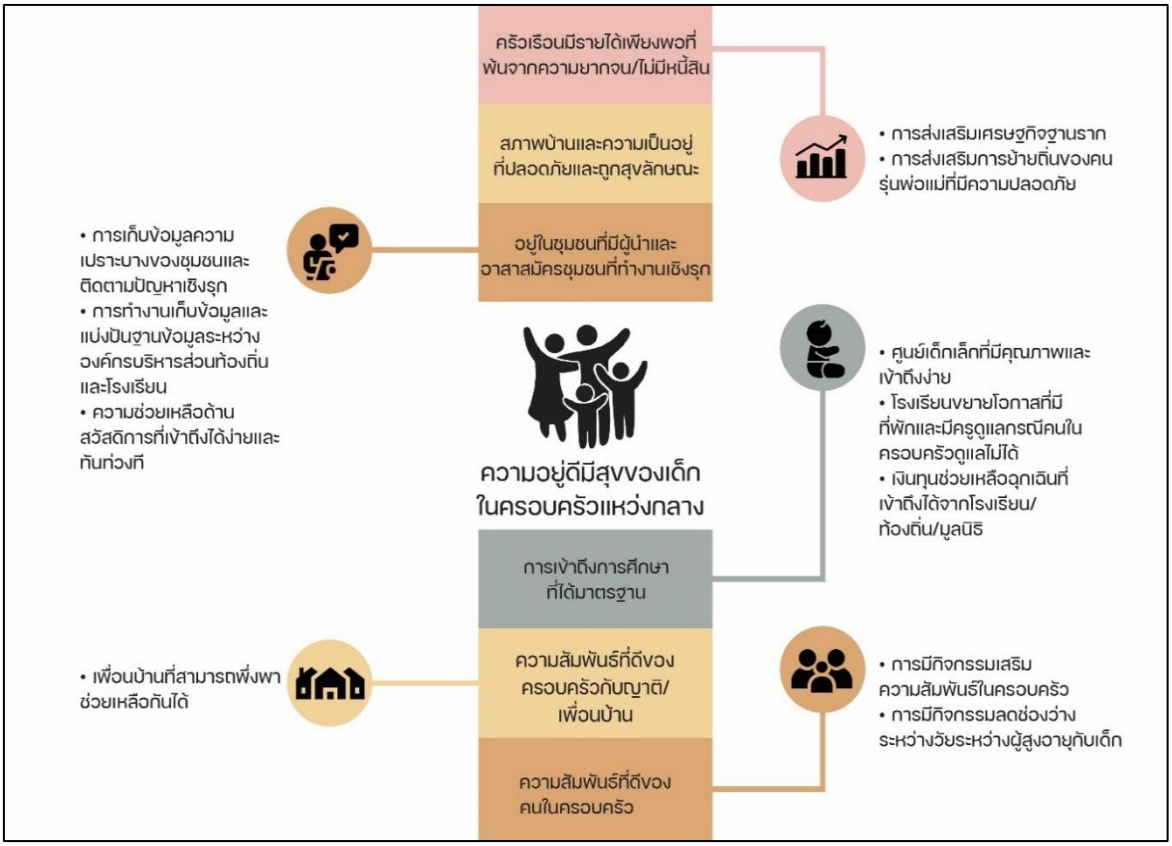

โดยสรุป การจะพัฒนาระบบคุ้มครองทางสังคมที่ทั่วถึงดังที่งานวิจัยนี้เสนอจำเป็นจะต้องมีการกระจายอำนาจลงสู่ท้องถิ่นในฐานะหน่วยงานที่อยู่ใกล้ชิดกับประชาชนที่สุดเพราะเป็นผู้อยู่ในพื้นที่ ใกล้ชิดกับปัญหา และสามารถใช้มาตรการเชิงรุกในการแก้ไขปัญหาได้อย่างรวดเร็วกว่าการพึ่งพิงกลไกให้ความช่วยเหลือที่อยู่นอกชุมชน ในเมื่อความเปราะบางเด็กเผชิญมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัว การดูแลและแก้ไขปัญหาเด็กจึงจำเป็นต้องดำเนินไปพร้อมกับการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมที่เอื้อต่อการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครอบครัว

โครงการวิจัยนี้เสนอกลไกในการดูแลเด็กในระดับชุมชนในรูปแบบ “คณะทำงานเพื่อพัฒนาเด็กของชุมชน” (แผนภาพ 7.7) คณะทำงานฯ ดังกล่าวประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ตัวแทนชุมชน ครู และนักสังคมสงเคราะห์ หรือนักพัฒนาชุมชนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คณะทำงานฯ ดังกล่าวทำงานร่วมกับครอบครัวของเด็กที่ต้องการความช่วยเหลือ (เช่น ครอบครัวของเด็กพิเศษ เด็กที่มีปัญหาทางพฤติกรรม เป็นต้น) โดยครอบครัวของเด็กที่ต้องการความช่วยเหลือสามารถร้องขอความช่วยเหลือจากคณะทำงานฯ ดังกล่าว นอกจากนั้น การที่คณะทำงานฯ เป็นกลไกในระดับชุมชนทำให้สามารถเข้าใจถึงสถานการณ์ความเปราะบางของเด็กในพื้นที่ และสามารถทำงานเชิงรุกในการดูแลและป้องกันความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นกับเด็กแม้ว่าครอบครัวของเด็กไม่ได้ร้องขอความช่วยเหลือก็

ตาม (เช่น คณะทำงานเห็นว่าเด็กมีความเสี่ยงที่จะเป็นเหยื่อของความรุนแรงในครอบครัว และทำงานเชิงรุกในการป้องกันเด็ก) การทำงานเพื่อดูแลเด็กของคณะทำงานฯ ดังกล่าวแม้ว่ามีจุดเริ่มต้นอยู่ในระดับชุมชน แต่การดูแล ปกป้อง และคุ้มครองเด็ก ไม่ได้ถูกผลักให้เป็นภาระของครอบครัวและชุมชนเท่านั้น การทำงานของคณะทำงานฯ ดังกล่าวจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขันและทันท่วงทีจากนักวิชาชีพและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ จิตแพทย์ นักจิตวิทยา นักกิจกรรมบำบัด นักสังคมสงเคราะห์ นักโภชนาการ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และเจ้าหน้าที่พัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ พมจ. เป็นต้น ภายใต้กลไกดังกล่าว การดูแลเด็กจะไม่ถูกโยนให้เป็นภาระของครอบครัว ซึ่งอาจมีศักยภาพที่จำกัดในการดูแลเด็ก และการดูแลเด็กจะครอบคลุมถึงการดูแลในเชิงรุก ซึ่งจะทำให้เด็กได้รับการดูแลดีขึ้น มีพัฒนาการที่สมวัย และเป็นเด็กที่อยู่ดีมีสุข

แผนภาพ 7.7: การดูแลเด็กผ่านคณะทำงานเพื่อพัฒนาเด็กของชุมชน

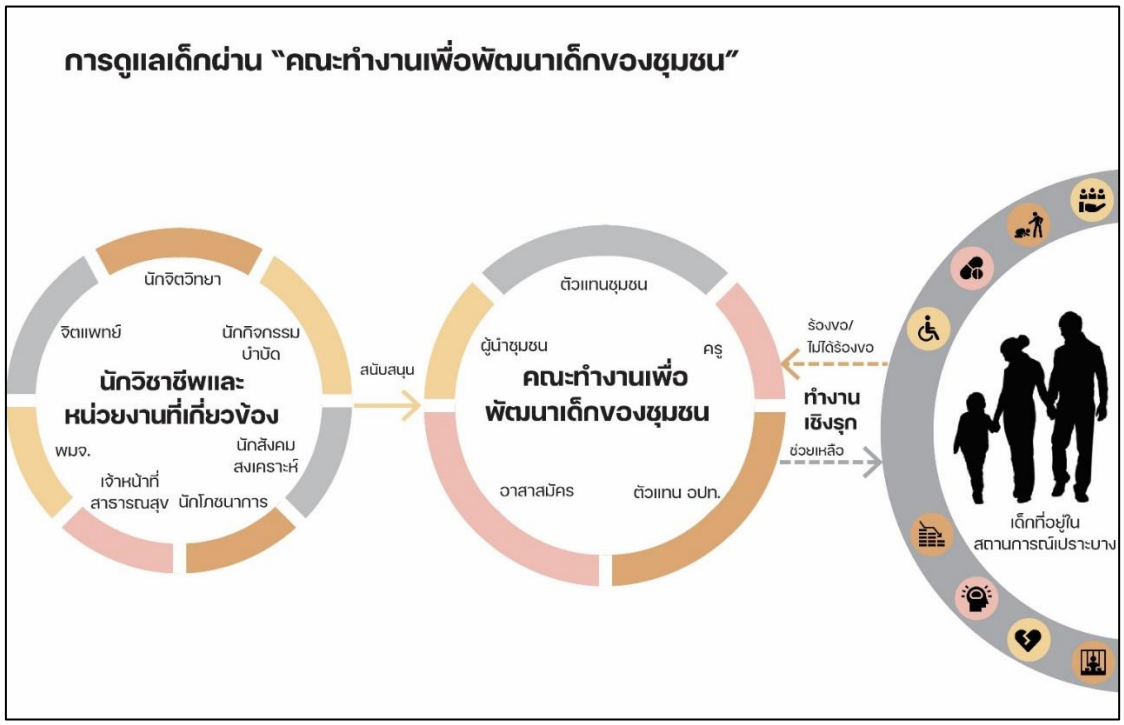

7.4.3 ครัวเรือนแรงงานข้ามชาติที่ถูกกันออกจากสวัสดิการ

โดยสถานะความเป็นแรงงานข้ามชาติ หากเป็นผู้ที่เข้าเมืองและทำงานโดยได้รับใบอนุญาตทำงานอย่างถูกกฎหมายก็สามารถเข้าถึงสวัสดิการต่าง ๆ ได้ตามกฎหมายคุ้มครองแรงงาน[37]

[37] ได้รับประกันสังคมตาม พรบ. ประกันสังคม พ.ศ. 2533 มาตรา 33 ที่จะได้รับความคุ้มครอง 7 กรณี ได้แก่ 1) ประสบอันตรายหรือเจ็บป่วย 2) คลอดบุตร 3) ทุพพลภาพ 4) เสียชีวิต 5) สงเคราะห์บุตร 6) ชราภาพ 7) ว่างงาน

อย่างไรก็ตาม แรงงานข้ามชาติส่วนใหญ่ให้ข้อมูลว่าตนไม่ได้เข้าถึงสิทธิดังกล่าวตามยอดเงินที่ตนเองสะสม และเมื่อทำงานไม่ได้ ไม่มีนายจ้าง ใบอนุญาตทำงานก็จะหมดอายุทำให้ขาดการคุ้มครองซึ่งทำให้ผิดทั้ง พรบ. คนเข้าเมืองฯ ที่ทำให้อาจถูกจับ ปรับ หรือส่งตัวกลับซึ่งต้องต่อรองด้วยการจ่ายเงินกับเจ้าหน้าที่ บางครัวเรือนที่มีสมาชิกในครอบครัวมีปัญหาสุขภาพ เช่น ปัญหากล้ามเนื้ออ่อนแรงจากการทำงานหนัก[38] หรือปัญหาของบุตรหลานที่เกิดในประเทศไทยแต่มีก้อนเนื้องอกที่ปากตั้งแต่เกิดและพุงโตมากกว่าปกติ[39] เมื่อต้องเผชิญกับค่ารักษาพยาบาลในโรงพยาบาลประเทศไทยก็ตัดสินใจส่งสมาชิกกลับไปรักษาตัวที่บ้านเกิดแล้วจึงกลับมาประเทศไทย ครัวเรือนแรงงานเมียนมามีบุตรหลานอยู่ร่วมกันกล่าวถึงสวัสดิการการศึกษาที่ประเทศไทยมีนโยบายเรียนฟรี 15 ปี ว่าพวกเขาต้องจ่ายเงินให้กับบุตรหลานที่จะต้องเข้าโรงเรียนและบางส่วนไม่มีเงินจ่ายจึงต้องเลี้ยงลูกด้วยตนเองและลดเวลาทำงานลง

ปัญหาของแรงงานข้ามชาติที่พบในงานวิจัยนี้ส่วนใหญ่มาจากสถานภาพที่ไม่ใช่พลเมืองไทยและอยู่ในสภาพที่นอกเหนือการคุ้มครองของกฎหมายแรงงาน นโยบายเร่งด่วนที่ควรดำเนินการควรเป็นการทำให้แรงงานถูกกฎหมายและได้รับการคุ้มครองถึงแม้จะมีการเปลี่ยนนายจ้างแต่หากใบอนุญาตการทำงานยังไม่หมดอายุก็ควรได้รับความคุ้มครอง รวมถึงให้ความรู้แก่แรงงานและนายจ้างในเรื่องการดำเนินการเกี่ยวกับการจ้างงานให้ถูกต้องตามกฎหมาย โดยเฉพาะการพิสูจน์สถานะที่นำไปสู่การให้สัญชาติ หรือให้สิทธิในการอยู่อาศัย ที่ไม่ใช่เพียงแค่เป็นแรงงานต่างด้าว หากเทียบกับกรณีแรงงานไทยไปทำงานต่างประเทศ เช่น ประเทศเกาหลีใต้ ไต้หวัน หรืออิสราเอล เงื่อนไขการทำงานโดยมากจะระบุให้อยู่ได้เพียง 4 ปี 7 เดือน ต่อสัญญาได้ 1-2 ครั้ง หลังจากหมดสัญญาแล้วจะต้องกลับบ้านทันที ถ้าไม่กลับคือการอยู่กับความเสี่ยงหรือกลายเป็นแรงงานที่เรียกว่า “ผีน้อย” ในขณะที่ประเทศไทยมีความจำเป็นที่จะต้องใช้แรงงานเพื่อนบ้านที่สามารถเดินทางข้ามพรมแดนได้โดยง่ายเนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่ใกล้ชิดกัน แรงงานเคลื่อนที่ได้ค่อนข้างมีอิสระการจะบังคับใช้กฎหมายค่อนข้างจะทำได้ยาก นอกจากนี้เมื่อเปรียบเทียบกัน การได้วีซ่าทำงานในต่างประเทศมักจะให้เป็นระยะยาวหากจะเปลี่ยนนายจ้าง ลูกจ้างจำเป็นต้องรายงานเช่นกันแต่วิธีการอาจไม่ได้ซับซ้อนเท่ากับของประเทศไทยที่จะต้องไปรายงานตัวด้วยตนเอง แรงงานในประเทศไทยที่อยู่อย่างถูกกฎหมายจำนวนหนึ่งพึ่งพาบริษัทเอกชนและยอมเสียค่าธรรมเนียมในการดำเนินเอกสารต่างๆ เนื่องจากมีความซับซ้อนและเสียเวลาในการดำเนินการ งานวิจัยนี้เสนอว่าควรมีการยกระดับระบบการจ้างงานและสวัสดิการขึ้นมาให้มีการลงทะเบียนและทำให้แรงงานและนายจ้างสามารถเข้าถึงได้ง่ายและสะดวก เช่น การต่ออายุอาจสามารถทำโดยวิธีการออนไลน์ได้ หรือขยายเวลาในการต่ออายุ

[38] ครอบครัวของโซฉุ่ย

[39] ครอบครัวของมะผิ่ว

ที่ผ่านมา การแก้ปัญหาของแรงงานข้ามชาตินั้น มีการทำงานที่ซ้อนทับของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ที่พยายามที่จะประสานกันแต่ก็ยังขาดการบูรณาการที่นำไปสู่การแก้ปัญหาในระยะยาว (ดูแผนภาพ 6.2 ประกอบ) จะเห็นว่าการทำงานของแรงงานข้ามชาติหรือที่รัฐใช้คำว่าแรงงานต่างด้าวนั้นมีหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเนื่องจากแรงงานเข้ามาและอาศัยอยู่ในอาณาจักรไทยด้วยสถานะที่หลากหลายและซ้อนทับกัน ไม่ว่าจะเป็นกระทรวงแรงงาน สำนักงานตำรวจแห่งชาติ กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย งานด้านทะเบียนและบัตรของอำเภอ หน่วยงานด้านสาธารณสุข และด้านการศึกษา ซึ่งการทำงานของหน่วยงานต่างๆ เหล่านี้ในการแก้ปัญหาของสถานการณ์ครัวเรือนที่เชื่อมโยงกับการเข้าไม่ถึงสิทธิต่างๆ

ประเด็นนี้แรงงานจังหวัดเชียงรายยอมรับถึงการที่แรงงานนอกระบบหรือที่มีการจ้างงานแบบไม่ได้รับการคุ้มครองนั้นต้องแก้ไขที่กระบวนการทำงานของหน่วยงานด้านการขออนุญาตทำงาน ที่น่าจะลดการทำงานและขั้นตอน เพราะมีหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องทำงานร่วมกัน แต่ที่ผ่านมาแต่ละหน่วยงานก็มีนโยบายหรือเป้าประสงค์ที่ต่างกัน เช่น บางหน่วยงานต้องการทำงานวันละ 20 คน ในการขอใบอนุญาต แต่การจัดหางานต้องจัดการให้มากกว่า 20 คน ซึ่งทางสำนักงานสวัสดิการคุ้มครองแรงงานจังหวัดตากก็ยอมรับว่าประเทศไทยยังคงต้องการแรงงานข้ามชาติมาเป็นฐานในการผลิตของหลายอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นงานที่คนไทยไม่นิยมทำแล้ว และเศรษฐกิจของประเทศจะเดินไปได้ก็ด้วยกำลังของแรงงานข้ามชาติ เช่นอุตสาหกรรมต่างๆ ตามพื้นที่แม่สอดหรืออุตสาหกรรมในเมืองชั้นในอย่างอุตสาหกรรมประมงในจังหวัดสมุทรสาคร

ส่วนสถานการณ์การเมืองในเมียนมาเป็นอีกปัจจัยที่ทำให้เกิดการทะลักเข้ามาคนเมียนมาเพื่อลี้ภัยทางการเมือง และเข้ามาหาโอกาสการดำรงชีพในฝั่งไทยนั้น แรงงานจังหวัดเชียงรายกล่าวว่า ประเด็นทางไทยสามารถทำเอ็มโอยูกับทางเมียนมาได้ และกำหนดเงื่อนไขไม่อนุญาตให้อยู่ในประเทศไทยนาน เช่น ไม่เกิน 1-2 ปี แต่เนื่องจากค่าใช้จ่ายในการเข้ามาทำงานและอยู่อย่างถูกต้องตามกฎหมายนั้นมีอัตราสูง จึงทำให้ไม่เป็นที่นิยมของทั้งนายจ้างและลูกจ้างที่ใช้ระบบนี้ เพื่อแก้ปัญหาใช้ความต้องการของนายจ้าง จึงควรให้แรงงานมาจดทะเบียนทุกๆ 3 เดือน และให้ทุกหน่วยที่อยู่ชายแดนที่เข้าไปทำงานร่วมกัน นายจ้างก็เสนอมาเลยว่าจะต้องการรับกี่คน และให้สะสมข้อมูลเอาไว้แบบบิ๊กดาต้า (big data) หากกระทรวงแรงงานพยายามทำให้รวดเร็วและผลักให้แรงงานเข้าสู่ประกันสังคมทั้งหมด แต่ก็มีปัญหาแรงงานที่รับจ้างในบ้านและภาคเกษตรที่ทำให้ได้ตัวเลขที่นิ่งยากและการให้แรงงานกลุ่มนี้เข้าระบบประกันสังคม เพราะหากป่วย ทุพพลภาพ หรือเกิดอุบัติเหตุจากการทำงานจะได้สามารถใช้สิทธิประกันสังคมในการเข้าถึงสวัสดิการได้

ทั้งนี้ คณะวิจัยยอมรับว่าปัญหาการเมืองของเมียนมาเป็นเรื่องที่นอกเหนือจากความสามารถของเจ้าหน้าที่ไทยหรือรัฐบาลไทยในการแก้ปัญหาได้เบ็ดเสร็จ ซึ่งอาจต้องไปเน้นเรื่องการช่วยเหลือระหว่างประเทศ เพื่อทำให้ประเทศเพื่อนบ้านมีความมั่นคงด้วย และควรประสานองค์การระหว่างประเทศในงานด้านมนุษยธรรม ที่เป็นข้อท้าทายที่หากไม่มีการแก้ปัญหาดังกล่าว

ปัญหาทางสังคมที่ตามมาก็จะตกอยู่กับรัฐไทยและการควบคุมการเคลื่อนย้ายของผู้คนข้ามพรมแดนและอาศัยอยู่อย่างไม่มีเอกสารหรือสถานะที่ถูกต้องที่แม้อาจจะได้รับความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรมแต่ก็มีลักษณะชั่วคราว และส่งผลกระทบต่อลูกหลานแรงงานที่เข้าไม่ถึงทั้งบริการสาธารณสุขหรือการศึกษา ที่แม้รัฐไทยจะให้ความช่วยเหลือคนเหล่านี้ผ่านโรงพยาบาลรัฐหรือโรงเรียนต่าง ๆ แต่ข้อจำกัดทางทรัพยากรและความยุ่งยากของระบบราชการไทยก็ทำให้คนเหล่านี้เข้าถึงสิทธิต่าง ๆ ได้ลำบากมากขึ้น หรือเข้าถึงโดยการต้องเสียเงินเพิ่มเช่นการเข้าโรงเรียนไทยของเด็กที่ไร้สถานะหรือไม่มีสูติบัตรยืนยันการเกิดในประเทศไทย

7.5 ข้อจำกัดและข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาในอนาคต

เนื่องจากงานวิจัยนี้เผชิญทั้งข้อจำกัดในเรื่องเวลาและความท้าทายจากสถานการณ์โควิด-19 ที่ทำให้ผู้วิจัยจำเป็นต้องเลือกพื้นที่ที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายและผู้วิจัยมีความคุ้นเคย อีกทั้งการลงภาคสนามในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19 ยังทำให้นักวิจัยทำงานได้ล่าช้า เนื่องจากทั้งตัวผู้วิจัย ผู้ช่วยวิจัย รวมไปถึงผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่ต่างกลายเป็นผู้ป่วยโควิด-19 หรือเป็นกลุ่มเสี่ยงอยู่เรื่อย ๆ

จากข้อจำกัดข้างต้น ในเชิงพื้นที่วิจัยจึงยังขาดสถานการณ์ครอบครัวในพื้นที่ศูนย์กลางของเมืองอย่างกรุงเทพมหานคร ซึ่งบริบทของครอบครัวทั้งที่เป็นครอบครัวไทยและแรงงานเพื่อนบ้านน่าจะมีความซับซ้อนและมีพลวัตที่น่าศึกษาเรียนรู้และจะทำให้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายมีความครอบคลุมครอบครัวเปราะบางในหลายพื้นที่หลายสถานการณ์มากขึ้นซึ่งควรจะมีการศึกษาในโอกาสต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กฎหมายการเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมและมนุษย์. (ม.ป.ป.) *พระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม.* http://law.m-society.go.th/law2016/law /view/652

กรมการจัดหางาน, กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม. (2563). *จำนวนคนหางานที่ได้รับอนุญาตให้เดินทางไปทำงานในต่างประเทศ ปี 2563.* https://www.doe.go.th/prd/assets/upload/files/overseas_th/65136ed95437d8f31dff278e0b4a1b4e.pdf

กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ. (2564). *เมียนมาเปิดทางหลวง Eindu-Kawkareik ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (Greater Mekong Subregion: GMS) บนเส้นทางระเบียงเศรษฐกิจสายตะวันออก-ตะวันตก (East-West Economic Corridor: EWEC).* https://www.ditp.go.th/contents_attach/732978/732978.pdf

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2564). *คู่มือจัดการรายกรณีโครงการบูรณาการเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตกลุ่มเปราะบางรายครัวเรือน.* http://ebooks.m-society.go.th/ebooks/detail/610

กระทรวงแรงงาน (กองบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ). (2565). *ข้อมูลสถิติการเดินทางไปทำงานต่างประเทศ.* https://www.doe.go.th/prd/overseas/statistic/param/site/149/cat/81/sub/0/pull/category/view/list-label

กองบรรณาธิการ TCIJ. (2565, 20 มิถุนายน 2565). *ประเมิน 'นโยบายเรียนฟรี 15 ปี" ต้องเร่งปรับปรุง ชี้ยังมีช่องว่างงบประมาณ เด็ก 2.4 ล้านคนเสี่ยงหลุดจากระบบ.* https://www.tcijthai.com/news/2022/6/scoop/12381

การเคหะแห่งชาติ. (2564). *รายงานข้อมูลจำนวนประชากรและบ้าน.* การเคหะแห่งชาติ.

กิตติภูมิ วิเศษศักดิ์. (2564). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการคงอยู่ในระบบการศึกษาของเด็กในครัวเรือนแหว่งกลาง. *วารสารวิชาการเครือข่ายบัณฑิตศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏภาคเหนือ*, *11*(2), 93-108.

กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์. 2550. *สวัสดิการสังคมเพื่อ คนด้อยโอกาส นโยบายว่าด้วยการกินดี อยู่ดี มีสุขมีสิทธิ*. เอดิสันเพรส โปรดักส์.

คณะกรรมการเลือกตั้งเชียงราย. (ม.ป.ป.). *ข้อมูลการปกครอง*. https://www.ect.go.th/chiangrai/ewt_news.php?nid=43&filename=index

เอกสารอ้างอิง (ต่อ)

โครงการสุขภาพคนไทย. (2560). *เสริมพลังกลุ่มเปราะบาง สร้างสังคมที่ไม่ทอดทิ้งกัน: สุขภาพคนไทย 2560*. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

งานสาธารณสุขชายแดนจังหวัดเชียงราย. (ม.ป.ป.). *ข้อมูลด้านสาธารณสุขชายแดน*. https://bit.ly/3Q1qtu1

จักรพันธ์ ขัดชุมแสง. (2543). *ชุมชนมุสลิมในเมืองตลาดชายแดนไทย-พม่า: สัมพันธภาพระหว่างพหุสังคม วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ และการธำรงชาติพันธุ์* [วิทยานิพนธ์ มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์].

จิราภรณ์ แผลงประพันธ์. (2561). *เงินอุดหนุนเด็กเล็กถ้วนหน้า: จุดเริ่มต้นของการคุ้มครองทางสังคมทั้งระบบ.* https://tdri.or.th/2018/06/supporting-child2/

จิราภรณ์ แผลงประพันธ์ และสมชัย จิตสุชน. (2563). *ผลกระทบของโควิด-19 ต่อครัวเรือนที่มีเด็กเล็ก.* https://tdri.or.th/2020/08/covid19-impact-early-child/

ชาย โพธิสิตา. (2552). บทโหมโรง เกิดอะไรขึ้นกับครอบครัวใน “ครอบครัวไทย” ใน ชาย โพธิสิตา และสุชาดา ทวีสิทธิ์. (บ.ก.), *สถานการณ์การเปลี่ยนผ่านทางประชากรและสังคม*. (น. 1-15). สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ชัยยุทธ ปัญญสวัสดิ์สุทธิ และคณะ. (2559). *โครงการสำรวจติดตามการใช้จ่ายภาครัฐของโครงการเรียนฟรี 15 ปีในประเทศไทย*. ออนไลน์: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, องค์การยูนิเซฟ และสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. shorturl.at/EMPQZ

โชษิตา ภาวสุทธิไพศิฐ และคณะ. (2561). สถานการณ์ความพิการและการเข้าถึงบริการสุขภาพและบริการที่จำเป็นของรัฐสำหรับเด็กพิการในชุมชน. *วารสารวิจัยระบบสาธารณสุข, 12*(3), 469-479.

ณัฐกร วิทิตานนท์. (2564). พัฒนาการของ “เมืองเชียงราย” ภายใต้การวางผังเมืองสมัยใหม่. *วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์*, *12*(2): 47-74

เทศบาลนครเชียงราย. (ม.ป.ป.). *ข้อมูลทั่วไป สำนักงานเทศบาลนครเชียงราย*. https://www.chiangraicity.go.th/content/general.pdf

เทศบาลนครแม่สอด. (2563). *สรุปประเด็นนำเสนอ เรื่อง การจัดตั้งเทศบาลนครแม่สอดเป็นองค์กรปกครองท้องถิ่นรูปแบบพิเศษ และการกระจายอำนาจในคณะกรรมาธิการการกระจายอำนาจ การปกครองส่วนท้องถิ่น และการบริหารราชการรูปแบบพิเศษสภาผู้แทนราษฎร.* https://bit.ly/3ACXOFZ

เทศบาลนครแม่สอด. (2564, 9 พฤศจิกายน). *สถิติประชากรและครัวเรือน*. https://www.nakhonmaesotcity.go.th/web/th/grouppage/1/page /home_statistics.html

เอกสารอ้างอิง (ต่อ)

เทศบาลนครแม่สอด. (ม.ป.ป.) *ชุมชน 20 ชุมชน*. https://www.nakhonmaesotcity.go.th/web/th/grouppage/1/detail-news/N0000045.html

ไทยรัฐออนไลน์. (2560, 23 พฤษภาคม). *เปิดตำนาน เจ้าพ่อพะวอ สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่ชาวแม่สอด จ.ตาก*. https://www.thairath.co.th/news/local /north/949820

ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2564). *แรงงานอีสานคืนถิ่น...ปรับตัวอย่างไรในวิกฤตโควิด 19.* https://www.bot.or.th/Thai/BOTMagazine/Pages /256402LocalEconomy.aspx

ธราดล เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ (2560). นโยบายการดูแลเด็กปฐมวัยในประเทศไทย สถาบันออกแบบอนาคตประเทศไทย. https://www.fit.or.th/wp-content/uploads/2019/12/ECD-Final.pdf

ธร ปีติดล. (ม.ป.ป.). *แนวคิดเรื่องชุมชนนิยมกับการสร้างเสริมเสรีภาพ.* http://v-reform.org/wp-content/uploads/2014/06.pdf

นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. (ม.ป.ป.). *Kinship.* https://www.sac.or.th/databases /anthropology-concepts/glossary/76

นิตยา บัตรวิเศษ, อภิสรา บวรสุทธิมนตรี และนันทนัช วันไชยธนวงศ์. (2561). *แนวทางการพัฒนาสินค้าเกษตรจังหวัดเชียงราย*. https://bit.ly/3CHKa7f

นิพนธ์ พัวพงสกร และคณะ. (2556).*ชีวิตคนไทยในสองทศวรรษของการพัฒนา: นัยยะต่อนโยบายสาธารณะเพื่ออนาคตที่ดีของครัวเรือนไทย*. แผนงานสร้างเสริมนโยบายสาธารณะที่ดี สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.

เนื้อแพร เล็กเฟื่องฟู และ ธัญมัชฌ สรุงบุญมี. (2561). รายงานวิจัย*บทบาทของสภาพครัวเรือนต่อการพัฒนาคุณภาพกำลังแรงงานในอนาคต*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ปรารถนา มงคลธวัช. (2541). *เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชาวเขาเผ่าม้ง บ้านห้วยน้ำไซ อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก*. [วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].

ผู้จัดการออนไลน์. (2563,15 มิถุนายน). *ไฟเขียว "เด็กรหัส G" ทั่วปท. ไร้สัญชาติไทย/ทะเบียนราษฎร มีสิทธิเต็ม กินอาหารกลางวัน ดื่มนมโรงเรียน เทียบเท่าเด็กไทย.* https://mgronline.com/politics/detail/9630000061765

พรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข. (2551). *อัตลักษณ์ของแรงงานข้ามชาติคืนถิ่นกับการต่อรองการพัฒนาของชาวบ้านในจังหวัดลำปาง* [วิทยานิพนธ์ มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่].

เอกสารอ้างอิง (ต่อ)

เพ็ญแข ประจนปัญจจนึก. (2545). *รายงานการวิจัยในพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี : ต้วมเตี้ยมเลี้ยงเตาะแตะ กระบวนการถ่ายทอดทางสังคมในครอบครัวไทย.* http://kids-d.swu.ac.th/dspace/bitstream/123456789/1758/3/chapter7.pdf

โพสทูเดย์. (2560, 16 กันยายน). *ประธานกองทุนโกงเงินชุมชนไม่พอจ่ายค่าทำศพสมาชิก*. https://www.posttoday.com/social/local/515165

โพสทูเดย์. (2561, 6 ตุลาคม). *สงสัยมีโกง!ชาวบ้านร้องฝากเงินกับกองทุนสวัสดิการชุมชนแต่เบิกไม่ได้ซ้ำร้ายถูกไล่.* https://www.posttoday.com/social /local/566692

ภูเบศร์ สมุทรจักร และคณะ. (2562). *ครอบครัว “เปราะบาง”เมื่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมทำร้ายครอบครัวไทยและทิ้งใครหลายคนไว้เบื้องหลัง*. สถาบันวิจัยประชากรสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

มติชน. (2561, 25 พฤษภาคม). *ชาวสงขลา แห่ร้อง ผู้ว่าฯ หลังโดน กก.กองทุนชุมชนโกงเงินฝากสูญรายละหลายหมื่น.* https://www.matichon.co.th/region/news_971017

มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง (2563, 29 พฤษภาคม). *มฟล.กับการช่วยเหลือแรงงานข้ามชาติในสถานการณ์โควิด-19.* https://www.mfu.ac.th/news/news-detail/detail/News/ 6795.html

มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด. (2564, 11 มิถุนายน). ครอบครัวไทยในอนาคต. *มติชนออนไลน์.* https://www.matichon.co.th/columnists/news_2770185

ยูนิเซฟ. (2563 ก). *โควิด-19: ยูนิเซฟชี้วันเปิดเทอมวันแรกของเด็กกว่า 140 ล้านคนทั่วโลก ถูกเลื่อนออกไปอย่างไม่มีกำหนด*. https://www.unicef.org/thailand/th/press-releases

ยูนิเซฟ. (2563 ข). *ยูนิเซฟเผยผลกระทบโควิด-19 ต่อเด็กและเยาวชนในประเทศไทย พบเยาวชน 8 ใน10 คนเครียดด้านปัญหาการเงินของครอบครัวมากที่สุด.* https://www.unicef.org/thailand/th /press-releases.

ยูเอ็นเอฟพีเอ. (2558). *รายงานสถานการณ์ประชากรไทย พ.ศ. 2558 โฉมหน้าครอบครัวไทย ยุคเกิดน้อย อายุยืน*. https://thailand.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/State%20of%20Thailand%20Population%20report%202015-Thai%20Family_th.pdf

ระพีพรรณ คำหอม และ ธันยา รุจิเสถียรทรัพย์. (2560). *การติดตามประเมินผลโครงการเงินอุดหนุนเพื่อการเลี้ยงดูเด็กแรกเกิดประจำาปีงบประมาณ 2560*. กรมกิจการเด็กและเยาวชน.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554* (พิมพ์ครั้งที่ 2). นานมีบุ๊ค.

เอกสารอ้างอิง (ต่อ)

วณิชชา ณรงค์ชัย และดุษฎี อายุวัฒน์. (2554). รูปแบบการอยู่อาศัยร่วมกันของคนข้ามรุ่นในครอบครัวผู้ย้ายถิ่น. *วารสารวิจัยมข (ฉบับบัณฑิตศึกษา), 11*(3), 101-110.

วรเวศม์ สุวรรณระดา. (2550). *ระบบสวัสดิการภาคประชาชน : กรณีศึกษาจังหวัดสงขลาและลำปาง นโยบายการแบ่งงานกันทำระหว่างภาคประชาชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และรัฐบาล*. มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ.

วาสนา ละอองปลิว. (2561). การเมืองของการ(ไม่)เคลื่อนย้ายของแรงงานหนุ่มสาวไทย. ใน ประเสริฐ แรงกล้า(บ.ก.), *ชีวิตทางสังคมในการเคลื่อนย้าย* (หน้า 47-76). คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิติยา ปิดตังนาโพธิ์. (2555). *รายงานการวิจัยโครงการผลกระทบจากการขยายตัวของเมืองมหาวิทยาลัย ต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ชุมชนโดยรอบ กรณีศึกษามหาวิทยาลัยนเรศวร จังหวัดพิษณุโลก*. สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ศูนย์ข้อมูลแรงงานจังหวัดเชียงราย สำนักงานแรงงานจังหวัดเชียงราย. (2565). *รายงานสถานการณ์ด้านแรงงานจังหวัดเชียงราย ไตรมาส 1 ปี 2565 (มกราคม-มีนาคม)*. สำนักงานแรงงานจังหวัดเชียงราย.

ศรีเสด็จ กองแกน และ ภักดี โพธิ์สิงห์. (2563). วิเคราะห์นโยบายการขับเคลื่อนโครงการเงินอุดหนุนเพื่อการเลี้ยงดูเด็กแรกเกิด. *วารสารปัญญาปณิธาน, 5*(2), 43-54.

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (2552). *คู่มือการดำเนินงานโครงการสนับสนุนการจัดสวัสดิการชุมชน*. โรงพิมพ์แอ๊ปป้า พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด.

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. (2546). *สวัสดิการชุมชนพึ่งตนเอง*. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน.

สมเดช มุงเมือง. (2557). *การบริหารจัดการแรงงานต่างด้าว: กรณีศึกษาจังหวัดเชียงราย*. *วารสารสังคมศาสตร์วิชาการ, 7*(2): 1-18.

สร้อยแก้ว คำมาลา. (2562, 6 กุมภาพันธ์). *67,433 นักเรียนรหัส G กับการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานด้านสาธารณสุข*. https://bit.ly/3CII0UZ

สำนักงานบริหารแรงงานต่างด้าว (2562). *วารสารสถิติคนต่างด้าวยกลุ่มประเทศอาเซียนได้รับอนุญาตทำงาน ประจำเดือนมกราคม 2562*. https://www.doe.go.th/prd/assets/upload/files/alien_th/c1854774622940ac2fb0b2b78d894735.pdf

สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดลำปาง. (2564) *สถานการณ์ทางสังคมจังหวัดลำปาง ประจำปี 2564*. สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดลำปาง.

เอกสารอ้างอิง (ต่อ)

สำนักงานแรงงานจังหวัดตาก. (2562). *รายงานสถานการณ์แรงงานจังหวัดตาก รายปี 2562 (มกราคม – ธันวาคม 2562)*. https://bit.ly/3AxlpYG

สำนักงานแรงงานจังหวัดตาก. (2563). *รายงานสถานการณ์แรงงานจังหวัดตาก รายปี 2563 (มกราคม – ธันวาคม 2563)*. https://bit.ly/3q2e7HI

สำนักงานแรงงานจังหวัดตาก. (2564). *รายงานสถานการณ์แรงงานจังหวัดตากรายปี 2564 (มกราคม – ธันวาคม 2563)*. https://bit.ly/3Q5pZD6

สำนักงานแรงงานจังหวัดตาก. (2565). *รายงานสถานการณ์และดัชนีชี้วัดภาวะแรงงานจังหวัดตากปี 2564 ไตรมาส 2 ปี 2565 (เมษายน – มิถุนายน 2565*. https://bit.ly/3wKElCl

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. (2564). *รายงานผลการศึกษาภาวะถดถอยทางการเรียนรู้ ของผู้เรียนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานในสถานการณ์โควิด-19: สภาพการณ์ บทเรียน และแนวทางการพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้*. ครุสภา.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2553). *จำนวนประชากรและบ้าน จำแนกเป็นรายอำเภอ และรายตำบล จังหวัดเชียงราย ณ เดือนธันวาคม พ.ศ. 2553*. http://service.nso.go.th/nso/nsopublish/districtList/S010107/th/36.htm

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2555). *สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2553 จังหวัดพิษณุโลก.* สำนักงานสถิติแห่งชาติ

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2564). *สรุปผลที่สำคัญ การสำรวจการย้ายถิ่นของประชากร พ.ศ. 2563*. สำนักงานสถิติแห่งชาติ.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2565 ก). *จำนวนประชากรจากการทะเบียน จำแนกตามกลุ่มอายุ ภาคและจังหวัด พ.ศ. 2555 – 2564*, http://statbbi.nso.go.th/staticreport/page/sector/th/01.aspx

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2565 ข). *สถิติรายได้และรายจ่ายของครัวเรือน.* http://statbbi.nso.go.th/staticreport/page/sector/th/08.aspx

สุมาลี สุขดานนท์ และคณะ. (2561). *รายงานการวิจัย การใช้ประโยชน์จากเส้นทาง R3A เพื่อสร้างขีดความสามารถในการแข่งขันของภาคท่องเที่ยว*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

เสาวณี จันทะพงษ์ และวริศ ทัศนสุนทรวงศ์. (ม.ป.ป.). *แรงงานคืนถิ่นหลังโควิด 19 จุดเปลี่ยนภาคเกษตรไทยและเร่งกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค: ข้อมูลจาก Mobile Big Data*. https://www.bot.or.th/Thai/ResearchAndPublications/articles/Pages/Article_27Apr2021.aspx

เอกสารอ้างอิง (ต่อ)

องค์การบริหารส่วนตำบลท่าโพธิ์. (ม.ป.ป.). *จำนวนประชากร*. https://www.thapho.go.th/condition.php

องค์การบริหารส่วนตำบลท่าโพธิ์. (ม.ป.ป.). *สภาพสังคม*. https://www.thapho.go.th/social.php

องค์การบริหารส่วนตำบลบ่อภาค. (ม.ป.ป.). *องค์การบริหารส่วนตำบลบ่อภาค อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก.* https://www.borpak.go.th/condition.php

องค์การบริหารส่วนตำบลใหม่พัฒนา. (2565) *แผนพัฒนาท้องถิ่น 2566 –2570*. องค์การบริหารส่วนตำบลใหม่พัฒนา.

องอาจ เดชา. (2565, 16 มกราคม). แรงงานข้ามชาติในเชียงราย กับสถานการณ์โควิด-19 และการขับเคลื่อนเรื่องสิทธิมนุษยชนแนวสันติวิธีหรือสันติเชิงบวก. *ประชาไท.* https://prachatai.com/ journal/2022/01/96838

อนันต์ ภาวสุทธิไพศิฐ. (2559*). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ผลกระทบของปัจจัยประชากรต่อสถาบันครอบครัวและชุมชนในชนบท*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อภิญญา เวชยชัย และศิริพร ยอดกมลศาสตร์. (2547). *สวัสดิการสังคมฉบับชาวบ้าน: แนวคิดนโยบายแนวทางการปฏิบัติ*. ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อมรศักดิ์ วงศ์ปราชญ์. (2539). *ทัศนะของแรงงานไทยในจังหวัดลำปางต่อการไปทำงานต่างประเทศ.* [วิทยานิพนธ์ มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่].

อรรคณัฐ วันทนะสมบัติ. (2561). พลวัตการเมืองกับการค้าชายแดนไทย-เมียนมาที่แม่สอด จากยุคตลาดมืดถึงเขตเศรษฐกิจพิเศษ. *วารสารสังคมศาสตร์*, *30*(2), 16-51.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2553). พื้นที่ความรู้และกลไกเชิงซ้อนในจินตนาการใหม่ของสังคมเปลี่ยนผ่าน. เอกสารนำเสนอใน *การประชุมปฏิบัติการเรื่องจินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยาเพื่อรับมือกับความเสี่ยงทางสังคมชนิดใหม่, 2 สิงหาคม 2553*. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2554).ชนบทอีสานปรับโครงสร้าง ชาวบ้านปรับอะไร. *วารสารศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ฉบับพิเศษ. 1*, 5-41.

อารี จำปากลาย, กาญจนา ตั้งชลทิพย์ และ แครี่ ริคเตอร์. (2559). *ผลกระทบของการย้ายถิ่นในประเทศที่มีสุขภาวะและพัฒนาการเด็กปฐมวัย: ผลการสำรวจพื้นฐานเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ.* ยูนิเซฟ.

HFocus เจาะลึกระบบสุขภาพ. (2561ก, 2 พฤศจิกายน). *เล็งทำโครงการนำร่องช่วยเด็กนักเรียนติด G ได้เลข 13 หลัก ให้เข้าถึงสิทธิพื้นฐานสาธารณสุข*. https://www.hfocus.org/content/2019/11/17990

เอกสารอ้างอิง (ต่อ)

Hfocus เจาะลึกระบบสุขภาพ. (2561ข, 13 มกราคม). *ไทยมีเด็กด้อยโอกาสไม่ต่ำกว่า 5 ล้านคน 80% เป็นเด็กยากจน.* https://www.hfocus.org/content/2018/01/15222

ภาษาต่างประเทศ

Arber, S., & Timonen, V. (2012). *Contemporary grandparenting: Changing Family Relationships in Global Contexts*. Policy Press.

Balcaite, I. (2018). Flows making places, borders making flows: The rise of Mae Sot-Myawaddy hub in the Thai-Burmese borderland. In J. Garrard & E. Mikhailova (Eds.), *Twin cities: Urban communities, borders and relationships over time* (pp.301-312). Routledge.

Bangkok Post. (2022, August 8). *Myanmar central bank weakens official fix rate for kyat currency by 13.5%.* https://www.bangkokpost.com /business/2363969/myanmar-central-bank-weakens-official-fx-rate-for-kyat-currency-by-13-5-

Bender, D. (1967). A refinement of the concept of household: Families, co-residence, and domestic functions. *American Anthropologist*, *69*, 493-504.

Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*. *43*(6), 1241-1299.

Grandstaff, T., Grandstaff, S., Limpinuntana, V., & Suphanchaimat, N. (2008). Rainfed revolution in northeast Thailand. *Southeast Asian Studies, 46*(3), 289-376.

Hirsch, P. (1993). Introduction. In P. Hirsch *The Village in Perspective: Community and Locality in Rural Thailand* (p 1-9). Social Research Institute.

Herlofson, K., & Hagestad, G. O. (2012). Transformations in the role of grandparents across welfare states. In S. Arber & V. Timonen (Eds.), *Contemporary Grandparenting: Changing Family Relationships in Global Contexts* (pp. 27-50). Policy Press.

Knodel, J. & Chayovan, N. (2009). Intergenerational relationships and family care and support for Thai elderly. *Ageing International*, *33*,15–27.

Knodel, J. & Chayovan, N. (2012). Intergeneration family care for and by older people in Thailand. *International Journal of Sociology and Social Policy*, *32*(11/12), 682-694.

Kusakabe, K. & Pearson, R. (2013). Cross-border childcare strategies of Burmese migrant workers in Thailand. *Gender, Place & Culture*, *20*(8), 960-978.

เอกสารอ้างอิง (ต่อ)

Lam, T., & Yeoh, B. (2018). Migrant mothers, left-behind fathers: the negotiation of gender subjectivities in Indonesia and the Philippines. *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Ggeography, 25*(1), 104–117. https://doi.org/10.1080/0966369X.2016.1249349

Migrant Educational Corordination Cener. (n.d.). *65 MLCs.* https://datastudio.google.com/u/0/reporting/7759919f-aca9-4483-b36a-8540e5feee01/page/NsJuC

Milligan, C., & Wiles, J. (2010). Landscapes of care. *Progress in Human Geography, 34*(6), 736-754.

Myanmar Now. (2021, September 30). *Kyat continues freefall as Myanmar faces full-blown currency crisis*. https://myanmar-now.org/en/news/kyat-continues-freefall-as-myanmar-faces-full-blown-currency-crisis

Ochiai, E. (2014). Care diamonds and welfare regimes in East and Southeast Asian societies. in Ochiai Emiko and Hosoya Leo Aoi (eds*). Transformation of the Intimate and the Public in Asian Modernity* (p.199-189). Brills.

Osaki, K. (2003). Migrant remittances in Thailand: Economic necessity or social norm?. *Journal of Population Research, 20*(2), 203-222.

Pan, L. (2018). From left-behind children to young migrants: the intergenerational social reproduction of rural migrant labor in China. *Eurasian Geography and Economics*, *59*(2), 184-203.

Parrenas, S. R. (2005). Long distance intimacy: class, gender and intergenerational relations between mothers and children in Filipino transnational families. *Global Networks, 5*, 317-336. https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2005.00122.x

Pat. (2016, 12 July). Exploring the ecommerce possibilities in Myanmar, a Facebook-First Country. *EcommerceIQ.* https://ecommerceiq.asia/category/ecommerce-news-southeast-asia/ecommerce-burma-news-southeast-asia/

Poapongsakorn, N. (2013, July 31**).** *Families are earning more, but living apart. Bangkok Post*. https://www.bangkokpost.com/opinion/ opinion/362259/families-are-earning-more-but-living-apart

Porst, L. and Sakdapolrak, P. (2020). Gendered translocal connectedness: Rural–urban migration, remittances, and social resilience in Thailand. *Population, Space and Place*, *26*(4), e2314.

เอกสารอ้างอิง (ต่อ)

Razavi, S. (2007). *The Political and Social Economy of Care in a Development Context Gender and Development Programme*. Paper Number 3 United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD).

Rigg, J. (2020). *More Than Rural: Textures of Thailand's Agrarian Transformation*. University of Hawaii Press.

Rungmanee, S. (2021). Returning and departing: Livelihood challenges of returned migrants and intergenerational reproduction of migration in northeast Thailand. *Journal of Mekong Societies*. *17*(2), 121–139.

Thailand Development Research Institute. (2019). *Thailand Child Support Grant: Impact Assessment Endline Report*. UNICEF. https://www.unicef.org/thailand/reports/thailand-child-support-grant-csg-impact-assessment-endline-report

Weigel, D. (2008). The concept of family: An analysis of laypeople's views of family. *Journal of Family Issues*, *29*(11), 1426-1447.

Wongboonsin, P. & Tan, J. (2018). Introduction. In P. Wongboonsin & J. Tan (eds.), *Care Relations in Southeast Asia: The Family and Beyond* (pp.1-38). Brill.

Wongboonsin, P., Keeratipongpaiboon, T. & Wongboonsin, K. (2018). Changes in family composition and care relations in the Kingdom of Thailand. In P. Wongboonsin & J. Tan (eds.), *Care Relations in Southeast Asia: The Family and Beyond* (pp.99-154). Brill.

Wongboonsin, P., & Sukontamarn, P. (2018). Main elderly and child care provider: Who is and who should be? In P. Wongboonsin & J. Tan (eds.), *Care Relations in Southeast Asia: The Family and Beyond* (pp.281-310). Brill.

ภาคผนวก ก

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

1. พื้นที่จังหวัดพิษณุโลก

ลำดับ	ชื่อ	วันที่สัมภาษณ์	สถานที่สัมภาษณ์
ครอบครัวที่ศึกษา			
1	สุรศักดิ์	13 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, บ้านนาจวง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ
2	ภรรยาของสุรศักดิ์	13 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, บ้านนาจวง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ
3	แม่อภิชิต	13 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, บ้านนาจวง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ
4	สมชัย	13 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, บ้านนาจวง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ
5	อารณี	13 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, บ้านนาจวง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ
6	อภิชิต	14 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, บ้านนาจวง ตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ
7	ยายแพง	24 และ 26 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
8	แม่ของพัด	24, 26 และ 30 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
9	พัด	24, 26 และ 30 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
10	พิม	วันที่ 30 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
11	ยายแป้น	20, 21, 22, และ 27 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
12	น้องสาวยายแป้น	22 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
13	ตาแม้น	27 มิถุนายน 65	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์

ลำดับ	ชื่อ	วันที่สัมภาษณ์	สถานที่สัมภาษณ์
			อำเภอเมืองพิษณุโลก
14	ป้าเฉลียว	26 มิถุนายน	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
15	ป้าสา	19, 24, และ 26 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
16	พลอย	24 และ 26 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
17	เพื่อนบ้านป้าสา	26 มิถุนายน 2565	ร้านอาหารตามสั่ง ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมือง
18	แม่ของดารา	22 และ 29 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
19	ดารา	29 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
20	ป้าดา	23 และ 29 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
21	ย่าของปันปัน	29 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
22	แม่ของบุญน่าน	25 และ 28 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
23	บุญน่าน	28 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
24	ป้าพร	4 และ 5 กรกฎาคม 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก
25	จิ๊บ	23 และ 28 มิถุนายน 2565	บ้านพัก, ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมืองพิษณุโลก

บุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง			
1	อดีตผู้ใหญ่บ้าน หมู่บ้านนาจาง	11 ธันวาคม 2564 12 มิถุนายน 2565	บ้านนาจาง
2	เจ้าพนักงานสาธารณสุข ปฏิบัติงาน รพ.สต.บ้านาจาง	14 มิถุนายน 2565	โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ ตำบลบ้านน้ำจวง
3	ครูโรงเรียนประถม ในอบต.ท่าโพธิ์	21 มิถุนายน 2565	โรงเรียน
4	ครูโรงเรียนประถม ในอบต.ท่าโพธิ์	28 มิถุนายน 2565	โรงเรียน
5	ผอ.โรงเรียนประถม ในอบต.ท่าโพธิ์	30 มิถุนายน 2565	โรงเรียน
6	ผอ.โรงเรียนประถม ในอบต.ท่าโพธิ์	1 กรกฎาคม 2565	โรงเรียน
7	ครูโรงเรียนอนุบาล ในอบต.ท่าโพธิ์	30 มิถุนายน 2565	โรงเรียน
8	ผู้อำนวยการกองสวัสดิการ สังคม อบต.ท่าโพธิ์	5 สิงหาคม 2565	ร้านกาแฟในอบต.ท่าโพธิ์

2. พื้นที่จังหวัดอุดรธานี

ลำดับ	ชื่อ	วันที่สัมภาษณ์	สถานที่สัมภาษณ์
ครอบครัวที่ศึกษา			
1	แม่อาภรณ์	14 เมษายน 2565	บ้านนาสนุก
2	แม่สมใจ	14 เมษายน 2565	บ้านนาสนุก
3	ย่าจัน	16 เมษายน 2565	บ้านนาสนุก
4	ชัยและน้ำ	16 เมษายน 2565	บ้านนาสนุก
5	แม่สวย	6 เมษายน 2565	บ้านสว่าง
6	แม่พิต	7 เมษายน 2565	บ้านสว่าง
7	พ่อคำ	7 เมษายน 2565	บ้านสว่าง
8	แม่หมู	1 พฤษภาคม 2565	บ้านสว่าง
9	พ่อวีแม่สุข	20 เมษายน 2565	บ้านนาสนุก
10	แม่กลิ่น	21 เมษายน 2565	บ้านนาสนุก
11	แม่จิตพ่อเสือ	30 เมษายน 2565	บ้านนาสนุก

ลำดับ	ชื่อ	วันที่สัมภาษณ์	สถานที่สัมภาษณ์
12	แม่กัญ	1 พฤษภาคม 2565	บ้านสว่าง
13	แม่ศจี	30 เมษายน 2565	บ้านนาสนุก
14	แม่ช้อย	2 พฤษภาคม 2565	บ้านสว่าง
บุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง			
1	ครูศูนย์เด็กเล็ก บ้านนาสนุก	5 พฤษภาคม 2565	บ้านนาสนุก
2	ผู้ใหญ่บ้านนาสนุก	5 พฤษภาคม 2565	บ้านนาสนุก
3	ครูโรงเรียนประจำ ตำบลหนองแสง	2 พฤษภาคม 2565	ต.หนองแสง อ.หนองวัวซอ จ. อุดรธานี
4	ฝ่ายนิเทศ สำนักงานเขต พื้นที่การศึกษา ประถมศึกษา อุดรธานี	24 มิถุนายน 2565	อ.เมือง จ.อุดรธานี
5	ผู้อำนวยการสำนักงานเขต พื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา อุดรธานี	24 มิถุนายน 2565	อ.เมือง จ.อุดรธานี
6	รองศึกษานิเทศ จังหวัดอุดรธานี	25 มิถุนายน 2565	อ.เมือง จ.อุดรธานี
7	กองสวัสดิการ อบต. หนอง ไฮ	25 มิถุนายน 2565	ต. หนองไฮ อ.เมือง จ.อุดรธานี
8	ครูโรงเรียนประจำโรงเรียน ในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่ การศึกษาประถมศึกษา	25 มิถุนายน 2565	อ.เมือง จ.อุดรธานี

3. พื้นที่จังหวัดลำปาง

ลำดับ	ชื่อ	วันที่สัมภาษณ์	สถานที่สัมภาษณ์
ครอบครัวที่ศึกษา			
1	1.1 พรนภา 1.2 แสงเดือน (แม่ 1.1) 1.3 พรชิตา (ลูกสาว 1.1)	21 มิถุนายน 2565	บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์
2	2.1 วิภา	21 มิถุนายน 2565	บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์

ลำดับ	ชื่อ	วันที่สัมภาษณ์	สถานที่สัมภาษณ์
	2.2 อำภา (แม่ 2.1)		
3	3.1 คำมา	25 มิถุนายน 2565	บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์
4	4.1 บุญยืน 4.2 วิทยา(ลูกชาย 4.1)	23 มิถุนายน 2565 24 กรกฎาคม 2565	บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์
5	5.1 จิตรา 5.2 สมพงษ์ (สามี 4.1)	20 มิถุนายน 2565	บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์
6	6.1 สมพร 6.2 สมาพร (ลูกสาว 6.1)	23 มิถุนายน 2565 22 กรกฎาคม 2565	บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์
7	7.1 พรพรรณ 7.2 ทองคำ (สามี 7.1)	29 มิถุนายน 2565 29 มิถุนายน 2565	บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์
8	8.1 ดวงกมล 8.2 กมลวรรณ (ลูกสาว 8.1)	4 กรกฎาคม 2565 18 กรกฎาคม 2565	บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์
9	9.1 กรกนก	4 กรกฎาคม 2565	บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์
10	10.1 นุชนารถ 10.2 ญาณี (แม่ 10.1)	24 มิถุนายน 2565 26 กรกฎาคม 2565	บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์
11	11.1 รุ่งนภา 11.2 รุ่งทิวา (ลูกสาว 11.1)	13 กรกฎาคม 2565 13 กรกฎาคม 2565	บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์
12	12.1 ชลดา	13 กรกฎาคม 2565 25 กรกฎาคม 2565	บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์
13	13.1 วราภรณ์	21กรกฎาคม 2565	บ้านของผู้ให้สัมภาษณ์
บุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง			
1	ผู้ใหญ่บ้าน	17 มิถุนายน 2565	ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน
2	อสม 1	17 มิถุนายน 2565 24 มิถุนายน 2565	ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน/ บ้านพัก
3	อสม. 2	30 มิถุนายน 2565	บ้านพัก
4	อสม. 3	13 กรกฎาคม 2565	บ้านพัก
5	ครูประจำชั้นอนุบาล โรงเรียนประถมศึกษา	19 กรกฎาคม 2565	โรงเรียน
6	ครูประจำชั้นป. 1 โรงเรียนประถมศึกษา	19 กรกฎาคม 2565	โรงเรียน
7	ครูประจำชั้น ป. 6 โรงเรียนประถมศึกษา	19 กรกฎาคม 2565	โรงเรียน

ลำดับ	ชื่อ	วันที่สัมภาษณ์	สถานที่สัมภาษณ์
8	ครูธุรการ โรงเรียนประถมศึกษา	19 กรกฎาคม 2565	โรงเรียน
9	รองนายก อบต. ใหม่พัฒนา	8 กรกฎาคม 2565	สำนักงาน อบต.
10	พัฒนาชุมชน อบต. ใหม่พัฒนา	8 กรกฎาคม 2565	สำนักงาน อบต.
11	ครูประจำศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก	8 และ 11 กรกฎาคม 2565	ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก

4. เทศบาลนครเชียงราย จังหวัดเชียงราย

ลำดับ	ชื่อ	วันที่สัมภาษณ์	สถานที่สัมภาษณ์
ครอบครัวที่ศึกษา			
1	เป้	23 เมษายน และ8 พฤษภาคม 65	สำนักงานแรงงานข้ามชาติฯ, และหอพักในเขตเทศบาลนครเชียงราย
2	ภูจันทร์ (ภรรยาเป้)	24, 25, 26 เมษายน และ 8 พฤษภาคม 2565	หอพักในเขตเทศบาลนครเชียงราย
3	แม่ของเป้	8 พฤษภาคม 2565	หอพักในเขตเทศบาลนครเชียงราย
4	มะผิ่ว	9 และ 10 พฤษภาคม 2565	หอพักในเขตเทศบาลนครเชียงราย
5	อาแหง่	2 พฤษภาคม 2565	หอพักในเขตเทศบาลนครเชียงราย
6	จ่อจ่อ	27, 29 เมษายน และ 11 พฤษภาคม 65	ที่พักในเขตเทศบาลนครเชียงราย
7	โซวโซว	27 เมษายน 65	ร้านอาหารในเขตเทศบาลนครเชียงราย
8	โกวแย	29 เมษายน และ 7 พฤษภาคม 2565	บ้านพักคนงานข้างโรงงานแห่งหนึ่งในเขตเทศบาลนครเชียงราย

ลำดับ	ชื่อ	วันที่สัมภาษณ์	สถานที่สัมภาษณ์
9	ภรรยาโกวแย	29 เมษายน และ 7 พฤษภาคม 2565	บ้านพักคนงานข้างโรงงานแห่งหนึ่งในเขตเทศบาลนครเชียงราย
10	อู่เม	27 เมษายน, 4, 6, และ 8 พฤษภาคม 2565	ไซส์ก่อสร้างในเขตเทศบาลนครเชียงราย
11	ซูอู	27 เมษายน, 4, 6, และ 8 พฤษภาคม 2565	ไซส์ก่อสร้างในเขตเทศบาลนครเชียงราย
12	โซฉุ่ย	2 และ 3 พฤษภาคม 2565	หอพักในเขตเทศบาลนครเชียงราย
13	มะอู	2 และ 3 พฤษภาคม 2565	หอพักในเขตเทศบาลนครเชียงราย
14	ลูกสาวโซฉุ่ยและมะอู	2 และ 3 พฤษภาคม 2565	หอพักในเขตเทศบาลนครเชียงราย
15	อาซิง	5 และ 6 พฤษภาคม 2565	บ้านเช่าในตำบลริมกก อำเภอเมืองเชียงราย
16	ลูกสาวอาซิง	5 และ 6 พฤษภาคม 2565	บ้านเช่าในตำบลริมกก อำเภอเมืองเชียงราย
17	ลูกชายอาซิง	5 และ 6 พฤษภาคม 2565	บ้านเช่าในตำบลริมกก อำเภอเมืองเชียงราย
บุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง			
1	ครูโรงเรียนแห่งหนึ่งในตำบลริมกก	22 เมษายน 2565	โรงเรียน
2	ผู้อำนวยการโรงเรียนแห่งหนึ่งในตำบลรอบเวียง	5 พฤษภาคม 65	โรงเรียน
3	นักพัฒนาสังคมชำนาญการ จังหวัดเชียงราย	20 กรกฎาคม 2565	ระบบซูมมี้ตติ้ง (Zoom Meeting)
4	แรงงานจังหวัดเชียงราย	26 กรกฎาคม 2565	ระบบซูมมี้ตติ้ง (Zoom Meeting)
5	จัดหางานเชียงราย	26 กรกฎาคม 2565	ระบบซูมมี้ตติ้ง (Zoom Meeting)

ลำดับ	ชื่อ	วันที่สัมภาษณ์	สถานที่สัมภาษณ์
6	ประสันสังคมเชียงราย	26 กรกฎาคม 2565	ระบบซูมมี้ตติ้ง (Zoom Meeting)

5. อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

ลำดับ	ชื่อ	วันที่สัมภาษณ์	สถานที่สัมภาษณ์
ครอบครัวที่ศึกษา			
1	หญิง	21 กรกฎาคม 2565	ร้านอาหารในเทศบาลนครแม่สอด
2	พ่อหญิง	22 กรกฎาคม 2565	ที่พักในเทศบาลนครแม่สอด
3	ชอซู	22 กรกฎาคม 2565	ที่พักในเทศบาลนครแม่สอด
4	ลูกสาวชอซู	22 กรกฎาคม 2565	ที่พักในเทศบาลนครแม่สอด
5	พูโล	23 และ 30 กรกฎาคม 2565	บ้านพักในเทศบาลนครแม่สอด
6	ภรรยาพูโล	30 กรกฎาคม 2565	บ้านพักในเทศบาลนครแม่สอด
7	โบโบ่	23 กรกฎาคม 2565	บ้านพักในเทศบาลนครแม่สอด
8	มะหน่วย	23 และ 29 กรกฎาคม 2565	บ้านพักในเทศบาลนครแม่สอด
9	จ่อลิน (ลูกชายคนโตของมะหน่วย)	29 กรกฎาคม 2565	บ้านพักในเทศบาลนครแม่สอด
10	พิม	24 กรกฎาคม 2565	บ้านพักในหมู่บ้านตะบือ เทศบาลตำบลท่าสายลวด
11	เหมกะดา	24 กรกฎาคม 2565	บ้านพักในหมู่บ้านตะบือ เทศบาลตำบลท่าสายลวด
12	จ่ออู	29 กรกฎาคม 65	บ้านเช่าในเขตเทศบาลแม่สอด
13	สุหร่าย	30 กรกฎาคม 65	บ้านเช่าในเขตเทศบาลแม่สอด
14	อ่อง	1 สิงหาคม 65	ห้างสรรพสินค้าในเขตเทศบาลแม่สอด
บุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง			
1	นายแพทย์โรงพยาบาลแม่สอด	31 กรกฎาคม 2565	โรงพยาบาลแม่สอด

ลำดับ	ชื่อ	วันที่สัมภาษณ์	สถานที่สัมภาษณ์
2	เจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานงานการจัดการศึกษาเด็กต่างด้าว	1 สิงหาคม 2565	ห้างสรรพสินค้าในเขตเทศบาลแม่สอด
3	ครูศูนย์การเรียนรู้ซ่าทูเหล่	1 สิงหาคม 2565	ศูนย์การเรียนรู้ซาทูเล อำเภอแม่สอด
4	รองผู้อำนวยการฝ่ายบริหารงานวิชาการโรงเรียนอิสลามศึกษา	2 สิงหาคม 2565	โรงเรียนอิสลามศึกษา อำเภอแม่สอด
5	ปลัดอำเภอฝ่ายทะเบียนและบัตร อำเภอแม่สอด	3 สิงหาคม 2565	ระบบซูมมี้ตติ้ง (Zoom Meeting)
6	ผู้อำนวยการศูนย์เรียนรู้ซีดีซี (Children Development Center: CDC)	4 สิงหาคม 2565	ศูนย์เรียนรู้ซีดีซี (Children Development Center: CDC) อำเภอแม่สอด
7	นักวิชาการแรงงานชำนาญการ กลุ่มงานสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน จังหวัดตาก	4 สิงหาคม 2565	ระบบซูมมี้ตติ้ง (Zoom Meeting)

ศูนย์ความรู้นโยบายเด็กและครอบครัว (คิด for คิดส์)

ศูนย์วิจัยและสื่อสารความรู้เพื่อตอบโจทย์อนาคต มุ่งวิเคราะห์ ออกแบบ เผยแพร่ความรู้ และขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะด้านเด็ก เยาวชน ครอบครัว และการเรียนรู้ เพื่อเป็นฐานสนับสนุนทางวิชาการให้กับสำนักสนับสนุนสุขภาวะเด็ก เยาวชน และครอบครัว สสส. และภาคีเครือข่าย

www.kidforkids.org

คิด for คิดส์

@101_PUB

@101_pub

contact.101pub@gmail.com